

J. D. PATEL

આ નવલકથાના લેખક શ્રી જયંતીભાઈ પટેલ એક પરિચય

શ્રી જયંતીભાઈ પટેલ આણંદ તાલુકાના બાકરોલ ગામના વતની છે. એમને નાનપણથી જ સાહિત્ય પ્રત્યે લગાવ.

એમની બે નવલકથાઓ પ્રસિધ્ધ થયેલી છે. એમાંની 'વસમા ઓરતા'ની બે આવૃત્તિઓ થયેલી છતાં અત્યારે અપ્રાપ્ય છે. જ્યારે 'મેલા મનનું માણસ એક' પણ અત્યારે અપ્રાપ્ય છે.

આ સિવાય એમની પચાસ જેટલી ટૂંકી વાર્તાઓ પણ ગુજરાતનાં વિવિધ સામયિકોમાં પ્રસિધ્ધ થયેલી છે.

આજે એમની નવી જ ચાર નવલકથાઓથી એ આ સાર્વજનિક ગુજરાતી પુસ્તકાલયની શરૂઆત કરે છે એ આનંદની વાત છે.

એમની આ પ્રવૃત્તિ વિકસે અને એનાથી દેશ પરદેશમાં વસેલા રસિકોને સારું સાહિત્ય વાંચવા મળે એ આનંદનો વિષય છે.

એમની આ પ્રવૃત્તિ વધુ ને વધુ વિકસે એવી આશા સહ-

જે. એમ. પટેલ.
(સાન હોટે, કેલીફોર્નિયા.)

જો થઈ છે!

લેખક :- જયંતીભાઈ પટેલ

નિવેદન

વર્ષો પહેલાં અંગ્રેજીમાં એક વાર્તા વાંચી હતી. આજે એમાંના કોઈ પ્રસંગો યાદ નથી પણ એ વાર્તાના મુખ્ય પ્રવાહની આછી પાતળી રૂપરેખા યાદ છે. એક ખેડૂત લગ્ન કરીને પોતાની શહેરમાં ઉછળેલી પત્નીને પોતાના ફાર્મ પર લઈ આવે છે. પેલી શહેરી સ્ત્રીને ખેતર વિશે કે ખેતી કે પશુપાલન વિશે કશી ખબર હોતી નથી. પછી જે હાર્યજનક પરિસ્થિતિ સર્જાય છે એની એ કથા હતી એવું યાદ છે. એ જ વિચારનો અંશતઃ આધાર લઈને આ નવલકથાનું સર્જન કર્યું છે. પાત્રો, પ્રસંગો ને પરિસ્થિતિ કાલ્પનિક અને મૌલિક છે.

વાર્તાને બહુજન ભોગ્ય અને મનોરંજક બનાવવા માટે ક્યાંક અતિશયોક્તિ કે ચમત્ક્રમનો આશરો સહેતુક લીધો છે. વાર્તા વાંચતાં વાચક કંટાળે તો એમાં લેખકની અનાધિકારતા નહીં પણ તેની વાચકના માનસને સમજવાની અશક્તિ છે એમ માનું છું એટલે વાચકના ગમાઅણગમાનું બને તેટલું ધ્યાન રાખવા આ નવલકથામાં મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

કેટલીક જગ્યાએ વાર્તારસની ક્ષતિ ન થાય એટલે પાત્રોની ઉંમર તથા સમયનાં અન્ય પરિમાણોને પણ હેતુપૂર્વક મન્યડ્યાં છે, એની કબૂલાત કરી લઉં છું.

આ નવલકથા પણ મારી આ અગાઉની બે નવલકથાઓની જેમ વેબ સાઈટ પર જ મુકવાનું સાહસ કર્યું છું. મારા પરદેશમાં વસેલા વાચકોના સહયોગે. આશા છે કે એ વાચકો એને પ્રેમપૂર્વક અપનાવી લેશે.

હવે વખત એવો આવી રહ્યો છે કે માણસને ધરની બહાર નીકળ્યા સિવાય જે પ્રાપ્ત થઈ શકે એટલું જ વાપરવાની અને બને ત્યાં સુધી ધરની બહાર ઓછું જવું પડે એવી જીવનશૈલી અપનાવવાની આદત પડવાની છે. માણસ સ્વકેન્દ્ર બનવાનો છે. મને તો અત્યારથી જ એનો આભાસ થવા માંડ્યો છે. આમ થાય ત્યારે આવાં વેબ સાઈટ પરનાં મિત્રો તેને બહારની દુનિયા સાથે સંપર્કમાં રાખી શકશે એવી મને શ્રદ્ધા છે. મારું આ પુસ્તકાલય વેબને બદલે તમારા કૉમ્પ્યુટરના એક ખૂણામાં સ્થાન પામી શકે એવું સન્નરસ બની રહે એવો મારો સદા પ્રયત્ન રહેશે.

વાચકોના અભિજ્ઞાય મારે મન પથનિર્દેશકનું કામ કરતા હોય છે એટલે આપનો અમૂલ્ય અભિપ્રાય મોકલી આપવાનું ચૂકતા નહીં. ખાલી પ્રસંશાથી લેખકનો ઉત્સાહ વધે છે પણ તટસ્થ રીતે કરાયેલો અંગૂઠિનિર્દેશ તેને ભવિષ્યમાં વધુ જાગૃત રાખે છે અને વધુ સારા સર્જન પ્રતિ દોરી જાય છે એમ હું માનું છું. આપનો કોઈ પણ જાતનો અભિપ્રાય હોય તો પણ વિના સંકોચ મોકલી આપવા મારું આમંત્રણ છે. મારું ઈમેઈલનું સરનામું મુખ્ય પાના પર આપેલું છે.

આપનો
જયંતીભાઈ પટેલ

અનુક્રમણિકા

(જે પ્રકરણ વાંચવું હોય તેના નામ પર ક્લીક કરો)

૧. પ.વ.ડી.વાળો રાઘવ
૨. અપૂર્વ
૩. અમથો કરવા ગયો યૂલું ને થઈ ગયો કંસાર
૪. નવાં શેઠાણી
૫. રાઘવની અવદશા
૬. અપૂર્વનું ખેતીપુરાણ
૭. બેચર પટેલે મૂંઝ મૂંડાવી ?
૮. અપૂર્વનું ચૂંટણીશાસ્ત્ર
૯. વહેવારુ સરખંચ
૧૦. અપૂર્વ બાપ બન્યો
૧૧. ટેલિફોન આવ્યા
૧૨. ચૂંટણી આવી ને ગઈ
૧૩. રંગ બદલે તો રાઘવ નહીં
૧૪. રાઘવનું સ્વર્ગ
૧૫. ધનજીકાકાનો ગુંદરપાક
૧૬. તોય પનોતી ઊતરી નહીં
૧૭. સરખંચ ભરત પટેલ
૧૮. રાઘવની માઠી બેઠી
૧૯. બેચરકાકા ઊંઘાબાદ
૨૦. બેચરકાકાની બેવડી કચેરી
૨૧. બેચરકાકા વરઘોડે ચઢ્યા
૨૨. ગોળ ખાય એ ચાડાંચ પહેરે
૨૩. સાળી કે સાસુ ?
૨૪. ધીના ઠામમાં ધી પડી રહ્યું

સાર્વજનિક ગુજરાતી પુસ્તકાલયનું વેબ સાહિત્ય

ગોમતીગઢનો ખજાનો

સામાન્ય લૂટ કરતાં કરોડો રૂપિયાનો ખજાનો એક લૂટારુ ટોળકીના હાથમાં આવી જતાં જે પરિસ્થિતિ સર્જાય છે તેની આ રોમાંચક નવલકથા છે. નવલકથાનાં બધાં પાત્રો પોતાની યોજનાથી વિપરિત માર્ગે કેવી રીતે ઘસડાય છે અને છેવટે એનો કેવો અંત આવે છે એ જાણવા માટે તમારે આ નવલકથા આખી જ વાંચવી પડશે.
[નવલકથા વાંચવા માટે અહીં ક્લિક કરો](#)

મનેખ માટીનાં

સામાન્ય સ્તરનાં માણસોની જિંદાદિલી અને એમના જીવનમાં બનતી સામાન્ય ઘટનાઓથી સર્જાતા અનેક પારંપરિક પ્રસંગોની આ વાત છે. લેખકે એમાં માનવતા, કૌટુંબિક વ્યવહાર અને તત્કાલિન સમાજવ્યવસ્થાનું સ્વરૂપ ચિત્રણ આ નવલકથામાં એવું તો આબેહૂબ કર્યું છે કે જ્યાં સુધી તમે નવલકથા પૂરી વાંચી નહીં રહો ત્યાં સુધી બધાં પાત્રો તમારા માનસ પર જીવંત બની ધૂમરાયા કરશે.
[નવલકથા વાંચવા માટે અહીં ક્લિક કરો.](#)

જો થઈ છે !

આ એક એવા માણસની વાત છે કે ભણવામાં જેની ગાડી ક્યારેય ચાલી નથી પણ સમય અને સંજોગોએ એને એક સામાન્ય અને ગમાર ગણાતા માણસમાંથી પ્રતિભાસંપન્ન અને વ્યવહારુ આગેવાન બનાવી દીધો છે. તો તમે પણ એ અપૂર્વમાંથી અમથો બની ગયેલા અને અમથામાંથી 'ભાઈ' બની ગયેલા આ માણસને જરૂર મળો. નહીં મળો તો કદાચ મનમાં વસવસો રહી જશે કે તમને અમથાનુભવ ન થયો.
[નવલકથા વાંચવા માટે અહીં ક્લિક કરો.](#)

બેગમ

ગામડા ગામના અભણ યુવાનને એક તક મળે છે સમાજમાં નામ કમાવાની ને એના પિતા શાભઈ મુખીને વર્ષોની કરેલી પટેલાઈમાં આબરૂનું એક વધારાનું છેગું ઉમેરવાની. પછી સર્જાય છે એ પાંચ ગામના રજપુતોના અને મુસલમાનોના સમાજની ઉન્નતિનું એક સોપાન. ગામડાની એ પ્રજાને ઘેરે ઘેર વિલાયતનાં સ્વપ્નો સાકાર થવા લાગે છે. આ એક એવી કથા છે કે જેમાં તમને કડવી વાતોય મીઠી ગણીને મમરાવવાનું મન થશે.
[આ નવલકથા વાંચવા માટે અહીં ક્લિક કરો.](#)

ઘરતીનો બીજો છેડો

ઘરતીને એક છેડે જો ઘર હોય તો એને બીજે છેડે શું હોય? બહુ તપાસને અંતે એ છેડાની ભાળ મળી. એ છેડે અમેરિકા હતું. લક્ષ્મીથી લઘયેલું અને કૌટુંબિક ભાવનાઓથી વિરક્ત થઈ ગયેલું. આવા અમેરિકાની બહુ બહાર નહીં આવેલી પણ ઘરને ઇાને ખૂણે બેસીને આંસુડાં સારતી વાતો આ નવલકથામાં લેખકે બહુ ચોટદાર રીતે રજૂ કરી છે. આ નવલકથા વાંચ્યા પછી કોઈ અમેરિકા રહી આવેલાં માણસો સાથે વાત કરશો તો એમનો ખૂલ્લા દિલનો એકરાર જાણવા મળશે. [આ નવલકથા વાંચવા માટે અહીં ક્લિક કરો.](#)

૧. પ.વ.ડી.વાળો રાઘવ

ને ભાઈ રાઘવભાઈનાં નસીબ વાંકાં તે આખરે ન થવાનું થઈને જ રહ્યું. ઘરમાં બેબે છોકરાંની મા માધવી લાકડાના ઘાંત લઈને બેઠી છે તોય રાઘવનો પગ કુંડાળે પડી જ ગયો. ફક્ત કુંડાળે પગ જ પડ્યો હોત તો તો જાણે કશો વાંધો ન હતો, એને તો આ રાઘવ ભરી પીવે એવો હતો. પણ આ તો વાત જ સાવ કથોલી થઈ ગઈ. પેલી કહેવત છે ને કે જેનાં નસીબ વાંકાં હોય એને તો કોથળામાંથીય કરડે. તે રાઘવને એવું જ થયું ને, ભાઈ.

સુનંદાએ વાત કરી કે તરત જ એને આખી દુનિયા ચકળ વકળ ફરતી લાગી. એણે પાણીનો ધ્યાલો મોઢે માંડ્યો. જેટલું પાણી એણે પીધું એના કરતાં વધારે તો એનાં કપડાં પર રેલાયું. એની પ.વ.ડી.ની નોકરીમાં જો એને સૌથી વધારે કોઈની બીક હોય તો તે એન્ફોર્સમેન્ટવાળાની હતી પણ આ વાત તો પેલા એન્ફોર્સમેન્ટવાળા કરતાં પણ વધારે ગભરાટ કરાવે એવી હતી. પણ ભૂલ્યો, તમે સુનંદાને ક્યાંથી ઓળખો? લાગે છે કે મારે તમને માંડીને વાત કહેવી પડશે.

તો આપણા આ રાઘવની નોકરી રહી પ.વ.ડી.માં એટલે એને રોજ અમદાવાદ આવવાનું થાય. જો કે આ પ.વ.ડી.વાળા ટપાલમાં પગારનો એકેય મોકલી આપતા હોય તો રાઘવને અમદાવાદ આવવામાંય પહેલાં ક્યાં રસ હતો? પહેલાં એટલે સુનંદાને મળ્યા પહેલાં. ખરા માણસ છે તમે તો, પ.વ.ડી. એટલે શું એનીય તમને ખબર નથી. કઈ દુનિયામાં રહો છો? પ.વ.ડી. એટલે પબ્લિક વર્ક્સ ડીપાર્ટમેન્ટ, જાહેર બાંધકામ ખાતું. પેલા કેટલાક અવળચંડા લોકો એને જાહેર બંધકામ ખાતું પણ કહે છે. પણ આખી દુનિયા જાણે છે કે એ ઑફિસમાં કદી કામ બંધ હોતું જ નથી. સવારે ઑફિસ ખૂલે ત્યારથી તે છેક સાંજે ઑફિસ બંધ થાય ત્યાં સુધી બસ કામ, કામ ને કામ જ.

એ ઑફિસ રોજ ૧૧-૦૦ વાગ્યે શરૂ થાય. લોકો તો કહે છે કે એનો સમય ૧૦-૩૦નો છે પણ રાઘવ એવું માનતો નથી. તો હાં બરાબર ૧૧-૦૦ વાગ્યે ઑફિસ ખૂલે એટલે ધીમેધીમે બધો સ્ટાફ આવતો જાય. ઑફિસમાં પેઠા પછી સ્ટાફનો કોઈ માણસ એક ઘડી પણ નવરો ના રહે. ઑફિસમાં આવતાં જ તે કોઈને હલો તો કોઈને ગૂડ મોર્નિંગ કરે ને કોઈનાં બાળબચ્ચાંના ખબરેય પૂછી લે. બધું પંદરેક મિનિટમાં પતાવી દે સમય વેડફવાની વાત કેવી?

પછી જાય બાયરૂમ તરફ. હાય મોં ઘોઈ વાળમાં કાંસકો ફેરવી ભીના રૂમાલની ઘડી કરતો એ બહાર આવે ત્યારે માંડ સાડા અગિયાર થયા હોય. પછીના અર્ધા કલાકમાં તો એ ટેબલને ઝાપટીને, ફાઈલોને વ્યવસ્થિત કરીને એ એક બહાદુર સિપાઈની જેમ આવનાર મુલાકાતીઓનો સામનો કરવા કટિબદ્ધ થઈ જાય. ઘડીનીય નવરાશ કેવી? કામ શરૂ કરતાંની સાથે એ બેલ મારીને પટાવાળાને બોલાવે અને ચા, સીગરેટ તથા પાન માટે એને રવાના કરે અને બીજી મિનિટે કામમાં લાગી જાય.

ચાપાણી પતાવીને એ પાછો કામમાં એવો તો ખૂંપી જાય કે અર્ધા કલાક પછી રીસેશ પડે ત્યારે તો એ થાકીને લોથપોથ થઈ ગયો હોય. અને રીસેશ પછી પણ પાછો એવો કમ. બાયરૂમ, ચા, સીગરેટ ને પાન. પેટ્રોલ વગર ગાડીય ક્યાં ચાલે છે?

પણ લ્યો મૂળ વાત તો ભુલાઈ ગઈ. આ રીસેસની વાત આવી એટલે એ વાત પાછી યાદ આવી. આ પ.વ.ડી.નું કામ પણ એવું જ. ગાડી એક વખત પાટા પરથી ઊતરી પડી કે ગઈ વાત. કોઈનું લાખેક રૂપિયાનું બિલ હોય ને જો પાટા પરથી ઊતરી ગયું તો ના પૂછો વાત. ઘણી વખત બિચારા કોન્ટ્રાક્ટરને ગાડી પાટે ચઢાવડાવવા માટે ખરસા ખર્ચામાં ઊતરી જવું પડે. પણ આ રીસેસની વાત આવી એટલે પેલી વાત યાદ આવી ગઈ ને?

હાં તો કેટલીક વખત બોસ સાઈટ પર ગયા હોય ત્યારે રાઘવ અને એનો ટેબલ પાડોશી બેય ઑફિસમાંથી ગુલ્લી મારીને એ ટેબલ પાડોશીને ત્યાં ચા પીવા જાય. આ ટેબલ પાડોશી મિત્રનું નામ હીરેન. આ હીરેનની પાડોશમાં રહે સુનંદા. પહેલી થઈ દીઠાની ઓળખાણ, પછી થઈ મીઠાની એટલે કે મીઠા મલકાટની. પછી તો તમનેય થોડો તો અનુભવ હશે જ ને આવાં ઓળખાણનો, એટલે ટૂંકમાં જ સમજી જાવ ને. એવું જ થયું જેમ બધે થાય છે એમ સ્તો!

જો થઈ છે?

એક વખત એ રાઘવને થિયેટર પર એકલી મળી ગઈ. ગમેતેમ પણ રાઘવ પ.વ.ડી.નો માણસ હતો. એણે ચારેબાજુ સાવચેતીભરી નજર નાંખી. એને એવી ટેવ નોકરીના એક ભાગરૂપે પડી ગઈ હતી. કારણ કે એન્ફોર્સમેન્ટવાળા ઘણી વખત ઓળખાય નહીં એવાં કપડાંમાં ફરતા હોય છે એવી તેને ખબર હતી. આજે એને લાંચ લેવાની ન હતી પણ ભાઈ ટેવ એટલે ટેવ. રાઘવને થયું કે ઉપરવાળાએ પણ ખરો ત્રાગડો રચ્યો છે, એય એકલી છે ને હુંય એકલો છું. રાઘવે વગર પૂછયે જ એની ટિકીટ લઈ લીધી.

ટિકીટ લેતાં તો લઈ લીધી પણ પછી એને ગભરાટ થવા માંડ્યો. એને થયું એ મોટું મચકોડશે તો? કદાચ એની સાથે કોઈ આવવાનું હશે તો? પણ ગભરાટને મારી હટાવતાં એ સુનંદની સામે જઈને ઊભો રહ્યો. એણે કહ્યું: 'તમને જો વાંધો ના હોય તો મારી પાસે એક ટિકીટ વધારાની છે. મારો એક મિત્ર આવવાનો હતો તે આવ્યો નથી એટલે-'

'આવવાનો હતો કે આવવાની હતી?' એણે આંખો નચાવતાં સામું પૂછ્યું.

'તમારે જે માનવું હોય એ માનો પણ હવે તો કોઈ આવવાનું નથી કારણ કે ટિકીટ તમને અપાઈ ગઈ છે.' રાઘવે કહ્યું હતું. ને સુનંદ હસી પડી હતી. રાઘવને લાગ્યું હતું કે વાતની શરૂઆત ઘણી સારી થઈ હતી. એણે એક સૂત્ર બનાવી રાખ્યું હતું, હસી એટલે ફસી. ને આ તો પાછી થિયેટરના અંધારા ખૂણામાંની સાંકડી સીટમાં અડોઅડ. જો હવેય કશું ન થાય તો એ રાઘવની પોતાની જ નાકામયાબી ગણાય. પણ એ એમ હિંમત હારે તેમ ન હતો. પ.વ.ડી.ની તેની નોકરીએ એને ઘણી વાતો શિખવાડી હતી એમાં આ રમત પણ આવી જતી હતી.

શો શરૂ થાય તે પહેલાં બેય જણાંએ અંદર જઈ છેલ્લી લાઈનની ખૂણામાંની બે સીટો પર કબજો જમાવી લીધો. સીટનાં બેય હેન્ડલ પર કોણીઓ ટેકવી રાઘવ બેસી ગયો. ખૂણાની સીટ પર બેઠેલી સુનંદા ખૂણામાં વધુ સંકોડાઈને બેઠી. રાઘવે એ જોયું. કાંઈ વાંધો નહીં હજુ તો ફિલ્મ શરૂ પણ નથી થઈ. ફિલ્મ પૂરી થતાં સુધીમાં તેની પાસે ઓછામાં ઓછા બે કલાક તો હતા જ. જો આજે પોતે વાતને આગળ ન વધારી શકે તો પછી પોતે આ લાઈન જ છોડી દેવી જોઈએ, તેણે વિચાર્યું.

ફિલ્મ શરૂ થઈ. રાઘવે પહેલાં પગથી ને પછી હાથથી અડપલાં શરૂ કર્યાં. સુનંદાએ શરૂમાં સંકોડાઈને, પછી સ્થિર રહીને ને પછી યોગ્ય પ્રતિભાવ આપીને રાઘવને ઘેલો કરી મૂક્યો. રાઘવને લાગ્યું કે હવે એને ક્યાંક બહાર લઈ જવામાં એને એકાદ અઠવાડિયા કરતાં વધુ સમય નહીં લાગે. સુનંદા પણ કદાચ એવું જ વિચારતી હશે.

પ.વ.ડી.ની એની નોકરીમાં એને જે શીખવા મળ્યું હતું તે મુજબ સામા માણસને પહેલ કરવી પડે એ માટેનું યોગ્ય વાતાવરણ પોતે ઊભું કરી આપવું જોઈએ. પણ અહીં તો એકલું વાતાવરણ ઊભું કરી આપ્યે ચાલે તેમ ન હતું. અહીં તો પહેલ પણ પોતે જ કરવી પડે તેમ હતું. પણ અહીં કશો વાંધો ન હતો. આ એન્ફોર્સમેન્ટવાળાના ક્ષેત્રની મર્યાદાની બહારનું કામ હતું. એણે વિચાર્યું: હિંમતે મર્દ તો મદદે ખુદ, પડશે તેવા દેવાશે.

'મને લાગે છે કે મારે તને હવે વારંવાર મળવું પડશે. તને એકલી મૂકવામાં મને જોખમ લાગે છે.' તેણે આંખો નચાવતાં કહ્યું.

'એય બુધ્ધુ હું કાંઈ તારી મિલકત નથી. હજુ તો આજે મળ્યો તેમાં આટલો હક કરતો ક્યાંથી થઈ ગયો?'

'તને મળીને એવું લાગ્યું કે જો હું તને એકલી મૂકીશ તો કોઈ બીજો હક જમાવી દેશે. બોલ, ફરીથી ક્યાં મળીશું? એકલાં જ્યાં આપણે શાંતિથી બેસીને વાતો કરી શકીએ.'

'લાલ દરવાજાના બસ સ્ટેન્ડે મળીએ.' સુનંદાએ હસીને કહ્યું.

'લે હવે મજાક નહીં, હું ગંભીર છું.'

'અમદાવાદમાં વળી એકાંત કેવું? જ્યાં જુઓ ત્યાં ભીડ જ હોવાની. એમ કરીએ ગાંધીનગર કે સ્ટેડિયમ તરફ જઈએ તો થોડું એકાંત મળે.'

જો થઈ છે?

'એના કરતાં કોઈ હોટેલના એકાદ રૂમમાં પેસી જઈએ તો કેવું?'

'એય મવાલી, તું મને કેવી સમજી બેઠો છે? તારી સાથે બે ઘડી હસીને વીતાવી એટલે તું મને સુવાડી દેવા સુધી તૈયાર થઈ ગયો? હું નોકરી કરું છું ને એકલી રહું છું. તારા જેવા કોઈ મજનુને મેં હજુ કોટું આપ્યું નથી. તને મેં પેલા હીરેનને ત્યાં આવતાં જતાં જોયેલો એટલે વળી તને સારો માણસ સમજીને -'

'તે ખાતરી રાખજે કે હું સારો જ માણસ છું. મારો એવો કોઈ ઈરાદો ન હતો, પણ આપણે જ્યાં શાંતિથી બેસીને વાતો કરી શકીએ એવી જગ્યાની વાત કરતાં હતાં એમાં મારાથી એવું બોલાઈ ગયું.' રાઘવને લાગ્યું કે એનાથી થોડી ઉતાવળ થઈ ગઈ હતી.

'જો મારી સાથે સંબંધ રાખવો હોય તો હવેથી બોલવામાં કાળજી રાખજે. દોસ્તીથી આગળ કોઈ સંબંધ નહીં. લે તારી ટિકીટના પૈસા.' કહેતાં તણે પરસાંમાંથી પૈસા કાઢવા માંડ્યા. રાઘવ ગભરાઈ ગયો. એને લાગ્યું કે આવીયે અહીંથી જ સંબંધનો અંત તો નહીં લાવી દે ને? ને એણે મદદ પ્રયત્ને વાતને વાળી લીધી.

ને એને ગભરાઈ જવા પાછળ કારણ હતું. ઘરમાં વાઘ જેવી બૈરી અને ઑફિસમાં સિંહ જેવા સાહેબની વચ્ચે એ હન્ટર વગરના રિંગ માર્ટર જેવો બની ગયો હતો. ઑફિસમાં યસ સર અને ઘરમાં યસ મેડમ કહેવાની જાણે એને ટેવ પડી ગઈ હતી. પછી તમે જ કહો એ ગભરાઈ જાય કે નહીં? જો કે ફિલ્મ પૂરી થયા પછી હજુ ઘડીક ક્ષણો પહેલાં જ સુનંદાએ એને કહ્યું હતું ને: You are quiet a nice person mr. Raghao.

પણ એ તો ઘડી પહેલાંની વાત હતી. આ છોકરીઓનું આજ મોટું દુખ હતું ને. ઘડી પહેલાં વારી ગયેલી એ છોકરી બીજી જ ઘડીએ વિકરી બેઠી હતી. રાઘવને થયું કે એને પટાવતા પહેલાં પોતાને નવનેજાં થશે. સારું થયું કે વાત વણસી જાય એ પહેલાં એણે સંભાળી લીધી હતી. એને થયું કે શૂળીનો ઘા સોયે ટળી ગયો હતો.

પછી તો રાઘવે હીરેનને ત્યાં જવાનું વધારી દીધું હતું ને પાછા ફરતાં સુનંદાની મુલાકાત લેવાનું પણ તેણે કાયમી કરી નાખ્યું હતું. સુનંદા એક નૈયમિક શાળામાં શિક્ષિકા હતી. એની શાળાનો સમય કાયમ સવારનો હતો એટલે એમની મુલાકાતો માટે આનુકૂળતા વધુ રહેતી હતી. વળી એનાં મા મહેસાણામાં રહેતાં હતાં ને એ નોકરીને કારણે અહીં એકલી રહેતી હતી એટલે એમની એ મુલાકાતો ઘણી વખત લાંબી પણ ચાલવા લાગી હતી. એ સમય દરમિયાન શું થતું હતું એ મારે તમને સમજાવવાનું ન હોય. તમે સમજી હો કે પછી અનુભવી હો તો તમને એ સમજાઈ જ ગયું હશે.

ને પછી આવાં રોકાણો બહુ લાંબો સમય ચાલે તો શું પરિણામ આવે એ પણ તમને કહેવાનું ન હોય. તમે બરાબર જ સમજી ગયા. તમે ધારો છો એવું કબાડું જ થયું. રાઘવના ઘરમાં બે છોકરાંની મા માધવી બેઠી હતી ને આ સુનંદા કહેતી હતી કે એ મા બનવાની હતી. હવે તમે જ કહો કે આ રાઘવની જગ્યાએ તમે જ હો તો તમારી શી ઘસા ધાય? થઈ ગયા ને ચૂપ?

ને ભાઈ એટલે સ્ત્રી રાઘવની તો ઊંધ જ ઊડી ગઈ. રાત દિવસ એને સુનંદાના જ વિચારો આવવા લાગ્યા. આમૈય ક્યાં ન્હોતા આવતા? પણ એ વખતના વિચારોમાં ને આ વખતના વિચારોમાં આભ જમીનનું અંતર હતું. સુનંદાને લાવીને ઘરમાં બેસાડવાની શક્યતા તો હતી જ નહીં ને કોઈ ઓળખીતા ડૉક્ટર પાસે જઈ નિકાલ કરાવી નાખવાની વાતમાં સુનંદા તૈયાર થતી ન હતી.

એટલે રાઘવે આ બે સિવાયના રસ્તા વિશે રાતદિવસ વિચાર્યાં કર્યું, વિચાર્યાં જ કર્યું, પણ એને કોઈ રસ્તો દેખાયો નહીં. પણ ભાઈ દુખનું ઓસડ ઘાંડા. જેમ જેમ ઘાંડા પસાર થવા લાગ્યા એમ રાઘવની ચિંતા ઓછી થતી હોય એને લાગતું હતું. એને લાગે જ ને, સુનંદાએ એને પેલી વાત કરી ત્યાર પછી એ એને મળ્યો જ ન હતો ને?

પણ ભાઈ એક સરખા સુખના ઘાંડા તો રાજા રામનાય ક્યાં ગયા હતા કે આ રાઘવના જાય? એક દિવસ બપોરે રીસેસમાં રાઘવ ઑફિસની બહાર ચાની લારી પાસે ઊભો રહી ચા પી રહ્યો હતો ત્યારે સુનંદા અચાનક આવી

જો થઈ છે?

પહોંચી. તેની સાથે એની કોઈ બહેનપણીનેય લાવી હોય એમ લાગ્યું. એને જોતાં જ રાઘવે કહેવા માંડ્યું: 'હું આજે તારે ત્યાં આવવાનો જ વિચાર કરતો હતો. હમણાં ઑફિસ ખૂલે એટલે બપોર પછીની આડધી રજા મૂકીને એ તરફ આવવાનો હતો.' એને ખબર જ હતી કે સુનંદા એનું આ કહેવું સાચું માનવાની ન હતી.

સુનંદાએ કશો જવાબ ન આપ્યો. છેલ્લા મહિનામાં એના મોં પરની બધી લાલીમા જાણે ઓસરી ગઈ હતી. એનું મોં એના ઘડી પહેલાં રડ્યાની ચાડી ખાતું હતું. હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં હોઠ મરડી એણે જે કટાક્ષ કર્યો એ જોઈ રાઘવનાં તો જાણે મોતિયાં જ મરી ગયાં. એની ઢળેલી આંખો જાણે કહી રહી હતી: 'લે હવે વેવલો ન થા. હું તને પગથી તે માથા સુધી ઓળખી ગઈ છું.' ને એ રાઘવને ન્હોતી ઓળખી ગઈ એમ તો ખુદ રાઘવ પણ ક્યાં માનતો હતો? આટલું થયા પછી હવે તમેય શું માનો છો?

'મમ્મી આ રાઘવ, મેં તને વાત કરી હતી ને એ. 'સુનંદાએ પેલી બીજી સ્ત્રી તરફ ફરતાં કહ્યું. ને રાઘવની નજર એક પલકારો ચૂકી ગઈ. સુનંદાએ જેને મમ્મી તરીકે સંબોધી હતી એ સ્ત્રી સુનંદાની બહેનપણી જેવી જ લાગતી હતી. સુનંદાની એ મમ્મી છે એની ખબર રાઘવને ત્યારે જ પડી જ્યારે સુનંદાએ એને મમ્મી કહીને સંબોધી. એ સુનંદાનાં બા રેખાબેન હતાં. ત્યારે રાઘવને એમના નામની જો કે ખબર ન હતી કે ન્હોતી ખબર એ વાતની કે એ એને ખબર પાડી દેવાનાં હતાં. એમના દેખાવ પરથી એમના વિધવા હોવાની કલ્પના પણ કોઈ કરી શકે એમ ન હતું.

ન તો એની ઉંમર વરતાતી હતી કે ન તો એણે પોતાના શણગારમાં કશી ઉણપ રાખી હતી. એની સામે જોનારને એમ જ લાગે કે કેઈ એક ઊંચા ખાનદાનની સ્ત્રી જાણે પાર્ટીમાં જવા ન નીકળી હોય! રાઘવને થયું કે આવી ભભકાદાર સ્ત્રીની રૂપાળી દીકરી સાથેની પ્રણયલીલા એને મોંઘી પડવાની હતી.

એ બેય જણાં એને એક તરફ બોલાવી ગયાં. સુનંદાએ આંખો નીતારવા માંડી પણ રેખાબેને એને સાંતવન આપતાં રાઘવને બધી વાત પૂછી. પછી એનો ઉકેલ લાવવા માટે સુનંદા સાથે પરણી જવાની પણ એમણે તેને છૂટ આપી. પણ જ્યારે રાઘવે પોત પ્રકાશ્યું કે પોતે પરણેલો છે ત્યારે એનો ગુસ્સો હદ ઓળંગી ગયો. રાતાંપીળાં થઈ એમણે રાઘવને તતડાવવા માંડ્યો: 'મિસ્ટર તમે તમારા મનમાં સમજો છો શું? તમે તમારા મનમાં ગમે તે માનતા હો પણ આને કારણે જો મારી લેશ પણ બદનામી થઈ છે તો હું તમારી બોતેર પેટી ઘોઈ નાખીશ. જરૂર પડશે તો હું તમારી પત્નીને ને તમારાં સાસરીવાળાંનેય આ વાત કરતાં અચકાઈશ નહીં.'

'પણ હું ક્યાં કોઈ વાતે ના પાડું છું? હું તો તમે કહો એ રીતે એનો ઉકેલ લાવવા માગું છું. તમે જ રસ્તો બતાવો. એક વાત તો છે જ કે હું પરણેલો છું એ હકીકત છે.'

'એના ત્રણ રસ્તા છે. એક તો એબોર્શનનો, પણ એમાં તો સુનંદા ના પાડે છે. હવે બીજો રસ્તો છે તેને કોઈ સલામત સ્થળે છુપાવી રાખવી અને બાળક જન્મે એ પછી એ બાળકના ભવિષ્ય માટે યોગ્ય જોગવાઈ કરી, સુનંદાને યોગ્ય જગ્યાએ પરણાવી દેવી. અને ત્રીજો રસ્તો એ છે કે સુનંદાને કોઈ ગરજવાળું પણ સારું પાત્ર શોધીને આ સ્થિતિમાં જ પરણાવી દેવી. તમે આજે ઑફિસ છૂટ્યા પછી આમારે ત્યાં આવો તો આપણે આ બધાં પાસાં અંગે વિચાર કરી શું કરવું એ નક્કી કરી દઈએ.' રેખાબેને કહ્યું.

ને રાઘવ સાંજે એમને ત્યાં ગયો પણ ખરો. જે મુદ્દાની ચર્ચા થઈ ગયેલી હતી એ જ મુદ્દાની ચર્ચા કરીને ને રેખાબેનની ઘટ્ટી સાંભળીને રાઘવનું માથું પાકી ગયું. સાચો કે ખોટો વાયદો કરીને એ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યો. પણ રેખાબેનની એ ધમકીને કારણે કે પછી પેલી ઘરમાં બેઠેલી બે છોકરાંનીમા માધવી ને કારણે એને સાચો રસ્તો દેખાયો. એને પોતાનો બાળપણનો દોસ્ત અમથો યાદ આવ્યો. અમથો એટલે બસ અમથો જ. અમથો એમના નાનકડા ગામનું જાણે નાક. ભણવાને ને એને બારમો ચંદરમા. ભણવા સિવાયની વાત હોય તો ભલભલા ભણેલાનેય એ પાછા પાડી દે. પાંચ માણસની વચ્ચે બેઠો હોય તો એ શોભી ઊઠે. પણ લીધું કામ હાથમાંથી છોડે નહીં. પણ ખાટલે મોટી ખોડ કે ચોથો પાયો જ નહીં, એની પાસે ભણતરને નામે કશી મૂડી નહીં.

જ્યારથી એ એકડો ઘૂંટવા બેઠો ત્યારથી ભણવામાં કાઈએ એની બરોબરી કરી હોય એવું જાણ્યામાં નથી. જે

જો થઈ છે?

કાંઈ એ ભણે એ બરોબર પાકું ન થાય ત્યાં સુધી આગળ ભણવાની વાત કેવી? ગુજરાતી નિશાળનાં ચાર વર્ષ પસાર કરતાં એણે સાત વર્ષ કાઢ્યાં. એના માસ્તરો થાક્યા પણ એ ન થાક્યો. છેવટે એના માસ્તરોએ થાકીને એને પાસનો દાખલો કાઢી આપી શહેરની અંગ્રેજી શાળાને માથે માર્યો. ત્યાંય એણે પોતાની ભણવાની રીત તો કાયમ જ રાખી.

અંગ્રેજી શાળાનાં સાત ધોરણમાંથી છ ધોરણ તો એણે અગિયાર વર્ષમાં જ પસાર કરી દીધાં પણ મેટ્રિક જેનું નામ અમથાને જરાય મચક ન આપે. અમથાએ પાંચ વરસ સુધી ચાવું લીધું પણ પેલી મેટ્રિકે એને મચક ના આપી તે ના જ આપી. આજેય અમથો એ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપવા માટે એટલો જ મકકમ છે. એણે તો શાળામાં ચાલુ રહીને મેટ્રિક પસાર કરવાની ઈચ્છા રાખી હતી પણ એનું નસીબ આડે આવ્યું. એક ગેરસમજ ને કારણે પ્રિન્સિપાલ સાહેબે એને શાળામાંથી કાઢી મૂક્યો હતો, એટલે બાપડાને ઘેર રહીને પરીક્ષા આપવી પડવાની હતી. જો કે એમાં એને કશો વાંધો આવે તેમ ન હતો. એને જે ભણવાનું હતું તે એ છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં ભણી ગયો હતો. ને માસ્તરો એનું એ જ ભણાવતા હતા.

એને શાળામાંથી કાઢી મૂક્યો એ કિસ્સોય એના મોભાને હિસાબે બરાબર જ હતો. વાત એમ બનેલી કે એક દિવસ એક શિક્ષક શાળામાં આવવામાં થોડા મોડા પડ્યા હતા ને સિનિયર મોસ્ટ તરીકેની પોતાની જવાબદારી સમજીને અમથાએ વર્ગનો હવાલો સંભાળી લીધેલો. હવે બન્યું એવું કે તે જ વખતે શાળા કમિટિના અધ્યક્ષ શાળાની અવિધિસરની મુલાકાતે આવ્યા ને તે પણ સીધા અમથાભાઈના કલાસમાં જ.

એમને જોઈને અમથો ગભરાઈને ઊભો થવા ગયો પણ પેલા અધ્યક્ષ કહે: 'તમે ઊભા ના થશો સાહેબ, તમે મારાથી વધુ ભણેલા છો ને ઉંમરમાંય મારાથી મોટા છો, બેસો.'

અમથો એટલો બધો ગભરાઈ ગયો હતો કે પેલા બોલ્યા એમાંનું કશું એની સમજમાં આવ્યું નહીં એટલે એ પાછો ખુરસીમાં બેસી ગયો. ત્યાં જ ખલનાયકનો પ્રવેશ થયો. આ ખલનાયક એટલે પ્રિન્સિપાલ. જ્યારે જ્યારે અમથો નાયક બની બેસતો ત્યારે પ્રિન્સિપાલ ખલનાયક બનીને ચોકકસ આવતા જ. અને સારું પૂછે તો એ બજારમાંથી નેતરની સોટી ખરીદતી વખતે કાયમ અમથાનો જ ખ્યાલ કરતા હતા એ તો એમણે પોતે જ એક વખત કબૂલ કરેલું.

એમણે વર્ગમાં પેસતાં જ અધ્યક્ષને ઊભેલા જોયા અને અમથાને ખુરસીમાં બેઠેલો જોયો એટલે એમનો ગુસ્સો સીમા ઓળંગીને ઊભરાઈ ઊઠ્યો. એમણે એક છોકરાને નેતરની સોટી લેવા ઑફિસમાં દોડાવ્યો ને બીજા બે છોકરાને અમથાને પકડી રાખવાનો આદેશ આપ્યો. પછી અમથાને માથે જે વીતી છે એનો વિગતવાર અહેવાલ આપી હું તમને દુખી કરવા માગતો નથી.

એમણે અમથાને નેતરની સોટીથી કેટલો ફટકાર્યો, એને કેટલી સારુંકૃત ગાળોથી નવાજ્યો, બે છોકરાની મદદથી એને કેવી રીતે શાળાના કંપાઉન્ડની બહાર ફેંકાવ્યો ને જો એ ફરીથી શાળાના કંપાઉન્ડમાં પેસે તો એનો ટાંટિયો તોડી નાખવાની સૂચના પટાવાળાને કેવી ભાષામાં આપી એ બધું તો તમે બુધ્ધિશાળી છો એટલે સમજી જ ગયા હશો. ક્યારેક તમને એવો અનુભવ થયો હોય તોય નવાઈ નહીં.

પ્રિન્સિપાલ સાહેબે જે કાર્યું એની સામે મને વાંધો નથી. પણ મારે તમને બધાને એક પ્રશ્ન પૂછવો છે. પેલા અધ્યક્ષની ઉંમર ઓછી હોય કે અમથાની ઉંમર એમના કરતાં વધુ દેખાતી હોય કે પછી એ અધ્યક્ષની આંખો અમથાની ઉંમરનો અંદાજ કાઢવામાં થાપ ખાઈ ગઈ હોય એમાં અમથાનો શો વાંક? અમથા જેવો ખાધેપીધે સુખી યુવાન હોય તો પેલા ચોપડીદાર અધ્યક્ષ કરતાં ભારે લાગે એ સ્વાભાવિક છે. અને પેલા અધ્યક્ષે પોતે જ એને ખુરસીમાં બેસી રહેવાનું કહ્યું હોય અને અમથો એમને જવાબ આપવાનું ન સૂઝતાં ખુરસીમાં જ બેસી રહ્યો હોય એમાં અમથાનો શો વાંક? વળી સમજ્યા વગર જવાબ આપવાથી શું થાય છે એની ખબર અમથાને ન હોય એ બને જ કેમ?

બે વર્ષ પહેલાં એક છોકરી અમથાના ગામમાં રહેવા આવી હતી ને શહેરમાં કોઈ મોટી ઑફિસમાં નોકરી કરતી હતી. એનો બોસ કેરાલિયન ને આ બહેન વ.ફા. પાછા ના સમજ્યા? વ.ફા. એટલે બી.એ. અંગ્રેજી વગર. હવે થયું એવું કે પેલો બોસ બોલે એમાંનું અર્થય પેલી છોકરીને સમજાય નહીં પણ યસ સર ને નો સર કરીને ગાડું ગબડાવ્યા

જો થઈ છે?

કરે. પછી એનું એ યસ સર એને એટલું નડ્યું કે એનાં માબાપ એને છ મહિના ભૂગર્ભમાં લઈ ગયાં ને પછી એને વહેલી તકે પરણાવી દેવી પડી.

ચાલો જવા દો એ બધી માયાકૂટ. અમથો હવે ઘેર રહીને ને સાચું કહેવું હોય તો બહાર શેરીઓમાં રખડીને પરીક્ષાની તૈયારી કરતો હોય તો એ રાઘવને સામો મળે ને રાઘવને એ યાદ પણ આવે જ ને?

હવે અમથો રાઘવને કયા સંદર્ભમાં યાદ આવ્યો તે જોઈએ. અમથાનાં માબાપ તો એને ગામડાની ગુજરાતી નિશાળમાંથી શહેરની અંગ્રેજી નિશાળમાં બેસાડીને બીજે જ વરસે સ્વર્ગે સિધાવી ગયેલાં એટલે આ અમથો જ એના એક જણના પરિવારનો સર્વેસર્વા હતો. એકમાત્ર વારસદાર અને એકમાત્ર જવાબદાર પણ ખરો જ. એને એના બાપા તરફથી વારસામાં જે કાંઈ મળ્યું હતું એમાંની રોકડ તો અમથાએ છૂટથી કપડાંમાં, ફીમાં, ચોપડીઓમાં, ભાડાંમાં ને સિનેમામાં વાપરી નાખી હતી. એટલે એ રોકડનું તો તળિયું આવી ગયું હતું.

પણ આ બધામાંથી બચી ગયું હતું પોતાનું આ ઘર. એક સો વીઘાંનું ખેતર અને એમાં આવેલું એક અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ રાજસ્થાનની સરહદે પણ ગુજરાતમાં આ ફાર્મ આવેલું હતું. અમથાને તો એય વેચી નાખવું હતું પણ એ ખેતર ઉપર તો જમીન વિકાસ બંકમાંથી રૂપિયા સાઠ હજારની લોન લઈને બાપાએ અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ શરૂ કર્યું હતું. અત્યારે પરિસ્થિતિ એવી હતી કે એ ખેતર ને ડેરી ફાર્મ બેય વેચી દે તોય પૂરા સાઠ હજારનું દેવું પૂરું થાય એમ ન હતું. એટલે એને વેચી દેવાનો વિચાર તો અમથાએ ઘણું વિચારીને જ પડતો મૂક્યો હતો.

અલબત્ત ધનજી પટેલ એનો જે રીતે વહીવટ કરતા હતા એ રીતે બંકનું વ્યાજ ભરવા જેટલા પૈસા એમાંથી મળી રહેતા હતા. હવે એમાંથી કશું વધારાનું ઉપજે તો જ અમથાના ખર્ચાને પહોંચી વળાય એમ હતું. કેટલાય વખતથી અમથો એ ખેતર અંગે વિચારતો હતો. એને આ શહેરનો પાડોશ અને આવી હરવા ફરવાની ને મોજ કરવાની જિંદગી છોડી એ ઉજ્જડ જગ્યાએ જવું ન હતું. પણ હવે નાણાંકોથળીની કથળતી તબિયત જોઈ એને લાગવા માંડ્યું હતું કે ત્યાં ગયા સિવાય બીજો કોઈ આરો ન હતો. આ છેલ્લી વારની પરીક્ષા આપીને અહીંની બધી માયા સંકેલીને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર જતા રહેવાનું તેણે નક્કી કરી મૂક્યું હતું.

ગમે તેમ પણ આમાંના જ કોઈ સુલક્ષણે રાઘવને અમથો યાદ આવ્યો હતો. અમથામાં બધાને ફક્ત કથીરનાં જ દર્શન ભલે થતાં હોય પણ રાઘવ જેવા હીરાપારખુની નજરમાં અમથાની કોઈ લાયકાત વસી ગઈ હતી એ હકીકત હતી.

રાઘવને અપૂર્વ એક અલભ્ય રો મોડેલ જેવો લાગવા માંડ્યો હતો. હવે એને કેમનો ઘાટ આપવો એની જ મથામણમાં એ પરોવાઈ ગયો હતો. તમે તો આવા કોઈ અમથાની તલાશમાં નથી ને? કાળજીથી શોધશો તો તમારા ગામમાંથીય કોઈ અમથો તમને મળી રહેશે, હા, જોઈ વિચારીને એનો ઉપયોગ કરવાની ભલામણ છે. બાકી આ રાઘવના જેવી દશા થવાની વકી છે. આ તો તમે ઘરના માણસ છો એટલે ચેતવણી આપી. બાકી આ રાઘવ જેવાને તો અમથાનો અનુભવ કરાવવા જેવો જ હતો. તમે શું માનો છો? કે પછી તમારેય એ અમથાનો અનુભવ કરવો છે?

[અનુક્રમ =>](#)

૨. અપૂર્વ

અમથો ને રાઘવ એક વખત સાથે ભણેલા ને સાથે રમેલાય ખરા. પણ રાઘવ ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયો ને બે નંબરની આવકવાળી નોકરીમાં લાગી ગયો. એ નોટો ગણતો થઈ ગયો ને અમથો ભણવાના ઓઠા હેઠળ ઊંકરીઓની પાછળ ભમતો ને ગાંઠના પૈસા વેડફતો રહી ગયો. બેયની લાઈન જ બદલાઈ ગઈ એટલે રાઘવની નજરમાં અમથો વસતો ન હતો. પણ ગરજે ગદેડાનેય બાપ કહે એવો રાઘવ આજે અમથાને ઘેર પગલાં પાડવા નીકળ્યો હતો.

સામો મળે તો કેમ છે એમ પછવાનું તો બાજુએ રહ્યું પણ જૂની દોસ્તીની પિછાણનું એક સ્મિત પણ ન ફરકાવતો રાઘવ આજે અમથાને ઘેર સામે ચાલીને આવે એટલે અમથાને તો પોતાનાં ઊઘડી ગયાં હોય એમ જ લાગે ને? વળી પાછા બહાર ઊભા રહી, મોટો ઘાંટો પાડી, કશી ફરિયાદ કરવાને બદલે સ્ત્રીધો ઘરમાં પેસે ને અમથાની ખબર પૂછવા માંડે તો અમથાને અચરજ ના થાય તો બીજું શું થાય?

અમથો ભણવામાં ભલે રાઘવથી પાછળ પડી ગયો પણ એણે દુનિયા કદાચ રાઘવ કરતાં વધુ જોઈ હતી. એને માથેથી માબાપનો છાંયો જતો રહ્યો એટલે એ પરણવામાંથી રહી ગયો ભલે, ને ભણવામાં એનું ગાડું ના ગબડ્યું એય ભલે પણ એનામાં સામાન્ય બુદ્ધિનો અભાવ ન હતો. એને માણસને ઓળખતાં આવડતું હતું. રાઘવ આવ્યો હશે તો એના જ કોઈ સ્વાર્થમાં આવ્યો હશે એમ એને લાગ્યું જ હતું.

'રાઘવ, આજે દીવાળી છે કે શું? મારો ભાઈબંધ વગર બોલાવ્યે મારે ઘેર આવ્યો છે તે કશુંક હશે તો ખરું જ.' અમથાએ એના અચરજને વાચા આપી. આમ તો રાઘવ દીવાળીને દિવસેય કયાં અમથાને ત્યાં આવતો હતો?

'કેમ કારણ વગર તારે ત્યાં ના અવાય? મારું તો ઘણી વાર તારે ત્યાં આવવાનું મન થાય પણ નોકરીની જડામાંથી નવરાશ મળે તો ને? ગામમાં કોઈ બીજાને ત્યાં જતાંય તેં મને જોયો કદી?' રાઘવે પાણી પહેલાં કેમ પાળ બાંધવી એની વિમાસણમાં અટવાતાં જવાબ આપ્યો.

'જો વગર કારણે આવ્યો હો તો બહુ મહેરબાની. માનવું પડે કે મારો ભાઈબંધ સાચો.'

'ને કોઈ કારણથી આવ્યો હોઈ તો તારો ભાઈબંધ મટી ગયો? ને જો તારા જ ભલાની વાત લઈને આવ્યો હોઈ તો?'

'તો તો મારે માનવું પડે કે તું ભલે મને રોજ મળતો ન હોય પણ મને ભૂલી ગયો નથી. કહે શી વાત છે મારા ભલાની?'

'હું તને ન્હોતો મળતો કે ખબર પણ ન્હોતો પૂછતો એની પાછળ કારણ હતું. મને કાયમ થતું કે મારો ભાઈબંધ હાથે રોટલા બાળી ખાય છે તે એને માથે માબાપ નહીં એટલે ને. હું કાયમ તને સામો મળું તોય મને એટલું લાગી આવે કે મારે બોલવું હોય તોય બોલવા જીભ જ ના ઊપડે.' પોતાના કહેવાની શી અસર થાય છે એ જોવા એ સહેજ થોભ્યો, પછી અમથાના મનમાં પૂરતું કુતૂહલ ઉત્પન થયું હશે એમ લાગ્યા પછી એણે આગળ ચલાવ્યું: 'હવે એક મોકો આવ્યો છે જો તું પાણીમાંથી પોળા ના કાઢે તો. તારું ચોકઠું ગોઠવી નાખવાની વેતરણ કરી છે. જો મારું કહ્યું માને તો અઠવાડિયામાં તો તું વહુવાળો થઈ જાય.'

'દોસ્ત, જો મશ્કરી કરતો હોય તો રહેવા દે. લગનના લાકડાના લાડુ ખાવાની આશા મેં છોડી દીધી છે. એટલે દોસ્ત હો તો મશ્કરી ના કરતો.' નિરાશા ભરેલે આવાજે અમથાએ રાઘવને વિનવણી કરી.

'દોસ્ત છું એટલે જ આવ્યો છું અને મશ્કરીય નથી કરતો. તારો દોસ્ત છું એટલે તારા લગનની વાત કરવા ખાસ આવ્યો છું. ને હું પૂરો ગંભીર છું.' રાઘવે કહ્યું.

જો થઈ છે?

'તો કહેવા માંડ, તારી વાત મને શરણાઈના સૂર જેવી લાગશે. પણ તને આટલે ઘા'ડે દોસ્ત સાંભર્યો. આજ સુધી કેમ નહોતો સાંભર્યો?'

'તને તો હું ક્યારેય ભૂલ્યો ન હતો, પણ કોઈ મેળ જ પડતો ન હતો ને? જ્યાં વાત મૂકું ત્યાંથી પાછું પડવાનું થતું હતું. કોઈને તારું ભણતર ઓછું પડતું હતું તો કોઈને તારી ઉંમર વધારે પડતી હતી તે વળી કોઈને તારી રોકડ ઓછી પડતી હતી. કહે, પછી હું આવીનેય શું કરું? આજે કંઈક ઘાટ પડે એવું લાગે છે એટલે તારી પાસે વગર બોલાવ્યો દોડતો ના આવ્યો?' રાઘવે અમથાની અધિરાઈને વધારીને ધાર્યું નિશાન પાડવા વિચાર્યું હોય એમ એ વાતને ધીમી ગતિના સમાચારની જેમ કટકે કટકે આગળ વધારતો હતો.

'તો ઘાટ પાડી દે આજે તારા દોસ્તનો.' અમથાએ ઠાવકા થવા પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. આવો પ્રયત્ન કરતો અમથો રાઘવને વધુ મૂર્ખ લાગ્યો. પણ આજે એને મૂર્ખ અમથાની જ જરૂર હતી. આજે રાઘવે એક કાંકરે બે પક્ષી પાડવાનો જે પેંતરો રચ્યો હતો એમાં મૂર્ખ અમથો જ બંધ બેસતો થતો હતો. જો અમથો થોડો જ વધુ ચાલાક હોય તો આ વાત એના ધાર્યા પ્રમાણે આકાર લઈ શકે એમ ન હતી.

'ઘાટ પાડવાનો તો મારા હાથમાં જ છે પણ જો તું નાક ના મચકોડે તો.'

'તું મારો ભાઈબંધ છે, તું ઓછો મને ખોટું બતાવવાનો હતો? આ તો તારા દિલમાં મારે માટે લાગણી છે તે તું આટલું કરે છે. બાકી મારા કુટુંબીઓ તો કોઈ પૂછતું હોય તો ભાગોળેથી પાછા વાળી દે એવા છે, તુંય ક્યાં એમને નથી જાણતો? પછી હું નાક મચકોડું તો મૂર્ખો જ ઠરું ને? કહે શી વાત છે?' અમથાએ પેટછૂટી વાત કરી. અમથો ભલે બાવન કાળજાં ધરાવતો માણસ હોય પણ એના લગ્નની વાત આવતાં એ બધી સાવચેતી ભૂલી જતો હતો.

અને એની વાત પણ સાચી હતી એની નાતવાળાએ એની વિરુદ્ધમાં જ જાણે જેહાદ જગાવી હતી. એ લોકો તો એટલે સુધી કહેતા હતા કે નથી ભણ્યો કે નથી ગાંઠમાં નગદ. આવનારી ભૂખે જ મરે ને?

'જો ભાઈ મારી વાત તને ગમે તો સોના જેવી છે. ના ગમે તો તું જાણે. તું મારો ભાઈબંધ છે એટલે મારે તો તને વાત સારી હોય કે ખોટી પણ કહેવી પડે.' રાઘવે વાતમાં પાછું મોણ નાખ્યું. એની ઘનત વાતને પહેલી ખીલે બાંધીને પછી સાચી પરિસ્થિતિ સમજાવવાની હતી. સામે પક્ષે અમથો એવો રખડી ગયેલો હતો કે એ કશામાં ના પાડી શકે એમ જ ન હતો. છતાં રાઘવ વાતને સાચવીને આગળ વધારતો હતો.

અમથો તેને માટે કહેવાતું હતું એટલો જ અકકલમંદ ભૂલ્યો મંદઅકકલ હોય તો એ એની વાતમાં આવી જ જાય. ને તમે નહીં માનો પણ અમથો તેની વાતમાં આવી જ ગયો. પાંત્રીશ વરસની ઉંમર થતાં સુધી જો તમે લગ્ન કરવામાંથી રહી ગયા હો તો તમે પણ એની વાતમાં આવી જ જાવ, બોલો, મારવી છે શરત?

'તું તારે જેવી વાત હોય એવી કહી દે. પરનાતની છે? પુનર્લગ્નની છે? જે હોય તે કહી દે. તું જે વાત કરે એ મને કબૂલ મંજૂર છે. તું કાંઈ મારો દુશ્મન છે કે મારું ભૂડું તાકવાનો છે?' અમથો, ના, અમથાની ગરજ બોલી ઊઠી.

'તો સાંભળ તું ભણ્યો નથી, પૈસેટકે પણ ખાલી થઈ ગયો છે અને તારી ઉંમર પણ મારા જેટલી છે, છતાં તું રહી ગયો છે, આ બધી વાત તારા નાતવાળા ગમે તે કારણે કરતા હોય પણ છેવટે છે તો સાચી જ ને? એટલે પંદર દિવસ પહેલાં-' કહેતાં રાઘવે વાતને ગણતરી પૂર્વક લંબાવી.

'શું થયું પંદર દિવસ પહેલાં?' અમથાની આતુરતા બોલી ઊઠી.

'અમારી ઑફિસના એક માણસને ત્યાં આ પીવા ગયો હતો ત્યાં વાત જાણી કે એની પડોશમાં રહેતાં માદીકરી વઢીને પછી રડવા બેઠાં હતાં. પછી મારા એ દોસ્તની બૈરી જાણી લાવી કે એ છોકરી એક નિશાળમાં કામ કરે છે ત્યાં એનો પગ ક્યાંક આડો આવળો પડી ગયો છે. ને ભાઈ આવી વાતમાં તો જેટલાં મોં એટલી વાતો. કોઈક તો એમ પણ કહેતું હતું કે એનો પગ બે મહિનાથી ભારે છે. પણ આવી વાતમાં તો ભાઈ મારું એવું માનવું છે કે લોકો વાતો કરે ત્યારે એમાંનું અર્ધું સાચું હોય ને અર્ધું ગપ્પું. ઘણી વાર તો એમાં રતીભાર પણ સાચું ન હોય.'

જો થઈ છે?

'પણ એની તપાસ-' અમથો બોલવા ગયો.

'તપાસ ને બપાસ. અલ્યા તને એમ લાગે છે કે મેં તપાસ નહીં કરી હોય? જો મેં સીધો એની માને જ ઘણો ચાંપી જોયો. કાંઈનું કાંઈ બહાનું કાઢીને એના ઘરમાં પણ પગ પેસારો કરી જોયો. દસેક દિવસ પહેલાં એમને સામે મોંએ પૂછ્યુંય ખરું. પણ ભાઈ, કોણ મા એવી હોય કે હાથે કરીને પોતાની દીકરીની એબ ઊઘાડી કરે? પણ મને લાગ્યું કે એની વાતમાં સરખાઈનો અંશ છે. ને પછી તો જેવાં આપણાં નસીબ.'

'તો- આપણે શું કરવું?' અમથાએ પૂછ્યું. એને એ ખબર ન હતી કે પોતે શું પૂછે છે.

'તો ને બો. જો મને બીજી કશી તો ખબર નથી પણ એટલી તો ખબર પડી છે કે એ વિધવા માની છોડી છે ને મહિને ૭૦૦નો પગાર લાવે છે. હવે જો કે નોકરી તો એને છોડી દેવી પડે. વાત બહાર પડી ગયા પછી આપણાથીય એને ત્યાં નોકરી કરવા ના દેવાય. ને નોકરી તો બીજેય ક્યાં નથી મળતી?'

'પણ એક વખત એ છોકરીને જોઈ લેવાય તો-'

'એ તો બને તવું નથી. વાત બહાર પડે એની આબરૂવાળાંને તો વધારે ચિંતા એટલે એ છોડીને સૂરત પાસેના કોઈ ગામડે મોકલી દીધી છે. પણ મેં એને જોઈ છે ને? મારા ઘરમાં આ માધવી બેઠી છે એના કરતાંય એ રૂપાળી છે. ભલા માણસ એટલું જ વિચાર ને કે રૂપાળી ના હોય તો એની વાત કોઈ ઉડાડેય શું કરવા? તને નાતનોય વાંધો આવે એમ નથી. આપણી જ નાતની છે.' રાઘવે વાતને છેવટનો ઓપ આપ્યો. અમથો તો ઘડીમાં પરણતો ને ઘડીમાં રાંડતો હતો. પણ એના મનને અંધારે ખૂણે કોઈ ડોકિયું કરે તો ખબર પડે કે એ કોઈ વાતે ના પાડવાનો જ ન હતો.

'નાતની તો મનેય ક્યાં બીક છે? નાતવાળાએ મારે માટે શું કર્યું છે તે મારે એની સાડી બાર રાખવી પડે? એ તો મને નાત બહાર મૂકવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. એ જો મને નાતબહાર મૂકવા માગતા હોય તો હું એમના પહેલાં આખી નાતને નાતબહાર મૂકું એવો છું.' અમથાએ પોત પ્રકાશ્યું.

રાઘવને હવે ખાતરી થઈ કે અમથો એવી ગરજમાં છે કે પોતે જે કહેશે એ સ્વીકારી લેશે. ને ગઈકાલે આખી રાત એણે કાંઈ અમસ્તો ઉજાગરો નહોતો કર્યો. અમથાને બરાબરનો શીશામાં ઉતારવાની ચાલ એણે પૂરી ચકાસણી કરીને તૈયાર કરી હતી. અમથાને સુનંદ સાથે પરણાવીને એટલે દૂર મોકલી દેવો કે એ કે સુનંદ આ તરફ આવવાનું નામ પણ ના લે. વળી અમથાને આ બાજુ આવવાનું એક કારણ એનું આ ઘર છે એય જો વેચાવી નાખ્યું હોય તો ભવિષ્યમાં એને કારણેય આ તરફ ડોકિયું કરવાની એને ઈચ્છા ના થાય.

અને આ બધું કરતાં જો પોતાને લાભ થતો હોય તો શા માટે ન થવા દેવો? જો અમથાનું મકાન વેચાવી દેવું જ હોય તો એ કોઈ બીજો ખરીદે કે પોતે ખરી દે એમાં અમથાને શો ફેર પડતો હતો? અને એટલે તો એણે છેલ્લી વાત પીપરમીટની જેમ મમરાવીને બહાર મૂકી ને.

'આટલે સુધી તો બધું મારી ગણતરી પ્રમાણે પાર ઊતરે છે પણ એક વાતનો ઊકેલ થતો નથી. જો એનો ઊકેલ આવી જાય તો તો તારાં પાંચેય આંગળાં ધીમાં.'

'જ્યારે આટલો ઊકેલ કાઢ્યો છે ત્યારે એક વાત માટે તો તું વાત પડતી નહીં જ મૂકે. મારાથી થાય એમ હોય તો મને કહે, હું એનો ઊકેલ કરી નાખીશ.' અમથાએ કહ્યું. એને ખબર ન હતી કે એ હાથે કરીને રાઘવે બિછાવેલી જાળમાં ફસાતો જતો હતો.

'તારામાં એટલી હિંમત હોય તો તો વાંધો ન આવે. વાત જાણે એમ છે કે તું અને એમની દીકરી કોર્ટમાં જઈ લગ્ન નોંધાવી લો તો એમાં એની માને કશો વાંધો નથી, પણ એની એક મુશ્કેલી છે. એણે દીકરીને નોકરી અપાવવા માટે પચીસ હજાર રૂપિયા હાથ ઉછીના કરીને લોકો પાસેથી લઈને લાંચના આપેલા તેમાંથી હજુ દસ હજાર બાકી છે એનું કશું થઈ જાય તો એને સંતોષ છે.'

'દસ હજાર?' અમથાથી જાણે ચીસ જ પડાઈ ગઈ. એના ખિસ્સામાં એક વીસ રૂપિયાની નોટ સિવાય બીજું

જો થઈ છે?

કશું બચ્યું ન હતું ને આ તો દસ હજારની વાત, તેનાથી ચીસ ન પડાઈ જાય તો બીજું શું થાય?

'એમ અત્યારથી જ ગભરાઈ જઈશ તો કેમ ચાલશે? તું જો સાવ પાણીમાં નહીં બેસી જાય તો મારી પાસે બધી વાતનો ઊકેલ છે જ. મેં બધું પહેલેથી વિચારી મૂક્યું છે. ને આમેય તારાથી લગન પછી અહીં રહેવાશેય નહીં એટલે મારી એ ગણતરી બરાબર કામ લાગે એવીય છે.'

'પણ હું અહીં ન રહું તો ક્યાં રહું?'

'એમાં જ ખરી ખૂબી છે. તું તારા અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર જઈને રહે. ને તારું આ ઘર કાઢી નાખે તો તને એટલા પૈસા તો મળી જ જાય.'

'પણ હું આ ઘર કાઢી નાખું તો પછી ક્યારેક પાછો આવું તો રહું ક્યાં?' અમથાનું ગણિત ભલે કાચું હતું પણ એની સામાન્ય બુદ્ધિ હજુ સલામત હતી.

'લે, ભટ ભણે છે કે ટીપણાં ફાટે છે? અલ્યા એ છોડીની વાત ઊડી છે એટલે એનો અહીં આવતાં પગ પાછો પડે, ને તારું ડેરી ફાર્મ પણ તું રૂબરૂ ત્યાં રહેતો હોય તો નફો કરતું થઈ જાય. તારામાં એટલી આવડત છે કે તું ત્યાં પથરામાંથીય પાણી કાઢી બતાવશે એવી મને શ્રદ્ધા છે. તારે આ ગામ ને આ ઘરને ભૂલી જવાનાં. તું ત્યાં ફાર્મ પર હોય ત્યારે હું અહીં એવી હવા ઊભી કરું કે તું અમદાવાદમાં ભણતો હતો ત્યારની તારી પ્રેમિકા સાથે પરણી ગયો છે ને તારું ડેરી ફાર્મ ઘણું સારું ચાલે છે.'

ને જે અમથાનામાં ન્હોતા એવા ગુણ રાઘવને એનામાં જણાયા એટલે અમથાનેય લાગ્યું કે પોતે કદાચ ડેરી ફાર્મને પાછું ધબકતું કરી શકશે.

'પણ રાતોરાત આ ઘરનો ઘરાક કોણ થાય? ને એમ કરીએ તો એની પૂરી કિંમત પણ નહીં આવે?'

'કિંમત તો પૂરી ના આવે. ને ખરું પૂછો તો જેને એ ઘર લેવું ના હોય એ કરે એ કિંમત સાચી પણ ના હોય. પણ આવી હાથમાં આવેલી તક તારે જતી કરવી હોય તો તું જાણે, પછી મને ના કહેતો કે હું રખડી ગયો.'

'ઘરના પચીસ હજાર ઉપજતા હોય તો જાવ એને વેચી દેવાની આપણી તૈયારી છે.'

'અલ્યા રાંડ ગાંડી ને એનાં લૂગડાંય ગાંડાં? મારું માને તો તારે જેટલાની જરૂર છે એટલા ઉપજતા હોય તોય તારે તારું આ ઘર વેચીને ઘર વસાવી લેવું જોઈએ. ને જો કોઈ ઘરાક ના મળે તો મારે અગવડ વેઠીનેય પૈસાની ત્રેવડ કરીને તારી જરૂર જેટલા તને કરી આપવા, બસ?'

'સાવ એટલા તો કેમ ચાલે? દસ હજાર એ છોડીની માને આપી દઉં તો પછી ત્યાં જઈને મારેય શરૂઆત કરવા માટે કશુંક તો જોઈએ ને? એમ કર પચીસને બદલે વીસ કરી આપ. જ્યારે આટલું વરસ્યો છે ત્યારે થોડો વધારે ઘસારો વેઠી લે આ દોસ્તને માટે.'

રાઘવને આજે પહેલી વખત લાગ્યું કે પોતે અમથાને જેટલો ભોટ માનતો હતો એટલો ભોટ એ ન હતો. આજે એ આંટીમાં હતો છતાં આવાં પગથિયાં માંડતો હતો તો એ જ્યારે આવા સંક્રામમાં ન હોય ત્યારે આવી વાતમાં એને છેતરવો અધરો પડે. તેણે કહ્યું: 'મારે તારા ઘરની જરૂર નથી એ તો તુંય જાણે છે, પણ આજે તારું કામ કાઢવા માટે થઈને હું એ વેચાતું રાખું છું. ને મારી પાસે તારું આ ઘર હશે તો ભવિષ્યમાં તારે અહીં આવીને રહેવું હશે તો તને એ પાછું મળી શકશે, પણ કોઈ બીજાને આપી દીધું હશે તો એ થોડો તને પાછું આપવાનો હતો?'

'એટલે જ કહું છું કે આટલો વરસ્યો છે તો થોડો વધારે ઘસારો વેઠીને મને થોડા વધારી આપ. મારેય ત્યાં જઈને બધું નવે નામે જ ઊભું કરવાનું છે ને. તારો એ અહેસાન નહીં ભૂલું.' અમથાએ એની વાણિયાગત આગળ કરી.

'જો તું તારું ઘર છે એટલે એને પચીસ હજારનું માનતો હો પણ એના વીસ હજાર પણ ના ઉપજે. ને મારી પાસે વધુમાં વધુ જોર કરું તો પંદર હજારથી વધારાની જોગવાઈ થાય એમ નથી. ને આટલાય તે તારું કામ કાઢવું છે

જો થઈ છે?

એટલે જ. કચવાતે મને છેવટે રાઘવને સ્વીકારવું પડ્યું.

'તો તારી વાત મંજૂર. તારે મને ઘરના પંદર હજાર આપવાના ને એમાંથી મારે એ છોડીની બાને દસ હજાર આપવાના ને કોરટમાં લગન. બધું ક્યારે?'

'એક જ અઠવાડિયામાં.'

'એ બધું તો ઠીક પણ કોઈ અહીંથી અમદાવાદ જઈને એ છોડીને કે એની બાને મારે વિશે કશી ઊંધી ભંભેરણી કરી આવશે તો?' અમથાનું ગભરાતું દિલ બોલી ઊઠ્યું.

'એ બધું તું મારા પર છોડી દે. અત્યારે તો એ છોકરી ને એની મા બેય બહાર ગયાં છે. ને એ આવશે ત્યારે એમને સમજાવવાની જવાબદારી મારી. તું તારે નચિંત રહે. એક અઠવાડિયામાં તને પરણાવી ને તારા ક્ષર્મ પર મોકલી આપવાની જવાબદારીય મારી.'

'એ તો બધું ઠીક પણ એ છોડી દેખાવમાં કેવીક છે? એક વખત એને જોઈ લેવાય તો.'

રાઘવને કહેવાનું મન થયું કે એ દેખાવમાં એટલી બધી સારી છે એટલે તો ઘરમાં બબ્બે છોકરાંની મા માધવી બેઠી છે એનેય પડતી મૂકીને પોતે એની પાછળ ઘેલો થયો હતો ને? ને તું જો બલિદાનના બકરા જેવો ન મલ્યો હોત તો આ રાઘવભાઈની દશા કેવી કફોડી થઈ હોત એ તો રાઘવ જ જાણે છે. પણ બોલ્યો ત્યારે બીજું જ: 'તને જો મારા પર ભરોંસો હોય તો મને કહેવા દે કે આપણી આખી નાતમાં એના જેવી રૂપાળી છોકરી મેં બીજી જોઈ નથી.'

'હવે તેં બધું માથે લીધું છે એટલે મારે કશું બોલવાનું રહેતું નથી પણ કોઈ વચમાં ભંભેરણી ના કરી જાય એનું ધ્યાન રાખજે.' અમથાનું ફફડતું મન બોલી ઊઠ્યું.

ને એ ફફડે એમાં એનોય દોષ ન હતો. અમથો ગદાપચીસીમાં પ્રવેશ્યો છતાં જ્યારે કોઈએ એને મૂલવવા પ્રયત્ન ના કર્યો ત્યારે એને લાગ્યું કે હવે જે કાંઈ કરવું પડે એ એણે પોતે જ કરવું પડવાનું હતું. આ માટે એણે કૉલેજના બસ સ્ટેન્ડેથી માંડીને રેલ્વે સ્ટેશન સધીનાં ચકકર કાપવા માંડ્યાં હતાં. ભણવામાં એનાથી આગળ નીકળી ગયેલા પણ હજુ જૂની મૈત્રી ટકાવી રહેલા બેચાર દોસ્તો સાથેની વાતમાંથી એને જાણવા મળ્યું કે શારીરિક ખોડ-ખાંપણવાળી છોકરીઓ લઘુતાગ્રંથિથી પિડાતી હોય છે એટલે પુરુષોની વાતમાં ઝડપથી આવી જતી હોય છે.

એટલે અમથાએ એવી છોકરીઓ માટે નજરો ફેરવવા માંડી. એમ કરતાં એની નજર ટ્રેનમાં જતી આવતી એક ખૂંધવાળી છોકરી પર પડી. અમથાએ પોતાની પરસંઘી એની પર ઉતારી ને એની આગળ પાછળ ફિલિંગ ભરવા માંડી. ધીમેધીમે એને 'કેમ છે સારું છે' જેવી વાતોમાં પણ એને ખેંચવા માંડી. વાત આટલે સુધી પહોંચી ત્યાં સુધી કશી મુશ્કેલી પડી નહીં એટલે અમથાની હિંમત વધવા માંડી. કદીક તે એની બાજુની સીટ પર બેસી જવા લાગ્યો તો કદીક એને આવતી જોઈ જગ્યા કરી આપવા લાગ્યો.

પણ થોડા વધુ દિવસોના અવલોકન પછી તેને લાગ્યું કે તેનો એક હરીફ પણ હતો. તે શરીરે મધ્યમ અને રંગે શાંભળો હતો. તેનાં કપડાં પરથી લાગતું હતું કે તે કોઈ સામાન્ય નોકરી કરતો હશે. પણ તે જે હરકતો કરતો હતો એ સામાન્ય ન હતી. આ માણસ ઘણી વખત પેલી છોકરીની બાજુમાં આવીને બેસી જતો. પેલી છોકરી કમને રહેજ આધી ખસી પેલાને જગ્યા પણ કરી આપતી, બિચારી બાઈ માણસ કરેય શું? પણ અમથાએ જોયું કે એની હરકતો દિવસે દિવસે માઝા મૂકતી જતી હતી. પેલો માણસ હવે તો આ છોકરીને પરાણે વાતોમાં ખેંચતો જતો હતો ને એ છોકરીય પરાણે એની સાથે વાત કરતી હોય એમ એને જવાબ આપતી જતી હતી.

અમથાને થયું કે એને લાગ જોઈને સીધો કરવો પડશે. અને એક દિવસ એને જોઈતો લાગ મળી ગયો. પેલી છોકરી પોતાની જગ્યા પર પરસ મૂકીને ટોઈલેટ તરફ ગઈ એટલે પેલા માણસે જરાય અચકાયા સિવાય પરસ ઉઠાવી, એને ખોલી, એમાંથી કાંસકો કાઢી પોતાના વાળ સરખા કર્યા. ને પરસ બંધ કરતાં એની નજરે અંદર ચોકલેટ પડી હશે તે કાઢી ને ખોલીને સીધી મોઢામાં મૂકી દીધી. જરાય શરમ કે ખચકાટ ન મળે.

જો થઈ છે?

ને અમથો કૂદી પડ્યો: 'એય મિસ્ટર તમને જરાય ભાનબાન છે કે નહીં? શું સમજો છો તમે તમારા મનમાં?'

પેલો માણસ આ અચાનક હુમલાથી છપાઈ ગયો: 'શી વાત છે? મારી કોઈ ભૂલ થઈ?' તેણે નરમાશથી પૂછ્યું.

'શી વાત છે શું? તું એક તો પેલી છોકરીની સાથે પરાણે, ત્યાં પૂરતી જગ્યા ન હોવા છતાં બેસી ગયો. ઉપરથી એની પરસમાંથી કાંસકો કાઢ્યો, ચોકલેટ ખાધી. ને હવે પૂછે છે શી વાત છે. ઊભો થા એટલે હું તને સમજાવું કે શી વાત છે.' અમથાએ જાણે ગાંડિવટંકાર કર્યો. ડબ્બામાં સોપો પડી ગયો.

પેલો માણસ ઊભો થયો ને સામો કશો ગાંડિવટંકાર કર્યા સિવાય એણે અમથાને એક અવળા હાથની એવી આપટ દીધી કે અમથાભાઈનાં ચશ્માં નંદવાઈ ગયાં ને એ ઊડીને બારણા પાસે જઈ પડ્યો. બીજી કશી ખબર તો અમથાને એ વખતે ના પડી પણ એને એક વાતની ખતરી થઈ ગઈ કે પેલો માણસ લાગતો હતો એવો મડદાલ ન હતો. એ જ વખતે પેલી છોકરી ટોયલેટમાંથી બહાર આવી.

બધી વાત જાણી એ કહે: 'એ મૂઓ કેટલાય દિવસથી મારી પાછળ પડ્યો હતો. પરાણેય હાથ હેલો કરી સવાસલાં કરતો હતો ને મારી સાથે બેસી જતો હતો. મને તો એનાં લક્ષણ પહેલેથી જ સારાં લાગતાં ન હતાં.'

ને સ્ટેશન આવતાં ગાડી ધીમી પડતાં જ અમથાએ ઊતરીને ભીડમાં ખોવાઈ જવામાં જ ડહાપણ જોયું.

પણ જે વાતની કલ્પના તમને નથી આવી એ વાત તો મારે તમને કહેવી જ પડશે. અમથાને ઉપર જણાવેલો અનુભવ થયો તેનું આખું કલેવર લોકમૂખે કેવું વિકૃત થઈને બહાર આવ્યું તે તો મારે તમને જણાવવું જ પડે, નહીં તો આ અમથાનુભવનો અધ્યાય અપૂર્ણ જ રહી જાય.

અમારા ગામમાં કોઈ છાપું મગાવવામાં માનતા ન હતા એટલે જે કોઈ અગત્યના સમાચાર હોય એ સમાચાર અને મહાભારતની જેમ લોકમૂખે ચઢી પ્રસાર પામતા હતા. એટલે આ અમથાના પરાક્રમના સમાચારેય સ્ટોપ પ્રેસના મથાળા સિવાય પણ બમણી ગતિથી ગામમાં ફરી વળ્યા. એમાં સુધારાવધારા સાથેનો જે છેલ્લો વધારો બહાર આવ્યો તે નીચે મુજબ હતો:

ગામના એક નબીરાનું પરાક્રમ

ગામના એક નબીરા, અમથાએ ચાલતી ટ્રેને એક યુવતીની લાજ લૂટવાનો હિચકારો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પણ એ યુવતીની સાથે મુસાફરી કરી રહેલા તેના પતિએ આ યુવાનને સારો એવો મેથીપાક જમાડી એની આ કાયમની કુટેવ ભૂલાવી દીધી હતી. ડબ્બામાંના અન્ય યાત્રીઓએ પણ આ કામમાં એટલે કે મેથીપાકની લહાણી કરવામાં ફાળો આપ્યો હતો. પોલીસ આવે તે પહેલાં આ નબીરો ભાગી છૂટ્યો હતો. ગામલોકો એને નાત બહાર ને ગામ બહાર કરવાની કારવાઈ કરી રહ્યાનું જાણવા મળે છે.

આ સમાચાર જે વખતે જે કહેતું હોય એ એટલો ઉમેરો કરી લેતું કે ગામની આબરૂ ન જાય એટલે અમથાને પોતે જ તે વખતે બચાવેલો.

અને આવા તો બનેલા ખરી રીતે તો નહીં બનેલા એવા પાંચસાત કિસ્સા અમથાને નામે ગામને ચોપડે લોકોએ ચઢાવી દીધેલા છે. તમારો તો એમાં હાથ નથી ને? જો જો પાછા.

[અનુક્રમ =>](#)

૩-અમથો કરવા ગયો થૂલું ને થઈ ગયો કંસાર

રાઘવ અમથાને ત્યાં ગયો એ વાતને આજે પાંચ દિવસ થઈ ગયા હતા. પણ અમથો જૂના ભાઈબંધને મળવા તો એને ઘેર આ પાંચ દિવસમાં પંદર વખત જઈ આવ્યો હશે. અમથાના મકાનનો દસ્તાવેજ થઈ ગયો હતો. અમથાનું પચીસ હજારનું મકાન રાઘવને પંદર હજારમાં મળી જતું હતું એટલે રાઘવે એનો દસ્તાવેજ બીજે જ દિવસે કરાવી લીધો હતો. કોઈ વચમાં ભેંડોય મારે. ને પાછો આ અમથો કાચા કાનનો ને ઉપરથી મૂર્ખો, રાઘવની નજરે સ્તો. એટલે વાત ઊડી પણ જાય, જો મોડું થાય અને કોક જાણી જાય તો. એટલે રાઘવે એ વાતમાં તો ઢીલું મૂક્યું જ નહીં.

અ ઘર સાવ સસ્તું મળી ગયું હતું ને પોતાનો શૂળીનો ઘા સોયે ટળી ગયો હતો એટલે રાઘવે રેખાબેનને પૈસા આપવામાં પણ કાપ ના મૂક્યો. એણે એમને પોતાના તરફથી આપતો હોય એમ, પૂરા દસ હજાર રૂપિયા આપી દીધા. ને બીજે દિવસે અમથાને એમને ત્યાં મોકલવાનું તેણે ગોઠવ્યું.

રાઘવને વિચાર્યું હતું કે અમથો આગલે દિવસે જ ઘેરથી નીકળી રેખાબેનને ત્યાં પહોંચી ગયો હોય તો બીજે દિવસે સવારમાં જ એમનાં લગ્ન નોંધાવીને એમને બપોરે રવાના કરી દેવાય. પણ આ સમયે હજાર રહીને સુનંદાની વેધક નજરોનાં તીર એને ખમવાં ન હતાં એટલે એણે પોતાની ગેરહાજરીમાં જ બધી કારવાઈ પતી જાય એવો તખ્તો ગોઠવ્યો હતો.

રાઘવે રેખાબેન પાસે અમથાનાં એટલાં બધાં વખાણ કર્યાં હતાં કે એ અમથાને જોવા અધીરાં થઈ ઊઠ્યાં હતાં. તેમને તો ઊઠતાં ને બેસતાં સો વીધાંનું ખેતર અને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મનાં જ સ્વાપ્નાં આવતાં હતાં. એમની સુનંદાએ ભલે કબાડું કર્યું પણ એવીયે નસીબદાર તો ખરી કે આવો ધંધા ને મિલકતવાળો યુવાન એનો હાથ ઝાલવા તૈયાર થયો. સુનંદાને એમણે સૂરત તાર કરી દીધો હતો એટલે એ પણ બીજે દિવસે આવી પહોંચશે એવી એમની ગણતરી હતી.

અમથાએ ઘરમાંથી પેક થઈ શકે એવી કેટલીક ચીજોનાં ચાર પારસલ કરીને ફાર્મ પર રેલ્વે મારફત મોકલી આપ્યાં હતાં. બાકીનું બે બેગોમાં ભરીને એ પોતાની સાથે લઈ જવાનો હતો. એણે ફાર્મ પર ધનજી પટેલને પણ તાર કરી દીધો હતો કે પોતે પત્ની સાથે ત્યાં ગુરુવારે સવારના પહોંચવાનો હતો. એના મનમાં એમ હતું કે ફાર્મ પર પોતે પત્ની સાથે જાય એવે વખતે પત્નીને એ ધૂડિયું ને ગંદવાડાભર્યું લાગે તો એ શહેરી બૈરીને કદાચ ન પણ ગમે ને પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકા જેવો ઘાટ થઈ જાય.

નકડી કરેલી ગોઠવણ મુજબ અમથો રાઘવે આપેલે સરનામે સાંજના લગભગ ચારેક વાગ્યે પહોંચ્યો. રિક્ષામાંથી પોતાનો સામાન ઉતારી બારણા પાસે મૂકી કપડાં ને વાળ સરખા કરી તેણે બેલ વગાડ્યો.

થોડીવારે રેખાબેને બારણું ખોલ્યું. બારણામાં ઊભાં રહીને જ એમણે અમથાનું નિરિક્ષણ કરવા માંડ્યું. રાઘવ કહેતો હતો એના કરતાં છોકરાની ઉંમર તેમને દોઢી લાગી પણ અમથો એમને દેખાવે ગમી ગયો. સુનંદાની સાથે શોભે એવો તો એ છે, એમણે વિચાર્યું.

આ તરફ અમથો પણ મનમાં એમનો કયાસ કાઢવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. રાઘવ કહેતો હતો એના કરતાં આ છોડી બમણી ઉંમરની તો હશે જ. કદાચ પોતાના કરતાંય થોડી વધારે હોય તોય નવાઈ નહીં. પણ દેખાવમાં એ કહેતો હતો એમ માધવીભાભી કરતાંય ચઢે એવી ચોકકસ હતી જ. અમથો રેખાબેનને સુનંદા સમજીને વિચારી રહ્યો હતો.

'મારું નામ અપૂર્વ. મને રાઘવભાઈએ મોકલ્યો છે.' એણે કહ્યું.

પોતાનું નામ અમથો નહીં પણ અપૂર્વ છે એ યાદ કરતાંય અમથાને વાર લાગી. ગામલોકોએ એનું નામ આપૂર્વમાંથી અમથો એટલી હદે રૂઢ કરી નાખ્યું હતું કે ખુદ અપૂર્વને પણ પોતાનું મૂળ નામ યાદ આવતાં વાર લાગી

જો થઈ છે?

ગઈ ને? પણ આણીને વખતે યાદ આવ્યું એય ઓછું હતું?

'ઓહ, આવો ને અંદર. રાઘવભાઈ કહેતા હતા એવા જ તમે છો. ભોળા ને નિખાલસ. રાઘવભાઈ તમારાં ઘણાં વખાણ કરતા હતા. તમને મળીને ઘણો આનંદ થયો.' રેખાબેને કહ્યું.

'રાઘવભાઈ તમારાં પણ ઘણાં વખાણ કરતા હતા. તમેય એ કહેતા હતા એવાં જ છો. તમને મળીને મનેય આનંદ થયો. લાગે છે કે તમારી સાથે મનેય સારું ગોઠશે.' અમથો બીજું કશું ભલે ના ભણ્યો હોય પણ રઝળી રખડીને વાચાળતા તો એણે કેળવી જ હતી. પણ રેખાબેનનું બેઠી દડીનું શરીર અને સચવાયેલું યૌવન જોઈ અમથો થાપ ખાઈ ગયો.

'તમે હાથમોં ધોઈ તાજા થાવ ત્યાં સુધીમાં હું ચા મૂકું.' કહેતાં રેખાબેન રસોડામાં પેટાં. અમથાને હવે રાઘવ પોતાનું ઘર સસ્તામાં પડાવી ગયો એનું દુખ ન રહ્યું. રેખાબેનને જોયા પછી એને લાગ્યું કે રાઘવે જે કોઈ ચાલબાજી કરી હોય તે માફ. હવે વચમાં આડી એક રાત છે એ વિના વિધને પસાર થઈ જાય ને કોર્ટમાં લગ્ન નોંધાઈ જાય ત્યાં સુધી ભગવાન કશું આડુંઅવળું ન થવા દઈશ એટલું હું તારી પાસે માગું છું. અમથો ભગવાનને નર્થના કરી રહ્યો. હવે તેને ડેરી ફાર્મ પર પહોંચી જવાની તાલાવેલી જાગી હતી. આવી પત્ની સાથમાં હોય તો એને તો જંગલમાંય મંગલ જેવું લાગશે એમ તેને લાગતું હતું.

ચા પીતાં રેખાબેને ડેરી ફાર્મની વાત કાઢી ને અમથો ફૂટી પડ્યો. એણે પોતે એ વિશે જે જાણતો હતો તે અને નહોતો જાણતો એવી કેટલીય વાતો કરી દીધી. રેખાબેનને માટે તો આ બધું બિલકુલ નવું જ હતું. એ તો આભાં બનીને અમથાના હવાઈ ખ્યાલને સાચા મનીને અહોભાવથી સાંભળી રહ્યાં. એમને થયું કે આવો મિલનસાર ને અભ્યાસુ જુવાનિયો આજ સુધી કુંવારો કેમ રહી ગયો હશે?

રેખાબેને સુનંદાને ગઈ કાલનો તાર કરી દીધો હતો છતાં હજુ સુધી એ આવી ન હતી એટલે એ ચિંતામાં હતાં. એટલે પોતે હાથે કરીને એની વાત કાઢવાનું ટાળતાં હતાં. ને અમથો તો એમને જ પેલી લગ્નની ઉમેદવાર માની બેઠો હતો એટલે એ તો એને વિશે એમને કશું પૂછવાનો ન હતો. અમથાની ભૂલ એટલી જ કે એને રાઘવે સુનંદાનું નામ કહેલું તે એ ભૂલી ગયેલો ને હવે રેખાનું નામ સાંભળ્યા પછી એને એમ લાગ્યું હતું કે રાઘવે એને રેખાનું જ નામ આપ્યું હશે.

ચાપાણી પત્યા પછીય અમથાનું ડેરીપુરાણ ચાલુ જ હતું. રેખાબેનનેય એમાં રસ પડ્યો હતો ને બેકના આંકડા ભરતાં ને ધનજી પટેલના હિસાબો જોતાં એને જે જ્ઞાન લાધ્યું હતું એ અમથો એમને પીરસી રહ્યો હતો. વળી એણે પોતાના એ ડેરી ફાર્મના ભાવિ વિકાસનો જે પ્લાન એમની સમક્ષ રજૂ કર્યો એમાં એણે પોતાની બધી આવડત અને કલ્પનાઓનો ઉપયોગ કરી નાખ્યો હતો.

એની આ વાતો સાંભળી રેખાબેનને લાગ્યું કે પોતે સુનંદા માટે દીવો લઈને શોધવા ગયાં હોત તોય એમને આવો મુરતિયો ના મળ્યો હોત. જ્યારે આ તો સુનંદાની આવી સ્થિતિ જાણ્યા પછીય એનો હાથ ઝાલવા તૈયાર થયો છે તે એમાં ભગવાનની રહેમ જ ને, બીજું શું?

સાંજે એમણે એને સારી રીતે જમાડ્યો. પછી રાતે પણ એમની આંખો ઘેરાવા માંડી ત્યાં સુધી અમથાનું વચનામૃત ચાલું જ હતું. 'તમારી વાતો મજાની છે પણ આજે તો મને ઊંઘ આવે છે, બીજી વાતો કાલે કરીશું.' કહી રેખાબેન સૂવા માટે એમના રૂમમાં ચાલ્યાં ગયાં. અમથાને થયું કે આ બાઈ પોતાને સારું લગાડવા માટે ગમે તે કહે પણ પાતે વાત કરતો હતો ને એ અંદર ચાલી ગઈ એટલે એના મનમાં કશું બીજું તો નહીં હોય ને? કદાચ પોતે એને નહીં ગમ્યો હોય કે પછી એનો વિચાર બદલાયો હશે?

બીજી તરફ એને એમ પણ લાગતું હતું કે એણે પોતાની વાત જે રીતે રસ લઈને સાંભળી હતી અને એ અંગે એણે જે સવાલો પૂછ્યા હતા એ જોતાં એમ લાગતું હતું કે એને પોતાનામાં ઘણો રસ પડ્યો છે. તો પછી આવું કેમ થયું? તેના મનમાં કશું બીજું હોય તો એ પોતાને સારી રીતે બોલાવે, બેસાડે ને જમાડે નહીં. હવે એને સામે મોંએ તો

જો થઈ છે?

પોતાનાથી પૂછી પણ કેમ શકાશે?

અત્યારે રાત છે, એકાંત છે ને અંધારું પણ છે. આ તકનો લાભ લઈ જો એની શરમ તોડાવી નખાય તો કદાચ એના મનમાં કશો ખચકાટ હશે તો બહાર પણ આવી જશે. આવા બધા વિચારોમાં એને મોડી રાત સુધી ઊંઘ ન આવી. છેવટે એણે આ પાર કે પેલે પાર કરી નાખવાનું નકકી કર્યું.

ને અમથો અંધારામાં બાજુના ઓરડા તરફ સરકયો. આમતેમ ફંફોસતાં તેને એક સ્ત્રીના દેહનો માદક સ્પર્શ થયો ને એનું પૌરુષ જાગી ઊઠ્યું, ઝબકીને જાગી ઊઠેલાં રેખાબેન બોલી ઊઠ્યાં: 'અરે, આ શું કરો છો?'

'તું આમ ચાલી આવી ને મને ઊંઘ ન આવી. કાલે પરણી જ જવાનાં છીએ તો આજે મધુરજની ઉજવી લઈએ.' કહેતાં એણે રેખાના હોઠ ચૂમી લીધા. વિરોધના શબ્દો એ હોઠોની વચ્ચેથી બહાર આવી શકે એટલી જગ્યા રહી હોય તો એમનો વિરોધ બહાર આવે ને? ને પોતાને માટે વપરાયેલા એક વચની સંબોધને, પેલા અવળચંડા હસ્તસ્પર્શ અને અમથાના ભાવિ પ્લાન વિશે સાંભળેલી વાતોએ એમનું ભાન ભુલાવી દીધું. સુનંદાનો વિચાર આવતાં એમણે આ હુમલાથી બચવાનો એક છેલ્લે પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ ત્યાં સુધીમાં તો પેલા અધિરા હાથોએ એમના શરીર પરનું છેલ્લું કપડુંય ખેંચી લીધું હતું. ને આગળ વિચારવાના વિચારને પડતો મૂકીને બીજી જ પળે એમણે અમથાને બાથ ભરી લીધી.

પોતે પંદર વર્ષ પહેલાં વિધવા થયાં ત્યારથી ડામી દીધેલાં સ્વપ્નાં તેમના મન પર પાછાં સ્વાર થઈ ગયાં. એમણે લાંબી પાનખર પછી અણધારી આવી પહોંચેલી વસંતને વધાવી લીધી. બે દેહ એક થઈ ગયા. હવે પોતાની નવી ઓળખાણની સામે પોતે સુનંદા નહીં પણ એની મા છે એમ કહેવાની એમને જરૂર ન જણાઈ. ને આ સુખદ અનુભવ પછી એમણે જ્યારે અમથાને એ વાત કરી ત્યારે ન તો અમથો શરમાયો કે ન તો રેખાબેન શરમાયાં. બેયે આ નવી પરિસ્થિતિને હસતે મોંએ વધાવી લીધી.

'હવે સુનંદાનું શું કરીશું?' જાણે એક વડીલ પોતાની દીકરીના ભાવિ અંગે ચિંતા કરતા હોય એમ અમથાએ પૂછ્યું.

'તમને રાઘવે બધી વાત કરી છે કે નહીં એની મને પૂરી ખબર નથી પણ એની આવી સ્થિતિ માટે એ રાઘવ જ જવાબદાર છે. હવે એને માથે બરજબરીથી સુનંદાની જવાબદારી લાદવી પડશે. જો એ સીધી રીતે નહીં માને તો એની બૈરીને બધી વાત જણાવી દેવાની બીક બતાવીને એને સુનંદાની સંભાળની જવાબદારી ઉપાડવા મજબૂર કરવો પડશે.' રેખાબેને કહ્યું.

'એણે મારું પર્યાસ હજારનું ઘર પંદર હજારમાં પડાવી લીધું છે એટલે એનો વાંધોય નહીં. એમાંના દશ હજાર એ તમને આપવાનો હતો.' અમથાએ પણ એમાં સાથ પુરાવ્યો.

'એ પંદર હજારમાંથી મને એણે દસ હજાર આપ્યા તો છે આપ્યા છે. પણ એ એના પોતાના ખિસ્સામાંથી આપ્યાનું એણે મને જણાવ્યું છે.'

'બાકીના પાંચ હજાર મને ત્યાં સેટલ થવા માટેના આપ્યા છે. એણે મારા જ પૈસાથી તમારી સામે પોતાની ભૂલનું મૂલ્ય ચુકવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. એણે બધી વાતે ઇતરપીડી કરી છે.'

'એ ઘર તો હવે એના હાથમાંથી ગયું જ સમજો. જ્યાં સુધી સુનંદાની આ અગવડ પતી ન જાય ત્યાં સુધી એને રહેવા માટે એ ઘર આપવા અને પછી એને નોકરીએ વળગાડવાની જવાબદારી આપણે એને માથે મારીશું એટલે એ સીધોદોર થઈ જશે. ને પછી દબાવીશું તો એ ઘરેય સુનંદાને નામે કરી આપશે. નહીં કરે તો ક્યાં જશે, એના હાથના લખેલા કાગળ આપણી પાસે છે?' રેખાબેને કહ્યું.

'હવે આપણે આપણાં લગ્નનું વિચારીએ. આજે જ લગ્ન નોંધાવી દઈએ પછી થઈ જઈએ અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ ભેગાં. તમે સુનંદાને કશી અગવડ ના પડે એ માટે જે કરવું પડે એ ગોઠવી કાઢો ને હું-' અમથાએ બોલવા કર્યું.

જો થઈ છે?

'હવે તું મને તમે કહીને નહીં બોલાવે તો ચાલશે. કાલે રાતે તો તું તું કરતો મારા પડખામાં ભરાયો હતો.'

'એ તો મારી ભૂલ હતી. હું સમજ્યો કે તું જ પેલી ભૂલ કરી બેઠેલી છોકરી છું ને મારે તારી સાથે લગન કરી લેવાનાં છે. સાચું પૂછો તો હું ગભરાઈ ગયેલો. મને એમ કે તને મારી વાત ન ગમી એટલે તું સૂવાનું બહાનું કાઢીને અંદર જતી રહી. એટલે તને જે વાત રૂબરૂમાં કહી શકવાનો ન હતો એ રાતના અંધારામાં કરી બતાવું ને તારા પર મારી ઘાપ મારી દઉં એવા વિચારના આવેશમાં મારાથી ભૂલ થઈ ગઈ.'

'તે હવે એ ભૂલ સુધારી લેવાનું તો નથી વિચારતો ને?'

'હવે તો એમ લાગે છે કે એ ભૂલ કરી એ સારું જ થયું. સુનંદા મારા જેવા મોટી ઉંમરના માણસને પરણીને કદાચ દુખી થઈ હોત. હવે લાગે છે કે તું મારા જેવા નાની ઉંમરના માણસને પરણીને સુખી થઈશ ને હુંય તારા જેવી વડીલ સ્ત્રીને પરણી ને સુખી થઈશ.' અમથાએ પોતાની મોટી ઉંમરની સાથે રેખાની એનાથીય થોડી વધુ ઉંમરની વાત કરી મજાક કરી લીધી.

'એટલે હું તારાથી બહુ મોટી છું એમ તારું કહેવું છે?'

'બહુ નહીં પણ થોડી તો ખરી. પણ સાચું કહું તું લાગે છે મારાથીય પાંચ વરસ નાની. પણ મને એ સ્વીકાર્ય છે. મને કહેવા દે કે હું બહુ ભણેલો નથી, વળી રાઘવ જેવો મને બનાવી પણ જાય એવો હું ભોળો પણ છું. એટલે તારા જેવી કાબેલ પત્ની હોય તો મને છેતરાવાનો ભય પણ ઓછો. અને તને છેતરવાની તક પણ ઓછી. સાચું કહું તો મને તો બગાસું ખાતાં મોંમાં પેંડો પડ્યો હોય એમ જ લાગે છે.' અમથાએ સાચી વાત કહી દીધી.

'તે મારેય એવું જ થયું ને. હું કરવા ગઈ દીકરીનું ભલું ને કરી બેઠી મારું પોતાનું. ગઈકાલ સુધી જેની કલ્પનાય ન હતી એવું થઈ ગયું, તે ભૂલ કરી એમાં. લોકલાજે કરીને મેં છેલ્લાં પંદર વરસ એકલતામાં કાઢ્યાં હતાં એનું સાટું તે એક જ રાતમાં વાળી દીધું. હવે મને આજે એ લોકલાજનીય ચિંતા નથી કે નથી ચિંતા સુનંદાની.'

'સુનંદાની કેમ નહીં?'

'એની ચિંતા એટલા માટે નહીં કે રાઘવ મને કે કમને એની ચિંતા કરવાનો છે. પહેલાં હું એને ને સુનંદાને એકએક કાગળ લખી દઉં.'

'એની જરૂર માટે તારી પાસેના દસ હજાર રૂપિયા એને આપી દઈએ તો?' અમથો આજે એટલો ખુશ હતો કે એ રકમ એને આજે બહુ માટી લાગતી ન હતી.

'એને એની જરૂર નથી. એની પાસે વીસેક હજારની બચત તો છે જ. ને રાઘવ પણ કાકા કહીને એને મદદ કરવાનો જ છે ને. અને છતાંય એને જરૂર પડશે તો આપણે ક્યાં નાસી ગયાં છીએ? ને મારી પાસેય આ સિવાય બીજા પચાસ હજાર જેટલા તો હશે જ.' રેખાએ કહ્યું ને અમથો મનમાં જ ગણતરી માંડી રહ્યો. એને લાગ્યું કે હવે એનું અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ અને એ બેય ઉગરી ગયાં હતાં. ને પોતે ઘરવાળીવાળો થઈ ગયો હતો.

'પણ રાઘવ તો કહેતો હતો કે તું સુનંદાના પરણી ગયા પછી હાથેપગે થઈ જવાની હતી એટલે તો એણે મારું ઘર વેચાવીને તને દસ હજાર રૂપિયા આપ્યા.'

'મેં એની પાસે પૈસા માગ્યા જ ન હતા. એણે તારું ઘર રાખી લેવા ને સુનંદાનું સાલ પોતાને માથેથી કાઢવા તારું ઘર વેચાવ્યું છે. ને મને પૈસા આપ્યા છે એ પણ પોતાની ભૂલને માફ કરાવવા માટે જાણે પોતે ખિસ્સામાંથી મને આપતો હોય એમ કહીને આપ્યા છે.'

'હવે મને ભગવાન પર ભરોંસો બેસે છે. એણે મને, તને ને રાઘવને ત્રણેયને પોતાની કરણીનો બદલો આપ્યો છે. સુનંદાને એણે અંડાગંડા કરીને ફસાવી હશે. એને માટે એનાથી થાય એટલું એને કરવા દઈએ, પછી આપણે એને પરણાવી દઈશું. એના બાળકને આપણે રાખી લઈશું, તને કેમ લાગે છે.'

જો થઈ છે?

'મને લાગે છે કે તું હવે બોલવાનું બંધ કર ને મને કાગળ લખવા દે. પછી આપણે જઈને લગ્નની નોંધણી અંગે તપાસ કરી આવીએ.'

જેવો મેમ સાહેબનો હુકમ. 'કહેતો અમથો સોફામાં જઈ બેઠો. ને રેખાબેને રાઘવની ઊંઘ ઊડી જાય એવો કાગળ લખવા માંડ્યો. તેમાં એમણે લખ્યું કે સુનંદાની સઘળી જવાબદારી હવે એની હતી. એની ડીલીવરીની ને એના રહેવાની બધી વ્યવસ્થા એણે કરવાની હતી. પછી એને નવી નોકરી શોધીને રાગે પાડવાની જવાબદારી પણ હવે એની જ હતી.

અમથાવાળું ઘર એણે સુનંદાને રહેવા માટે આપવાનું હતું ને બધાંને જણાવવાનું હતું કે એ એના દોસ્તની દીકરી હતી ને એનાં માબાપ પરદેશ રહેતાં હોવાથી એણે એને આશરો આપવાનો હતો. ને હવે પછી સુનંદાની સાથે કોઈ અઘટિત સંબંધ એણે રાખવાનો ન હતો. જો એમાં ચૂક થશે તો એના હાથના લખેલા કાગળો એની પત્નીને પહોંચાડવામાં આવશે.

ને નીચે તાજા કલમ કરીને એણે લખ્યું હતું કે પોતે અપૂર્વ સાથે પરણી ગઈ છે અને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ ઉપર ગઈ છે. ને આ વાત એણે કોઈને કહેવાની ન હતી. જો કોઈને આ વાત કરશે તો... રેખાને ખાતરી હતી કે સુનંદા રાઘવ પર ગુસ્સે થયેલી છે એટલે એ રાઘવની બરાબરની ખબર લેશે. હવે તમે જ કહો એક ઇંછેડાયેલી છોકરીના હાથમાં ગુનેગારની લગામ હોય તો શું થાય? પાછા એમ ના કહેતા કે મને એવી વાતનો અનુભવ નથી. નહીં તો મારે તમનેય રાઘવના જેવો અનુભવ કરાવવો પડશે.

ને બીજે જ દિવસે અપૂર્વ કહેતાં અમથાનાં અને રેખાબેનનાં શુભ લગ્ન નોંધાઈ ગયાં. આ ઘડીમાં લગ્ન હતાં એટલે બ્રાહ્મણને બદલે લગ્નના રજિસ્ટ્રારને ડબલ દાખું આપવું પડ્યું. પણ એ બેય કાયદેસરનાં પતિ પત્ની બની ગયાં. નવદંપતિ પછી આમદવાદથી સીધાં અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર મધુરજની માણવા ઊપડી ગયાં. જતી વખતે વચમાં મહેસાણા યોમીને રેખાબેનના લૉકરમાં પડેલી રૂપિયા પચાસ હજારની રસીદો અને એમના ઘરમાંથી જરૂરી ચીજ વસ્તુઓ અને ઘરમાં પડેલી થોડી રોકડ સાથે લેતાં ગયાં.

એમના લગ્નની નોંધણીને બીજે દિવસે સુનંદા અમદવાદ આવી ત્યારે પ્રેમી પંખીડાં ઊડી ગયાં હતાં. તેણે ઘરમાં માએ તેને માટે કરિયાવરમાં મૂકેલાં બે બંધ કવર પડેલાં જોયાં. પોતાના નામનું કવર ખોલ્યું ને તેમાં લખેલી વિગત વાંચી. એનાં મમ્મીએ અચાનક લગ્ન કરી લીધાં એ વાત એને કાંઈ સમજાઈ નહીં પણ એણે જે કર્યું હશે તે સમજી વિચારીને જ કર્યું હશે એમ માની એણે મન વાર્યું. ચિઠ્ઠીમાં તેને સ્પષ્ટ સૂચના આપવામાં આવી હતી કે તેણે રાઘવને ત્યાં જ જવાનું છે ને બીક બતાવી એને ત્યાં જ ધામા નાખવાના છે. એ બધી વાત એની ચિઠ્ઠીમાં લખેલી છે.

જો કે એમણે એને એ બધું ન જણાવ્યું હોત ને રાઘવને ત્યાં જઈ ધામા નાખવાની વાત જ કરી હોત તો પણ સુનંદા પોતાની હિંમતથી એનો ફેંસલો લાવી દે તેવી હતી જ. વળી એની પોતાની પાસે બેંકમાં સારી એવી રકમ જમા હતી એટલે પૈસાની બાબતમાં તો એને કશો વાંધો આવે તેમ ન હતો. પણ રાઘવે પોતે પરણેલો છે એ વાત એનાથી છેવટ સુધી છુપાવી હતી ને પોતાની સ્થિતિ નાજુક છે એમ જાણ્યા પછી તે માં સંતાડી ગયો હતો એટલે સુનંદા તેની ફજેતી કરવાની એકેય તક છોડવાની ન હતી.

અત્યારે સુનંદાની સ્થિતિ નાજુક હતી ને પોતે મધુરજની માણવાની તાલાવેલીમાં હતાં એટલે લાચાર હતાં. રાઘવ સુનંદાની આવી સ્થિતિ માટે જવાબદાર હતો ને એના પુરાવા રેખાબેન પાસે છે એ એ જાણતો હતો. રાઘવ પોતે પરણેલો હતો. એ એની પત્નીથી બહુ ડરતો હતો અને એની પત્ની આ ન જાણે એ માટે ગમે તે કરી છૂટવા તૈયાર હતો એની એમને ખાતરી હતી. એટલે સુનંદાની જવાબદારી પોતાને માથે ઊપાડી લેવાની કોઈને કોઈ તરકીબ એ શોધી કાઢશે એમ એ માનતાં હતાં. રાઘવને લખેલા કાગળમાં એમણે કેટલીક વાતો એવી સ્પષ્ટ લખી હતી કે રાઘવને એનાથી પરસેવો છૂટી જાય તેમ હતો.

રેખા જો કે રાઘવની પત્ની માધવી ને ઓળખતી ન હતી, ને ઓળખતી હોત તોય કશો ફેર પડવાનો ન હતો.

જો થઈ છે?

રાઘવને જ્યાં સુધી માધવીનો ડર હતો ત્યાં સુધી આ વાત માધવીથી છુપાવી રાખવાના શક્ય એટલા પ્રયત્નો એ કરવાનો હતો. પોતે અપૂર્વ સાથે ઘેરથી નીકળી ત્યાં સુધી સુનંદા આવી પહોંચી ન હતી એની તેમને થોડી ચિંતા થતી હતી ખરી પણ મન કઠણ કરીને એણે સ્વકેન્દ્રી નીતિ અખત્યાર કરી હતી. ને જરૂર પડશે તો પોતે ક્યાં સાત સમંદર પાર ચાલ્યાં ગયાં હતાં? ને હવે તો પોતાના સાથમાં અપૂર્વ જેવો ઘણી પણ હતો.

પણ બે દિવસ પહેલાંની રેખા ને આજની રેખા વચ્ચે આભ જમીનનું અંતર હતું. આજની રેખાનાં પોતાનાં સુખનાં સ્વપ્નોની પાછળ પેલું માતૃવત્સલ હૈયું ક્યાંક છુપાઈ ગયું હતું. ભવિષ્ય કેવું હશે સુનંદાનું, પોતાનું, રાઘવનું ને અપૂર્વનું. આજે તેને એનો વિચાર કરવાનીય કુરસદ ન હતી.

[અનુક્રમ ⇒](#)

PUSTAKALAY.COM

૪. નવાં શેઠાણી

અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ આજે આનંદમાં નાહી રહ્યું હતું. આપૂર્વ શેઠને આજે આટલે વર્ષે ફાર્મ પર રહેવા આવવાનું સૂઝ્યું હતું ને તે પણ પોતાની નવપરણિત પત્નીની સાથે. બન્ને આવ્યાં હતાં લગ્નને માંડવેથી સીધાં જ ફાર્મમાં, એટલે આજે ધનજી પટેલને તો પંડનો દીકરો પરણાવી આવ્યા હોય એટલો આનંદ થઈ ગયો હતો. અપૂર્વ શેઠ પોતે પરણીને સીધા જ સજોડે આવવાના છે એવું અગાઉથી જણાવેલું નહીં, નહીં તો ધનજી પટેલે તોરણ બાંધીને ફાર્મને શાગાર્યું હોત.

ધનજી પટેલ આમ તો હવે છેલ્લી ઉંમરે પહોંચેલા ગણાય. એમને પંચોતેરમાં ભાગ્યે જ એકાદ વરસ બાકી રહ્યું હશે. અપૂર્વના પિતા વાઘજી પટેલે પચીસેક વરસ પહેલાં આ જમીન ખરીદેલી ને પછી એમાં એક નાનકડું ડેરી ફાર્મ શરૂ કરેલું. પછી તબિયતને કારણે એમને ગામમાં જ રહેવાનું વધું ગોઠવ્યું એટલે ધનજી પટેલને એનો વહીવટ ભરાવી એ ગામમાં જ રહેલા ને ત્યાં જ ગુજરી ગયેલા. પછી ફાર્મ ધનજી પટેલને ગળે પડ્યું તે પડ્યું, આજે વીસ વરસ થયાં એ વાતને.

જેમ ધનજી પટેલ ઘરડા થતા ગયા એમ ફાર્મ પણ ઘરડું થતું ગયું. જુવાનીને અનુરૂપ આ ધંધો પછી વિકસાવે કોણ? જેમ ચાલતું હોય એમ ચાલવા દોનો સિદ્ધાંત જેમ અપૂર્વે અપનાવ્યો એમ ધનજી પટેલના ઘડપણેય અપનાવી લીધેલો એટલે એમાં રોકાણના પ્રમાણમાં લાભ દેખાતો ન હતો.

અપૂર્વને જો એમાં કોઈ રસ હોય તો તે બેંકનું વ્યાજ ભરાય અને પોતાનું ફાર્મ ઊભું રહે એટલા પૂરતો જ હતો ને? છતાં ના છૂટકે એને બેંકનાં કાગળિયાં કરવાં પડતાં હતાં એટલે એને આ ફાર્મ વિશે થોડી કહેવા પુરતી જાણકારી હતી ખરી. વળી કોઈ વખત દોસ્તો સાથે બડાઈ મારતાં પોતાના આ સો વીધાંના ખેતર અને પોતાના નામે ચાલતા અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ વિશે વધારીને વાત કરતો.

ફાર્મ પર આવ્યા એને બીજે દિવસે એ રેખાને ફાર્મના પશુવિભાગ તરફ લઈ ગયો. પશુવિભાગમાં બાર ભેંસો, ચાર પાડીઓ, બે જોડી બળદ અને બે ગાયો હતી. રેખાએ બધું જોઈ એક વખત તો નાક ચડાવ્યું પણ બધું પોતાનું જ છે ને હવે પોતાના રોટલા એમાંથી પેદા કરવાના છે એ યાદ આવતાં એણે બધું રસથી જોવા માંડ્યું. બધું બતાવીને બહાર નીકળતાં અપૂર્વ કહે: 'હું કૃત્રિમ બીજદાનમાં માનું છું અને આ વર્ષથી હું એ મંડળનો સભ્ય પણ થવાનો છું. કૃત્રિમ બીજદાનના કેટલા ફાયદા છે એ તું જાણે તો ઇક થઈ જાય. એનાથી જે ફાયદો આપણને થાય છે એના કરતાં આવતી પેઢીને વધુ ફાયદો થાય છે.' અપૂર્વ વાંચેલું બધું રેખાને સમજાવતો હતો.

આ કૃત્રિમ બીજદાન એ કયી બલાનું નામ છે એ સમજતાં રેખાને થોડો વખત લાગ્યો પણ જ્યારે એને એનો અર્થ સમજાયો ત્યારે એ અપૂર્વ પર ઊખડી પડી: 'તારી મતિ મારી ગઈ છે કે શુ? તું શું બોલે છે એનું તને ભાન છે? જો આવું હતું તો પછી તું મારી સાથે પરણ્યો જ શું કરવા? ને કાલે રાતે તો કેવો--'

રેખાના આ ગુસ્સથી એક વખત તો અપૂર્વ હેબતાઈ જ ગયો. પછી એને રહેજ વિચારતાં એનું કારણ સમજાયું ને તે હસી પડ્યો. તેને હસતો જોઈ રેખા વધારે ગુસ્સે થઈ. અપૂર્વ કહે: 'મારી વહાલી પત્ની હું તો આ પશુઓ માટેના બીજદાનની વાત કરતો હતો. ચાલ ઘેર હું તને એ વાતની હમણાં જ ખાતરી કરાવી દઉં કે મારો વિચાર આપણી બાબતમાં કેવો છે.' ને શરમાઈ રહેલી રેખા વધુ શરમાઈ ગઈ.

'જો મારે માટે આ બધું નવું છે એટલે આવું તો થવાનું. તારે મને આવું બધું વિગતવાર સમજાવવું કે ફરી આવી ગેરસમજણ ન થાય.' શરમાતાં એણે કહ્યું.

'હા હવે જ્યારે હું આપણા કૃત્રિમ બીજદાનની વાત કરીશ ત્યારે તને બધું વિગતવાર સમજાવીશ, બસ.' આંખો

જો થઈ છે?

નચાવતાં અપૂર્વ બોલ્યો ને રેખાએ નજીક પડેલું એક લાકડું ઉપાડ્યું કે એ દૂર સરકી ગયો.

બીજે જ દિવસે આ નવાં શેઠાણીએ જાહેર કર્યું કે બે જ દિવસમાં એ પોતાનું રસોડું ચાલું કરી દેશે ને ધનજી પટેલ રોજ એમને રસોડે જમશે. ધનજી પટેલનો દીકરો નજીકના ગામમાં રહેતો હતો ને કોઈ કારખાનામાં નોકરી કરતો હતો. એટલે એ તો ક્યાંથી નવરો હોય રોજ બપાનું ભાથું આપવા એને બદલે એની વહુને તાપ કે વરસાદમાં આવવું પડતું હતું. એટલે કોઈને જો સૌથી વધુ આનંદ આ વાતથી થયો હોય તો એ ધનજી પટેલના દીકરાની આ વહુને થયો હતો. શેઠાણીની આ જાહેરાતથી એને હૈયે હાશ થઈ હતી ને એણે આ નવાં શેઠાણીને મનમાં જ આશીર્વાદ દીધા હતા. ને આ નવી શેઠાણીનું રસોડું ચાલુ ન થાય ત્યાં સુધી પોતે એમનું ખાવાનું રોજ લઈ આવશે એમ જણાવી દીધું.

ને તમે નહીં માનો પણ બે દિવસમાં રેખાએ નજીકને ગામેથી બધી સામગ્રી મંગાવી દીધી હતી. ને રસોડું ચાલુ કરવાનો દિવસ આવી ગયો. રેખાએ રસોડામાં પેસી સૌથી પહેલાં તો ગેસના ચૂલા માટે તપાસ કરી. પણ ગેસનો ચૂલો હોય તો મળે ને. તેને થયું કે આ તે કેવું રસોડું છે, આમાં ખાવા કરવાનું કેમ ફાવશે? પછી તેણે પ્રાયમસ સ્ટવ માટે નજર દોડાવી. પણ રસોડાના એકેય ખૂણામાં એય જણાયો નહીં. છેવટે એને એક અંધારા ખૂણામાં સંતાઈને પડેલો ચૂલો દેખાયો. એને થયું ચાલો ગેસ લઈ આવીએ ત્યાં સુધી આનાથી કામ ચલાવી લેવું પડશે.

ચૂલો તો જડ્યો પણ તેમાં સળગાવવાનાં લાકડાં ક્યાંય ન દેખાયાં. થોડીવાર તપાસ કર્યા પછી યાકીને એણે ધનજી પટેલને લાકડાં માટે પૂછ્યું: 'કાકા, ચૂલામાં સળગાવવા લાકડાં ક્યાંય દેખાતાં નથી.'

કાકા કહે: 'જોઈ કોઈ માણસ આ તરફ આવે તો એની પાસે લાકડાં મંગાવી લઉં છું. પણ મને યાદ છે ત્યાં સુધી પાછળ બારી પાસે થોડાં લાકડાં પડ્યાં હશે. ત્યાં તપાસ કરો જો ના મલે તો હું બીજી વ્યવસ્થા કરું છું.'

'આજનો દિવસ ચાલે એટલાં હશે તો કશો વાંધો નથી, પણ કાલે તો મંગાવી આપજો.' કહેતાં રેખા બારીની પાછળ લાકડાં શોધવા ચાલી. સાચવી સાચવીને ચાલીને તે બારી પાસે પહોંચી તો ત્યાં થોડાં લાકડાં પડ્યાં હતાં ખરાં. એક તરફનાં ગંદાં ગોભડાવાળાં ને હાથમાં ફાંસ વાગે એવાં લાકડાં જોઈ એણે મોં મચકોડ્યું. પણ બીજી બાજુ ઊંડાં વગરનાં ને એક સરખાં થોડાં લાકડાં પડ્યાં હતાં એના પર એની નજર બગડી. બધાં લાકડાં લઈ એ રસોડામાં પેટી. પણ પાછી કમબખ્તી, લાકડાં જેનું નામ સળગવાનું નામ જ ના લે ને! એણે દીવાસળીની અડધી પેટી વાપરી નાખી પછી યાકીને ધનજી પટેલને શરણે ગઈ.

'કાકા, લાકડાં તો મલ્યાં પણ સળગતાં નથી. કશું સાથે સળગાવવા જેવું જોઈશે.' રેખાના મેંશવાળા હાથ ને રાખથી ઢંકાઈ ગયેલા વાળ જોઈ કાકાએ મહાપરાણે હસવું ખાળ્યું.

'ચેતવવા માટે તો ગમાણમાં રાડાં પડ્યાં હશે. આજે મારી ધ્યાન બહાર ગયું. કાલથી તો એકાદી બાઈને ઘરનું કામ કરવાનુંય સોંપી દઈશું એટલે વાંધો નહીં આવે.' ધનજી પટેલે કહ્યું. રેખાને આ ડોસો મધ જેવો મીઠો લાગ્યો. ને ધનજી પટેલ પણ વિચારતા હતા કે આ તો સારું થયું કે શરૂઆત કરવા જેટલાં લાકડાં ઘર પાસેથી મળી આવ્યાં નહીં તો બાઈ, મારે આ ખરા તાપમાં લાકડાંની વ્યવસ્થા કરવા દોડવું પડ્યું હોત ને?

ધનજી પટેલે એને જે કહેલું એમાંથી એને ગમાણ અને રાડાં એ બે શબ્દો યાદ રહી ગયા હતા. ગમાણ અને રાડાં. પણ એને હજુ ગમાણ કે રાડાં બેમાંથી કોઈ શબ્દનો અર્થ સમજાય કે તેનું સામાન્ય ચિત્ર તેના મગજમાં ઉત્પન્ન થાય એવું થતું ન હતું. ને હવે તો એને એ પણ યાદ નહોતું આવતું કે ગમાણમાં રાડાં પડ્યાં હશે એમ કહેલું કે રાડાંમાં ગમાણ પડી હશે એમ એમણે કહેલું.

ને હવે પૂછવા જાય તો એ ડોસાને એમ જ લાગે ને કે આ બાઈએ આટલાં વરસ પાણીમાં જ કાઢ્યાં હશે ને? હવે તો ગમે તેમ થાય પણ એ ગમાણનો અને એ રાડાંનો તાગ લઈને જ રહેવું એમ એણે નકકી કર્યું. એને થયું કે એક વખત રાડાં એની નજરે પડી જશે તો એની અંદર પડેલી ગમાણને તો પોતે તરત જ ઓળખી જશે, પણ એક વખત રાડાં એ કઈ બલાનું નામ છે એની ખબર પડે તો.

છેવટે એની નજર ખૂણામાં પડેલી ભીંડીની ત્રણચાર ઝૂડીઓ પર પડી. એને થયું કે એ જ ગમાણ હોવી

જો થઈ છે?

જોઈએ ને તેની આસપાસની જગ્યા એ રાડાંના નામથી ઓળખાતી હોવી જોઈએ. ને એણે એ ભીંડીની એક ઝૂડી પેલાં લાકડાં નીચે મૂકીને સળગાવી ને તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે એણે રાડાં નામની જગ્યા શોધી કાઢી હતી ને તેમાંથી ગમાણ નામનું બળતણ પણ શોધી કાઢ્યું હતું. અલબત્ત ગમાણનું પ્રમાણ ઓછું હતું એ ધનજી પટેલને કહેવું પડશે.

પણ એને કોણ કહે કે એણે ગાડાનાં આડાં સળગાવી દીધાં હતાં ને જેને એ ગમાણ નામના બળતણથી ઓળખતી હતી એ તો દોરડાં બનાવવા માટેની મોઘા ભાવની ભીંડીની ઝૂડીઓ હતી.

ને પછી થયું રેખાનું અપ્રતિમ રસોઈ કામ. આજે તેનો રસોડાનો પ્રથમ દિવસ હતો એટલે કચુંક ખાસ બનાવીને બધાંનાં મો મીઠાં કરાવવાની તેની ભાવના હતી. વર્ષો પહેલાં પ્રેમિલાબેનના પાકાશાસ્ત્રની એક વાનગી વિશે એમણે વાંચેલું. આજે એ વાનગી એમની હડકેટે ચઢી ગઈ. ને એ હતી: મકાઈના લોટનો મોહનયાળ. ને તેણે એ વાનગી બનાવવા કમર કર્સી.

એણે મકાઈના લોટ માટે આમ તેમ નજર દોડાવી. મકાઈનો લોટ તો ક્યાંય ન જણાયો પણ ખૂણામાં પડેલી મકાઈની ગુણ તેની નજરે ચઢી ગઈ. પછી એમાંથી થોડી મકાઈ કાઢી એને વીણી ને એક બાઈને બોલાવી તેને દળાવી લાવવા કહ્યું. પેલી કહે: 'દળાવવા માટે તો છેક શહેરમાં જવું પડશે એના કરતાં ઘરમાં ઘંટી છે તેમાં દળી આપવાનું મને વધુ ફાવશે.' ને એણે દળી આપી. આ સમય દરમિયાન રેખાએ પાકાશાસ્ત્રમાંની વાંચેલી વિગતો યાદ કરવાની મથામણ કરી લીધી. તેને એક વાતનો સંતોષ થયો કે એટલે વર્ષેય એને એ આખી જટીલ પ્રક્રિયા બરાબર યાદ રહી હતી. કેટલીક વિગતો ખૂટતી હતી એ તો પોતે પોતાના આટલા વરસના રસોઈના અનુભવને આધારે પૂરી કરી શકે એમ હતી.

પછી એણે મોહનયાળ કેમ બનાવ્યો એની બધી વિગતવાર માહિતી આપી એની આ રજિસ્ટર નહીં કરાવેલી પેટન્ટનો ભંગ કરવા નથી માગતો. પણ એટલું ચોકકસ કહીશ કે એ જ્યારે તૈયાર થયો ને એક કચરોટમાં એને ઠારવા પાથર્યો ત્યારે રેખાને એક મહાન કાર્ય કર્યાનો સંતોષ થયો હતો. ઠારવા મૂક્યો પછી થોડી વારે એણે આંગળી ખુંપાવી એ જામે છે કે નહીં એ જોવા પ્રયત્ન કરી જોયો હતો ત્યારે એને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એમનો પ્રયોગ સફળ થયો હતો ને એક નવી જ વાનગી આ જંગલમાં પડેલા ગામડાનાં લોકોને પોતે ચખાડવાનાં હતાં. સાંજ સુધીમાં તો પોતે એનાં ચકતાં પાડી ડબામાં ભરી પણ દેશે.

અપૂર્વ આજે ફાર્મના કામે શહેરમાં ગયો હતો એટલે એના આ કામને બિરદાવનાર કોઈ હતું નહીં પણ સાંજે આવીને એ મોહનયાળ ચાખીને એની બનાવવાની રીત પૂછ્યા વગર નહીં રહે એની તેને ખાતરી હતી. અને એને ગમશે તો પોતે બીજી વખત બનાવતાં ક્યાં યાકવાની હતી?

ને પૂરા સંતોષ સાથે એ બીજા રસોઈ કામમાં પરોવાઈ. ઘણ, ભાત અને શાક તો એનાં રાજિંદાં કામ હતાં એટલે એને એ બનાવતાં બહુ વાર ન લાગી. બધાથી પરવારી એણે પેલા મોહનયાળમાં આંગળી ખુંપાવવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો ને એને સંતોષ થયો કે એ પૂરતો કડક થઈ ગયો હતો. એટલો કડક થઈ ગયો હતો કે એણે જ્યારે એનાં ચકતાં પાડવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે જ એને ખબર પડી કે એ કામ એની શક્તિની બહારનું હતું.

એણે એમાં ઇરી ખુંપાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કેમે કરી ઇરી અંદર ખુંપાવી શકી નહીં. સ્હેજ જોર કર્યા પછી એને લાગ્યું કે ઇરીની ધાર બરાબર ન હતી. તેણે ઇરીની ધાર કાઢવા માટે પથરાની શોધ કરવા માંડી. પથરો તો ન મળ્યો પણ ઈટનો એક ટુકડો એને જડ્યો ખરો. ને એ ઇરી લઈને એના પર જામી પડી. છેવટે એને લાગ્યું કે એણે ઇરીની ધાર એવી તેજ કરી હતી કે જો એનો એક ઘસરકો બારણાની સાખ પર કરે તો એનાય બે ટુકડા થઈ જાય. એટલે બારણાની સાખ પર દયા ખાઈને એણે એમ કરવાનો વિચાર મોકૂફ રાખ્યો.

ઈટના કંકુનો લાલ રંગ એના હાથ અને મોં પર બધે લાગી ગયો હતો. પરસેવો લૂછતાં હાથ પરનો લાલ રંગ મોં પર વધતો જતો હતો. ને હજુ અરીસો ચોઢવાની જગ્યા નકકી કરી શકાઈ નહોતી કે ઘરમાં ખીલી કે હથોડી વસાવ્યાં હોય એવું એની જાણમાં ન હતું. એટલે અરીસો ચોઢાયો ન હતો ને રેખાને પોતાના કંકુરંગ્યા વેશની ખબર ન હતી, એ

જો થઈ છે?

તો એના કામમાં મચી પડી હતી.

પછી કમર કસી એ યા હોમ કરીને મોહનથાળની કથરોટ પર તૂટી પડી. પહેલાં તો એને એમ હતું કે છરીની ધાર એણે એવી તેજ કરી છે કે એણે ચક્રતાં પાડતાં ખાસ કાળજી રાખવી પડશે. જો થોડું વધારે દબાણ થઈ જાય તો છરી કદાચ કાથરોટમાં કાણું પાડીને આરપાર નીકળી જશે. એટલે એણે બહુ હળવેથી છરી મોહનથાળમાં અડાડી. કશી અસર ન વર્તાતાં એણે ધીમે ધીમે એના પર વધુ દબાણ કરવા માંડ્યું. એને થયું કે પોતે મોહનથાળ કડક થાય એ બાબતે વધુ ધ્યાન આપ્યું જણાતું હતું.

છેવટે થાકીને એણે પોતાનામાં હતું એટલું જોર છરી પર અજમાવ્યું, ને એક કડાકો થયો. એને થયું કે છરી કથરોટની આરપાર તો નહીં નીકળી ગઈ હોય ને? પણ એણે ધારીને જોયું તો છરીના બે ટુકડા થઈ ગયા હતા. આવી તકલાદી છરી વેચવા માટે એણે દુકાનદારને મનમાં બેચાર ચોપડાવી દીધી અને કોઈ વધુ મજબૂત સાધનની શોધમાં આમ તેમ નજર દોડાવવા માંડી. પણ તેની નજરે એવું કોઈ સાધન પડ્યું નહીં.

એવામાં અપૂર્વ આવી પહોંચ્યો. એણે ભાંગેલી છરીના બે ટુકડા ને કેસરિયાં કરીને રણે ચઢેલી રમણીને જોયાં ને એ હસી પડ્યો: 'અરે વાહ, લાલલાલ ગાલ, મેમ સાબ, શો વિચાર છે?' તે બોલી ઊઠ્યો.

હવે રેખાને લાગ્યું કે કશુંક હસવા જેવું એના ચહેરા પર હતું. એણે બેગમાંથી અરીસો કાઢી એમાં પોતાનું મોં જોયું ને એય હસી પડી. એણે ઝડપથી હાથમોં ધોઈ નાખ્યાં ને મોહનથાળ બતાવતાં અપૂર્વને કહેવા લાગી: 'એમ બહાદુરી બતાવવાને બદલે મને આ મોહનથાળનાં ચક્રતાં પાડી આપ. એનાં ચક્રતાં પાડતાં જો મારી દશા થઈ છે તે તારી આ તકલાદી છરી તો બાપડી શહીદ થઈ ગઈ.'

'એવાં મર્દાના કામ કરી તારા નાજુક હાથને તસ્દી આપવાની જરૂર શી છે પ્રિયે, આ સેવક પછી શા કામનો છે? આ તાવેથીથી થાય એવું કામ તમે છરીથી પતાવવા જાવ તો પછી છરી શહીદ ન થાય તો બીજું શું થાય?' એણે હસતાં કહ્યું.

'તો ભલે આ તાવેથી આપું પણ પછી મારી તાવેથી ના તોડી નાખતો પાછો.' કહેતાં રેખાએ એને તાવેથી કાઢી આપી.

અપૂર્વ તાવેથી લઈને મોહનથાળ પાછળ મચી પડ્યો. એણે પણ મોહનથાળની સખ્તતા વિશે બહુ ઊંચો અભિનય બાંધેલો નહીં એટલે એ ધીમી ગતિના સમાચારની જેમ એની સાથે નાજુકાઈથી વર્તવા ગયો ને સ્હેજ વારમાં થાકીને લડાયક જુસ્સામાં આવી ગયો. તાવેથી તેના જુસ્સા અને મોહનથાળના ગજગ્રાહ વચ્ચે બે વખત વળી બે વખત અપૂર્વથી સીધી કરાઈ અને છેવટે એ હારી ને એણે એની કાયાના એણે કટકા કરી નાખ્યા.

અપૂર્વ હતાશાથી અને રેખા ઉપાલંબથી હસી પડ્યાં. તૂટેલી તાવેથીના બે ટુકડા બે હાથમાં લઈ અપૂર્વ પહેલાં તો તાકી રહ્યો પછી કહે: 'આવા ધોમ ધખતા ઉનાળામાં આવો કડક મોહનથાળ બનાવવો એ તારી મહાન સિદ્ધિ છે.' પછી જેમ હારેલો જુગારી બમણું રમે એમ હારેલો અપૂર્વ, વિરાટ પર્વના પેલા અર્જુનની જેમ નવાં શસ્ત્રોની શોધમાં ઊપડ્યો અને પોતાના સામાનમાંથી સુથારી કામાનાં હથિયારોની પેટી લઈ આવ્યો. એના હાથમાં સુથારી કામનાં હથિયારોની પેટી જોતાં રેખા આનંદમાં આવી ગઈ.

'હવે તો કાં તો એ નહીં કાં તો હું નહીં. હવે એનાં ચક્રતાં તો શું પણ તું કહે તો રાઈ જેટલા કટકા કરી નાખું.' હથિયારોની પેટી બતાવતાં અપૂર્વએ કહ્યું.

'ના રાઈ જેવડા ટુકડા કરવાની જરૂર નથી. ઘરમાં રાઈ તો ઘણી છે. આવાં હથિયાર હોય તો હું ચક્રતાં પાડી નાખું, ના માનતો હોય તો લાવ.' કહેતાં એણે અપૂર્વના હાથમાંથી હથોડી અને ફરસી લઈ લીધાં ને કથરોટ પર જામી પડી. ને ના કહેવા જતો અપૂર્વ પણ તમાસો જોવા એક બાજુ ઊભો રહી ગયો.

રેખાએ ફરસી બરાબર ગોઠવીને તાકીને તેના માથા પર હળવેથી હથોડી મારી. એકવાર, બેવાર, ત્રણવાર.

જો થઈ છે?

મોહનથાળ ઉપર કશી અચર યતી હોય એમ લાગ્યું નહીં. છેલ્લે રેખા અકળાઈ અને ફરસીના માથાનું નિશાન લઈને હતું એટલું જોર કરીને હથોડી ઝીંકી. પણ હથોડીનેય થયું હશે કે આવા છુંદાયેલા ફરસીના માથાપર માથાં પછાડવા કરતાં રેખાના નાજૂક અંગૂઠાનું નિશાન ખોટું નથી. એટલે એણે અંગૂઠા પર નજર બગાડી ને બીજી જ ક્ષણે: 'હાય માડી,' કરીને ચીસ પાડી રેખા ઊભી થઈ ગઈ. ફરસી ને હથોડી ક્યાંય દૂર ઊડી પડ્યાં ને બીજે હાથે અંગૂઠો પકડીને એ ગોળ ફૂદરડી ફરવા લાગી. અપૂર્વને તો હસવું ને હાણ બેય ભેગાં થઈ ગયાં હતાં. એનાથી તો હસવું હોય તોય હસી શકાય એમ ન હતું.

એણે ક્યાંકથી ટીકચર આયોડિનની શીશી શોધી કાઢી ને એને અંગૂઠે લગાવ્યું ને ઉપર ૩ મૂકીને પાટો બાંધી દીધો. કચ્ચર થયું હતું એટલે જેમ વખત જતો જશે એમ દુખાવો ઓછો થતો જશે એમ માની એણે એનું ધ્યાન બીજે વાળવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ થોડી વારે અંગૂઠા પર સોજો ચઢી ગયો એટલે એ દોડતી પાછી અપૂર્વ પાસે આવી પહોંચી. અપૂર્વ એ વખતે ધનજી પટેલ પાસે બેઠો હતો. રેખાએ એને અંગૂઠો બતાવતાં કહ્યું: 'જો આ તો કેટલો બધો ફૂલી ગયો? ભાંગી તો નહીં ગયો હોય ને? એટલું બધું દુખે છે, અંદર.'

'તે આખા દિવસની ચીઠ એક સામટી જ એની ઉપર ઠાલવી દીધી હતી તે બીજું શું થાય? બે ઘ'ડા દુખશે તો ખરું જ. પણ કશું ભાંગ્યું હોય એમ નથી. ને ધનજીકાકા મારે તમને એક ગૌરવના સમાચાર આપવાના છે. આવા ધોમ ધખતા ઉનાળામાંય રેખાએ એવો મકાઈનો મોહનથાળ બનાવ્યો છે કે ના પૂછે વાત એનાં ચકતાં પાડતાં એક ઇરી ને એક તાવેથી તૂટી ગયાં.'

'એવું હોય તો ખરેખરનું અચરજ કહેવાય. બાજુના કાર્મવાળા બેચર પટેલને ત્યાં લગનમાં મોહનથાળ બનાવરાવેલો તે ના ઠર્યો તે ના જ ઠર્યો, કેટલા ઉપાય કર્યા પણ કશી કારી ના ફાવી. છેવટે ચમચે ચમચે પીરસવો પડ્યો હતો ને.'

એનાં આ વખાણને લીધે રેખા અંગૂઠાનું દુખ થોડો વખત વિસરી ગઈ, પણ એ સ્થિતિ લાંબી ન ચાલી. રેખાને પાછો અંગૂઠો સાંભળી આવ્યો. એ ધનજી પટેલ પાસે આવીને બેસી ગઈ: 'જુવો ને કાકા કાંઈ હાડકું બાડકું તો નહીં ભાંગ્યું હોય ને. બહુ દુખે છે ને સોજોય કેટલો બધો આવી ગયો છે? અને એટલા બધા સણકા મારે છે કે ના પૂછે વાત.'

ધનજી પટેલે એક હાડવૈદની જેમ કાળજીથી એનો અંગૂઠો જોયો ને પછી એને ધીરજ આપતાં કહ્યું: 'બહેન, એવું કશું ચિંતા કરવા જેવું નથી. બે ઘ'ડા થોડું દુખશે ને પછી ધીમેધીમે ઓછું થઈ જશે. ખાલી કચ્ચર માર જ વાગ્યો છે. પણ સોજો ઊતરી જશે ત્યાં સુધી કળતર તો રહેશે જ.'

ત્યાં અપૂર્વ વચમાં પુરાયો: 'કાકા તમે એને આ કહ્યું તે સારું થયું બાકી એ મને આખી રાત અંગૂઠો જ બતાવ્યા કરત.' કહેતાં એણે ધનજીકાકા ન જૂવે તેમ રેખા સામે જોઈ આંખ મીચકારી લીધી. તો શરમાઈને અંદર ચાલી જતી રેખાએ તેને અત્યારથી જ અંગૂઠો બતાવી દીધો. ને ધનજી પટેલ પણ આ જુવાનિયાંના ઈશારા જોઈ કશું ન સમજ્યાનો ડોળ કરી રહ્યા. પણ તમે તો એમના આ ચાળાનો અર્થ સમજી ગયા ને? જોજો પાછા એમ ન કહેતા કે મને કાંઈ સમજણ ના પડી, પેલા ધનજીકાકાની જેમ.

પછી અપૂર્વ હથોડી અને ફરસી લઈને એ મોહનથાળ પર તૂટી પડ્યો. લગભગ બે કલાકને અંતે જ્યારે એણે એ ભગીરથ કાર્ય પૂરું કર્યું ત્યારે ફરસીનો હાથો ચિરાઈ ગયો હતો, હથોડીનો હાથો ભાંગી ગયો હતો ને જેમાં મોહનથાળ ઠારવામાં આવ્યો હતો એ કાથરોટમાં ગણાય નહીં એટલાં ફરસીનાં નિશાન પડ્યાં હતાં ને એક જગ્યાએ તો આંગળી પેસી જાય એવું કાણું પણ પડ્યું હતું. અને પેલો અડિયલ મોહનથાળ? એની તો વાત જ ન પૂછશો. એના એકેએક ટુકડાનો આકાર અલગઅલગ થઈ ગયો હતો. ને જે ભૂકો થયો હતો તે એટલો બધો હતો કે જો એને એક ડબ્બામાં ભરી દેવામાં આવે તો ઓછામાં ઓછું એક અઠવાડિયું સવારના નાસ્તા માટે ચાલી જાય તેમ હતો એમ અપૂર્વને લાગ્યું હતું.

મોહનથાળની આ અંતીમ પ્રક્રિયા ચાલતી હતી ત્યારે રેખા પણ અંદર આવી ગઈ હતી અને અંગૂઠો પકડી રાખી અપૂર્વને વિવિધ સૂચનો આપી પોતાનો અમૂલ્ય ક્ષણો તેમાં આપી રહી હતી. આ કામ પૂરું થયું એટલે ફરસી ને

જો થઈ છે?

હથોડી બાજુ પર મૂકતાં અપૂર્વએ રેખા સામે જોતાં કહ્યું: 'ચાલો મેમ સાહેબ, મરદાના કામ પૂરું થયું. હવે આપને વાંધો ન હોય તો આપના કોમળ હાથે એને ડબ્બામાં ભરવાનું કાર્ય આપ કરી શકશો?'

આ આખા સમય દરમિયાન ધનજીકાકા સામે જ બેઠેલા હતા એટલે રેખાએ અપૂર્વને અંગૂઠો બતાવવાનો વિચાર મનમાં જ ડામી દીધો ને તૈયાર રાખેલા ડબ્બામાં મોટામોટા કટકા ભરવા માંડી. કટકા ડબ્બામાં ભરતાં એના મનમાં વિચાર આવ્યો કે. આ ચક્રતાં જોઈ ધનજી પટેલના મોંમાં પાણી આવતું હશે. એટલે તેણે એક મોટું ચક્રતું લઈ તેમને આપતાં કહ્યું: 'લો કાકા, ચાખી તો જુઓ.'

આખો દિવસ વ્યસ્ત રહેલા ધનજી પટેલને ભૂખેય લાગી હતી ને વળી આ નવાં શેઠાણીના હાથની આ નવતર વાનગી ચાખી જોવાની ઈચ્છાય ખરી એટલે કશી હા ના કર્યા વગર એમણે ચક્રતું લઈ લીધું ને મોંએ વળગાડ્યું. એક ખૂણો મોંમાં ધાલી દાંત વચ્ચે દબાવી એમણે ભાગવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ જે મોહનયાળે છરી કે તાવેથીને મચક ન્હોતી આપી એ આ ધનજી પટેલના ઘરડા ને હાલી ગયેલા દાંતને ગણકારે ખરો. ધનજી પટેલથી એની એક કણીય ના ભગાઈ પણ રેખા શેઠાણીને ખોટું ન લાગે એમ વિચારી એમણે રહેજ વધુ જોર કરી દબાણ કર્યું તો કડાકો બોલ્યો. ધનજી પટેલ પહેલાં તો સમજ્યા કે મોહનયાળે મચક દીધી. પણ બીજી જ ક્ષણે એમના દાંતના મૂળમાં જે સણકો ઊપડ્યો એનાથી એમની આંખમાં પાણી આવી ગયાં.

રેખાને લાગ્યું કે કશુંક ખોટું થયું હતું. તેણે ધનજીકાકાના મોં સામે જોયું ને શું ખોટું થયું હતું તેની સમજણ તેને પડી ગઈ. એણે વહેલાં વહેલાં ઊઠીને ધનજીકાકાને પાણીનો ખ્યાલો આપ્યો. કોગળા કરતા ધનજી પટેલની આંખમાં પાણી તેણે જોયાં. એ બોલી ઊઠી: 'મને લાગે છે કે મોહનયાળ થોડો વધુ કડક થઈ ગયો છે.'

ધનજી પટેલને થયું કે પોતે જો શેઠાણીની વાતમાં સંમત થશે તો એમના ભવિષ્યના અહીં જન્મવાના ખ્યાલ માટે સારું નહીં થાય એટલે એ ઝડપથી બોલી ઊઠ્યા: 'ના ના, એવું કાંઈ નથી. મોહનયાળ તો માફકસરાનો જ કડક છે પણ મારી એક દાઢ કેટલાય વખતથી હાલતી હતી તે પડી ગઈ. સારું થયું મારે દાઢ કઢાવવાનો ખર્ચો બચ્યો.'

અને રેખાને ધનજી પટેલની આ વાત મધ જેવી મીઠી ને શીરા જેવી સુંવાળી લાગી એટલે એને ગળે તરત ઊતરી ગઈ. એ બોલી ઊઠી: 'હવે આજે તો તમારાથી મોહનયાળ નહીં ખાઈ શકાય એટલે હું તમારે માટે થોડો શીરો શેકી કાઢીશ. તમારી દાઢ હાલતી હતી એમ જો મને પહેલથી ખબર હોત તો મેં મોહનયાળ થોડો ફૂણો બનાવ્યો હોત.'

ધનજી પટેલને કહેવાનું મન થયું કે મારી બાઈ, આ મોહનયાળનું જો ધાબું ભર્યું હોય તો એમાં લોઢાનો એક શળિયોય નાખવો ના પડે ને તોય એને સો વરસ સુધી કશું ના થાય. પણ બોલ્યા ત્યારે બીજું જ 'હોય એ તો, અમારે ઘરડે ઘડપણ એવું હોય, પણ તમારા જેવા દુધિયા દાંત હોય તો કાચા ચણાય શું લાવ્યા?' ને દુધિયા દાંતની વાત કરીને ધનજી પટેલે રેખાની ઉંમર હતી એનાથી ત્રીજા ભાગની કરી નાખી એ જોતાં રેખા ઓર ખીલી ઊઠી.

ને પછી તો ધનજી પટેલનાં પાંચેય આંગળાં ધીમાં જ માનો ને. એ બાપડા ભૂખ્યા રહેશે એમ માનીને રેખાએ એમને માટે શીરો શેકી નાખ્યો. દાળ, ભાત ને શાક તો તૈયાર હતાં જ. ધનજી પટેલે ના ના કરતાંય ભાણે બેસવું પડ્યું. તાજી પડી ગયેલી દાઢના મૂળમાં શીરાના ગળપણે જે સણકા ઊપડતા હતા એ ધનજી પટેલે મોં પર જણાવા ના દીધા. જો પોતે મોં કટાણું કરે ને રેખા જોઈ જાય તો પછી પોતાનું અહીંનું ખાવાનું ટળે એટલે સ્ત્રો. પણ ભાતદાળ ખાતાં એમને લાગ્યું કે ગમેતેમ તોય આ શહેરી બૈરી ખાવાનું બનાવે છે સારું. જો આવો મકાઈનો મોહનયાળ બનાવવાની વેર એને પાછી ના ઊપડે તો સારું.

ખાઈ ઉઠ્યા પછી રોજની ટેવ મુજબ એ હાથમાં ચીપિયો લઈને ચૂલા પાસે દેવતા લેવા ગયા ત્યારે ચૂલામાં ભડભડ બળતાં લાકડાં જોઈ એમનો જીવ પણ ભડકે બળી ઊઠ્યો. આ નવી શેઠાણીએ લાકડાંને બદલે ગાડાનાં છ એ છ આડાંનો ધૂમાડો કરી નાખ્યો હતો. વહેલા વહેલા બહાર જઈ એમણે રેખાને પૂછ્યું: 'બહેન તમે ચૂલામાં બળવાનાં લાકડાં કયાંથી લાવ્યાં હતાં?'

'કેમ, તમે જ કહેલું કે પાછળ બારી પાસે સળગાવવાનાં લાકડાં ને રાડાંમાં ગમાણ હશે ચેતવવા માટે.' રેખાએ

જો થઈ છે?

મલકાતાં કહ્યું.

'પણ બેન, મેં કહેલાં તે આ લાકડાં ન હતાં. તમે તો ગાડાનાં નવાં જ આડાં સળગાવી દીધાં.'

'પણ તમે કહ્યું હતું ત્યાંથી બારી પાછળથી જ મેં એ લાકડાં લીધેલાં ને રાડાંમાંથી ગમાણ પણ.' ગૂંચવાતાં રેખા બોલવા ગઈ.

'બહેન રાડાંમાં ગમાણ ન હોય પણ ગમાણમાં રાડાં હોય. મારી બેન, આમ આવો હું તમને સળગાવવાનાં લાકડાંય બતાવું ને એને ચેતવવાનાં રાડાંય બતાવું.' કહેતાં ધનજી પટેલ આગળ થયા. ને રેખાની સાથે અપૂર્વ પણ એમની પાછળ ગયો. ધનજી પટેલે એમને બારી પાછળ પડેલાં સળગાવવાનાં લાકડાં બતાવ્યાં. ખરબચડાં ને છોડાંવાળાં ને એક બે વરસાદમાં પલળીને કાળાં પડી ગયેલાં લાકડાં જોઈ રેખાએ નાક ચઢાવ્યું.

તેની સૂગ પારખી જતાં ધનજી પટેલ કહે: 'તમને આવાં મેલાંધેલાં લકડાં નહીં ગમતાં હોય તો કાલે રૂપાળાં લાકડાં ફડાવી આપીશ પણ આ આડાં બાળી મૂક્યાં એમ કાલે હળલાકડાંને પણ ચૂલામાં ના ખોસી દેશો.'

ને પછી અચાનક યાદ આવ્યું કે આ બાઈ તો રાડાંમાંથી ગમાણ લઈ આવ્યાની વાત કરતી હતી તે ક્યાં રાડાં ને કઈ ગમાણની વાત કરતી હશે? એમને હવે ચિંતા થવા માંડી કે જેને ગમાણ કે રાડાંની ખબર નથી એવી આ બાઈએ લાકડાં ચેતવવા માટે શુંય બાળી મૂક્યું હશે. એમણે પૂછ્યું: 'તમને રાડાં ને ગમાણ તો જડ્યાં હતાં ને?'

'રાડાં જડ્યાં ન હોત તો તમારાં આ આડાં સળગ્યાં જ ન હોત ને? રાડાં જડ્યાં એટલે તો ગમાણ જડી.' ધનજી પટેલને આ બાઈની વાતમાં કશું સમજાતું ન હતું. તેમણે ચૂલા પાસે જઈ ઝીણવટથી જોયું. ચૂલાની અંગાળમાં રાડાંનો એક ટુકડોય પડ્યો ન હતો.

'તમે આડાં શેનાથી સળગાવ્યાં હતાં એ મને બતાવો.'

ને રેખાએ ખૂણામાંથી ભીંડીની ગૂંચળી કાઢીને બતાવી ને ધનજી પટેલે માથું કૂટ્યું. એ ઘડીભર એ ભીંડીની ગૂંચળી સામે તો ઘડીભર રેખા સામે તાકતા રહી ગયા. એમને હોઠે આવીને શબ્દો અટકી ગયા: 'ઓ વંતરી, અમને અમથાનાં લક્ષણ તો પારણામાંથી જ પરખાયાં હતાં તેમ તારાં લક્ષણ આજે બારણામાંથી જ પરખાઈ ગયાં.' પણ બોલ્યા ત્યારે બીજું જ: 'બેન, એ તો દોરડાં બનાવવા માટેની મોંઘા ભાવની ભીંડી હતી. જુઓ બહેન તમે શહેરમાં રહેલાં. તમને અહીં વગડાની બધી વાતોથી માહિતગાર થતાં હજુ વખત લાગશે. તમે જેને સળગાવવાનાં લકડાં માન્યાં હતાં એ ગાડાનાં આડાં હતાં ને જેને પણ તમે ગમાણ કે રાડાં તો હજુ જોયાં જ નથી. આવો તમને એ બતાવું.' કહી ધનજી પટેલે એમને કોઢ, ગમાણ અને રાડાં બતાવ્યાં ત્યારે રેખા બાપડી શરમાઈ ગઈ. બે દિવસ પહેલાં પશુ વિભાગમાં થયેલી ગેરસમજ તેને યાદ આવી ને તે વધુ શરમાઈ રહી.

[અનુક્રમ =>](#)

૫. રાઘવની અવદશા

સુનંદા સૂરતથી ઘેર આવી. રેખાબેને તેને ઘેર આવી જવા માટે તાર કર્યો હતો પણ સુનંદા મનનો ઉદ્વેગ સમાવવા માટે, બહેનપણીઓ સાથે બે દિવસથી બહાર ગઈ હતી. એને એ સંદેશો બે દિવસ મોડો મળ્યો હતો એટલે એનાથી સમયસર આવી શકાયું ન હતું.

ઘેર આવી પોતાની પાસેની ચાવીથી એણે ઘર ખોલ્યું. એની બાએ એને માટે કરિયાવળમાં મૂકેલા બે પત્ર ત્યાં પડ્યા હતા. એક તેને માટે હતો ને બીજો રાઘવ માટે હતો. બાના અક્ષરોમાં, બાને હાથે બન્ને પર સરનામાં કરેલાં હતાં એ તો એણે બાના હાથના અક્ષરો પરથી ઓળખી કાઢ્યું. અંદર શું હતું એ જાણવાની અધીરાઈથી એણે પોતાને માટેનો પત્ર ખોલ્યો.

એની બાએ લગ્ન કરી લીધાં હતાં. ન માની શકાય એવી લાગતી વાત હતી પણ તે સત્ય જ હતી કારણ કે એની બાએ પોતે જ એ પત્રમાં એ જણાવી હતી. એ કહેતી હતી કે એ અપૂર્વ સાથે પરણી ગઈ છે. અને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર રહેવા ચાલી ગઈ છે. પણ સુનંદાને આજ સુધી આવી કોઈ વાતની ગંધ આવી ન હતી. આવી વાત કદાચ બા પોતાને ન કહે પણ કોઈ ને કોઈ તો એને કહે જ. વળી સુનંદા સૂરત જવા નીકળી ત્યાં સુધી તો કોઈ અમથા જેવા ગામડિયા સાથે તેનાં લગ્ન કરી નાખવાની વેતરણમાં બા હતી. અને હવે પોતાને રાઘવને ત્યાં જઈને એને માથે પડવાનું કહેતી હતી. ચોકકસ ઘણમાં કાંઈ કાળું હતું.

સુનંદા પોતે તો પહેલેથી જ રાઘવને યોગ્ય ફેજે પહોંચાડવાના મતમાં હતી પણ બાને બધું ઘરમેળે પતી જતું હોય, તો એમ કરવામાં રસ હતો. અને હવે સુનંદાને રાઘવને ત્યાં જઈને રહેવાની અને સુવાવડ નિર્વિઘ્ને પતાવવાની સૂચના એણે આપી હતી. રાઘવ જો એમાં આનાકાની કરે તો પોતાને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર જાણ કરવા તેને જણાવ્યું હતું.

સાથેના કવર પર રાઘવના ઘરનું સરનામું કરેલું હતું એટલે પોતાને ક્યાં જવાનું છે એની તો સુનંદાને ખબર પડી ગઈ હતી. એ પોતાની એ બેવકૂફી ઉપર શરમાઈ રહી હતી કે તે રાઘવના ઘરનું સરનામું આજ સુધી જાણતી ન હતી. એકલું સરનામું જ શા માટે એ તો ખૂદ રાઘવ વિશે પણ હજુ કશું ક્યાં જાણતી હતી? એણે પ્રેમમાં આંધળિયાં કર્યાં હતાં એમ કહીએ તો ખોટું નહીં.

રાઘવ પર બાએ લખેલો પત્ર અને પોતાની જરૂરી ચીજો લઈ તેણે બીજે દિવસે સવારની ગાડી પકડી રાઘવને ત્યાં જવા. સ્ટેશને ઊતરી એ વળી પાછી વિમાસણમાં પડી ગઈ. એણે રાઘવનું ઘર જોયું ન હતું એ તો હકીકત હતી અને રાઘવ પરણેલો છે એ વાતેય એણે તે દિવસે બાની સાથે એની ઑફિસે ગઈ ત્યારે જ જાણી હતી.

એની બૈરી કેવી હશે, એનો સ્વભાવ કેવો હશે કે રાઘવ એને પોતાની ઓળખાણ કેવી રીતની આપશે એનો કશો ખ્યાલ ભલે એને ન હતો પણ આજે રાઘવ તકલીફમાં હતો એ વાતની એને ખાતરી હતી. ને આમ તો સુનંદા પણ એની બાની જેમ કઠણ કાળજાની હતી. વિકટ પરિસ્થિતિમાંથીય રસ્તો કાઢવાની તેનામાં હિંમત હતી.

જેવા પડશે એવા દેવાશે એમ માની એ ગામ તરફ ઊપડી. સ્ટેશનથી ગામ કાંઈ દૂર ન હતું એટલે એણે એક છોકરાને બે રૂપિયા આપવાના કરીને બે સ્પુટકેસો તેને માથે ચઢાવી ને એની પાછળ ચાલવા માંડ્યું. ગામમાં પેસતાં જ જે પહેલી દુકાન આવી ત્યાં ઊભાં રહી એણે રાઘવના ઘરનો રસ્તો પૂછ્યો. પેલા દુકાનદારે પહેલાં તો આ છોકરી રાઘવની શી સગી થતી હશે એ જાણવા મથતો હોય એમ એની સામે ધારીને જોયું ને પછી આંગળી ચીંધી સામેનું બે મજલી મકાન બતાવ્યું. ને સુનંદા એ ઘર તરફ ગઈ. એક અજાણી ને ઠરસાદાર યુવતીને પોતાના ઘર તરફ આવતી જોઈ રાઘવની પત્ની માધવીના હાથમાં ઝાડું થંભી ગયું.

જો થઈ છે?

'રાઘવભાઈનું ઘર આ જ?' સુનંદાએ પછ્યું.

તો હાથમાંનું ઝાડું એક તરફ મૂકી એ સામે આવતાં બોલી: 'હા, આવો બેન. ક્યાંથી આવો છો? આજે રજા છે એટલે એ સૂતા છે, બેસો હું એમને ઉઠાડું છું.'

'હું અમદાવાદથી આવું છું ને મારું નામ સુનંદા.' એણે કહ્યું ને બહાર હિંચકા પર જ જમાવ્યું. ને માધવી અંદર રાઘવને ઉઠાડવા ગઈ.

સુનંદાને વિચાર આવ્યો કે એને સવારના પહોરમાં તેને અહીં જોઈ રાઘવની શી દશા થશે? એને લાગ્યું કે રાઘવને પોતાની ઓળખાણ એની પત્ની સાથે કરાવતાં પરસેવો પડી જશે. તો વળી એને બીજો વિચાર એવો પણ આવ્યો કે રેખાએ રાઘવ પર લખેલો પત્ર જો રાઘવને બદલે એની પત્નીને આપી દીધો હોય તો કેવી જામી જાય?

માધવીને પહેલી નજરે જોતાં જ સુનંદા સમજી ગઈ હતી કે જો એવું થાય તો માધવી ઘર છોડીને ભાગી જાય એવી સ્ત્રી ન હતી. કદાચ રાઘવને ઘર છોડીને નાસવાની નોબત આવી જાય ખરી. એ આવું બધું વિચારતી હતી ત્યાં જ રાઘવ આંખો ચોળતો બહાર આવ્યો. કોઈ અજાણી છોકરી આવી હોવાની વાત એને માધવીએ કરી હતી ખરી પણ સામે સુનંદાને જોવાની આશા તો એણે સ્વપ્નમાંય રાખી ન હતી. એ બાધોચકવો થઈ ગયો. શું બોલવું એની જ સૂઝ એને એક વખત તો ન પડી.

રહેજ વાર પછી લોચા વાળતાં એ બોલ્યો: 'ઓહ, સુનંદા તું? અત્યારના પહોરમાં? શામાં આવી, ગાડીમાં? મને કહ્યું હોત તો હું તને લેવા માટે સ્ટેશન પર સામો આવ્યો હોત ને?'

સુનંદાને કહેવાનું મન થયું કે લેવા કે સ્ટેશન પરથી બારોબાર પાછી મોકલી દેવા? પણ મનમાં વિચાર આવે એ બધું ઓછું બોલી દેવાય છે? 'મમ્મીનો કાગળ આવ્યો એટલે ચાલી આવી. હવે અહીં જ રહી પડવું છે.' એણે કહ્યું.

'તમે વાતો કરો ત્યાં સુધીમાં હું આ મૂકી લાવું,' કહેતાં માધવી અંદર ગઈ.

સુનંદાના બોલવાનો અર્થ સમજવા પ્રયત્ન કરતાં રાઘવ ગૂંચવાઈ રહ્યો. 'અપૂર્વ ક્યાં છે?' એની સાથે અમથો આવ્યો હશે એમ માની એણે પૂછ્યું. અમથો કે સુનંદા બેમાંથી કોઈ ગામની નજીક ન રહે કે ફરી ગામમાં આવવાનું એમને કોઈ કારણ ન રહે એટલે તો એણે એમને રાજસ્થાનની સરહદે મોકલી દેવાનો પાકો પ્લાન કર્યો હતો. ને એના પ્લાનમાં કોઈ ચૂક થાય એમ ન હતી, તો પછી આ સુનંદા અત્યારે અહીં આવી ક્યાંથી, કેમ? એના મનમાં વિચારો વલોવાઈ રહ્યા. એ વિચારોમાં પૂર્ણવિરામ મૂકતી હોય એમ સુનંદાએ એના હાથમાં પેલો કાગળ મૂક્યો. હાથમાં સાપ આવી ગયો હોય એમ એ ચમક્યો. એટલું સારું હતું કે માધવી અંદર આ મૂકવા માટે ગઈ હતી.

'અપૂર્વની તો મને કશી ખબર નથી કદાચ એ પત્રમાં એની બધી વિગત લખી હશે.' સુનંદાએ કહ્યું.

રાઘવે પત્ર ખિસ્સામાં મૂકી દીધો હતો. માધવી ગમે તે મિનિટે ચાના પ્યાલા લઈને આવી પહોંચશે એવો તેને ભય હતો. સુનંદાએ પત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો એટલે એને લાગ્યું કે પત્રમાં કશું વધારે ગંભીર હોવું જોઈએ. એટલે તે બાથરૂમમાં પેસી ગયો. રહેજ વાર પછી પત્ર વાંચી તે બહાર આવ્યો ત્યારે એના મોં પરથી નૂર ઊડી ગયું હતું.

માધવી ચાના પ્યાલા લઈને બહાર આવી ત્યારે એ પરાણે સ્વસ્થ દેખાવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. છતાં એની મૂંઝવણભરી સ્થિતિ માધવીની નજર બહાર રહી શકી નહીં. તેણે પૂછ્યું: 'શું થયું? કશું થયું છે?'

'થવાનું શું હતું? આને ડીલીવરી સુધી આપણે ત્યાં રાખવી પડશે. એનાં સાસરીવાળાં બધાં આક્રિકા રહે છે ને ત્યાં કશી સગવડ મળી શકે એમ નથી એટલે આપણે સહારે મોકલી છે. ખર્યની કશી ચિંતા નથી. એના સાસરા મારા દોસ્ત છે એટલે એને આપણે ભરોંસે મોકલી આપી છે. હવે આપણે પુણ્યનું કામ ગણીને કરવાનું છે.' રાઘવે પુણ્યનું કામ કહ્યું એટલે સુનંદા મનમાં હસી રહી. તારે જેટલું પુણ્ય કરવું હશે એટલું પુણ્ય કરવાનો તને મોકો મળશે. એ મનમાં બબડી.

જો થઈ છે?

'આપણને થોડી સંકડાશ પડશે, પણ વાંધો નહીં આવે.' માધવીએ કહ્યું.

'આપણે કે એણે કોઈએ સંકડાશ ભોગવવાની જરૂર નથી. અમથાવાળું ઘર એને રહેવા આપીશું. આપણી સાથે ખાશે ને ત્યાં સૂવા બેસવાનું રાખશે. એના બાપા પાસે ઘણા પૈસા છે તે ભાડું આપશે.' રાઘવે કહ્યું.

'એના બાપા પાસે?' માધવીને શંકા ગઈ.

'એટલે એના સસરા પાસે. એને બાપડીને પિયરમાં કોઈ નથી. જો કોઈ હોત તો એ ત્યાં જ ના ગઈ હોત?'

'વાંધો નહીં, છોકરી સારી છે. મેં અમથાવાળું ઘર સાફ કરી રાખેલું જ છે. ત્યાં પથારી કરી દઈશું ને પાણીની માંટલી ભરી દઈશું કે એ ઘર ચાલુ.' માધવીએ કહ્યું. સુનંદાને લાગ્યું કે એ કદાચ સ્વભાવની કડક હશે પણ બોલાવ્યે ચલાવ્યે સારી હતી. અને એને વધુ સારી કેવી રીતે કરવી એની તરકીબ સુનંદા મનમાં ઘડી રહી હતી.

'ચાલ, તારે કાંઈ જોઈતું કરતું હોય તો લઈ આપું. થાકી ન હો તો આજે જ શહેરમાં જઈ આવીએ.' રાઘવે એને એકલી પોતાની સાથે લઈ જઈ ખાનગીમાં ચર્ચા કરવાની તરકીબ લડાવી.

'તમારે એવી દોડાદોડ કરવાની જરૂર નથી. એમણે તમને તમારી ઑફિસને સરનામે દર્શાવવા દેવા દેવા દેવા મોકલી આપ્યા છે તેમાંથી પાંચસો મને ને પાંચસો ભાભીને આપી રાખશો એટલે અમારે જે કાંઈ જોઈતું હશે એ અમે અમારી જાતે લઈ આવીશું. ને આ દર્શાવવા વપરાઈ જાય એ પહેલાં એ બીજા દર્શાવવા મોકલી આપશે.' સુનંદાએ સોગઈ મારી લીધી. માધવીને લાગ્યું કે આ છોકરી છે તો પૈસાવાળા ઘરની. એના ખાવાપીવા પાછળ બે પૈસા ઘસાઈશું તોય લઈને બેસી રહે એવાં લોક લાગતાં નથી.

ને પાંચસો એમના નહીં પણ મારા ખર્ચાય છે એમ જાણશે એટલે માધવી પણ મારે માટે સારામાં સારી ચીજો લાવતાં અચકાશે નહીં. રાઘવથી ફોડ પડાવાનો નથી એટલે એના પૈસા છૂટથી ખર્ચાવાના છે. ને મારેય મારા ભેગાં એનાં છોકરાં માટેય ઉદારતાથી ચીજવસ્તુઓ શા માટે ના લેવરાવવી? બાપડાં છોકરાંય મારા ગુણ ગાશે ને માધવીય વરસી જશે, મારી ઉપર. સુનંદા મનમાં વિચારતી હતી.

પણ રાઘવના પેટમાં ક્યારનું તેલ રેડાતું હતું. જે રીતે સુનંદા વર્તી રહી હતી એ જોતાં લાગતું હતું કે એ બરાબરનું વેર લેવાની હતી. એની સ્થિતિ સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી થવાની હતી એવી તેને ખાતરી થઈ ગઈ હતી. એણે કબાટમાંથી હજાર રૂપિયા કાઢ્યા ને બન્નેને પાંચસો પાંચસો આપ્યા. જતી વખતે માધવીને કહેતો ગયો: 'પૈસા પારકા છે એમ ગણી ખોટા ના વાપરીશ. આપણે તો એના સસરાને હિસાબ આપવાનો છે.'

'તમારે અમને કેટલા આપ્યા એનો જ હિસાબ રાખવાનો છે. અમે જે વપરીશું એનો હિસાબ હું મારી મેળે આપી દઈશ. તમે એની ચિંતા ના કરશો.'

ને પોતાને શહેરમાં કામ છે એમ કહી રાઘવ ઘેરથી ભાગી ગયો. સુનંદાએ માધવીને સાનમાં સમજાવી દીધું કે પોતે જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી ઘરમાં મહેમાનો ને છોકરાં માટેનો નાસ્તો કદી ખૂટવો ના જોઈએ. છોકરાંની સાથે આપણેય પામીએ. એવાયે આફ્રિકામાં ચાર હાથે કમાય છે ને મને ખાસ કહ્યું છે કે રાઘવ કરકસર કરાવે તો જરાય કરીશ નહીં. એનો જીવ કરકસરિયો છે. પણ આપણે આપણી રીતે રહેવું. એમનો પૈસોય ખર્ચવા દઈશ નહીં.

હવે આવી વાત કોઈ માધવીને કહે તો માધવી એના પલ્લામાં બેસી જાય કે નહીં? ને બે દિવસ પછી જ્યારે સુનંદાએ રંગીન ટીવી માટે વાત કરી ત્યારે રાઘવને તો ઊંડો કૂવો જોઈ એમાં ભૂસકો મારવાનું મન થયું.

'મને તો રાતે ટીવી જોયા સિવાય ઊંઘ જ નથી આવતી. અમારે ત્યાં તો રૂમે રૂમે ટીવી છે. કાલે એક સારું જોઈને ટીવી લઈ આવો. હું રહીશ ત્યાં સુધી હું જોઈશ ને ભેગાં છોકરાં જોશે. હું જઈશ ત્યારે છોકરાં માટે મૂકતી જઈશ. છોકરાંય યાદ કરશે કે આફ્રિકાવાળી આન્ટીએ ટીવી લાવી આપ્યું છે.'

રાઘવને કહેવાનું મન થયું કે ઓ આફ્રિકાવાળી આન્ટી હવે ખેમૈયા કર નહીં તો મારે આ ઘર છોડીને ભગવાં

જો થઈ છે?

પહેરી લેવાં પડશે. પણ પત્નીની સામે કાંઈ ઓછું આવું કહેવાય. તમારાથી કદી કહેવાયું છે? ને ભાઈ રાઘવભાઈથીય ક્યાંથી બોલાય. રેખાબા શેર હતાં તો એમની દીકરી સુનંદા સવા શેર નીકળી હતી.

ટીવી આવી ગયું. રાઘવના મનમાં એમ થયું કે ચાલો એ બહાને ટીવી વસાવાયું. એટલું સારું હતું કે ગામમાં એક છોકરાએ કેબલ સર્વિસ શરૂ કરી હતી નહીં તો રાઘવને આ આફ્રિકાવાળી આન્ટીએ સેટેલાઈટની ડીશ પણ ખરીદવી હોત.

પછી તો રોજ સાંજે રાઘવ ઓફિસેથી આવે ત્યારે અર્ધા ગામનાં છોકરાં અમથાવાળે ઘેર ટીવી જોવા ભરાયેલાં હોય. ને આ આફ્રિકાવાળી આન્ટીનો સ્વભાવ પણ એવો દોલો કે એ બધાંને યાદ કરીને રોજ કાંઈ ને કાંઈ નાસ્તો કરાવે. માધવીને પણ આમાં પારકે ખર્ચે પોતાનું મહત્વ વધતું હોય એમ લાગતું હતું એટલે એય રોજ નવો નવો નાસ્તો તૈયાર કરી લાવતી હતી.

પૈસા તો જેટલા ઝડપથી આવતા હતા એના કરતાંય વધારે ઝડપથી ખર્ચાઈ જતા હતા. એક વખત રાઘવે સુનંદાને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો: 'હવે એવા ખોટા ખર્ચા બંધ કરો. આફ્રિકાથી પૈસા મોકલવામાં સરકારના કાયદા કડક થયા છે.'

તો સુનંદા કહે: 'મારા સસરાની પાસે એવો કાગળ છે કે એમને એવો કશો કાયદો નડતો નથી. તમે કહેતા હો તો એ કાગળની નકલ મંગાવી આપું. માધવીભાભીનેય એ વંચાવીશ આવશે એટલે. બોલો, મંગાવી બતાવું?'

રાઘવ શું બોલે? એણે નકારમાં માથું ધૂણાવ્યું ને કામનું બહાનું કાઢી બહાર સરકી ગયો. સુનંદાની પાસે હુકમનો એકકો હતો. માધવીને આ વાર્તાલાપમાં કશી સમજણ પડી ન હતી પણ એણે તારણ કાઢ્યું કે સુનંદાના સસરા મોટી લાગવગવાળા માણસ હોવા જોઈએ. ને રોજની ટીવી મહેફિલો ચાલુ રહી.

રાઘવને થતું હતું કે ક્યે કાળ ચોઘડિયે એને આ વંતરીનો ભેટો થયો હશે? એની પાસે બે નંબરની આવક હતી અને થોડી બે નંબરની બચત પણ હતી એટલે અત્યાર સુધી તો મારા ભૈ બધું નભ્યું પણ હવે બચતનું તો તળિયું આવી ગયું હતું. હવે જે ફૂટકા મારવા હોય એ પગાર અને રોજની રોકડી ઉપર મારવાના હતા.

એણે પોતાનો કટકીનો રેઈટ પણ વધારી દીધો હતો. સુનંદાના રોજના નવાનવા તુકકાને પહોંચી વળવા માટે એને એમ કર્યે જ છૂટકો હતો, પણ સામે જોખમ પણ વધી ગયું હતું. જો કોઈ કોન્ટ્રાક્ટર અકાળાઈને એન્ફોર્સમેન્ટવાળાને માહિતી આપી દે ને રંગે હાથ ઝડપાઈ ગયા તો નોકરી અને બચતું ફૂટ્યું પેન્શનેય હાથમાંથી સરકી જાય એવી બીક હતી, પણ આટલું કર્યું છે તો બે મહિના વધારે માનીને એ ગાડું ગબડાવ્યે રાખતો હતો.

માધવી ઘણી વખત આંગળીને વેઢે અંગૂઠો ફેરવી સુનંદાની સુવાવડના ખર્ચનો અંદાજ માંડતી હતી ને એનાથી હાયકારો નીકળી જતો હતો. એને થતું હતું કે સુનંદાની સુવાવડ પતશે ત્યાં સઘીમાં એ ખર્ચો એક લાખને આંબી જશે. એનો તો અંદાજ હતો પણ રાઘવે તો પોતાની ડાયરીમાં જે હિસાબ લખ્યો હતો એ તો અત્યારે જ એક લાખથી થોડો જ અંદર રહ્યો હતો. એનો અંદાજ હતો કે જો એવીયે કોઈ બીજું ફેલું નહીં કાઢે તોય આ ખર્ચો દોઢ લાખથી અંદર તો નહીં જ રહે.

સુનંદાને હજુ બે મહિના બાકી હતા. એટલું સારું હતું કે રાઘવની ઓફિસના કોઈને એના સુનંદાની સાથેના આ લફરાની જાણ ન હતી કે કોઈ સુનંદાને ઓળખતા ન હતા. નહીં તો એની ફજેતીની ચિંતા એને દિવસરાત રહ્યા કરત. સુનંદા રેખાબેનને ફાર્મ પર કાગળો લખી અહીંના સમાચાર વિગત વાર મોકલતી રહેતી હતી. રેખાબેન સુનંદાની તરકીબથી ખુશ હતાં. તેમને હવે એની ચિંતા કરવા જેવી લાગતી ન હતી. એમને રાઘવની ને માધવીની ઊલટી દયા આવતી હતી. તેમને થતું હતું કે આટલું કર્યા છતાંય છેવટે તો એમનું પોલ ખોલ્યા વગર સુનંદા રહેશે નહીં. રાઘવ પૈસે ટકે ખાલી થઈ ગયો હતો અને જો માધવી એને છોડીને જતી રહે તો આબરૂ વગરનો પણ થઈ જવાનો હતો.

સુનંદાના ખર્ચાને પહોંચી વળવા માટે હવે તો એની બે નંબરની આવક પૂરતી પડતી ન હતી. રાઘવને શરાફને ત્યાંથીય થોડા પૈસા લેવા પડ્યા હતા. એને એમ હતું કે એક વખત સુનંદાની ડીલીવરી પતી જાય પછી એને

જો થઈ છે?

રવાના કરીને છ મહિનામાં તો પોતે પાછો તરતો થઈ જશે ને કોઈને ખબરેય નહીં પડે કે પોતાના ઘણા પૈસા વેડફાયા છે. પોતાની સ્થિતિ નજીક થઈ ગઈ છે એની જાણ માધવીને ન થાય એ માટે એણે ઘરના બીજા ખર્ચા યથાવત ચાલુ રાખવા પડ્યા હતા ને સુનંદાના ઉડાઉ ખર્ચા તો જુદા જ.

એણે કાર્મ ઉપર જઈ રેખા અને અમથાને મળી સુનંદાને પોતાને હવે વધુ હેરાન ન કરવા સમજાવવા કહેવાનો વિચાર કર્યો પણ એનો પગ ન ઊપડ્યો. એ અમથા સાથે જે ચાલ ચાલ્યો હતો તે હવે ઉઘાડી પડી ગઈ હતી. ઘણચોખા એક થઈ ગયાં હતાં ને પોતે તળિયાની માફક તેડે ફેંકાઈ ગયો હતો. હવે એ તેમને કશું કહેવા જાય તો એ બે જણાં એની ઠેકડી ઉડાડ્યા સિવાય રહેશે નહીં એમ તેને લાગતું હતું.

ધીમે ધીમે સુનંદાની ડીલીવરીનો દિવસ નજીક આવતો જતો હતો. એના ખર્ચા દિવસે દિવસે વધતા જતા હતા પણ રાઘવના દુખના ઘા'ડા ઓછા થતા જતા હતા. એને લાગતું હતું કે એક વખત એની પકડમાંથી છૂટશે એટલે થોડા જ દિવસોમાં પોતે પાછો પગભર થઈ જશે. પણ એની ગણતરી પ્રમાણે બધું પાર ઊતરે તો, પણ સુનંદાય પોતાની ગણતરીમાં પાર ઊતરે તો રાઘવ એની ગણતરીમાં કોઈ સંજોગોમાં પાર ઊતરી શકે નહીં, કારણ કે બન્નેની ગણતરી એકબીજાથી તદ્દન વિરુદ્ધ હતી.

સુનંદાની ડીલીવરીનો દિવસ જેમજેમ નજીક આવતો જતો હતો તેમતેમ માધવીની હતાશામાં ઉમેરો થતો જતો હતો. એને એમ લાગતું હતું કે આ સુખના દિવસો પૂરા થઈ જશે ને પાછા પેલા રોજની ઘરેડના દિવસો શરૂ થઈ જશે. એને આ સુનંદાને ખર્ચે જે મોટાઈ ભોગવવાની ટેવ પડી ગઈ હતી એ છોડતાં ઘણું વસમું લાગવાનું હતું. એ ભોગવાનને નર્થના કરતી હતી કે સુવાવડ પછીય એનાં સાસરિયાં પેલા આવેલા ભૂલકાની સારવાર માટે સુનંદાને મહિનો બે મહિના વધુ અહીં ગામડાની ચોખ્ખી હવામાં રાખવાનું વિચારે તો બહુ સારું. ને એણે પોતાનો આ વિચાર રાતે રાઘવને પણ જણાવ્યો હતો ને એને સુનંદાનાં સાસરીવાળાંને એવી ટકોર કરવાનું પણ સૂચવ્યું હતું.

એના આવા વિચાર સામે રાઘવને શું કહેવું તેની સમજણ એકવાર તો ન્હોતી પડી. એની આવી વાત સાંભળતાં જ રાઘવ ચમકી ગયો હતો ને ભૂલેચૂકયેય એવી વાત સુનંદાની હાજરીમાં ન કાઢવા એને ખાસ ચેતવણી આપી હતી.

‘પણ મારે એના કામની આટલી બધી ધમાલ પહોંચે છે તોય હું નથી થાકતી તો તમે શું કરવા થાકી જાવ છો?’ માધવીએ એની વાતનો વિરોધ કરતાં કહ્યું.

‘તને એવી વાતોમાં કશી ખબર ના પડે. મોટા લોકની મોટી વાતો. એમને આ વહુ બહુ બહાર રહે તો છોકરો હાથથી જાય એમ લાગતું હશે એટલે તો મને ખાનગીમાં ફોન પર કહ્યું છે કે સુવાવડ પતે કે એક અઠવાડિયામાં એને આફ્રિકા રવાના કરી દેજો.’ ગભરાઈને રાઘવે કહ્યું.

માધવીને એ વાતમાં તરત સમજણ પડી ગઈ. પોતે રાઘવની આવી ટેવથી પરિચિત હતી.

ને ભાઈ રાઘવને લાગ્યું કે એના દુખના દિવસો પૂરા થયા. સુનંદાને દીકરો આવ્યો. એણે કહ્યા પ્રમાણે માધવી અને એની બેચાર બેનપણીઓએ મળીને મણેક પેંડાનો ઘાણ કાઢી નાખ્યો વહેંચવામાં. છેલ્લા કેટલાય દિવસોથી સુનંદાની નાનીમોટી નવાજેશોથી રાજી થયેલી સ્ત્રીઓ પણ રોજેરોજ હરખ કરવા આવવા માંડી. સુનંદાએ અપૂર્વ ડેરી કાર્મ પર પણ કાગળ લખીને જાણ કરી દીધી. પછી એક દિવસ સુનંદા કહે: ‘માધવીભાભીએ મારી ઘણી ઠાઠો કરી છે તે મારે જતાં પહેલાં એમને કશું આપવું જોઈએ. તમે આજે એમને માટે એક અને મારે માટે એક બેબે તોલાની સોનાની ચેઈન લેતા આવજો.’

‘એવા બધા વહેવાર કરવાની જરૂર નથી. અને તારે માટેય કશું લાવવાની જરૂર નથી. અહીંના કરતાં સોનું તો આફ્રિકામાં સસ્તું મળે છે.’ રાઘવ બચાવ કરવા ગયો ને માધવીના પેટમાં તેલ રેડાયું. પણ લીધી વાત મૂકે તો એ સુનંદા શાની? એણે ત્યાં અહીંના જેવા ઘાટ નથી હોતા કહી એની દલીલને રદિયો આપી દીધો. છેવટે રાઘવે એની વાત કબૂલ રાખવી પડી. માધવીનો શ્વાસ હેઠો બેઠો પણ રાઘવનો તો છેક કાળજે ભરાઈ ગયો હતો એનું શું? ને આવું થાય તો

જો થઈ છે?

તમારોય એવો જ ઘાટ થાય ને? આ તો સાનમાં સમજવા જેવી વાત છે.

એ રાતે માધવીએ રાઘવનો ઉઘડો લીધો: ‘તમને સારા ખોટાનું ભાન છે કે નહીં? એ છોડી બાપડી આપણે સહારે આવી હતી ને આપણે એની કેવી ચાકરી કરી છે એય આખું ગામ જાણે છે. વળી એ આખા ગામને મૂઠીએ ને મૂઠીએ બધું વહેંચતી હોય ને જતી વખતે મને કાંઈ ન આપે તો એમાં તો એનું અને ભેગું આપણુંય ખોટું દેખાય. આ તો ગામ આખું જાણે કે આપણે કેવાં માણસો સાથે સંબંધ છે.’

ગામ તો જાણતાં જાણે પણ રાઘવને તો બીજે દિવસે સવારમાં જ શરાફનાં બારણાં ખખડાવવાં પડ્યાં. હજુ રાઘવની વાત ઊઘાડી પડી ન હતી અને એને એને રોકડી કરાવે એવી સારી સરકારી નોકરી હતી એટલે શરાફને એની આંટમાં ભરોંસો હતો. પંદર હજારની શરાફની લોન લીધી ને છેલ્લા બેચાર દિવસની રોકડીના પૈસા ગજવામાં પડ્યા હતા એ બધાની ચટણી થઈ ગઈ એ બે જણશો લાવવામાં.

બે દિવસ પછી રાઘવે એને અમદાવાદની ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકીટ કઢાવીને ગાડીમાં બેસાડી દીધી ત્યારે ગામમાંથી બેચાર સ્ત્રીઓય માધવી સાથે સ્ટેશને આવી હતી. મુંબઈની ટિકીટ લેવાને બદલે અમદાવાદની ટિકીટ જોઈને બધાં વિચારમાં પડ્યાં. પણ રાઘવે ખુલાસો કર્યો કે એને અમદાવાદથી છેકનો સંગાથ છે એટલે પહેલાં એમને ત્યાં જશે ને બે દિવસ આરામ કરીને પછી બધાં સાથે મુંબઈ અને ત્યાંથી આફ્રિકા જશે.

ગામની સ્ત્રીઓએ માધવીના ગળામાં નવો જ સોનાનો અછોડો જોયો હતો અને એ પેલી સુનંદાએ જ એને દાપામાં આપ્યો હતો એની બધાંને ખબર હતી. કોઈક બટકબોલી તો માધવીને હસતાં બોલીય હતી: ‘બેન તમે એની સેવાચાકરી કરી તો એણેય સામે વહેવાર વર્તી બતાવ્યો ને? સકર્માનો ફેરો ખાધોય પરમાણ. ગામ આખામાં કોઈ એનું ઘસાતું બોલે એવું એણે રાખ્યું નથી.’

‘તમારા ભાઈ પાસે આખો હિસાબ છે. એક દિવસે મને કહેતા હતા કે એ અહીં આવી ત્યારથી ગણીએ તો એનો ખરચો દોઢ લાખ થયો છે. આપણે એટલામાં તો આખા ગામની બધી સુવાવડો પતી જાય.’

‘ને બેન, એ કહેતી હતી એમ છોકરાં માટે ટીવીયે મૂકતી ગઈ ને?’ કોઈકે કહ્યું.

‘કહેતી હતી કે એને ઘેર તો રૂમે રૂમે ટીવી છે, તે સાચું જ હશે. એક સુવાવડ પાછળ તો આપણે ત્યાં લખેશરી હોય તોય આના દસમા ભાગનો ખર્ચોય કંઈ કરે છે?’

આવી બધી વાતો ગામની સ્ત્રીઓ તો સ્ત્રીઓ પણ રાતે ગામને ચોતરે બેસતા ડોસાઓએ પણ એ રાતે તો વાગોળી. પણ જેમ પાઘડીનો વળ છેડે નીકળે એમ બીજે દિવસે માધવી સુનંદાની પથારી સરખી કરવા ગઈ ત્યારે નીકળ્યો. સુનંદાની પથારીમાં ઓશિકા નીચેથી એને પોતાનું નામ લખેલો પત્ર હાથમાં આવ્યો. પત્ર વજનદાર હતો એટલે સુનંદાએ પોતાને માટે નોટોની થોકડી મૂકી હશે એવી આશાએ એણે ઝડપથી કવર ફાડીને કાગળો બહાર કાઢ્યા.

અંદરથી નોટોની થોકડી ન નીકળી એટલે તેને થોડી નિરાશા થઈ પણ એ પોતાના પર જ લખાયેલો હતો એટલે એણે ખાટલાની ધારે બેસીને વાંચવા માંડ્યો. એ દળદાર કાગળોમાંથી એણે પહેલો કાગળ પૂરોય ન્હોતો કર્યો ત્યાં એની આંખોમાંથી શ્રાવણ ભાદરવો વરસવા લાગ્યા. વણ અટકયે વહ્યે જતાં આંસુઓ વરચેથી એણે જેમતેમ કરીને બધા કાગળ પૂરા કર્યા ને એનાથી ઢૂંઢવો મુકાઈ ગયો.

પાડોશની કોઈ સ્ત્રીએ અવાજ સાંભળ્યો હશે તે ગભરાઈને દોડી આવી. ને તમાસાને કાંઈ તેડું હોય છે. ઘડીમાં તો અડધા ગામની સ્ત્રીઓ ત્યાં ભેગી થઈ ગઈ. ને માધવી ને પૂછવા લાગી: ‘શું થયું એ તો કહે.’

‘થવાનું શું હતું પેલી મારી શોકય અમારે ખરચે એની સુવાવડ કરાવી ગઈ ને તમારા દિયર એનામાં લપટાયેલા એટલે મૂંગે મોંઢે પૈસા ખરચતા ગયા. મારા તો પૈસાય ગયા ને ધણીય ગયો. મારી શોકય કયા ભવની વેરણ પાકી.’

ને ગઈકાલે જે એનાં વખાણ કરતાં થાકતી ન હતી અવી સ્ત્રીઓ આજે સુનંદાના નામ પર યૂથૂ કરવા લાગી:

જો થઈ છે?

‘રાંડ હતીય રૂપાળી રમ, એટલે તો રાઘવભાઈ એની લપેટમાં આવી ગયા ને?’

તો વળી કોઈકે ફરીથી આવો મોકો નહીં મળે એવું માનીને, માધવીના હાથમાંથી કાગળ લઈને વાંચવા પણ માંડ્યો. ને બે ચાર જણીઓ સામટી બોલી ઊઠી: ‘લી, ઉતાવળે વાંચ ને તે બધાંને ખબર તો પડે કે એ રૂપાળીએ કેવાં કરતૂત કર્યા છે.’

પણ એ કાગળમાં બધી રાઘવ ને સુનંદાની ખાનગી વાતો જ લખેલી હતી એટલે ગામની સ્ત્રીઓ જાણે તો ભલે જાણે ને રાતે એમના ઘણીની સોડમાં પેસીને મીઠું મરચું ભભરાવી ને એમને કહે તોય ભલે કહે પણ હું તો તમને એ બધું નહીં કહું. પણ તમે તો સમજુ છો એટલે એ કાગળમાં શું લખેલું હશે એ સમજુ ગયા હશે જ.

પણ એ સાંજે રાઘવ નોકરી પરથી આવતો હતો ત્યારે અર્ધુ ગામ જાણે એના આવવાની જ રાહ જોતું હોય એમ બજારમાં ને રસ્તા પરના ઓટલા પર ગોઠવાઈ ગયું હતું. અને હા બાકીનું અર્ધુ ગામ રોતી કકળતી માધવીનો, ઘણીની ફજેતી કરવાનો જુસ્સો જાગૃત રાખવા, વનીવનીની વાતો કરી તેને પોતાનાથી બનતી મદદ કરી રહ્યું હતું.

‘એ બાપડીને વળાવી એના કરતાં ઘરમાં જ રાખી લીધી હોત તોય શો વાંધો હતો? મુસલમાનોમાં તો ચારની છૂટ છે તો આપણામાં બેની છૂટ તો હશે જ ને?’ રાઘવને આવતો જોતાં એક જણે હોઠને ખૂણેથી વહેતું મૂક્યું.

‘ને ના હોય તોય સરકારી નોકરીવાળાને કોણ પૂછવાવાળું છે? આટલી બધી બે નંબરની કમાણી થતી હોય તો થોડી બે નંબરના સંબંધોમાં વાપરવી તો પડે ને?’ બીજાએ પેલાના ટેકામાં ઉમેરો કર્યો.

પહેલી જ ટકોરે રાઘવના પગમાંથી જોર જતું રહ્યું હતું. જે વાતની એને બીક હતી ને જેને કારણે પોતે આટલા બધા પૈસાનું પાણી કર્યું હતું એ વાત છતી થઈને જ રહી હતી. એની આ બધી વાત કોણ જાણી લાવ્યું ને કોણ એનો આટલો ઝડપી પ્રચાર કર્યો હશે એ જાણવા એનું મન પ્રયત્ન કરી રહ્યું. પણ એને કશો અંદાજ ન આવ્યો.

‘ને ભાઈ, આવી રૂપાળી બૈરી દેખીને તો મુનિવર પણ ચળે તો આ તો માણસ અને તેય પાછો બે નંબરિયો. ને ભૈ બૈરીય હતી તો રૂપનો કટકો.’

‘ને પૂરી બનેલી. નહીં તો ભલભલા કોન્ટ્રાક્ટરોય જેની આગળ મૂંડી નમાવે એવો મરદ વગર અસ્ત્રે કેમનો મુંડાયો હશે?’

‘ને ભાઈ, બૈરીની પાસે રખાતની સુવાવડ કરાવી ને દોઢ લાખ રૂપિયા તોડી નાખ્યા. આખા ગામનું મોં પેંડા બવરાવીને મીઠું કરાવ્યું. પેલા એક રાજાએ ફૂટરી પરણાવીને ગામ જમાડ્યું હતું એવી એણે સુવાવડ કરાવી.’

‘પણ એમ કરતાં એનીય સુવાવડ થઈ ગઈ એનું શું?’ કોઈકે કહ્યું અને બધા એવું તો હસ્યા કે રાઘવને જમીન માર્ગ આપે તો એમાં સમાઈ જવાનું મન થયું.

તમે જોઈ ને આમારી ગામડાની ખાનદાની? કોઈએ એને બજાર વચ્ચે ઊભો રાખીને બે વેણ કહી શરમાવ્યો? બધા એકબીજાને સંબોધીને સામાન્ય વાત કરતા હતા. રાઘવને કાને એમની વાત પડી જાય અને એ એની સાથે પોતાનો સંબંધ જોડી દે તો એમાં કોઈ ગામવાળાનો દોષ કઢાય ખરો.

ને રાઘવને ઘેર ભેગાં થયેલાં પેલાં બૈરાંચ, પોતે ઘણી પર કેવો જાપ્તો રાખે છે ને પોતાનો ઘણી આ રાઘવ કરતાં કેટલો સાલસ અને સીધો છે વગેરે પોતાની વાતો કરતી હોય એમાંથી ધડો લઈને કે ઉશ્કેરાઈને રાઘવની બૈરી માધવી પોતાનો ગુસ્સો બેવડાવ્યા કરે એમાં પેલી ગામની સ્ત્રીઓનો પણ શો વાંક?

ને પછી રાઘવને ઘરને આંગણે જોતાં એની બૈરી રાઘવનો જીવતે જીવ છેડો વાળે એમાં પેલી સ્ત્રીઓ માધવીનો જ પક્ષ લે એમાંય ગામની એ સ્ત્રીઓનો પણ શો વાંક? કે અમારી ગામડાની ખાનદાનીનોય એમાં શો વાંક?

[અનુક્રમ ⇒](#)

૬. અપૂર્વનું ખેતી પુરાણ

રેખા ધીમેધીમે ખેતી અને ડેરી ફાર્મ ના કામથી માહિતગાર થતી જતી હતી. શરૂમાં એ ઇબરડા વાળતી પછી કોઈ એને સમજાવતું ને છેવટે એ એ કામની માહિતગાર થતી ને પોતાના ઇબરડા બદલ શરમાતી અને ખેતરમાં કામે આવતી બૈરીઓને ચારપાંચ દિવસનું વાત કરવાનું બહાનું મળી રહેતું. અપૂર્વ પણ ખેતીમાં એનાથી ખાસ વધુ જાણકાર ન હતો પણ એને પેલાં બૈકનાં કાગળિયાં કરતાં ખેતી અંગેના કેટલાક અજાણ્યા અને કેટલાક પારિભાષિક શબ્દોની માહિતી મળેલી હતી એટલું જ.

પણ હવે આ ડેરી ફાર્મ અને ખેતી સિવાય અપૂર્વને બીજો કોઈ આરો ન હતો અને વર્ષોની રાહ જોયા પછી રેખા જેવી પત્ની મળી હતી એટલે એને જીવનમાં કાંઈક કરી બતાવવાની ધગશ પણ જાગી હતી. ને તે કામમાં વળગી પડ્યો હતો. ધનજી પટેલને પણ હવે અપૂર્વ જેવો ઉત્સાહી યુવાન સાથીદાર મળ્યો હતો એટલે એમનામાં પણ જાણે જુવાની આવી ગઈ હતી. એમણે અપૂર્વને ખેતીનો કસબ શિખવાડવા માંડ્યો હતો. હવે એમને અપૂર્વ પર વિશ્વાસ બેસવા લાગ્યો હતો. એમને લાગ્યું કે એણે ભણવામાં ભલે બુદ્ધિ ચલાવી ન હતી પણ એનામાં બુદ્ધિ ઘણી હતી. વળી એ જે કામને વળગી પડતો હતો એ કામનો તાગ લીધા સિવાય છોડતો ન હતો.

ધનજી પટેલને પેલા ડેરી ફાર્મ વિશે ખાસ ખબર ન હતી. વાઘજી પટેલે આ બધું શરૂ તો કર્યું પણ તબિયતને કારણે એમને દેશમાં જ વધુ રહેવું પડ્યું ને ત્યાં જ ગુજરી ગયા એટલે ધનજી પટેલ તો પેલી ગાયો ભેંસોની પંદર વીશની પ્રજાને સાચવવા અને એના દૂધમાંથી ક્રીમ અને કેસીન બનાવીને ખર્યોપાણી કાઢ્યા કરતા હતા. વાઘજી પટેલના મનમાં ડેરી ફાર્મના જે ખ્યાલ હતા તે બધા ધનજી પટેલને મન તો ફક્ત હવાઈ તુકડા જ હતા. તેમનામાં ન તો એને સમજવાની શક્તિ હતી કે ન હતી એને વિકસાવવાની આવડત. હવે જ્યારે અપૂર્વ તેમની સાથે જોડાયો હતો ત્યારે એમણે જૂની વાતોના પોપડા ઉખેડવા માંડ્યા હતા.

વાઘજી પટેલે એમને જે વાતો આ ડેરી ફાર્મની શરૂઆતમાં કરેલી એ એમણે હવે અપૂર્વને થોડે થોડે કરીને કહેવા માંડી હતી. ને એમાં અપૂર્વ કરતાંય વધુ રસ રેખાને પડતો હતો એટલે થોડા જ સમયમાં એનાં પરિણામ દેખાવા માંડ્યાં હતાં. ખેતીવાડી તો પાક લણ્યે ખબર પડે પણ પશુપાલનમાં તો બેચાર મહિનામાં જ પરિણામ દેખાવા માંડ્યાં હતાં. આ પરિણામ જોઈને રેખા અને અપૂર્વ બમણા ઉત્સાહથી કામમાં મચી પડ્યાં હતાં.

પશુપાલનમાં રેખાને હવે સમજણ પણ પડવા માંડી હતી અને રસ પણ પડવા માંડ્યો હતો. તેને હવે છાણ અને મુતરમાં ગંદવાડો લાગતો ન હતો. પશુઓ પ્રત્યેની તેની સૂગ જતી રહી હતી અને તેનું સ્થાન હવે મમતાએ લીધું હતું.

ચોમાસુ હવે હાથવેંતમાં હતું એટલે ધનજી પટેલે આ સીઝનમાં ખેતરમાં ક્યા ક્યા પાક લેવા એની ચર્ચા શરૂ કરી દીધી હતી. ધનજી પટેલની સાથે અપૂર્વએ પણ રસ લઈને ચોમાસાના પાક માટે જમીન તૈયાર કરાવવા માંડી હતી. આ જમીન બધી એક જ જાતના તળવાળી ન હતી. એમાં થોડી ક્યારીની કાળી જમીન હતી તો થોડી બેરંગીય હતી ને મોટા ભાગની તો રેતી અને પથરાના મિશ્રણમાંથી બની હોય એવી જ હતી. ક્યારીનાં ઘેર વીઘાંમાં આ વરસે ડાંગર કરવાનું તેમણે નક્કી કર્યું હતું તો બીજી પરચીસેક વીઘાં જમીનમાં બાજરી કરવાની તેમણે યોજના કરી હતી. બાકીની જમીનમાં મગફળી ને બીજી પરચૂરણ ખેતી કરવાની તેમણે યોજના કરી હતી.

બન્ને જણની વાત પરથી રેખાને જે થોડું જાણવા મળ્યું હતું તેનો ઉપાય તેણે વિચારી કાઢ્યો હતો. ધનજી પટેલે અપૂર્વને જે વાત કરી હતી તેનો સારાંશ એ હતો કે કેટલીક વખત બિચારણ સડી ગયેલું કે ઊગવાની શક્તિ ગુમાવી બેઠેલું આવી જવાથી ખેતરમાં બહુ આછું ઉગાણ થાય છે અને પાક ઘણી વખત અડધોય ઊતરતો નથી. રેખા ભલે

જો થઈ છે?

શહેરમાં ઉછરેલી હતી પણ વિજ્ઞાનનાં કેટલાંક પુસ્તકોમાં તેને કેટલાક નુસ્ખા વાંચવા મળ્યા હતા તેનો લાભ તેણે આ ખેતીને આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

તેણે ધનજી પટેલને વાત કરી: ‘જો બિયારણની ચકાસણી કરવી હોય તો હજુ સમય પણ છે. આપણે ત્યાં ગૌરીવ્રત ઉજવવાનો જે રિવાજ છે તે મુખ્ય તો ખેતી માટે બિયારણની આવી ચકાસણી કરવા માટે જ શરૂ કરવામાં આવેલો. ચોમાસામાં જે બી ખેતરમાં વાવવાનું હોય તેને પહેલાં નાનાં કોડિયાંમાં ઉગાડી જોઈને તેની ચકાસણી કરવા માટે જ આ રિવાજ શરૂ કરવામાં આવ્યો હશે. તમારે ક્યાં બિયારણ આ વરસે વાપરવાનાં છે એ મને થોડાંથોડાં આપો તો હું એને કોડિયાંમાં ઉગાડી જોઉં.’

ધનજી પટેલને તેની વાતમાં તથ્ય લાગ્યું. તેમણે તેને બધાં બિયારણ મૂઠી મૂઠી કાઢી આપ્યાં. રેખાને આ ત્રણચાર મહિનાના અહીંના વસવાટે હવે બીજું કશું પૂછવું પડે એમ ન હતું. એણે બટેરાં શોધી કાઢ્યાં ને ખેતરને એક ખૂણેથી રૂડી રૂપાળી જણાતી ગોરમટી જેવી માટી પણ એક ટોપલીમાં ભરી મંગાવી. યુરિયા અને એમાનિયમ સલ્ફેટની કોથળી તો ઘરમાં પડી જ હતી.

એણે પહેલાં તો એ માટીને હથોડીથી ભાંગીને એનો બારીક ભૂકો કર્યો. પછી એમાં એણે નકકી કરેલા પ્રમાણમાં બન્ને પ્રકારનાં ખાતરો ભેગાં કર્યાં. બધાં બટેરાં આ મિશ્રણથી અડધાં ભરી દીધાં. પછી દરેક બટેરામાં જુદાં જુદાં બિયારણનો થર કરી દીધો. પછી એના પર બીજી માટી નાખી બટેરાં લગભગ પૂરેપૂરાં ભરી દીધાં. ધનજી પટેલે આપેલાં બિયારણમાંથી એકબે બિયારણને તે ઓળખી શકી ન હતી એટલે તેણે અપૂર્વને તે બતાવીને તેનાં નામ પણ જાણી લીધાં. એને દરેક બટેરા પર ચાકને અભાવે કોલસાથી જે તે બિયારણનાં નામ પણ લખી દીધાં.

જ્યારે આટલી બધી મહેનત કરતી હતી તો શા માટે પોતાના રસોડામાં વપરાતી કેટલીક ચીજો પણ ન ચકાસી જોવી? તેણે રાઈ, મેથી, અજમો, જીરું, સૂંઠ અને હડદળના ગાંગડા પણ ચકાસવા માટે રોપી દીધાં. અચાનક તેને યાદ આવ્યું કે ધનજી પટેલે તેને જે નમુનાનાં બિયારણ આપ્યાં હતાં એમાં ચોખા તો તેમણે આપ્યા જ ન હતા. એટલે તેણે રસોડામાંથી સારા બાસમતી ચોખા લાવીને એક બટેરામાં વાવી દીધા. જ્યારે એ ઉગશે ત્યારે પોતે ધનજી પટેલને વટ સાથે કહી શકશે કે તેમણે જે નમૂના આપ્યા હતા એના કરતાં વધારે બિયારણને ચકાસણી માટે ઉગાડી બતાવ્યાં હતાં.

પછી તેણે બધાં બટેરાં બહાર રવેશીમાં જ્યાં સવારનો તડકો આવતો હતો ત્યાં ગોઠવ્યાં અને બધાંમાં જરૂરી પાણી રેડ્યું. આટલા અનુભવે તેને એટલું તો શીખવા મળ્યું હતું કે કોઈ પણ જાતના છોડ કે વનસ્પતિને પાણીની જેટલી જરૂર હોય છે એટલી જરૂર સૂર્યના પ્રકાશની પણ હોય છે. તેને ખાતરી હતી કે જ્યારે આ નમૂના ઊગી જશે અને ધનજી પટેલ તથા અપૂર્વ એને જોઈને કયું બિયારણ સારું છે કે કયું બિયારણ અદલવા જેવું છે એ નકકી કરશે ત્યારે પોતાના આ નુસ્ખા માટે એ લોકો પોતાને ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય નહીં જ રહી શકે. એણે જ્યારે આ બિયારણ-ચકાસણી-રોપણનું કામ પૂરું કર્યું ત્યારે તેને લાગ્યું કે હવે તેને ખેતી અંગે શીખવા જેવું કશું ખાસ બાકી રહ્યું ન હતું.

તેને લાગ્યું કે પોતે એ નમૂનાની માટીને જેટલી કચરીને તૈયાર કરી હતી ને તેમાં ખાતરનું જે પ્રમાણ રાખ્યું હતું એ જોતાં બીજે દિવસે તો બધાં બટેરાંમાં ઘણા ઊગી નીકળવા જોઈએ. પણ જ્યારે તે બીજે દિવસે બધાં બટેરાંનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરી રહી હતી ત્યારે ધનજી પટેલ કે અપૂર્વએ એની સામે પણ જોયું ન હતું. ઊલટા ધનજી પટેલ તો મોં ફેરવીને હસી રહ્યા હતા એવોય ભાસ એને થયો હતો. એને ધનજી પટેલ કરતાંય વધુ ગુસ્સો તો અપૂર્વ પર આવ્યો હતો. એણેય પોતાનાં આ બટેરાં કે એની સર્જક એવી પોતાના તરફ એક નજર સરખી કરી ન હતી.

પણ વાંધો નહીં આજે નહીં તો કાલે પણ આખરે હસવાનો વારો તો પોતાનો જ છે. ત્યારે પોતે હસશે ને એ બે જણા પોતાની આ ચતુરાઈ પર શબાશી આપ્યા વગર નહીં રહી શકે. પણ બીજે દિવસે પણ કશું પરિણામ દેખાયું નહીં એટલે તેને થોડી નિરાશા થઈ. એક વખત તો તેને ધનજી પટેલ કે અપૂર્વને પૂછી જોવાનો વિચાર પણ આવી ગયો પણ તેનું સ્વમાન એની આડે આવ્યું એટલે તેણે મક્કમ થઈ એ વિચારને તિલાંજલિ આપી દીધી.

પણ જ્યારે ત્રીજે દિવસે પણ એનાં બટેરાં વાંકિયાં જણાયાં ત્યારે તેનાથી ન રહેવાયું ને તેણે ખેતરમાં કામ કરતી

જો થઈ છે?

એક સ્ત્રીને કામનું બહાનું કાઢી ઘેર બોલાવી. પેલી સ્ત્રીએ ઘરની રવેશીમાં પડેલાં આટલાં બધાં બટેરાં જોયાં ને તેનાથી બોલાઈ ગયું: ‘બોન, બધાં વરસની ભેગી ગોયરો વાવી છે કે શું?’

‘આ ગોયરો નથી પણ આ વરસે ખેતરમાં જે અનાજ વાવવાનાં છે એના નમૂના છે. હજુ કશું ઊગેલું દેખાતું નથી એટલે મને થોડું વહેમ પડતું લાગ્યું. કેટલે દિવસે એ ઊગી નીકળતાં હોય છે?’

‘એમાં તો બોન, બધાં ધાંન વારા ફરતી ઊગે. બધાંને હરખા ઘ’ડા ના હોય. તમે એટલા ઘ’ડા પહેલાં ઘાંણા નાંખ્યા સે.’

‘આજે ચોથો દિવસ થયો.’ સ્હેજ શરમાતાં રેખાએ કહ્યું.

‘એટલા ઘ’ડામાં તો બોન કશુંય ના ઊગી નીકળે. હજુ કશું દેખાય તોય બીજા ચારપાંચ ઘ’ડા તો થશે જ.’

‘એટલા બધા ઘ’ડા?’ રેખાને આશ્ચર્ય થયું.

‘બોન, આપણને નવ મહિના નથી લાગતા? એવું આ ધાંનનુંય સે. ઊગવામાંય એવું ને પાકવામાંય એવું. પૂરી પાકતાં બાજરીને હો ઘ’ડા લાગે તો ડાંગરને હવાહો ઘ’ડા લાગે. કેળ્યો કરી હોય તો એક વરહ આખું જાય તારે પહેલી ગેદ્ય જોવા મળે.’ પેલીએ હસતાં કહ્યું. રેખાને લાગ્યું કે આવીયે પોતાની વાત કરીને આજે કામ પર આવેલી બધી બૈરીઓને હસાવશે. એને એ બધી બૈરીઓ હસે એનું દુખ ન હતું. એ તો હવે એને કોઠે પડી ગયું હતું. પણ એમની વાત જો ધનજી પટેલ કે અપૂર્વને કાને પડી જશે તો પોતાને તો ઢાંકણીમાં પાણી ભરીને ડૂબી મરવા જેવું થશે. ને અપૂર્વ તો એને શહેરની રાણી ખેતરમાં કઢીને આખા અઠવાડિયા સુધી ચિઠવ્યા કરશે. પણ વાંધો નહીં, અઠવાડિયા પછી જ્યારે બધાં બટેરાંમાં અનાજના નમૂના ઊગી નીકળશે ત્યારે પોતે સામે હસીને બધાનો બદલો વારી લેશે એમ માની એને મન મનાવ્યું.

સાંજે અપૂર્વ અને ધનજી પટેલ ઘેર આવ્યા અને પેલાં બટેરાં તરફ નીચા નમીને જોવા લાગ્યા એટલે રેખાને ખબર પડી ગઈ કે એમને કાને વાત પહોંચી ગઈ છે.

‘હજુ કશું જણાતું નથી.’ ધનજી પટેલે મમરો મૂક્યો.

‘તમેય શું કાકા અમારી મશ્કરી કરો છો ત્રણ મહિના પહેલાં તે કશું જણાતું હશે?’ અપૂર્વએ કહ્યું અને અંદર રેખા સમસમીને રહી ગઈ. અને ખબર પડી ગઈ કે પેલીએ પોતાની બધી વાત બીજી સ્ત્રીઓને કરી હશે ને આ બે જણા પણ એમની સાથે પોતાની ઠેકડી ઉડાવવામાં સામેલ થઈ ગયા હશે.

ને એમની પર ગુસ્સો કરતાં અચાનક તે પોતાના વિચારમાં પડી ગઈ. સુનંદને વીશ વરસ થયાં એટલે પોતાને હવે બાળક થાય એવી કોઈ આશા ન હતી પણ હજુ પોતે મા ન બની શકે એવુંય ન હતું. પોતાને હજુ માસિક આવતું હતું ને માથે અપૂર્વ જેવો જુવાન ઘણી હતો એટલે કશું કહેવાય નહીં.

વળી ધનજી પટેલ તો પોતાને હજુ અપૂર્વની ઉંમરની જ જાણતા હતા એટલે કદાચ એમને ઘોડિયું હિંચોળીને જવાની આશા હોય તોય નવાઈ નહીં. ને એના હૈયામાં માતૃત્વની આશા તનકારા મારી રહી. એને થયું કે પોતાનું તો ઠીક પણ અપૂર્વ અને ધનજી પટેલને તો આશા હોય જ ને? ને હવે સુનંદની ચિંતા માથેથી હઠી જતાં પોતેય શા માટે બાકીની જિંદગીને ન ઉજાળી લેવી?

પેલાં બટેરાંમાં તો અઠવાડિયા પછીય એવી જ હડતાલ રહી હતી. પંદર બટેરાંમાંથી એકેય બટેરાંમાં નામ પૂરતુંય ખૂટુંય દેખાતું ન હતું. રેખાનો જીવ તો જાણે પડીકે બંધાઈ રહ્યો હતો. બે દિવસથી તો ધનજી પટેલ અને અપૂર્વ પણ બટેરાંને ધ્યાનથી જોવા માંડ્યા હતા. એમને થયું કે એકાદ બિચારણ રાશી હોય એમ બને પણ અહીં તો એકેય બટેરાંમાં લીલું અણિયુંય દેખાતું નથી એનું શું? છોડીઓની ગોયરોય પાંચમે દિવસે તો દેખાવા માંડે છે. છેવટે થાકીને ધનજી પટેલે એક બટેરું ઉઠું વાળ્યું તો અંદરથી ગરમ વરાળ જેવા ગોટા નીકળવા માંડ્યા. ને વાવેલા અનાજમાં ચોખ્ખા ચોખ્ખા. એ ને અપૂર્વ બેય હસી પડ્યા.

જો થઈ છે?

‘વહુમા આમ આવો. તમે આ માટીમાં ખાતર કેટલું નાખ્યું હતું?’

‘કેમ વળી જેટલી માટી હતી એટલું ખાતર નાખ્યું હતું ને? ઓછું પડ્યું?’ ઘરમાંથી બહાર આવતાં રેખાએ પૂછ્યું.

‘ને ચોખા વાવ્યા હતા?’

‘હા તમે આપવાના ભૂલી ગયા હતા તે મેં ઘરમાંથી વાવેલા.’

પછી ધનજી પટેલે એને ડાંગર લાવીને બતાવી ને કહ્યું: ‘બહેન આ ડાંગર વાવવાની ને એમાંથી ચોખા કાઢવાના. ને ખાતર તો અડધી મૂઠી હોય તો આ બધાં બટેરાંને થઈ રહે. તમે તો એક જ બટેરામાં બધું નાખી દીધું તે જેમ કીડી ઉપર લાડવો મૂકી દઈએ એના જેવો ઘાટ થયો.’

રેખા શુ બોલે? એણે ઘરમાં પેસી જવાનું જ ઠીક ગણ્યું.

તે દિવસે અપૂર્વ અને ધનજી કાકા વચ્ચે થયેલી વાત એને યાદ આવી ગઈ. એને લાગ્યું કે પોતાના મનમાં માતૃત્વની જે ભાવના પાંગળવા માંડી હતી એનું આવું તો નહીં થાય ને? એનું મન કહેતું હતું કે એવું નહીં થાય. પણ પોતે જેનો વિચાર કરતી હતી એ તક દશ જ દિવસમાં તેનાં બારણાં ઠોકતી આવી પહોંચશે એવું તો તેણે સ્વપ્નેય ક્યાં ધાર્યું હતું? પહેલાં તો એને લાગ્યું કે કદાચ ઉંમરને કારણે એમાં અનિયમિતતા આવી હશે પણ દિવસ ઉપર દિવસો જવા લાગ્યા. એક દિવસ એને બેત્રણવાર ઊલટી થઈ. બહાર ખાટલીમાં બેઠેલા ધનજી પટેલે અપૂર્વને કહ્યું: ‘વહુમાને કશું ખાટું ખાવાનું મન થાય તો આવું ત્યારે ખૂણાવાળે આંબેથી બેચાર કેરીઓ તોડતો આવજે.’

અપૂર્વને એમાં ખાસ સમજણ ન પડી. અંદર જઈ એણે રેખાને જ પૂછ્યું: ‘કાકા કેમ એવું બોલ્યા?’

‘એમને દાદા થવાના કોડ જાગ્યા હશે.’ કહેતાં રેખા હસી પડી ને પછી શરમાઈ ગઈ.

‘તો તો મનેય બાપા થવાના કોડ જાગે જ ને? બોલ, કેટલી કેરીઓ લાવું?’

રેખાએ એને કશો જવાબ ન આપ્યો પણ અપૂર્વ બહાર નીકળી ગયો. પાતે પરણવામાંથી રખડી ગયો હતો એય એક વખત હતો ને આજે હવે કમાતા ફાર્મનો માલિક હતો ને હવે બાપ પણ બનવાનો હતો. એની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં હતાં એ છુપાવવા એ ઘરની બહાર નીકળી ગયો. ખેતરમાં આંટો મારી તે કેરીઓ પાડતો હતો ત્યાં એક બૈરી પૂછવા માંડી: ‘પટેલ હજુ હાથ પડી નથી તે આવી કાચી કેરીને શું કરશો?’

‘રેખાને કાચી કેરી ખાવાનું મન થયું છે તો કહ્યું બેચાર કેરીઓ લેતો જાઉં. તમનેય મન થતું હોય તો તમેય બેચાર લેતાં જજો.’

‘મેં તો ચારવાર ખાધી. પટલાણીને પહેલીવાર ખાવાનું મન થયું છે તે એય ભલે ખાતાં. અમને તો પેંડા ખવડાવશો તોય ચાલશે.’

‘વખત આવશે ત્યારે બધાંને ખવડાવીશ. આટલું કામ પૂરું કરીને જજો, પાછાં વહેલાં જતાં ના રહેતાં.’ કહેતો અપૂર્વ ઘર તરફ ચાલતો થયો. તેને એ ખબર ના પડી કે નાની અમથી વાત પરથી આ ગામડાની ગમાર લાગતી બૈરીઓને ક્યાંથી બધી ખબર પડી જતી હશે? પણ એને એ ખબર ન હતી કે એ બધીય એવી પરિસ્થિતિમાંથી બેબે ત્રણત્રણવાર પસાર થઈ ગયેલી હતી. આજે અપૂર્વને કહ્યું એ તો રેખાની મશ્કરી કરવા જ પેલીએ કહેલું ને વાત સાચી નીકળી. બાકી આ બધીઓને તો કામ કરતાં ઘ’ડો ખુટાડવા આવી અલકમલકની વાતો ચાલતી જ હોતી ને? ને એ બધી જે સમાજમાં રહેતી હતી ત્યાં તો ઢોરાં, છોકરાં, ઘણી ને વળગાડની જ વાતો હોતી રોજની.

ઘેર પહોંચ્યો તો ધનજી પટેલ ગુસ્સામાં બેઠેલા હતા. એ કહે: ‘સાથેના ફાર્મવાળો બેચર આજે એની કાર લઈને નીકળ્યો હતો તે આપણા ખેતરે ઊભો રહેલો. મને કહે, તમારે તો નવા શેઠ આવ્યા છે એટલે હવે ખેતરનો ભભકો જ ફરી જવાનો. ને એણે તો બાજરીના બિયારણનું આખું પારસલ અત્યારથી જ મંગાવી લીધું છે. તે તમે ચોમાસા પહેલાં

જો થઈ છે?

તો બાજરી પકવી લેવાના છો કે શું? અમારા ફાર્મ જેટલી પકવી બતાવો તો મરદ બકુ.’

‘મને તમારી બીક લાગે છે, નહીં તો એમની તો હું એવી વલે કરું કે એ ફાર્મ વેચીને દેશ ભેગા થઈ જાય.’

‘જો એવી મારફાડ નહીં કરવાની. બાકી કોઈ કીમિયો કરીને એને પાઠ ભણાવતો હો તો મારી બીક રાખવાની જરૂર નથી.’

‘તો હવે સમજી લો કે એમની બકરી ડબ્બામાં આવી ગઈ. અમે સ્વતંત્ર પક્ષની ચૂંટણીમાં કોંગ્રેસને એમ જ ભીડાવેલી.’

એ રાતે એણે રેખાની મદદ લઈને બાજરીના સર્ટિફાઈડ બિયારણની સોએસો થેલીઓને નીચેની સિલાઈ નીચેથી બે બે દોરા જેટલું ઉકેલી નાખીને બધું બિયારણ કાઢી નાખ્યું અને એ જ કાણાંમાંથી જ્ઞાનસમાં કેરાસીન પૂરવાની કૂપીની મદદથી સાદી બાજરી ભરી દીધી. પછી દરેક થેલી બરાબર જોખીને માપસર વજનની ખાતરી કરી પેલી ઉકેલેલી સિલાઈને કેવિકોલની મદદથી એવી કાળજીથી ચોટાડી દીધી કે એ બિયારણની કંપનીવાળો જુએ તોય એને એમાં સમજણ ના પડે.

પછી પેલી દુકાનેથી બેચર પટેલનું પારસલ લેવા ક્યારે એનું ગાડું જવાનું હતું એની તપાસ રાખવા માંડી. બેચર પટેલનો માણસ ગાડું લઈને પારસલ લેવા શહેરમાં ગયો એટલે અપૂર્વએ પોતાના પ્લાન મુજબ સાંકડી નેળમાં પોતાનું લાકડાં ભરેલું ગાડું આડું કરી દીધું અને ચારે તરફ લાકડાં ખડકીને એવું કરી દીધું કે જાણે અકસ્માત થયો હોય અને બધાં લાકડાં ગાડામાંથી બંધિયા તોડીને બહાર ફેંકાઈ ગયાં હોય.

આખા કામમાં એણે જો કોઈની મદદ લીધી હોય તો તે ફક્ત રેખાની જ. આવા કામમાં ત્રાહિતની મદદ લેવાથી ક્યારેક ફજેતી થઈ જાય છે એની એને ખબર હતી. અને એટલે તો એણે પોતાનાં માણસોને દૂર પશુવિભાગની પાછળ કામે વળગાડી દીધા હતાં.

સાંજના છએક વાગ્યે બેચર પટેલનો માણસો બિયારણનું પારસલ ગાડામાં નાખીને આવ્યો ને રસ્તા વચ્ચે પડેલો અંતરાય જોઈ ઊભો રહી ગયો. ત્યાં જ અપૂર્વ આવી પહોંચ્યો: ‘અલ્યા, તમને ખોટી કર્યાં. બેસો, મેં માણસો બોલાવ્યા છે. એ આવે ત્યાં સુધી ગાડું છોડો ને અહીં બેસીને ચા પીવો. ને રેખા મહીંથી નાસ્તા જેવું કાંઈ હોય તોય કાઢો.’ કહેતાં એને છાપરીની પાછળ દોર્યાં.

ચા અને નાસ્તાનું નામ સાંભળી પેલો માણસ ગાડું છોડી બળદોને નજીકના ઝાડ સાથે બાંધી છાપરાની પાછળ પાટ પર ગોઠવાઈ ગયો. રેખા કહે: ‘ચા થવા આવી છે પણ માણસો હજુ ના આવ્યા. તમે કાકાને હાંક મારો તે એ બોલાવતા આવશે.’ ને હાંક મારવાને બદલે અપૂર્વ પોતે જાણે કાકાને બોલાવવા જતો હોય એમ પાછળ ગયો. ને તે જ વખતે રેખાએ પેલાના હાથમાં ગરમ ગરમ ચાનો પ્યાલો પકડાવી દીધો ને સામે આઠદશ મઠિયાં ને બે ચકતાં મકાઈના મોહનથાળનાં ભરેલી થાળી મૂકી દીધી. પેલાએ મઠિયાં જોયાં ને સાથે પેલાં ચકતાં. એ તો ટૂટી પડ્યો થાળી પર.

આ દરમિયાન અપૂર્વએ બેચર પટેલના ગાડામાંના પારસલ સાથે પોતાના બનાવટી બિયારણના પારસલની અદલાબદલી કરી લીધી હતી. થોડીવારે માણસો આવ્યા એટલે એમણે લાકડાં તથા ગાડું એક તરફ ખસેડી પેલાને જવાનો રસ્તો કરી આપ્યો. એ ગાડું ગયું એટલે ધનજી પટેલે અપૂર્વનો ઊધડો લીધો: ‘આટલા બધા માણસો છે તોય તને આવું અવળચંડું કામ કરવાનું કોણે કહ્યું હતું? કોઈક દિવસ હાથપગ ભાગી નાખીશ.’

અપૂર્વ કહે: ‘એ બધી વાત હું ઘેર જઈને કરીશ.’

પછી જ્યારે તે રાતે અપૂર્વએ પોતાની હિકમતની વાત એમને માંડીને કરી ત્યારે કાકા હસીને બેવડ વળી ગયા. ‘આવું હતું તો મનેય કહેવું હતું ને. હુંય તને મદદ કરત. પણ પછી એમના બિયારણનું પારસલ કયાં ગયું?’

‘વાડમાં ધૂંગામાં સંતાડ્યું છે. હમણાં રાતે જઈને કાઢી લાવીશું. જો તમારે પેલા દુકાનવાળા સાથે સારી બનત હોય તો એને એ પારસલ પાછું આપી દેજો. એને કહેવાનું કે મારા એક દોસ્તે અમદાવાદથી નવી જ જાતનું બિયારણ મોકલ્યું

જો થઈ છે?

છે એટલે આપણે એની જરૂર નથી. એવોયે આનાકાની કરે તો એને પાંચ દશ ટકા ઓછા લઈનેય પાછું આપી દેવાનું.’

‘પછી આપણે શું કરીશું?’

‘કેમ આપણી પાસે તો પેલી કોથળીઓમાંથી કાઢી લીધેલું બિયારણ અકબંધ પડેલું જ છે ને? આ તો આપણી સાદી બાજરી બિયારણને ભાવે વેચાય છે એમ જ તમારે માનવું.’ ને બેય જણા હસી રહ્યા.

‘તું આ બધી કરામત કંઈથી શીખેલો?’ ધનજી પટેલે ખુશ થતાં પૂછ્યું.

‘નિશાળમાંથી સ્તો. જેને ભણવામાં રસ ના હોય એમને આવું બધું શીખવાનું બહુ મળે.’

‘હવે મને સમજાયું કે તું નિશાળમાં શું કરતો હતો. તું ચૂંટણીમાં ભાષણ કરવાય જતો હતો ને. ને મને તો એવીય વાત મલેલી કે કોંગ્રેસવાળાએ એક વખત તને મારેલોય ખરો. એ વાત સાચી?’

‘કાકા, એમણે મને મારેલું એ તો બે દિવસ જ દુખેલું પણ મેં એમને માર્યું છે એ તો હજુય એમને દુખે છે. આપણા તરફથી કોંગ્રેસનું નામ કાઢી નાખવામાં મારો હાથ બહુ મોટો છે પણ એ વાત હું તમને ફરી કોઈ વાર કરીશ. અત્યારે તો પેલું બિયારણનું પારસલ લઈ આવું.’ કહેતાં તે બહાર નીકળી ગયો ને કાકા કયાંય સુધી બેચર પટેલની બાજરીના બિયારણને કારણે દીવાળીએ જે ફજેતી થવાની હતી એના વિચારોમાં મરકતા રહ્યા.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૭. બેચર પટેલે મૂંઝ મૂંઝાવી?

સુનંદાએ રાઘવની જે દશા કરી હતી એ જોયા પછી તો રાઘવને ગામમાં નીકળવુંય ભારે થઈ ગયું હતું. વળી ઑફિસમાંય બધાને તેના આ પ્રકરણની જાણ થઈ ગઈ હતી એટલે ત્યાં પણ લાગ મળતાં બધા તેને ઉડાવવાનું ચૂકતા ન હતા. બાકી હોય તેમ પેલા શરાફોનેય તેના આવા હાલ થયાની ખબર પડી ગઈ હતી એટલે તેમણે પણ પોતાના બાકી નીકળતા પૈસા માટે તકાદ કરવા માંડ્યા હતા. અરે એ લોકો તો હવે પ.વ.ડી.ની ઑફિસમાંય ઉધરાણી કરવા આવવા લાગ્યા હતા ને! ને ઑફિસમાંય બધાને એ જોઈ જાણે મજા આવતી હતી.

જ્યારે માણસની પડતી આવે છે ત્યારે ચારે બાજુથી સામટી આવે છે તેમ રાઘવની વાતમાંય બન્યું હતું. કોઈકે તેને વિશે ફરિયાદ કરી હોય કે કેમ પણ તેને માટે ખાતાકીય તપાસ ચાલુ થઈ ગઈ હતી અને તેનાથી અજાણ એવા રાઘવભાઈ એક દિવસ લાંચ લેતાં રંગે હાથ પકડાઈ ગયા હતા. એને પેલા એન્ફોર્સમેન્ટના અધિકારીએ જ્યારે પોતાનું ઓળખપત્ર બતાવ્યું ત્યારે તેને એમાં પેલા અધિકારીના નામને બદલે જાણે પોતાનું આખું ભવિષ્ય દેખાયું હતું.

તેને એમાં સુનંદા દેખાઈ હતી-ચંડી સ્વરૂપે, માધવી દેખાઈ હતી. ને પેલા લેણદારો અને ગામના લોકો દેખાયા હતા. એમાં ક્યાંક કાળા ટપકા જેવો પોતેય હતો ખરો પણ એને પોતાનેય એ હવે દેખાતો ન હતો. આખી ઑફિસમાં એક વખત રાઘવનો વટ પડતો હતો આજે ત્યાંના પટાવાળાય તેની ઠેકડી ઉડાવતા હતા. હવે આ કે પાન મંગાવવા માટે પટાવાળાને બોલાવતો ન હતો પણ જાતે જ લારીએ જઈ આવતો હતો.

પણ હવે તો એ ઑફિસની ખુરસી કે પાન મસાલા રહેવાના ન હતા. બે દિવસ પહેલાં જ એને સસ્પેન્શન ઑર્ડર મળી ગયો હતો. ને એની આંખ સામે અંધારાં છવાઈ ગયાં હતાં. હસવાની વાત નથી તમારીય આવી જ દશા થાય જો તમને સસ્પેન્શન ઑર્ડર મળ્યો હોય, અને ગજવામાં સોની નોટેય ન હોય ને માથે શરાફનું પંદર હજારનું દેવું ગાજતું હોય તો.

ગામમાં કોઈને મોં બતાવવા જેવું રહ્યું ન હતું કે બજારમાં નીકળવા જેવુંય રહ્યું ન હતું. એટલે તેને પાછો અપૂર્વ યાદ આવ્યો, સુનંદા યાદ આવી ને રેખાબેન યાદ આવ્યાં. એ બધાં આમ તો એને રોજ ક્યાં યાદ આવતાં ન હતાં? પણ આજે જે સંદર્ભમાં યાદ આવ્યાં એ સંદર્ભ સાવ જુદો જ હતો. રોજ એને એ બધાં વેર લેવા માટે યાદ આવતાં હતાં. આજે માફી માગવા માટે યાદ આવ્યાં હતાં. હવે તો બે હાથને ત્રીજું માથું જોડીને એમની માફી માગી લેવાનો એણે વિચાર કર્યો હતો.

એને લાગ્યું કે બધાં અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પર જ હશે એટલે એ પહેરેલે કપડે જ ફાર્મ પર પહોંચ્યો. ધનજી પટેલે તેને બોલાવ્યો, બેસાડ્યો, તેના ખબર પૂછ્યા. તેને એ વાદજીભાઈના ગામના માણસ તરીકે ઓળખતા હતા એટલું જ. તેમને તેના અત્યારના હાલ વિશે કશી જાણકારી ન હતી. અપૂર્વ અને રેખા પશુવિભાગ તરફ ગયાં હતાં. સુનંદા હજુ અહીં આવી ન હતી એટલે તેને સામે મોંએ મળવાનું થવાનું ન હતું એટલે તેને થોડી રાહત થઈ.

એનો વિચાર પશુવિભાગ તરફ જવાનો હતો પણ ધનજી પટેલે એને કહ્યું કે એ લોકો હવે આવવામાં જ હતાં એટલે એ રોકાઈ ગયો. ત્યાં જ અપૂર્વ અને રેખા હાથમાં શાકની થેલી ઝુલાવતાં આવી પહોંચ્યાં. રાઘવને કાકા પાસે બેઠેલો જોતાં બેચ અટકી ગયાં. એના હાલહવાલના સમાચાર તો તેમને મળી ગયા હતા. પણ એના આવા દીદાર થઈ ગયા હશે એનો એમને કોઈ અંદાજ ન હતો. એમને એની આવી સ્થિતિ જોઈ તેના પર દયા આવી ગઈ. એમણે એની સાથે કોઈ તોઈડું વર્તન ન કરવાનું મનોમન નક્કી કરી લીધું.

‘આવ, અંદર બેસીએ. આમ અચાનક ક્યાંથી આવી ચડ્યો? અગાઉથી જણાવ્યું હોત તો કોઈને ડમણિયું લઈને સ્ટેશને મોકલત ને?’ અપૂર્વએ સહજ ભાવે કહ્યું.

જો થઈ છે?

તેના આવા આવકારથી રાઘવનો ક્ષોભ દૂર થઈ ગયો. અંદર જઈ બેઠા પછી એણે કહ્યું: 'દોસ્ત મને માફ કરી દે. હું સાવ ખલાસ થઈ ગયો છું. મારી નોકરી પરથી મને સસપેન્ડ કર્યો છે ને મારે માથે પંદર હજારનું દેવું છે. હું તમારો બધાંનો ગુનેગાર છું.'

'મને શરૂમાં ગુસ્સો આવેલો કે એક દોસ્ત થઈને તેં મારું ઘર મફતની કિંમતે પડાવી લીધું પણ પછી તારે કારણે મને રેખા મળી ને હું ઘરવાળો થયો એટલે મને તારા પર જરાય ગુસ્સો રહ્યો નથી. હું માનું છું કે રેખા તને માફ કરી દેશે. પછી રહી વાત સુનંદાની એની સાથે તો તારે તારી રીતે જ વાત કરી લેવી પડશે.'

'એણે મારી સામે જે બદલો લેવો હતો એ લઈ લીધો છે. હવે મારી પાસે બદલો લેવા જેવું કશું રહ્યું નથી. એક તારાવાળું ઘર બચ્યું છે તેય તું પાછું લઈ લે. એ ઘરના મેં તને પંદર હજાર આપેલા એ તારી પાસે આવી ગયા છે. મને એ પંદર હજાર આપ તો મારું શરૂનું દેવું ચૂકતે કરી દઉં.' રાઘવ કળગળી પડ્યો.

'તું ભૂલી ગયો હોય તો તું જાણે પણ હું એ નથી ભૂલ્યો કે એક વખત આપણે બે દોસ્ત હતા. તારી આજની સ્થિતિ હું સમજું છું એટલે એ ઘરના તેં મને આપ્યા હતા એના કરતાં પાંચ હજાર વધારે હું તને આપીશ. આ સોમવારે મને તાલુકે મળજે એટલે આપણે દસ્તાવેજ કરી લઈશું અને હું તને પૈસા પણ આપી દઈશ.' અપૂર્વએ કહ્યું. આજે રાઘવને અપૂર્વ અમથા જેવો લાગવાને બદલે ભગવાન જેવો લાગ્યો.

રેખાએ પણ તેને હસીને જમાડ્યો. સુનંદાએ ભવાડો કર્યો ત્યારથી માધવીય જાણે રાઘવને ચેપી રોગ થયો હોય તેમ એનાથી દૂરને દૂર રહેતી હતી. એણે કદી રાઘવની સાથે બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે ન તો રાઘવના કોઈ સવાલનો જવાબ આપ્યો હતો. એ રાઘવનું ખાવાનું રોજની જેમ બનાવતી હતી ખરી પણ એણે કદી રાઘવને ખાવા બોલાવ્યો ન હતો. જ્યારે રાઘવને ખાવું હોય ત્યારે એ પોતાની જાતે રસોડામાંથી ખાવાનું લઈને ખાઈ લેતો હતો.

હા, માધવી પિયર ચાલી ગઈ ન હતી કે એણે એવું કરવાની ધમકીય આપી ન હતી એટલે એમ લાગતું હતું કે એણે મનથી હજુ ઘણીનો સાથ છોડ્યો ન હતો. એને એકલો મૂકીને એ એને ગુમાવી દેવા માગતી ન હતી. ગમે ત્યારેય એ પાછો રસ્તે આવી જશે અને ગામલોકોય થોડા દિવસ વાતો કરીને બધું ભૂલી જશે એમ તે માનતી હતી.

અપૂર્વ પાંચ હજાર વધારાના આપતો હતો એટલે તેને થોડી છૂટ રહેશે ને ઑફિસમાંથીય અડધો પગાર તો આવવાનો હતો જ ને? પણ રાઘવના ઘરના ખર્ચા છેલ્લા વરસથી એટલા બધા વધી ગયા હતા કે અડધો તો શું પણ ઑફિસનો આખો પગારેય તેને માટે ઓછો પડે તેમ હતો. અને જે બે નંબરની આવક હતી એ તો હવે રહેવાની ન હતી. ઊલટી નોકરી ન જાય તો જ સારું એમ એ ભગવાન પાસે માગતો હતો.

જો કે એની નોકરી તો નહીં જ જાય એમ એને ખાતરી હતી કારણ કે એની ઑફિસમાં કોઈ ડોંગરે મહારાજનો દીકરો ન હતો. બધાયને આગળ પેટ હતાં ને બધાને એમાં કાંઈક બે નંબરનું જ નાખવાની ટેવ હતી એટલે પોતાની સાથે એ બધાય સંડોવાય તેમ હતા. એટલે રાઘવની નોકરીને તો જોખમ ઓછું હતું.

વળી એણે એની કૉલેજ સમયની એક ઓળખીતી, ઊર્મિલા રાણાની લાગવગ લગાડી હતી. આમ તો એની સાથે લફરું કરતાં પોતે હોસ્ટેલમાં પકડાયેલો અને માંડ બચેલો પણ એ વખતની સામાન્ય પાણીની પરબ સંભાળતી એક છોકરી અત્યારે વિધાનસભાની સભ્ય બની ગઈ હતી એટલે એની નોકરીને તો આંચ આવવાની ન જ હતી એની તેને ખાતરી હતી. ને એની તાત્કાલિક આર્થિક તકલીફ દૂર કરવા માટે તો અપૂર્વની વાત એને વધાવી લેવા જેવી લાગી હતી.

ને એટલે તો સોમવારને દિવસે એણે અપૂર્વને દસ્તાવેજ કરીને ઘર પાછું સોંપી દીધું ને. ને ગામમાં જઈ અપૂર્વ એના પર તાળું મારી આવ્યો. ગામમાં કેટલાક લોકોએ એને પછયુંય ખરું કે તેણે ઘર વચ્ચું શું ને પાછું લીધું શું? અપૂર્વએ કોઈને જવાબ ના આપ્યો પણ એનાં બદલાયેલાં તેવર ગામમાં કોઈથી છાનાં ન રહ્યાં. બધાંને થયું કે અમથો હવે પહેલાંનો અમથો રહ્યો નથી. ઇસાત મહિનામાં એ એટલો બધો બદલાઈ ગયો હતો કે એને કેટલાકે અમથો કહેવાને બદલે ભાઈ કહીને બોલાવવાનું પસંદ કર્યું હતું. તો કેટલાકને નામ યાદ હતું તેમણેય એને અપૂર્વભાઈ કહીને બોલાવ્યો હતો.

જો થઈ છે?

બધું પતાવીને અપૂર્વ કાર્મ પર પાછો આવ્યો ત્યારે સુનંદ ત્યાં આવી પહોંચી હતી. તેની સાથે એનો બે મહિનાનો દીકરો હતો. અપૂર્વએ તેને પહેલી વખત જ જોઈ. તેણેય અપૂર્વને પહેલી વખત જોયો. જેની સાથે તેને વળગાડી દેવાનો પેંતરો રાઘવે ઘડ્યો હતો એ અમથો એટલે જ અપૂર્વ એની જાણ અને મોડેમોડે થઈ હતી. અને એ જ હવે તો એનો ઓરમાન બાપ હતો. સુનંદને લાગ્યું કે એની મમ્મી અપૂર્વ પાછળ ઘેલી થઈ હતી તે કાંઈ અમસ્તી નહોતી થઈ.

એના આવવાથી રેખા અને અપૂર્વના બધા પ્લાનમાં ફેરફાર કરવા પડશે એમ બેયને લાગ્યું. રેખાએ સુનંદની ઓળખાણ પોતાની નાની બહેન તરીકેની આપવાનું નક્કી કરી દીધું હતું ને સુનંદનેય એવી સૂચના આપી દીધી હતી કે તેણે પોતાને મમ્મીને બદલે મોટીબેન કહેવું. અપૂર્વનેય તેની આ વાત પસંદ પડી. ધનજીકાકાને ખબર પડે કે રેખાને આવડી મોટી દીકરી છે તો એમને બે ને બે ચાર કરતાં વાર લાગે તેમ ન હતી. રેખા અપૂર્વ કરતાં વરસ બે વરસ મોટી હોય એ આ ગામડાના સમાજમાં ચાલી જાય તેમ હતું પણ જો સાતઆઠ વરસ મોટી હોવાની વાત જાહેર થાય તો રેખા અને અપૂર્વ બેયને શરમાઈ મરવાનો વારો આવે.

ધનજી પટેલે જ્યારે જાણ્યું કે રેખાની નાની બહેન આવી છે ત્યારે તેમનાથી સ્હેજે વિચારાઈ ગયું કે આ મૂરખો રેખાને બદલે એની નાની બહેન સાથે પરણ્યો હોત તો વધારે સારું જોડું થયું હોત. રેખા અપૂર્વ કરતાં એમને થોડી મોટી તો લાગતી જ હતી. હા, આમન્યા રાખીને એમણે આજ સુધી પોતાની એ શંકા એમને જણાવી ન હતી.

વળી નાની બહેનને પેટ વસ્તારેય હતો એટલે એમને શંકા થઈ હતી કે નાની બહેન પહેલી પરણી ગઈ હોય અને મોટી બહેન કેમ કુંવારી બેસી રહી હોય? પણ એમની એ શંકાનો ખુલાસો કરવા જતાં પોતાનું રેખાને રસોડે ખાવાનું જોખમમાં આવી પડવાની એમને બીક લાગી. વળી પેલા મકાઈના મોહનથાળને બાદ કરતાં રેખા ખાવાનું એવું સરસ બનાવતી હતી કે હવે કાકાને દીકરાની વહુના હાથનું ખાવાનું ભાવે એમથ ન હતું. એટલે એ વાત એમણે મનમાં જ દાબી દીધી. એમને થયું કે ક્યારેક તો એમને એ વાતની ખબર પડશે જ ને?

સુનંદના બાળકને પોતાની પાસે રાખી લઈ એને પરણાવી દેવાનો વિચાર પણ રેખાને આવ્યો હતો પણ સુનંદએ એવી તૈયારી ન બતાવી એટલે અને કાલે સવારે પોતાને ત્યાંય વસ્તાર થવાનો હતો એટલે રેખાએ તેને બહુ આગ્રહ ના કર્યો. ને એમ દિવસો જવા લાગ્યા.

ને એક દિવસ ધનધોર વાદળાં ચઢી આવ્યાં ને સારાં એવાં વરસી પણ ગયાં. ધનજી કાકા કહે: ‘વરસ સારું જવાનું લાગે છે તમારે નસીબે તે આજે બધાંનાં મોં મીઠાં કરાવજો. પણ મહેરબાની કરીને પેલો મકાઈનો મોહનથાળ ના બનાવતાં. ને અપૂર્વ તું ગાડાનાં આડાં ને ભીંડીની ઝૂડીઓ ઠેકાણે મૂકી દેજે.’

ને કાકાની એ મશ્કરી સામે શરમાઈ જવાને બદલે રેખા બોલી ઊઠી: ‘આ વખતે ગાડાનાં આડાંને બદલે હળલાકડાંનો વારો છે. એ ઠેકાણે મુકાવી દેજો. સુનંદને તો મારા જેટલીય ખબર નથી.’ સુનંદને આ બધી વાતોમાં ખાસ સમજણ ના પડી પણ રેખાથી શરૂમાં જે ભૂલ થઈ હશે એની જ મશ્કરી કરતા હશે કાકા એ જાણી એ એમાં જોડાઈ.

તો અપૂર્વ કહે: ‘ચાલો આપણે પ્રયોગ કરીએ. જો સુનંદ કાંઢમાંથી ચૂલામાં સળગાવવાનાં લાકડાં લઈ આવ જોઈએ.’

ને મશ્કરીમાં જોડાતાં સુનંદ તૈયાર તો થઈ પણ પાછી તરત જ ઊભી રહી ગઈ. ‘ક્યાંથી લાવવાનાં છે?’

‘કહ્યું ને કાંઢમાંથી.’ ને તે પોતાનું અજ્ઞાન છતું થઈ જાય તે પહેલાં પેલી કાંઢને શોધી કાઢવા ઊપડી ગઈ. ને થોડી વારમાં જ બહારથી હળનું ચવડું અને કરબડીનું ખીલિયું લઈને આવી પહોંચી.

અપૂર્વ અને કાકા બેય હસી પડ્યા ને એમનું હસવું સાંભળી રસોડામાંથી બહાર આવી ગયેલી રેખાય એમની સાથે જોડાઈ. સુનંદ શરમાઈ રહી ત્યાં રેખા કહે: ‘મારાથી મારી બેન સવાઈ નીકળી. જો આ બે લાકડાં સળગાવી દઈએ તો કાલે સવારે જ અપૂર્વને બીજાં ઘડાવવા માટે શહેરમાં દોડવું પડે.’

જો થઈ છે?

પછી રેખાએ પોતાની મકાઈના મોહનયાળવાળી વાત એને વિગતે કહી અને એય એમની સાથે હસવામાં જોડાઈ. 'તે મોટીબેન, મકાઈનો મોહનયાળ એવો કઠણ થયેલો?'

'એનાં છેલ્લાં બે ચકતાં પડી રહ્યાં હતાં તે પંદરેક ઘંડા પહેલાં જ તારી મોટી બેને પાડોશના બેચર પટેલના ચાકરને ખવરાવી દીધાં.'

'ફરી મળે તો એના ઘાંત તો સલામત છે કે કેમ એ પૂછી લેજે. મારો તો ઘાંત પડી જ ગયો હતો તે આજ સુધી પાછો નથી ઊગ્યો.' હસતાં કાકાએ કહ્યું.

'એમ એકદમ તો ક્યાંથી ઊગે? સો વરસના થશો ત્યારે બધા પાછા ઊગશે એમાં એય ઊગશે. કેટલાં બાકી છે સોમાં?'

'હજુ તો ઘણાં બાકી છે એમાં પણ મારે તમારા હડસેલા ખાવા ત્યાં સુધી કંઈ રહેવું છે?'

'અરે એમ તો હોય? આ વરસે શિયાળામાં તમારે માટે અડધિયા અને ગુંદરપાક બનાવીને તમને પાછા જુવાન બનાવી દેવા છે. તમારા વગર અમને ખેતીની નવીનવી રીતો કોણ શિખવાડશે?'

'ગુંદરપાકનો તો બે વરસથી વિચાર થાય છે ને બશેરેક ગુંદર તો ભેગોય કરી રાખ્યો છે પણ મેળ પડતો ન હતો. હવે રેખાવહુ ખવડાવે તો ખાઈશું પણ બેન જરા નરમ બનાવજો હવે મોઢામાં બહુ ઘાંત બાકી રહ્યા નથી.'

'અરે હોય આ વખતે તો તમે ચમચે ચમચે ખાવ એવો ગુંદરપાક બનાવીશ પછી છે કાંઈ?' રેખાએ કાકાને શિયાળા પહેલાં જ થોડો ગુંદરપાક બનાવી આપવાનું મનોમન વિચારી લીધું. તેણે અપૂર્વનેય આ વાતનો અણસારો ન આવવા દેવાનું નકકી કર્યું.

વરસાદ સારો થયો હતો ને જમીન તૈયાર હતી એટલે બે દિવસ પછી ટેકરેથી શરૂ કરીને ઝાબ તરફ જેમ જેમ વરાપ થતી ગઈ તેમ તેમ બાજરી વાવતા ગયા. બેચર પટેલ પણ કશું કામનું બહાનું કાઢી આંટો મારી ગયા. ખેતર જે રીતે તૈયાર કરાયેલું હતું એ જોઈ એ થોડા છપાઈ ગયા. પણ એમને ખાતરી હતી કે પોતાની જમીન કરતાં આ જમીનની કેળવણી છેલ્લાં દસેક વર્ષથી ઘણી પાછી હતી એટલે પોતાના કરતાં દસ ટકા ઊતારો તો ઓછો આવવાનો જ.

અપૂર્વ કહે: 'આ વરસે બે ખેડ ઓછી થઈ છે એને બદલે વીઘે એક કોથળી યુરિયા વધારે ધરબીશું પણ આ વરસે તમારા કરતાં ઊતારો વધારે આવવો જ જોઈએ.'

બેચર પટેલ કહે: 'એવું થાય તો હું મૂંઝ મૂંડાવી નાખું. આજે દસ વરસથી હું જોતો આવ્યો છું કે મારા કરતાં તમારા ખેતરનો ઊતારો ઓછો જ આવ્યો છે.'

'પણ આ વરસે અમે જમીન વધારે વખત ફેરવી છે, બિયારણ પણ ખાસ સંશોધન ખાતામાંથી સ્વીધું જ મંગાવ્યું છે ને વીઘે એક કોથળી ખાતર વધારે ધરબવાના છીએ એટલે મારું માનો તો મૂંઝ મૂંડાવવાની તૈયારી કરી જ રાખજો.'

'એની તો વખત આવ્યે ખબર પડશે.' કહેતાં બેચર પટેલ રસ્તે પડ્યા પણ એમને ખબર પડી ગઈ હતી કે ધનજી પટેલ બિયારણનું આખું પેક પારસલ પાછું આપી આવ્યા હતા. જમીનની બાબતમાં તો તેમને ખાતરી હતી કે એક વરસમાં તો શું પણ પાંચ વરસની કેળવણી પછીય આ જમીન પોતાની જમીનની તોલે આવી શકવાની ન હતી પણ એવોયે કહેતો હતો એમ જો ઊંચી જાતનું બિયારણ એ લઈ આવ્યો હોય અને ગણતરી બહારનું ખાતર ધબકારે તો આબરૂ લઈ જાય. પોતેય ખાતર પર થોડું વધારે જોર કરવું પડશે એમ એમણે નકકી કર્યું.

બેચર પટેલ ધનજીભાઈની જેમ અંગૂઠાણપ ન હતા. એમણે પોતાની જમીનની ચકાસણી કરાવી હતી અને દસ વર્ષથી ખેતીવાડી ખાતાની સલાહ લઈને ખેતી કરતા હતા અને એમની ખેતી એને કારણે દીપતી હતી. આજે પણ પોતાની જમીનમાં બાજરીના પાકને વધુમાં વધુ કેટલું ખતર આપી શકાય તેની તપાસ કર્યા પછી જ વધુ ખાતર નાખવું એવો એમણે નિર્ણય કર્યો હતો. આ માટે આવતી કાલે જ શહેરમાં જવાનું તેમણે નકકી કર્યું.

જો થઈ છે?

આ તરફ વાઘજીભાઈ અપૂર્વને પૂછતા હતા: ‘તું જેટલું નાખવાનું કહું છું એટલું ખાતર તો આપણી પાસે છેય નહીં. પછી ચોમાસામાં શહેરમાંથી લાવવાનુંય નહીં ફાવે. તો કેમનું કરીશ?’

‘તે આપણે ખેતીવાડી ખાતાની ભલામણ કરતાં વધારે નાખવુંય ક્યાં છે? આ તો બેચર પટેલના મગજમાં ખાતર ભર્યું, એમને દેશી બિયારણની બાજરીને હિસાબે થોડું વધારે ખાતર નાખવું હોય તો છો નાંખતા. બેચાર ભોર રાડાં તો વધારે પકવશે.’

‘તું મહા બદમાશ છે, જો આ વખતે બેચર પટેલ મૂછ ના મૂંડાવે તો એને નસીબદાર માનવો.’

‘નસીબદાર નહીં પણ બેજુબાનના માનવા, કારણ કે આપણા જેટલો ઊતારો લાખ વાતેય એમના ખેતરમાં આવવાનો નથી એ હકીકત છે.’

બેચર પટેલે ખેતીવાડી ખાતામાં પૂછી જોયું અને તેમણે વધારે ખાતર નાખવાથી ઊતારામાં ખાસ વધારો નહીં થાય એમ જણાવ્યું છતાં પટેલે પચીસ વીધાંમાં પંદર થેલી તો વધારે નાખી જ. એટલે બાજરીનાં રાડાંનું જે રૂપ ખીલ્યું એ જોતાં પટેલને સંતોષ થયો કે પોતે અપૂર્વથી પાછળ નહીં જ પડી જાય. આમ છતાં એ એક દિવસ અપૂર્વના ફાર્મ તરફ આંટો મારી જવાની વૃત્તિ તો ન જ રોકી શક્યા. એ એક બપોરના એ તરફ આવ્યા. ધનજી પટેલ પણ હવે અપૂર્વને રંગે રંગાઈ ગયા હતા એટલે કહે: ‘આવોયે એમ જાણે છે કે વધારે પડતું ખાતર નાખવાથી વધારે ઊતારો આવશે પણ આ બાજરીનું જોર રાડાંએ જતું રહેશે ને મને તો લાગે છે કે બહુ જોરને લીધે કદાચ મશી પડશે.’

તો ખુશ થતાં બેચર પટેલ કહે: ‘રૂપ તો એવું જ દેખાય છે. પેલી કહેવત છે ને કે નવો મુસલમાન બમણી બાંગ પોકારે. આવતે વરસે થાકીને દેશ ભેગો ના થઈ જાય તો મને કહેજો.’

‘મનેય એવું જ લાગે છે, પણ એ ઘેરથી થોડા ફૂકા લઈને આવ્યો છે તે બે વરસ ભલે ને ફૂકા મારતો, પછી તો ભેંસનાં શિંગડાં ભેંસને ભારે. આપણે કેટલી શિખામણ આપીએ. હું તો એનાથી થાક્યો.’ ધનજી પટેલે બેચર પટેલને ખુશ કર્યા.

‘મારું માનો, બે વરસ નહીં ને પૂરું એક વરસેય નહીં. આ બાજરી જોખાઈ નથી કે એણે બિસ્ત્રાપોટલાં બાંધ્યાં નથી. એ શહેરી જુવાનિયાને આ ખેતી પુરાણ કોઠે પડે જ નહીં. ને આટલા વરસના અનુભવે આપણે જાણીએ છીએ કે ખેતી એ તો લાકડાના લાડુ છે, ખાય એય પસ્તાય અને ના ખાય એય પસ્તાય.’ બેચર પટેલને મન ગમતી વાત ધનજી પટેલે કરી એટલે એ તો પાછા તાડની ટોચે ચઢી ગયા હતા. ને એ જોઈને ધનજી પટેલેય ખીલી ઊઠ્યા હતા. એમણે પટેલને વધારે ખિલવવા માણસને ઘેર આ લેવા દોડાવ્યો. પછી તો બેચર પટેલ બીજો એક કલાક પોતાની ખેતીની વાતો કરતા રહ્યા.

એમની વાતો પરથી ધનજી પટેલને એટલું જાણવાનું મળ્યું કે એમની બાજરી કરતાં વધારે પડતા ખાતરને કારણે આ બાજરીનું રૂપ અત્યારે ભલે સારું દેખાતું હોય પણ જવણમાં તો એ પાછી જ પડી જવાની હતી. ધનજી પટેલે જાણે મનનો બળાપો કાઢતા હોય એમ કહ્યું: ‘અરે એ કાલે જ કહેતો હતો કે જો જવણ પાછું પડતું લાગશે તો ખાતરનો બીજો એક ડોઝ આપી દઈશું. હવે એને કોણ સમજાવે કે કીડી ઉપર લાડવો મૂકીએ તો કીડી જાનથી જશે.’

‘તમે અમથા ચિંતા કરો છો. જ્યાં સુધી એ ઊંધે મોઢે પછડાશે નહીં ત્યાં સુધી એને સાન આવવાની નથી. પારકા અનુભવે કોઈ ડાહ્યો થયાનું જાણ્યું છે?’

‘પણ આવોયે નુસ્ખા એવા વની વનીના કાઢે છે કે એમ બીક લાગે છે કે એવોયે ક્યાંક જતે જન્મારે આપણી આબરૂ ના લઈ જાય.’

‘તમેય શું મોટા, એ બહુ તો અહીં દીવાળી કરશે પણ દેવ દીવાળી તો એના ગામમાં જ. ના માનતા હો તો મારું કહેવું ભીંત પર લખી રાખજો.’

પણ બાજરીનું નેંધલ જોયું ને બેચર પટેલનો જીવ તાળવે ચોટ્યો. પછી તેમને થયું કે વરસ જ બાજરી માટે પાછું

જો થઈ છે?

હશે. પણ છેવટે એમનાથી ન રહેવાયું તે રસ્તાનો કાઢવ ડહોળીનેય તે અપૂર્વના ફાર્મ પર જોવા આવી ગયા. એમણે એ ફાર્મનું નેંધલ જોયું ને એમને જાણે અડબડિયું આવી ગયું. અપૂર્વએ એ જોયું ને દોડી આવતાં બોલી ઊઠ્યો: ‘બેચરકાકા તમારી બાજરી જેવું નેંધલ જણાતું નથી. પણ એ તો બાજરી જોખ્યે ખબર પડે કે તમારે મૂંઘ મૂંડાવવાની છે કે મારે માથું મૂંડાવવાનું છે.’

બેચર પટેલને તેની આ વાત માથાવાટ જેવી લાગી પણ પોતે એક વખત બોલી ગયા હતા એટલે શું થાય? એમણે એની વાતનો કોઈ જવાબ આપ્યો નહીં. ત્યાં સામે શેટેથી આવી પહોંચેલા ધનજીભાઈ કહે: ‘બેચરભાઈ હું એને પહેલેથી કહેતો હતો કે આગળ પડતું ખાતર નાંખીએ તો રાડે જોર જતું રહે પણ મારું માને તો ને. જે પ્રમાણે રાડાંની વધ છે એ પ્રમાણે જવણ કંઈ છે, પછી તમારા જેવો ઊતારો કંઈથી આવવાનો? મેં તો એને કહી દીધું છે કે બેચર પટેલની મૂંઘ મૂંડાવવા જતાં તારું માથું મૂંડાવવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે.’

‘તે કાકા હું તો હજુય કહું છું કે મરદનું વચન એ વચન. જે દિવસે બાજરી જોખાશે એ દિવસે જો આપણા ખેતરનો બાજરીનો ઊતારો બેચરકાકાના ખેતરની બાજરી કરતાં ઓછો આવ્યો હશે તો હું ગામ વચ્ચે બેસીને માથું મૂંડાવીશ એ વાતમાં બે મત નહીં.’

‘એ તો ગાંડા બધી જીભાજોડી. નવરાશના તુકકા. એમ કાંઈ મારાથી તારું માથું મૂંડાવાતું હશે? ને તારાથીય-’ બેચર પટેલે વાતને રોળીટોળી નાખવા પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

‘ના એમ ઢીલું ના બોલતા. જો આટલી મહેનત પછીય અમારા ફાર્મનો ઊતારો ઓછો આવ્યો હોય તો હું ઉપર ઊભો રહીને એનું માથું મૂંડાવડાવીશ. ને જો ઊતારો વધારે આવ્યો હશે તો મારે અને તમારે જતે જન્મારે એની પાસેથી નવી ખેતીની રીત શીખવી પડશે. તમે જરાય ઢીલું ના બોલતા.’

પણ બેચર પટેલથી હવે કડક બોલાય એવું રહ્યું જ ક્યાં હતું કે ખુંખારીને બોલી શકે?

પછી તો બાજરી કપાય, લણાય કે વટાવાય તે પહેલાં જ બેચર પટેલને ખબર પડી ગઈ હતી એટલે તે બાજરી કાઢવાની સીઝનમાં દેશમાં ભાગી ગયા હતા. ને નસીબનું કરવું તે અપૂર્વએ મન મૂકીને જમીન ફેરવાવ્યા કરી હતી તેનાં ફળ તેને પહેલે વરસે જ જોવા મળ્યાં હતાં. બેચર પટેલના ફાર્મના દશ વરસના ઊતારા કરતાંય આ વરસે એના ફાર્મનો ઊતારો વધારે આવ્યો હતો. હવે ધનજી પટેલે પણ કહ્યું હતું કે જો અપૂર્વએ પેલી કરામત ના કરી હોત તોય આ વરસનો તેમના ખેતરનો ઊતારો બેચર પટેલના ખેતરના ઊતારા કરતાં વધારે આવ્યો જ હોત.

તે પછી ન તો બેચર પટેલે મૂંઘ મૂંડાવી હતી કે ન તો બાજરીના ઊતારાના આંકડા મેળવવા આવ્યા હતા. એમ લાગતું હતું કે એ અપૂર્વ ડેરી ફાર્મવાળો રસ્તો જ ભૂલી ગયા હતા.

[અનુક્રમ =>](#)

૮. અપૂર્વનું ચૂંટણીશાસ્ત્ર

અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ અને એના જેવાં દસેક બીજાં ફાર્મ વહેરાઈત ગામની આસપાસ આવેલાં હતાં. આ બધાં ફાર્મ પર મજૂરી કરવા જનારાં કુટુંબો અને તેમને કારણે નભતા ગામના બજારમાં આ બધાં ફાર્મનું સારું એવું વર્ચસ્વ હતું. વળી ગામમાંથીય કેટલાંક માણસો કામની સીઝનમાં આ ફાર્મ પર મજૂરીએ આવતાં એટલે એમ કહેવાય કે અડધા જેટલું ગામ આ બધાં ફાર્મને કારણે જ નભતું હતું. આ કારણે ગામમાં આ ફાર્મના માલિકોનું વર્ચસ્વ પણ સારું એવું હતું.

બેચર પટેલ એમના વોર્ડમાં છેલ્લી ચાર ચૂંટણીથી બીનહરીફ ચૂંટાતા આવ્યા હતા. ગામમાંથી કોઈ એમની સામે ઊભા રહેવાની હિંમત જ કરતું ન હતું ને બધાં ફાર્મમાંથી તો કોઈ એમની સામે ઊભા રહી આમન્યા તોડતું ન હતું. એટલે આજ સુધી તો એ ચૂંટાયા કરતા હતા. અને ગામની અંગૂઠાછાપ વસ્તીમાં સરખંચ પણ એ જ થઈ જતા હતા.

બાજરીના ઊતારામાં એમની મોનોપોલી તોડ્યા પછી અપૂર્વને હવે ચૂંટણીમાંય એમની મોનોપોલી તોડવાની લગની લાગી. તેણે ધનજી પટેલ પાસેથી બેચર પટેલના વખતમાં જે જે કામો થયાં હતાં તેની વિગતો જાણી તેનો અભ્યાસ કર્યો. મોટાભાગનાં જે કામો થયાં હતાં તે બેચર પટેલના અથવા તેમના મળતિયાના લાભ માટેનાં જ થયાં હતાં. ગામના લોકોને આ વાત સમજાવવામાં આવે તો એ લોકો એમને પડખેથી પોતાને પડખે આવી જાય એની એને ખાતરી હતી.

અપૂર્વને સ્વતંત્રપક્ષની ચૂંટણીનો પ્રચાર કરતાં મત મેળવવાની કેટલીક અવળી રીતો શીખવા મળી હતી તે આ વખતે કામમાં લેવી પડશે એમ તેને લાગ્યું. બેચર પટેલે બાજરીના ઊતારામાં હાર્યા પછી વચન પ્રમાણે મૂંઝ મૂંડાવી ન હતી એ વાતનો બદલો લેવાની યોજના પણ તેણે વિચારી કાઢી.

ધનજી પટેલે તેની ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવાની વાત જાણી એટલે કહ્યું: ‘જો ભઈલા એમાં તારી બિચારણવાળી હિકમત ચાલે તેવી નથી. એમાં તો બેચર પટેલ તારાં લૂગડાંય ઉતારી લેશે. મારું માને તો તું ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવાને બદલે આ બાજરી જેવી બીજી કોઈ વાતમાં હેઠો પાડે તો એનો ધમંડ ઊતરે.’

‘કાકા, તમનેય નવું જોવાનું મળશે આ ચૂંટણીમાં ને બેચર પટેલનેય એમાંથી મોટો બોધપાઠ મળશે. હજુ તો મેં કશો પ્રચાર શરૂ કર્યો નથી કે હું કોઈને મળ્યોય નથી તોય હું એક વાત છાતી ઠોકીને કહી દઉં છું કે આ વખતે એ બેચર પટેલ જીતશે નહીં, ને એને બદલે હું સરખંચ થઈશ. કાકા, ના માનતા હો તો લખી રાખો પેલી ભીંત પર.’

‘મને લાગે છે કે તારી પાસે એનોય કોઈ કીમિયો હશે. જો બરાબરનો કીમિયો હોય તો જ એની સામે મેઘને પડજે.’

‘છે જ. મારી પાસે એવો કીમિયો છે કે લાખ રૂપિયા ખર્ચાં નાખે તોય એ જીતી ના જ શકે. હું એમના કરતાં વધારે ચૂંટણીઓ લઢ્યો છું.’

ને ચૂંટણી આવી પહોંચી. અપૂર્વએ ઉમેદવારી પત્રક ભર્યું એટલે બેચર પટેલ દોડતા ધનજી પટેલને મળવા આવી પહોંચ્યા: ‘મને તાલુકેથી ખબર પડી કે આ વખતની ચૂંટણીમાં મારી સામે તમારા અપૂર્વે ફોર્મ ભર્યું છે. આપણે આટલાં વરસનો મેળ તે તમારે તો એને સમજાવવો જોઈએ ને. ચૂંટણી લઢવી એ કાંઈ છોકરાંના ખેલ નથી. એમાં તો પૈસાનો ધુમાડો થાય અને પૈસા ખરચ્યા પછીય જો હારી જાય તો આબરૂ જાય.’

‘મેં તો એને ઘણોય સમજાવ્યો પણ એ તો કહે છે કે આબરૂ તો જેની હોય એની જાય. મારે તો આ ચૂંટણીમાં જીતીને આબરૂ મેળવવાની છે. જો આબરૂ જવાની ચિંતા હોય તો એ બેચર પટેલને હોય. તમને મળે તો કહેજો કે બુધવાર પહેલાં ફોર્મ પાછું ખેંચી લે. આબરૂય બચશે ને ખોટા ખર્ચાંમાંથીય બચી જવાશે.’ ધનજી પટેલે અપૂર્વની

જો થઈ છે?

ભાષામાં જ જવાબ આપ્યો.

બેચર પટેલ સમસમીને રહી ગયા. પણ એમને બાજરીના ઊતારામાં એનો જે પરિચય થયો હતો એ તાજો જ હતો એટલે કશું ઊતાવળું બોલાઈ કે બફાઈ ન જાય એ માટે એ પૂરતા સાવધ હતા. બાજરીમાં એ ભલે બધાને કહેતા હોય કે એમને બિયારણવાળો છેતરી ગયો પણ એમણે અપૂર્વ કાર્મના ઊતારાના આંકડા જોયા હતા અને પોતાના કાર્મના છેલ્લાં દશ વરસના ઊતારા કરતાં અપૂર્વ કાર્મનો ઊતારો આગળ હતો એ એમણે મનથી કબૂલ કરેલું હતું. અને અપૂર્વએ ખાતામાંથી નવી જ જાતનું બિયારણ મંગાવ્યાની જે વાત કરી હતી તે હવે તેમને સાચી લાગવા માંડી હતી.

જો કે ચૂંટણીમાં તો એ પોતાને હરાવી જાય એ બાબતમાં તો એ ખાંડ જ ખાતો હતો. એમને ગળા સુધી ખાતરી હતી કે એવોયે પોતાનો તાપ જોશે ને બુધવારે ફોર્મ પાછું ખેંચી લેશે. પણ એમણે એને આડકતરી રીતે પોતાનો તાપ બતાવવો તો પડશે જ. એમના મનમાં જાતજાતની યોજનાઓ આકાર લેવા લાગી. જો પોતે રૂબરૂ મળવા આવ્યો હતો એ વાતથી પોરસાઈને એ બેસી જાય તો ઠીક. ધનજી પટેલ પણ તેને સમજાવશે તો ખરા જ એવું તેમને લાગતું હતું.

‘મારે એને જ મળીને સમજાવવું હતું. આ તો આપણી બાંધી મૂઠી ઉઘાડી પડી જાય એવું છે. આપણે બહારથી આવીને એમની ઉપર રાજ કરીએ છીએ એ એમની ધ્યાનમાં એક વખત આવી જાય તો પછી આપણો કોઈ માણસ સરખંચ થવાની વાત તો બાજુએ રહી પણ મેંબર તરીકે પણ ચૂંટાય નહીં.’

ત્યાં અપૂર્વ આવી પહોંચ્યો. બેચર પટેલની વાત સાંભળી એ કહે: ‘તમારી વાત મારે ગળે બરાબર ઊતરી ગઈ. મને લાગે છે કે આટલાં વરસ તમે સરખંચ રહ્યા એટલે તમારે હવે સામેથી નિવૃત્તિ લઈને મારા જેવા કોઈ જુવાન માણસને કામ કરવાનો મોકો આપવો જોઈએ. કદાચ હું મારી નવી રીતથી કામ કરી તમારા કરતાં વધુ સારી સેવા કરી શકું.’

‘તું મારા કહેવાનો પૂરો અર્થ જ સમજ્યો નથી. આ લોકો મને વર્ષોથી ઓળખે છે ને મને વોટ આપે છે. તને કદાચ એ બધા વોટ નહીં મળે ને ગામનો કોઈ ચૂંટાઈ જશે. આવું થશે તો પછી ભવિષ્યમાં આપણે ક્યારેય સત્તા પર આવી શકીશું નહીં.’

‘હું એવું માનતો નથી. જો આપણે સારાં કામ કરીશું તો તે આપણને મત આપશે ને નહીં તો લાત મારીને કાઢી મૂકશે. તમે છેલ્લાં પંદર વરસમાં જે કામ કર્યા હશે એ જો એમના હિતનાં હશે તો એમને ઊડીને આંખે વળગશે. તમારે એ ગણીને બતાવવાં જોઈએ.’

‘એ તો એમને દેખાય છે જ ને. લોકો કંઈ આંધળા નથી. એમને કહી બતાવવાની કશી જરૂર નથી. અને વાંદરાંને નિસરણી આપવા જેવી નથી. એક વખત એમને મહત્વ આપવા માંડીએ તો પછી એ લોકો લાઈટ, પાણી અને રસ્તાની માગણીઓ લઈને રોજ દોડશે. કેટલાને પહોંચી વળશો?’

બેચર પટેલ એક વખત બોલી તો ગયા પણ પછી તરત જ તેમને થયું કે એ બધી દલીલોનો ઉપયોગ પોતાની સામે પણ થઈ શકે એમ છે એટલે એ અચકાઈ ગયા. પણ અપૂર્વને તો જોઈતો મસાલો એમની એ વાતોમાંથી મળી ગયો હતો. એણે કહ્યું: ‘તમે એમને વાંદરાં કહ્યાં ને એમને નિસરણી ન આપવાનું કહ્યું પણ હું તો એમને માણસ સમજું છું અને તેમને તેમના હકની સમજ આપવાનો છું જ. તમે સમજીને બાજુ પર ખસી જશો તો આબરૂ સચવાશે, નહીં તો આ વખતેય પાછી બાજરીવાળી થશે.’

‘બાજરીમાં તો મારો બિયારણનો લોટ જ ખરાબ આવી ગયો એટલે તું ફાવી ગયો પણ ચૂંટણીમાં તો મારી આગળ તારું કાંઈ નહીં વળે. બહુ તો તું મારા સો બસો મત બગાડીશ. પણ છેવટે જીત તો મારી જ થવાની છે.’

‘બાજરીમાં તો તમે મૂંઝ મૂંઝાવી નાખવાની શરત મારેલી અને હારી ગયા છતાં મૂંઝ મૂંઝાવી નથી પણ આ વખતે તો જો હારશો તો ગામની વચ્ચે મૂંઝો મૂંઝાવવી પડશે.’

‘પણ મેં એની શરત મારવાની તો વાત જ કરી નથી ને?’

જો થઈ છે?

‘બાજરી વખતે તમે તમારી જાતે જ કહેલું અને પછી મોઢું જ બતાવવાનું ભૂલી ગયેલા એ તો મનેય યાદ છે. શરત એટલે શરત, એમાં ફ્લેક્સી જાવ તે બરાબર નહીં.’ ધનજી પટેલેય અપૂર્વનો પક્ષ લીધો.

‘એ વાત જવા દો. પણ આ વખતે તો પાકું જ કરવું છે. જો તમે ચૂંટણીમાં દારો તો તમારે ગામ વચ્ચે મૂંછો મૂંડાવી નાખવી અને હું દારું તો ગામ વચ્ચે બેસીને મારે માથે ટકો કરાવી દેવો, બરાબર?’

‘જો ભાઈ, હું એવી શરત મારવા નથી આવ્યો. હું તો તને સમજાવવા આવ્યો હતો કે આપણે બહારથી આવીને આ ગામમાં વસેલા માણસોએ સંપ રાખવો જોઈએ. જો આપણામાં ફાટફૂટ પડશે તો કાલે સવારે ગામલોકો આપણને હેરાન પણ કરશે.’ બેચર પટેલે કહ્યું. પણ એમના મનમાં અપૂર્વની આ મકકમતાએ ડર પેદા કર્યો હતો.

‘એટલે તો હું કહું છું કે તમે આ વખતે બેસી જાવ અને આપણામાં ફાટ ન પડવા દો. તમારી હવે ઉંમર થઈ. તમે શાંતિથી ભગવાનનું ભજન કરો.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘તે તું મને હવે ભજન કરાવીશ એમ ને? તો હવે તું જોઈ લેજો કે કોને ભજન કરવાનો વારો આવે છે.’

‘મેં તો બાજરીના પાક વખતે જોઈ લીધું છે, તમે બરાબર ન જોયું હોય તો હવે જોઈ લેજો.’

બેચર પટેલને અપૂર્વની આ વાત સાંભળીને બરાબરની ચાટી ગઈ. તેમણે દસ પંદર હજાર વેરીનેય એને પાઠ ભણાવવાનો નિર્ણય કર્યો. ઘેર જઈ એમણે પોતાના મળતિયાને બોલાવવા માણસો દોડાવ્યા. અપૂર્વ શાના જોર પર ફૂટતો હતો એની એમને હજુ ખબર ન હતી. પણ એમને એટલી તો ખબર હતી કે બાજરીમાં એ કોણ જાણે કયી ખેતીવાડીના કયા ખાતામાંથી બી લઈ આવ્યો હતો કે પોતાના દસ વરસના ઊતારા કરતાંય એણે એની કસ વગરની જમીનમાંય વધારે ઊતારો મેળવી બતાવ્યો હતો.

પણ આ વખતે તો પોતે ઊંઘતા ઝડપાવાના ન હતા. આ વખતે દર વખત કરતાં ચારગણો ખર્ચો કરીનેય એ એને એવો પાઠ ભણાવવા માગતા હતા કે એને ફરીથી માથું ઊંચકવાની હિંમત જ ન થાય. એમણે પોતાના ગઢમાં કયાં ગબડાં પડવાની શક્યતા હતી એની ઝીણવટથી તપાસ કરવા માંડી. એમને કયાંય અપૂર્વ આંગળીય ખુંપાવી શકે એવું ન લાગ્યું. તો પછી એ ફૂટતો હતો કોને જોરે?

આ તરફ અપૂર્વએ પોતાના બેચર ઘેસ્તોને ચૂંટણીના ચારેક દિવસ પહેલાં જરૂરી સાધન સરંજામ સાથે આવી પહોંચવાનો કાગળ લખી દીધો હતો. એણે જે યોજના વિચારી હતી એ મુજબ તે પહેલાં તો એણે પોતે ધનજી પટેલને સાથે રાખી મજૂરો અને ગામલોકોમાં ખાટલા પરિષદ કરી બેચર પટેલ વિરુદ્ધ વાતાવરણ ઊભું કરવાનું કામ કરવાનું હતું. ને બાજરીના ઊતારા અંગે એમણે શરત મારી હતી ને મૂંછ મૂંડાવવામાંથી ફરી ગયા હતા, એમ કહી એમની ઠેકડી ઉડાવવા માંડી હતી.

બેચર પટેલને કાને એની આવી બાલિશ પ્રચારની વાતો આવતી હતી તો એ અને એમના ડાયરામાં બેઠેલા એમના મળતિયાઓ હસીને બેવડ વળી જતા હતા. એના આવા ખોખરા પ્રચારથી એમના ગઢની કાંકરીય ખરવાની ન હતી એમ એમને લાગતું હતું. બેચર પટેલને ત્યાં અપૂર્વની બીકે રોજ આવા ડાયરા જામતા અને તેની અવનવી વાતો બહાર આવતી અને રાતે બાર વાગ્યા સુધી બધા ગપ્પાં મારતા બેસી રહેતા આ અને ગોટાની જ્યાકૂત ઉડાવતા અને પછી વેરાઈ જતા હતા.

છતાં બેચર પટેલ મનમાં ગભરાઈ રહ્યા હતા કે એવોયે છેલ્લી ઘડીએ કોથળામાંથી બિલાડું કાઢશે. એટલે એમણે ગામની પંચાયતની ઓફિસથી ભાગોળ સુધીનો રસ્તો પાકો ડામરનો કરાવવા માટે તાત્કાલિક કામ ચાલુ કરાવી દીધું હતું. એમણે માન્યું કે એમ કરવાથી ગામલોકોનેય ખાતરી થશે કે બેચર પટેલ ગામનાં કામનીય કાળજી રાખે છે. રાતોરાત કપચી, રેતી અને ડામરનાં પીપડાં આવી ગયાં હતાં. ચૂંટણી પહેલાં એ રસ્તો તૈયાર ન થાય તોય લોકોને તો એક વાતે સંતોષ થઈ જવાનો હતો કે મહિનો મોડો કે વહેલો એ રસ્તો થઈ જવાનો હતો.

બેચર પટેલની આ તરફીબથી એમના મળતિયાઓ ખુશ થઈને એકબીજાને તળી દઈ રહ્યા હતા, પણ ડામરનાં

જો થઈ છે?

પચીસ પીપડાં ભાગોળે આવીને ખડકાઈ ગયાં હતાં એ જોઈ અપૂર્વના ફળદ્રૂપ ભેજામાં એક નવી જ તરકીબ આકાર લઈ રહી હતી. એણે બીજે જ દિવસે શહેરમાં જઈને પોતાના દોસ્તોને એક ટેમ્પો પણ લેતા આવવાનો ફોન કરી દીધો હતો.

ચૂંટણીની આડે હવે ચાર જ દિવસ રહ્યા હતા ને અપૂર્વના દોસ્તો જરૂરી સરંજામ સાથે આવી પહોંચ્યા. એ લોકો આવ્યા એ મોડી રાતે બે વાતો બની. એક તો પેલાં ડામરનાં પીપડાંથી દશ પીપ ઇનામાના ટેમ્પેમાં ભરી અપૂર્વના દોસ્તો એ પીપડાં બેચર પટેલના ખેતરમાં બાજરીના ઓઘામાં સંતાડી આવ્યા ને પાછા શહેરમાં ચાલ્યા ગયા. એમનું કામ પૂરું થઈ ગયું હતું. હવે કોઈ તેમને જુએ અને એવા અજાણ્યા માણસો ગામમાં શું કરતા હશે એવો કોઈને પ્રશ્ન થાય એવું અપૂર્વને થવા દેવું ન હતું. ને એ જ રાતે સવાર થતાં અપૂર્વની હજાર પૂરાની ઘોઈ કોઈ હરામખોરોએ સળગાવી દીધી.

અપૂર્વએ જાતે જઈ પોલીસમાં ફરિયાદ નોંધાવી. શકદાર તરીકે તેણે કોઈનું નામ ન આપ્યું પણ એ કામ કોઈએ ચૂંટણીની અઘવતમાં કર્યું હોવાનું તો તેણે કહ્યું જ. ને પછી તો પોલીસને બે ને બે ચાર કરતાં બેચર પટેલ પર વહેમ આવ્યો. બેચર પટેલ આબરૂદાર માણસ હતા એટલે પોલીસે એમના પર સીધી તો આંગળી ના મૂકી પણ ગામમાં આવો પહેલો જ બનાવ બન્યો હતો એટલે તપાસ કરવા માટે અને આના જવાબમાં કશી વિપરિત પરિસ્થિતિ ના સર્જાય એ માટે ચારપાંચ પોલીસની ટુકડી અને એક અધિકારીને મોકલી આપ્યા.

આ તપાસ ચાલતી હતી ત્યાં જ કોઈકે પોલીસનું ધ્યાન દોર્યું કે ડામરનાં પીપડાંય ઓછાં થયાં હતાં. કોઈક જાણકારે કહ્યું કે એણે ગઈકાલે સાંજે જ ગણી જોયાં હતાં ત્યારે પચીસ હતાં ને અત્યારે પંદર જ છે. કોઈકે કહ્યું કે એણે મોડી રાતે કોઈ મોટરનો અવાજ સાંભળ્યો હતો.

અને આ તો પાછી સરકારી ચોરી. પોલીસે બધાને આઘા ખસેડ્યા. જો કે ગામડા ગામની પોલીસને કારનાં ટાયર ને ટેમ્પોનાં ટાયર વચ્ચેના ભેદની ખબર પડવાની ન હતી કે અપૂર્વની પૂરાની ઘોઈ સળગી ત્યારે ગામમાં જે દોડધામ થઈ હતી તેમાં એ ટાયરના ચીલા સચવાયા પણ ન હતા. પણ પોલીસે એક કામ સારું કર્યું. તેમણે એક જમાદારને પોલીસની જીપ ગાડી લઈને તાલુકે ગંધપારખું કૂતરા લઈ આવવા મોકલી આપ્યો.

કલાક પછી કૂતરા આવ્યા ને એમને ડામરનાં પીપડાંની આજુબાજુની ગંધ લેવડાવી આગળ કર્યાં. ગામલોકોને તો કૂતરાની મદદથી ચોરને શોધવાની આ તરકીબ પહેલી વખત જ જોવા મળતી હતી એટલે ગામ આખું હિલાળે ચટયું હતું. આગળ કૂતરા પાછળ પોલીસના માણસો ને એની પાછળ થોડું અંતર રાખીને ગામ આખાનું લોક. વરઘોડો ચાલે, અટકે, કૂતરા આમતેમ ડાફરિયાં મારે, નસ્કોરાં ફુલાવે ને પાછા આગળ ચાલે. ત્યાં બેચર પટેલના ખેતરની વાડમાં ગાડાના બે ચીલા પડ્યા હોય એવું જણાયું ને કૂતરા એકી શ્વાસે વાડની બીજી તરફ દોડી ગયા ને પૂળાના પેલા ઓઘા પાસે જઈ ભસવા લાગ્યા. પોલીસે બધા માણસોને વાડની બહાર જ રોકી દીધા.

થોડી જ વારમાં ડામરનાં ચોરાયેલાં દશ પીપડાં, મોટરના પાટા અને ઓઘાની નજીક પડેલાં માણસોનાં પગલાંની ચોકી કરવા બે જમાદાર બેસી ગયા ને બાકીના ચાલ્યા બેચર પટેલને ઘેર એમની જુબાની લેવા. બેચર પટેલ ટોળામાં જ હતા. આ બધું શું થઈ રહ્યું છે એની જાણે એમને સમજણ જ પડતી ન હતી. એમને થયું કે આ અપૂર્વનું જ કારસ્તાન હશે. એમણે પોલીસને એમ કહેવા પ્રયત્ન પણ કર્યો, પણ ગામમાં એકમાત્ર કાર હતી બેચર પટેલ પાસે એટલે પોલીસે એમને જ શકદાર ગણીને કારવાઈ શરૂ કરી દીધી.

લાગ જોઈ કોઈક અપૂર્વની નિશાળમાં તાજો જ ભણેલો જુવાનિયો બોલી ઊઠ્યો: ‘આપણે બધા ગાડાંવાળા, આપણે વળી ડામરની સડકો શું કરવાની. સરપંચને મોટર તે એને માટે તો ડામરની સડક જોઈએ જ ને? ને ભાઈ સરપંચ થયા હોય તે પોતાનો ભાગ તો માગે જ ને? તે એમણે એમના ભાગનાં પીપડાં કાઢી લીધાં.’

ને પછી તો બધાય એમના મનમાં આવે એમ બોલવા લાગ્યા. ધનજી પટેલ કહે: ‘મેં તો અપૂર્વને પહેલેથી જ કહી દીધું છે કે દીવા જેવો ચોખ્ખો ને ચટ વહીવટ કરવો હોય તો જ એમાં પડજે. આપણને ભગવાન આલે એ જ આપણું.

જો થઈ છે?

આપણે આવું અનુતનું ખાવું નથી. ભગવાનને આલવું હતું તે તમે નજરે જોયું ન કે બેચર પટેલના ખેતર કરતાં અમારામાં અમણી બાજરી પાકી ને?

આ ચોરીમાં પોલીસને શકદાર બેચર પટેલ લાગ્યા એટલે અપૂર્વના પૂળાની ઘોઈ પણ તેમણે જ સળગાવી નહીં હોય તો સળગાવી દેવડાવી હશે એવો એમને પાકો શક પડ્યો. વળી અપૂર્વ એમની સામે ચૂંટણીમાં ઊભો રહ્યો હતો એટલે એમણે એ અદાવતમાં એમ કયું હોવાની શક્યતા પણ હતી.

પછી તો ચૂંટણી ચૂંટણીને ઠેકાણે રહી ને બેચર પટેલ કોરટના ધકકા ખાતા થઈ ગયા. આખા ગામની હાજરીમાં સરકારી ચોરીનો માલ એમના ખેતરમાંથી પકડાયો હતો એટલે બેચર પટેલ રાતોરાત બધાના મન પરથી ઊતરી ગયા હતા. એમના મળતિયા તો તોય કહેતા હતા કે કોઈએ સરપંચને ફ્રસાવવા માટે આ કયું હતું. પણ મોટર ગાડી તો આખા ગામમાં જે ગણો તે એક જ હતી અને તે સરપંચ પાસે. ને બધાએ નજરોનજર મોટરના પાટા વાડથી શરૂ કરીને તે છેક ઓઘાના મૂળ સુધી જોયા હતા. એવડી નાનકડી કારમાં ડામરનાં દશ પીપડાં સમાયાં કેમનાં હશે એવો સવાલ એમના મળતિયા કરતા રહ્યા પણ કોઈ એમની વાત કાને ધરવા તૈયાર જ ન હતું ને?

ને બેચર પટેલ બહુ ભૂંડી રીતે હાર્યા. અપૂર્વ કરતાં ત્રીજા ભાગનાય મત એમને મળ્યા ન હતા. અપૂર્વ પછી તો સરપંચ પણ થયો.

પછી એક સાંજે ધનજી પટેલ બહાર ખાટલીમાં બેસી હોકો ગગડાવતા હતા ને અપૂર્વ સામે બેસી ખેતીવાડીના હિસાબો લખતો હતો ત્યાં ધનજી પટેલ કહે: ‘હવે એ બધા હિસાબ પડતા મૂકીને મને એ તો કહે કે આ ચૂંટણીમાં આપડે કેટલો ખર્ચો થયો.’

‘આમ તો આપણે ને બેચર પટેલને બેચને સરખું થયું કહેવાય. આપણને એમના કરતાં ત્રણગણા મત મળ્યા ને એમને આપણા કરતાં ત્રણગણો ખર્ચો થયો. હવે કોરટ ને વકીલો પાછળ થશે એ જુદો.’

‘આપણને તો પૂળાનો ખર્ચો થયો. બીજો કયો?’

‘ કેમ છેક અમદાવાદથી મારા દોસ્તો ટેમ્પો લઈને આવેલા એનું ભાડું અને એમને પાર્ટી આપવી પડી એનો ખર્ચો ખરો જ ને?’

‘મેં તો તારા કોઈ ભાઈબંધને જોયો નહીં. ને આપણે તો ચૂંટણીમાં પ્રચાર કરવા જેવું પછી રહ્યું જ કંઈ હતું?’

‘એ તો આપણી પૂળાની ઘોઈ સળગી એ રાતે આવેલા અને એમણે જ ડામરનાં દશ પીપડાં ટેમ્પામાં ભરીને બેચર પટેલના ઓઘામાં સંતાડેલાં ને?’

‘હૈં?’ ધનજી પટેલથી રાડ પડાઈ ગઈ.

‘હૈં નહીં હા. પેલા બાપડા સુંવાળા છોકરાઓએ દશ પીપડાં જાતે ટેમ્પામાં ચઢાવેલાં, ઉતારેલાં ને ચાનો પ્યાલોય પીધા વગર અમદાવાદ પાછા પહોંચી ગયેલા તે એમનેય પાર્ટી તો આપવી જ પડે ને?’

‘એ બેચર પટેલને જતી ઉંમરે તું માયાનો મળ્યો. મને ક્યારનુંય થયા કરતું હતું કે એ બેચર ગામને બદલે આપણાં કાર્મ તરફ વધારે નમતું જોખે પણ આવું ચોરીનું કામ તો ના જ કરે. એનેય તારી પર વહેમ તો આવી જ ગયો હશે.’

‘એમણે બાજરીના ઊતારામાં હારીને મૂંઠ મૂંડાવી ન હતી એને બદલે ગામ આખાની વચ્ચે એમની લોટી થઈ ગઈ.’

‘હું તો કહું છું કે એવોયે જો સમજુ હોય તો ભૂલેચૂકેય તારી આડે નહીં આવે.’

‘મને લાગે છે કે એ આપણી ઉપર ખાર રાખશે ને આપણને ભીડાવવા કશુંક કર્યા સિવાય નહીં રહે. પણ જો આપણને હેરાન કરવા પ્રયત્ન કરશે તો હું એમને છેક એમના ગામની ભાગોળ સુધી વળાવી આવીશ.’

જો થઈ છે?

‘તે આય તું નિશાળમાંથી શીખેલો?’

‘ના, આ બધું તો અમે સ્વતંત્ર પક્ષની ચૂંટણીમાં શીખેલા. વળી તમે પેલે દિવસે મને ન્હોતા પૂછતા કે કોંગ્રેસવાળાએ અમને મારેલા તે? વાત એમ થયેલી કે અમારો એક દોસ્ત સ્વતંત્ર પક્ષ તરફથી ચૂંટણીમાં ઊભો રહેલો. એની સામે કોંગ્રેસનો જે ઉમેદવાર ઊભો રહેલો એ એટલો –તિષ્ઠાવાળો હતો કે એની સામે અમારો દોસ્ત તો કશા હિસાબમાં જ ન હતો. પછી અમે બધા દોસ્તોએ ભેગા થઈને એક તરકીબ બનાવી.’

‘કેવી તરકીબ?’

‘અમે કોંગ્રેસવાળા વાપરતા હતા એવી બે જીપ ગાડીઓ ભાડે લઈ આવ્યા. કોંગ્રેસવાળાના જેવા જ પડદા ચિતરાવ્યા ને ગાડીમાં માઈક લઈ કોંગ્રેસનો પ્રચાર કરવા નીકળી પડ્યા. જે ગામ પેલા ઉમેદવારનો ગઢ ગણાતું હતું એ ગામના બેચાર બારૈયા પગ ધસતા જતા હતા એમને અમે અમારી જીપમાં બેસાડી લીધા. એક જણે કહેવા માંડ્યું: ‘કાકા, કોંગ્રેસને જ મત આપજો. આ કોંગ્રેસની જીપગાડી છે તે તમારી જ માનજો. પછી થોડે દૂર ગયા એટલે બીજો કહે: કાકા, કાઢો પાંચપાંચ રૂપિયા ભાડાના.’

‘પછી?’

‘પછી પેલા લોકો કહે પૈસા શાના? આ તો કોંગ્રેસની ગાડી છે. પછી અમારામાંના એકે બધાંને ધક્કા મારીને નીચે ઉતારી પાડ્યા એક છેલ્લો ઉતરતો હતો એને બરડામાં લાત મારીને બહાર ગબડાવી દીધો ને કહે: હાહનાં પગમાં ખહડાંનું તો ઠેકાણું નથીને મોટરમાં બેહવા નીકળી પડ્યાં છે. તમારા બાપાની ગાડી નથી. ને તમારા મતથી કોંગ્રેસ જીતતી નથી. ઉજળિયાત ને મુસલમાનોના મત ઉપર જીતે છે. અલીઓ જાવને મત નહીં આલો તોય રાજ તો કોંગ્રેસનું જ રહેવાનું છે ને તમારા પગમાં તો તોય ખાહડાંનું ઠેકાણુંય નહીં જ રહેવાનું.’

‘પછી?’

‘બેય ગાડીએ થઈને આવાં તો ચાર ચાર નાટક કર્યાં. પણ એક વખત પકડાઈ ગયા. અમે રક્ષક કરતા હતા ત્યાં જ કોંગ્રેસની ગાડી આવી પહોંચી. એવાયે અમને મારવા ફરી વળ્યા, અમને કહે: ‘આવું કરીને તમે કોંગ્રેસનું નામ બગાડો છો. તમારે વાપરવાના પૈસા જોઈએ તો ઑફિસેથી માગવા જોઈએ. તમે કયા સેન્ટર પરથી આવો છો?’ અમે ગલ્લાંતલ્લાં કરીને જાન છોડાવી પણ એમાં એક ગરમ મીજાજનો માણસ હતો એણે તો અમને બેચાર આપીય દીધી. જો અમે રહેજ વધારે રોકાયા હોત તો પેલા બારૈયાય અમને ફરી વળત. પણ લાગ મળ્યો કે અમે ગાડી મારી મૂકી.

‘ગમે તેમ પણ પેલા લોકો એટલા કાચા કે એમને અમે સામા ઉમેદવારના માણસો છીએ એવો વહેમ ન આવ્યો. પણ અમે જે ઇમકલાં કરેલાં એને કારણે એમના અડધા જેટલા મત અમારા દોસ્તને મળ્યા ને એ જીતી ગયો. પછી તો એણે જે કામ કર્યાં એને કારણે સમજુ વર્ગ એના તરફ વળ્યો. આજે ત્રીજી ચૂંટણીય તે જીતી ગયો.’

[અનુક્રમ ⇒](#)

૯. વહેવારુ સરખંચ

અપૂર્વ વટથી ચૂંટણી જીત્યો અને બેચર પટેલની વરસોની જમાવેલી આબરૂ ધૂળધાણી થઈ ગઈ એટલે ગામલોકોએ અપૂર્વને સામે ચાલીને સરખંચ બનાવ્યો. એમને શ્રદ્ધા બેસી ગઈ કે જેણે બેચર પટેલ જેવા જામી ગયેલા માણસને ભૂ પાઈ દીધું એ જીવાનિયો ચોકકસ ગામનું ભલું કરશે જ. અને બીજી બાજુ ધનજી પટેલ પણ અપૂર્વની પાછળ પડી ગયા હતા કે સરખંચ થઈને બેચર પટેલે આજ સુધી નથી કર્યું એવું કામ કરી બતાવવું.

ધેરથી રેખા અને સુનંદાય તેને નોત્સાહન આપ્યા કરતાં હતાં એટલે અપૂર્વને કામ કરી બતાવવાની ચાનક ચઢી. ને તેણે સરખંચનો કાંટાળો તાજ માથે પહેરી લીધો. બેચર પટેલે ચૂંટણીમાં જેટલા પૈસા નહોતા બગાડ્યા એટલા પૈસા વકીલો અને પોલીસો પાછળ વેચ્યા ત્યારે માંડ પેલા સરકારી ચોરીના આરોપમાંથી છૂટ્યા. જો કે અપૂર્વએ તો પોતાના પૂણાની ઘોઈ સળગાવતાં એમણે કે એના કોઈ માણસે બેચર પટેલને કે એમના માણસને જોયા ન હતા એમ કહી એમને વધારાની તકલીફમાંથી બચાવી લીધા હતા પણ પોલીસ તો જ્યાં સુધી કેસનો ફેસલો ન આવ્યો ત્યાં સુધી કાંઈને કાંઈ બહાનું કાઢીને એમની પાસેથી પૈસા પડાવતી જ રહેલી.

અપૂર્વની બીકમાં બેચર પટેલે રસ્તાનું જે કામ શરૂ કરાવેલું તે અપૂર્વએ ઉપર ઊભા રહીને અને ગામના જીવાનિયાઓને સાથે રાખીને વ્યસ્થિત પૂરું કરાવ્યું એટલે ગામલોકોને તો મનમાં શ્રદ્ધા બેસી ગઈ કે અપૂર્વ ફક્ત વટ પડવા કે ઘર ભરવા સરખંચ નથી થયો પણ ગામનું કામ કરવાની ભાવના સાથે ગાદીએ બેઠો છે. એણે એનાં દરેક કામમાં પંચાયતમાં નહીં ચૂંટાયેલા એવા આગેવાનોની પણ સલાહ લેવા માંડી અને પંચાયતની સભામાં એમને બોલાવવા માંડ્યા એટલે તો આખું ગામ તેને પક્ષે થઈ ગયું. બધા કહેવા માંડ્યા કે સરખંચ હોય તો આવો હોવો જોઈએ.

તાલુકે પણ અપૂર્વના આંટાફેરા વધી ગયા. અને એ બેચર પટેલને હરાવી સરખંચ થયો હતો અને આખા ગામનો એના પર વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો એ વાત તાલુકે પહોંચી ગઈ હતી એટલે ત્યાં પણ એની સારી છાપ ઊભી થઈ હતી. ગામનાં કામ અને એ કામની ગ્રાન્ટ મંજૂર કરાવવા માટેની એની ચીવટથી તાલુકેથી ગામની ગ્રાન્ટ પણ ઝડપથી પાસ થવા માંડી.

જે કામ થઈ શકે એમ હતાં પણ બેચર પટેલ પોતાના કામમાંથી સમય કાઢીને તાલુકે વારંવાર જઈને ટકોરી શકતા ન હતા એને કારણે અટક્યાં હતાં તે હવે ઝડપભેર આગળ વધવા માંડ્યાં. આજુબાજુનાં ગામના લોકોય આ નવા સરખંચનાં વખાણ કરવા માંડ્યા.

પછીના તબક્કામાં એણે ગામમાં વોટર વર્ક્સ કરવાનું કામ હાથ પર લીધું અને ગામની. પાણીનાં બેડાં માથે ઊંચકીને થાકેલી સ્ત્રીઓય અપૂર્વને આશીર્વાદ દેતી થઈ ગઈ. તાલુકેથી મંજૂરી તો મળી ગઈ પણ ગામફાળા તરીકે રૂપિયા પંદર હજાર ભરવાના હતા. પંચાયતની તિજોરીનું તો તળિયું દેખાતું હતું.

અપૂર્વએ પોતે પાંચસો રૂપિયા આપવાના કહ્યા અને પછી બીજા ફાળા માટે એ ગામમાં નીકળ્યો. ગામમાં જે બેચાર જણા પૈસા કાઢી શકે એમ હતા એમની પાસેથી એણે બધા મળીને હજારેક રૂપિયા એકઠા કર્યા પછી ગામનાં મોટાં ફાર્મવાળાની પાછળ પડ્યો. કેટલાક એની તરફેણવાળા હતા તેમણે પોતાના ગજા પ્રમાણે ફાળો આપ્યો. બેચર પટેલના ટોળાના કેટલાક માણસો પણ હવે અપૂર્વ તરફ ઢળતા થયા હતા.

જોતજોતામાં ફાળો સાત હજારે પહોંચી ગયો. અપૂર્વ કહે: 'ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, બાકીની રકમની વ્યવસ્થા થઈ જશે. હમણાં એક મહિના માટે કોઈ ઉછીના આપવાવાળો મળી જાય તો કામ થઈ જાય. ને એક ફાર્મવાળાએ અપૂર્વ પર વિશ્વાસ મૂકી એટલી રકમ અપૂર્વની જામીનગીરી પર આપવાની તૈયારી બતાવી. અપૂર્વની કુનેહ અને બેચર પટેલની આપબૂદીને કારણે કેટલાક ફાર્મવાળા બેચર પટેલની છાવણીમાંથી અપૂર્વની છાવણીમાં આવી ગયા હતા.

જો થઈ છે?

તેમાંના એકે આ રકમ આપવાની તૈયારી બતાવી હતી.

બેચર પટેલ તેને સમજાવવા ગયા તો પેલો કહે: 'એ તમારી સામે ઊભો રહ્યો હતો તે તમને વાંધો હોય પણ અમારે એની સામે કશો વાંધો નથી. અમારો તો સિધ્ધાંત છે કે જે સારું કામ કરતું હોય એને સહકાર આપવો. અને મારે કહેવું પડશે કે એવોયે તમારા કરતાં સારું કામ કરે છે.' ને બેચર પટેલ ગમ ખાઈ ગયા. એમને પહેલી વખત લાગ્યું કે એમનાં વળતાં પાણી થયાં હતાં. હવે એમનો કોઈ ઘડો લે એવું રહ્યું ન હતું.

જે ગામમાંથી આટલી મહેનત કર્યા પછીય ફક્ત સાત હજાર રૂપિયા જ ભેગા થઈ શક્યા હતા ત્યાં અપૂર્વ કહેતો હતો કે બાકીના પૈસાની વ્યવસ્થા પોતે કરી લેશે એ વાત હજુ કોઈના માન્યામાં આવતી ન હતી. પણ એના બોલ પર પેલો બીજો જુવાનિયો આઠ હજાર રૂપિયા ધીરવા તૈયાર થયો હતો એટલે અપૂર્વની વાતમાં કશુંક વજૂદ તો હશે જ ને? બધા અપૂર્વના એ વજૂદને જાણવા તલપાપડ થઈ રહ્યા હતા, પણ અપૂર્વ મગનું નામ મરી પાડતો ન હતો.

ને વોટર વર્કસના કામનાં ટેન્ડર બહાર પડ્યાં ને શહેરમાંથી કોન્ટ્રાક્ટરો ટેન્ડર ભરવા આવવા લાગ્યા ત્યારે પંચાયતના પોતાની ફેવરના પાંચ માણસોની હાજરીમાં અપૂર્વએ દરેક કોન્ટ્રાક્ટરને ખાનગીમાં બોલાવીને એક વાત કરી: 'જો તમારું ટેન્ડર પાસ થાય તો તમારે ટેન્ડરમાં સહી કરવા માટે આવો ત્યારે રોકડા રૂપિયા દશ હજાર લઈને આવવું પડશે. તેના વતી તમે જે નામે કહેશો એ નામે એટલી રકમનું ધન પંચાયતને ચોપડે જમા લેવામાં આવશે. એટલે એટલા ઊમેરીને જ ભાવ ભરજો.'

ને બધા અપૂર્વની આ કરામત ઉપર વારી ગયા. કેટલાકને મનમાં થયુંય ખરું કે આજે પહેલી વખત એમને આ કરામતની ખબર પડી હતી, પણ બેચર પટેલ આ રીતે પૈસા ગજવામાં નહીં મૂકતા હોય એની શી ખાતરી?

ને એમનો એ વહેમ સાચો પડે એવું થયુંય ખરું. જેનું ટેન્ડર પાસ થયું એ કોન્ટ્રાક્ટર હસતે મોઢે દશ હજારની થોકડી આપી ગયો. અને કામ ચાલુ થઈ ગયું. ને પેલા જુવાનિયાને એની રકમ પાછી મળી ગઈ. અપૂર્વએ પહેલેથી કોન્ટ્રાક્ટરને કહી દીધું હતું કે ભાવ જોઈને ભરજો એટલે હવે એણે ગામલોકોને કહી દીધું હતું કે એની કશી ચોરી ચલાવી લેવાની ન હતી.

ગામલોકોએ ઉપર ઊભા રહીને કામની ચોકી કરી અને કોન્ટ્રાક્ટરનેય કોઈને કશી લાંચ ખવડાવવાની ન હતી એટલે એણેય મન મૂકીને કામ કર્યું. ને કામ ધાર્યા કરતાં સારું અને સમયસર પૂરું થયું. ને ગામલોકોને અપૂર્વ પર પાકી શ્રદ્ધા બેસી ગઈ. એમને થયું કે હવે ગામનાં કામ સારાં થશે ને ચોખ્ખાં થશે. ગામમાંથી અપૂર્વને મદદ કરનારી એક જુવાનિયાઓની ટુકડી તેની મદદમાં ખડે પગે તૈયાર થઈ ગઈ.

આ ટુકડીની આગેવાની લેનાર બેચર પટેલની ટોળીને એક વખતનો આગેવાન ભરત પટેલ હતો. જેમ ગામના લોકોને અપૂર્વ પર શ્રદ્ધા બેસી ગઈ હતી એમ ભરતે પણ ગામના જુવાનિયાનો વિશ્વાસ જીતી લીધો હતો. એની ટોળીમાં પંદરેક જુવાનિયા એવા ભરતી થઈ ગયા હતા કે ઘરનું કામ પડતું મૂકીને એ લોકો ગામનું કામ પહેલું કરતા હતા. ને ગામનું કામ એમને લીધે જ દીપતું હતું. બેચર પટેલ પણ શરૂમાં તો અપૂર્વ થોડા દિવસમાં થાકી જશે ને એનું ફાર્મ સંભાળીને બેસી જશે એમ માનતા હતા પણ એની સાથે કામ કરવા આ જુવાનિયાની ટુકડી તૈયાર થઈ એટલે એમને થયું કે અપૂર્વ થાકશે તોય ગામનું કામ તો ચાલ્યા જ કરવાનું હતું.

અપૂર્વ જે રીતે ગામના કામમાં મચી પડ્યો હતો એ કારણે અપૂર્વ ફાર્મ અને એના ડેરી ફાર્મને માણસની અગવડ પડતી હતી. પણ આ અગવડ ન પડે એ માટે રેખા અને સુનંદા પુરુષ સમોવડી બનીને એ કામમાં વળગી પડી હતી. ધનજી પટેલને તો સુનંદાના દીકરા રાહુલને રમાડવાનું કામ મળી ગયું હતું એટલે એમણે તો જાણે ઘેરથી બહાર નીકળવાનું જ માંડી વાળ્યું હતું. જ્યારે પેલી બેનોને કશી સમજણ ન પડે ને સલાહ લેવા આવે ત્યારે તે એમને સલાહ આપતા. તે રહુલને કહેતા: 'ભઈલા, જહ્દી મોટો થઈ જા. પાછળ તારો નાનો ભાઈ આવવાનો છે. મારાથી બેબે છોકરાને નહીં સચવાય.'

તો કડીક અપૂર્વને હસતાં કહેતાય ખરા: 'તું ગાદીએ બેઠો ને હું આ ભાણિયાને રમાડવામાંથી ઊંચો નથી

જો થઈ છે?

આવતો. પેલી બે જણીઓ બાપડી ઢહૈડા કર્યા કરે છે. તું હવે ખેતીમાં ધ્યાન આપતો જા ને તારું પંચાતનું કામ કોઈને ભરાવતો જા. તારો ભાઈબંધ પેલો ભરત લાયક છોકરો છે. ને એને ખેતીની ચિંતા કરવાવાળો એનો બાપ બેઠો છે એટલે એને વાંધો આવે એવો નથી. વહુય બાપડી બેજીવે છે તોય પગ વાળીને બેસતી નથી.’

‘કાકા એક મહિનો ખમી જાવ. પછી પંચાયતનું કામ અહીં ઘેર બેઠે થાય એટલું જ કરવાનું રાખીશ. એક વખત નિશાળનું પાકું મકાન થઈ જાય પછી બીજું કોઈ કામ બાર મહિના સુધી ઉપાડવું નથી.’ ને ધનજી પટેલ આ જુવાનિયાના સરઘર સામે તાકી રહ્યા. એમણે એને વિશે જે વાતો છેલ્લાં પંદર વરસથી સાંભળી હતી એ મુજબ તો એ બુધ્ધિ વગરનો ને ભણ્યા વગરનો ગમાર જ જાણતા હતા. પણ એણે તો બેચર પટેલને ધરને ખૂણે ધકેલી મૂક્યા ને પાંચ વરસ પછી ચૂંટણી આવે ત્યારે ઊભા રહી શકે એવી જગ્યા જ ના રાખી ને ખેતીમાંય એના આવ્યા પછી આવક બમણી થઈ ગઈ છે. જો કે એ આવક બમણી થયાનો જશ તો એ રેખાને આપતા હતા. એનાં પગલાં સારાં તે ખેતીમાં રસકસ વધ્યો, એમ એ અપૂર્વના સાંભળતાં જ કહેતા.

પેલા કોન્ટ્રક્ટરને આ ગામનું કામ અને અપૂર્વની સાફ દાનતવાળી નીતિ ગમી ગયાં હતાં એટલે આ વખતે એણે અપૂર્વએ કહ્યા કરતાંય વધારે રકમ ગામના કામમાં અપાય છતાં એને ખોટ ન જાય એવું ગોઠવી આપ્યું. નિશાળનું કામ પૂરું થયું ત્યારે પંચાયતની તિજોરીમાં અપૂર્વની કોઠાસૂઝ, ભરતની પેલી જુવાનિયા ટોળીની ચીવટ અને પેલા કોન્ટ્રક્ટરની સાફ નીતિને કારણે રૂપિયા દસ હજારની રકમ પડી રહી હતી.

ને અપૂર્વએ જાહેરાત કરી કે હવે એક વરસ સુધી બીજું કોઈ નવું કામ હાથમાં લેવાનું નથી ત્યારે બધા જુવાનિયા નિરાશ થઈ ગયા. ભરત કહે: ‘તમે બધા ધરપત રાખો. એમના કાર્મ પર જઈને આપણે એમની સલાહ લઈ આવીશું. ચાપાણી કરશે તો એ કરશે. પણ આપણે હવે કામમાં ઓટ આવવા દેવી નથી.’

અપૂર્વને તો એમાં ના કહેવાપણું હતું જ ક્યાં? એણે કહ્યું: ‘એના કરતાં એમ જ કરો ને કે દર રવિવારે તમારે બધાએ મારા કાર્મ પર સાંજના આવવાનું. આપણે મીટિંગ કરીશું ને કામની ચર્ચા કરી લઈશું. જમવાનુંય મારે ત્યાં જ. પછી વહેલું મોડું થાય અને ઘેર બેસાં વટે એવીય ચિંતા નહીં.’

‘લાગે છે તો બરાબર પણ દર વખતે તમારે ત્યાં જ જમવાનું બરાબર લાગતું નથી. એના કરતાં આપણે બધાને ત્યાં વારા ફરતી મીટિંગ રાખીએ.’ એક જણે ઉકેલ કાઢ્યો.

‘અલ્યા ભૈ, ખાવાની વાત મોટી નથી. આ તો સગવડ સચવાય અને ભેગા મળાય ને કામની વાતો થાય. અને તમે બધા આટલો સાથ આપો છો એ જ ઘણું છે. વળી બધાને ત્યાં એવું ના પણ પોસાય. એના કરતાં એમ રાખો કે મહિનામાં એક દિવસ ભરતને ત્યાં ધામા નાખીએ. એને ત્યાં કશો વાંધો આવે તેમ નથી. એને ત્યાં બેસવા ઊઠવાની સગવડ પણ સચવાય અવું છે. ને આવતી ચૂંટણીમાં આપણે એને સરપંચ બનાવવાનો છે.’

‘ને તમે જાત્રાએ જવાના છો?’ બીજાએ મરડાટમાં પૂછ્યું.

‘હું તો હવે ક્યાં જવાનો છું. પણ આપણે કાંઈ બેચર પટેલની જેમ ખુરસીને વળગી રહેવાનો ચાલ પાડવો નથી. મારેય નહીંને ભરતનેય નહીં. કામ તો આપણે બધા સાથે મળીને જ કરવાના છીએ પણ સરપંચ તો દર ચૂંટણીએ નવો જ.’ અપૂર્વએ કહેવા કર્યું. પણ એની વાત કોઈ કાને ધરવા જ તૈયાર ન હતું ને? બધા પોતાને કાવે એવો અર્થ કરવા માંડ્યા. કોઈકને એમ પણ લાગ્યું કે અપૂર્વને કોઈ વાતનું ખોટું તો નહીં લાગ્યું હોય ને?

‘બધાના વતી હું એક વાત કહી દઉં કે જ્યારે તમને એમ લાગે કે ગામમાં કોઈ કામ કરવાનું બાકી રહ્યું નથી ત્યારે તમે અમારામાંથી જેને કહેશો એ સરપંચ થવા તૈયાર છે, ત્યાં સુધી નહીં. તમારા જેવી આવડત આમાંના કોઈની છે એમ તમને લાગે છે?’

‘આવડત તો મારામાંય કેટલી છે એની તો મને જ ખબર છે. અલ્યા હું વીસ વરસ ભણ્યો પણ મેટ્રિક પાસ થયો નથી. કહો, મારી આવડત કેટલી?’

જો થઈ છે?

‘આખું ગામ જાણે છે કે તમારી આવડત કેટલી છે અને તમારી પહોંચ કેટલી છે. ને ચૂંટણીને તો હજુ સાડાચાર વરસની વાર છે અત્યારે તો જે પરણે છે એનાં જ ગીતો ગાવ ને? ભરતે કહ્યું ને બધા હસી પડ્યા. એટલે એણે ઊંમર્યું: ‘મહિનામાં બે રવિવારે ભાઈને ત્યાં ને બે રવિવારે મારે ત્યાં ભેગા થવાનું નકકી. મારેય સરખંચ થવાની તૈયારી અત્યારથી જ શરૂ કરી દેવી પડશે ને પાછી.’ ને બધાને પાછું હસવાનું મળ્યું. અપૂર્વનેય થયું કે એની વાત અત્યારે તો કોઈ સ્વીકારવાના નથી, ભવિષ્યમાં જોયું જશે.

‘ને ભાઈ સરખંચ થવું હોય તો તું પટલાઈ કરું ત્યારે ભાભીની જેમ ફાર્મ સંભાળી લે એવી પટલાણી પહેલાં પરણી લાવજે નહીં તો બાપાએ પાંચ પૈસા બચાવ્યા હશે એય પટલાઈમાં હોમાઈ જશે.’

‘સારું કહ્યું છું ભાઈ, તમારી પટલાઈ દીપતી હોય તો એ ભાભીને લીધે જ. એમણે શહેરનાં ઉછરેલાં તોય એમની કોઠાસૂઝથી તમારા ફાર્મની સૂરત જ બદલી નખી છે.’

‘એ તો એ પણ એમની પેલી બહેન મહેમાન આવી છે તેય એમની સાથે વળગી પડી છે ને? કહે છે કે વિલાયત ને અમેરિકામાં જઈને આપણી સ્ત્રીઓ મરદની હારોહાર કામ કરે છે પણ આમણે તો અહીંય એવું કામ કરવા માંડ્યું છે.’ બીજાએ હાજિયો પુરાવ્યો.

‘અત્યારે તો એ કામ કરે છે પણ જો હું ફરીવાર ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવાનું કરું તો તે જ ના કહેશે. ને હવે તો એને પાછું છોકરાંનુંય ધ્યાન રાખવાનું થવાનું ને ખાવા કરવાનું ને ઘરનુંય કામ દિવસે દિવસે વધવાનું ને?’

ત્યાં બહારથી આવી પહોંચેલી રેખા બોલી ઊઠી: ‘તમારે બીજીવાર ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવું હોય તોય હું ના નહીં કહું ને બીજીવાર લગન કરવાં હોય તોય હું ના નહીં કહું, બસ?’

‘ભાભીએ એ ખરું કહ્યું. આજ સુધી આપણા ગામમાં બે બૈરાંવાળો કોઈ સરખંચ થયો નથી. ભાઈ એ વિચાર કરવા જેવો ખરો.’

‘તે તારો વારો આવે ત્યારે તું એવો વિચાર કરજે. પહેલો વારો તો ભરતનો છે.’

‘શાનો વારો?’ રેખાએ પૂછ્યું.

‘ફરીની ચૂંટણીમાં ભરતને સરખંચ બનાવવાની વાતો ચાલે છે. તે મેં કહ્યું કે પહેલાં પરણી જા. જો સરખંચ થવું હોય તો પાછળ ભાભી જેવી આખું ફાર્મ સંભાળી લે તેવી બૈરી હશે તો પટલાઈ દીપશે.’

‘હજુ તો ચૂંટણીને ચાર વરસ કરતાંય વધુ વાર છે તે ત્યાં સુધી ભરતભાઈ થોડા કુંવારા બેસી રહેવાના છે?’ રેખાએ કહ્યું ને ભરત સામે જોતાં ઊંમર્યું: ‘ક્યારે પરણો છો, ભરતભાઈ?’

‘એ તો પરણશે જ ને? પણ ભાઈ, મારું એક કામ કરવાનું છે જો તમારાથી થાય તો. મારા આઠ હજાર રૂપિયા એક શરાફને ત્યાં ફસાઈ ગયા છે. જો તમે કઢાવી આપો તો તમારા જેવો ભગવાનેય નહીં.’ વેલજીએ લાગ જોઈને કહી નાખ્યું.

‘અલ્યા તારી પાસે એટલા હતા જ ક્યારે? મેં પાણીની ટાંકી બાંધવાના ફાળામાં માગ્યા ત્યારે તો કહેતો હતો કે તારી પાસે કશું નથી.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘તે હવે ભાઈને શું કહુ છ. ભાઈને પૂછીને અલ્યા હતા?’

‘પૂછીને ના અલ્યા હોય તોય, આપણા ટોળાનો માણસ છે એટલે એના પૈસા કઢાવી આલવા તો પડશે. મને માંડીને વાત કર તો એનો કોઈ ઉપાય કાઢીએ.’

‘તાલુકે એક આશીર્વાદ ફાઈનાન્સ કરીને એક ઠક્કરની પેઢી છે. એમાં વ્યાજ ખાવા વાળીઝૂડીને મેં છો હજાર રૂપિયા મૂક્યા છે. બેત્રણ વરસનું વ્યાજ ચઢીને આઠ હજાર રૂપિયા જેવા થયા છે. એ ઠક્કર આપવાની ના તો નથી પાડતો પણ વાયઘ કર્યા કરે છે. મેં તો એવીય વાત સાંભળી છે કે એ પેઢી તૂટવાની છે. તે ઘ’ડે તમે માગ્યા ત્યારે મારી

જો થઈ છે?

પાસે હોય તો હું આપું ને?’

‘બનતાં સુધી તો તારા પૈસા કઢાવી આપીશ, પણ ફરીથી ગામનું કામ હોય ત્યારે મોં ના સંતાડતો પાછો.’

‘એવું કરું તો તમારું ખાહુડું ને મારું માથું. આ બધા જાણે છે કે મારી પાસે સમ ખાવાનોય પૈસો હાથ પર ન હતો. એટલે તો તમે માગ્યા પણ આમાંના કોઈએ મને કશું દબાણ કરેલું?’

‘ચાલો આ મંગળવારે તારું કામ પતાવી દઈએ પણ મારે એ પહેલાં થોડી તૈયારી કરવી પડશે.’

‘ભાઈ, આમાં કશું થાય એવું નથી. એ ઠક્કર મહા બનેલો માણસ છે. બધું પોટલું બાંધીને કાઠિયાવાડ ભેગો થઈ જવાની તૈયારીમાં જ છે. અમે તો વેલજીને ક્યારનુંય કહી દીધું છે કે એ પૈસાના નામનું ને એ ઠક્કરના નામનું ટાઢે પાણીએ નાહી નાખ. તમારેય એમાં પડવા જેવું નથી. આમાં તો કોલસાની દલાલીમાં હાથ કાળા કરવાની વાત છે.’ બીજા એકે અપૂર્વને વાર્યો.

‘જો ભાઈ હું મેટ્રિક પાસ નથી થયો પણ આવા કાના માતર વગરના લોકોને સીધા કરવાની તરકીબો મને આવડે છે. ના માનતા હો તો હું મંગળવારે વેલજીનું કામ પતાવી આવું પછી સાંજે તમે બધા અહીં આવો. તમને બધાનેય ખબર પડશે કે વેલજીના પૈસા પાછા આવ્યા છે કે નહીં.’

‘જો ગયેલા પૈસા વેલજીને પાછા મળ્યા હોય તો અહીં શું કરવા? વેલજીને ત્યાં જ ભેગા ના થઈએ?’

‘તો એમ રાખો. મારા પૈસા પાછા મળ્યા હોય કે નહીં પણ મંગળવારે સાંજે બધાએ મારે ત્યાં આવવાનું ને ખવાનુંય મારે ત્યાં. એ બધાને તમે બધા મારે ત્યાં એક મીટિંગ તો કરશો ને?’

પછી અપૂર્વએ વેલજીને એનો પ્લાન સમજાવી દીધો. મંગળવારે અગિયાર વાગ્યે એ શરાફની પેઢી પર જાય એના અડધા કલાક પછી વેલજીએ પોતાના પૈસાની ઉધરાણી કરવા આવવાનું અને પૈસાની કેમ તાત્કાલિક જરૂર છે એની કેવી વાત પોતાની હાજરીમાં કરવાની વગેરે વાતો એણે એને સમજાવી દીધી. ભરત કહે: ‘ભાઈ, તમે માનતા હશો કે તમારી સરખંચ તરીકેની શેહ ત્યાં પડશે ને પેલો ઠક્કર વેલજીને કડકડતી નોટોની યપ્પી આપી દેશે તો તમારી ભૂલ થાય છે. એ શરાફ બહુ પહોંચેલી માયા છે.’

‘એ તો હવે જે હશે તે મંગળવારને દિવસે જ ખબર પડશે. એ પહોંચેલી માયા હશે તો હુંય ક્યાં કમ છું? અત્યારે તો તમારી ભાભી અંદર ચાના પ્યાલા ખખડાવે છે એટલે ચા પીવો. ને જમવાનું નોતરું તો વેલજીએ બધાને મંગળવારનું આપેલું જ છે.’

બધા વેરાયા પછી અપૂર્વએ પોતાને કરવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. તેણે રેખાનાં પેલાં પગાસ હજારનાં બાંધી મુદતનાં કાગળિયાં કાઢી એની પાકવાની તારીબો જોઈ લીધી અને પોતે કેમની રજૂઆત કરવી અને પેલાને કેમનો ઘાટે પાડવો એની યુક્તિ મનમાં બરાબર વિચારીને ચકાસી લીધી. ને એ મનમાં જ હસી રહ્યો.

ને નક્કી કર્યા પ્રમાણે એ બરાબર અગિયાર વાગ્યે પેલા શરાફની પેઢી પર પહોંચી ગયો. સમાન્ય વાત કરી એણે રેખાનાં પેલાં પગાસ હજારનાં કાગળિયાં ટેબલ પર મૂક્યાં: ‘જુઓ આ બધી સીતેરેક હજારની રકમો બે દિવસમાં પાકે છે. હું તમને સહી કરીને એ આપતો જાઉં છું. એ વટાવીને તમે મને પાંચ વરસની તમારી પેઢીની રસીદો કરી આપજો. વ્યાજ બેંક કરતાં તમે બમણું તો ચાલતા જ હશો ને?’

‘પટેલ તમે તો મશ્કરી કરો છો. બેંક કરતાં બમણું આપીએ તો અમારે પઢી બંધ જ કરી દેવી પડે ને? બેંકવાળા તમને વધુમાં વધુ અગિયાર ટકા આપતા હશે, પણ જો તમે અમારે ત્યાં પાંચ વરસ માટે મૂકશો તો અમે તમને પંદર ટકા આપીશું. અમારો દર તો ચૌદ ટકાનો જ છે પણ તમારા જેવા માણસને માટે અમે એક ટકો વધારે આપીએ તો અમને બીજો ધંધોય મળી રહે.’

‘પણ એવા ચાર ટકા ખાવા જતાં માથે જોખમ કેટલું મોટું? અમારે તો જે ગણો તે આટલી જ બચત હોય. કશું

જો થઈ છે?

આડું અવળું થઈ જાય તો અમારે તો ખેતર વેચ્યેય છુટકો ના થાય.’

‘અરે સરખંચ સહેબ એમાં જોખમ શાનું? આ પેઢી આજે ત્રણ પેઢીથી ચલાવીએ છીએ. કોઈની ફરિયાદ હોય તો ચાલે ખરી? પણ આ રસીદો તો હજુ બે વરસ પછી પાકે છે.’ પેલા શરાફે રસીદો હાથમાં લેતાં ચમકીને કહ્યું.

ને ચમકવાનો દેખાવ કરતાં અપૂર્વએ એના હાથમાંથી રસીદો લઈને જોવા માંડી. ને જોઈને એ હસી પડ્યો: ‘જુઓ શેઠ અમારું પાટીદારનું કામ આવું જાડું. કાલે રાતે જ મેં મારી રસીદોમાંથી બે દિવસમાં પાકતી રસીદો જુદી કાઢીને મૂકી હતી ને તરીખો પણ બરાબર જોઈ લીધી હતી. પણ સવારમાં નીકળતાં બૈરીની રસીદોવાળું પરબિડિયું હાથ ચઢી ગયું. આ તો બધી મળીને લગભગ પચાસ હજારની જ થાય છે. મારી સાસરીમાંથી આપેલા આ પૈસા છે. એનું તો બૈરાને જેમ ફાવે એમ કરે. હું એમાં માથું મારતો નથી. મારી રસીદો પરમ દિવસે જે પાકે છે એ લગભગ સીતેરેક હજારની થાય છે. એ હું કાલે સવારની વેળામાં જ તમને આપતો જઈશ સહી કરીને એટલે તમે પરમ દિવસે બેંકમાંથી વટાવી રાખજો. બપોર પછી હું આવીને એની રસીદો લઈ જઈશ.’

‘રસીદો તો હું વટાવી દેવડાવીશ પણ તમે આવશો ત્યારે આપણે વિચાર કરીને પેઢીમાંથી જુદાં જુદાં નામની રસીદો બનાવીશું કે જેથી તમને ઈન્કમ ટેક્સની તકલીફ ના પડે.’

‘એક વાતનું ધ્યાન રાખજો કે મારી મોટી રકમ તમારી પાસે પડી છે એવી વાત મારા ગામમાં કોઈને કાને જવી ન જોઈએ. હું રહ્યો જાણીતો માણસ. માગવા આવે તો કોને ન પાડું?’ આંખ મીચકારતાં અપૂર્વએ કહ્યું ને પોતાને ફાવતી જ વાત હતી એટલે શેઠ પણ હસીને હકારમાં માથું ધુણાવી રહ્યા.

ત્યાં જ વેલજી હાથમાં પેઢીની બે રસીદો લઈને પૈસા ઉપાડવા આવી પહોંચ્યો. એણે અપૂર્વને બેઠેલો જોયો એટલે છપાતો હોય એમ અચકાઈને ઊભો રહ્યો. અપૂર્વ કહે: ‘લે એમાં અચકા છ શું? પૈસા ઉધાર લેવા આવ્યો હોઈશ.’

‘ના મોટાભાઈ, મેં થોડા થોડા કરીને શેઠકાકા પાસે ભેગા કરી મૂક્યા છે તે આજે કામ લગશે. મનોરકાકાવાળું આંબાવાડિયું રાખવાનો ઘાટ પડ્યો છે. કહે છે કે આજે ને આજે પૈસા આપું તો દસ હજારમાં આપી દઉં.’

‘અલ્યા ના હોય? આંબાવાડિયું દસ જ હજારમાં? મારા બેટા તે ખરો ઘાટ પાડ્યો. હવે મારું માને તો મોઢું ધોવા ના જઈશ, આ તો લક્ષ્મી સામેથી ચાલ્યો કરવા આવી છે. મારે લાયક તાલુકાનું કશું કામ હોય તો કહેજે. શેઠ, એને પૈસા આપો ઝટ તે વાડીવજીફાવાળો થાય. જોયું ને પૈસા બચાવીને મૂકી રાખ્યા હતા તે વખત આવ્યે કામ લાગ્યા ને? અમે નથી બચાવ્યા તે શેઠને ત્યાં અંગૂઠા ચાંપીએ છીએ ને?’ કહેતાં અપૂર્વએ શેઠ સામે આંખ મીચકારી. શેઠે રસીદો લીધી ને કચવાતે મને તિજોરીમાંથી આઠ હજાર ને ઉપર બસો રૂપિયા હિસાબ કરીને કાઢી આપ્યા.

વેલજી જતો હતો એને કહે: ‘ને પાછો આંબાવાડિયું મળ્યાના હરખમાં બધાને મોઢું મીઠું કરાવવાનું ન ભૂલી જતો.’ ને વેલજી ગયો ને બીજે દિવસે પોતાની સીતેર હજારની રસીદો સાથે અગિયાર વાગ્યે આવી જવાનો વાયદો પાકો કરીને અપૂર્વ પણ ઊઠ્યો. એને જતો જોઈ શરાફ મનમાં મલકાઈ રહ્યો. એને થયું કે એની આંટી નીકળી જશે તો કદાચ પેઢી બચીય જશે.

તો થોડે દૂર પાનને ગલ્લે ઊભેલો વેલજી અપૂર્વને આવતો જોતાં મલકાઈ રહ્યો. ‘તમે એને કેમનો બીવડાવ્યો કે એણે ચપ દેતાકને મને રૂપિયા ગણી દીધા?’

‘દબડાવીને પૈસા નીકળતા હશે? મેં તો એને તારી ભાભીની પચાસ હજાર રૂપિયાની રસીદો બતાવી ને કાલે મારા સીતેર હજાર રૂપિયાની રસીદો એને આપવાનો વાયદો કર્યો છે.’

‘તે તમે એને સીતેર હજાર રૂપિયા આપશો?’

‘મારો તો ઘ’ડો બગડ્યો છે કે હવે હું એની પેઢીનું પગથિયું ચઢું? ને મૂળ વાત તો એ છે કે હથેળીમાં વાળ હોય તો મારી પાસે પૈસા હોય. આ તો એને કોણીએ ગોળ લગાડ્યો. છી ને જીભ લાંબી કરીકરીને ચાટ્યા કરતો.’ અપૂર્વએ

જો થઈ છે?

કહ્યું.

ને એ સાંજે બધા વેલજીને ત્યાં ભેગા થયા એ પહેલાં જ બધાને એ વાતની જાણ થઈ ગઈ હતી કે વેલજીના ગયેલા મનાતા પૈસા ભાઈની તરકીબથી પાછા મળી ગયા હતા. વેલજીએ પેલી કોણીએ ગોળ લગાડવાની વાત કેટલાકને કરી હતી પણ એમાં એમને કશી સમજણ પડી ન હતી. અને એટલે તો સાંજે અપૂર્વ આવ્યો કે તરત બધા તેને ફરી વળ્યા ને?

‘ભાઈ, માની ગયા તમારી તરકીબને પણ હજુ અમને એ સમજણ નથી પડતી કે તમે બધું જાદુ કર્યું કેવી રીતે? વેલજી બાપડો છો મહિનાથી આંટા ખાતો હતો પણ એવોયે એને આંબલી પીપળી બતાવીને વાયદે ચઢાવ્યા કરતો હતો.’

‘જો ભાઈ મેં એને મોટી લાલચમાં લપટાવ્યો. મેં એને તમારી ભાભીની પર્યાસ હજારની બેંકની રસીદો બતાવી. એ રસીદો હજુ બે વરસ પછી પાકતી હતી. મેં એને કહ્યું કે ઉતાવળમાં હું ભૂલથી મારી રસીદો લાવવાને બદલે એની રસીદો લઈ ગયો હતો. ને મારી સીતેર હજાર રૂપિયાની રસીદો પરમ દિવસે પાકતી હતી એ હું સહી કરીને એને આપીને એની પેટીમાં ફીક્સ કરાવવાનો હતો.’

‘તે તમે એને સીતેર હજાર રૂપિયા આપશો?’

‘લે, કહેતાય દિવાના ને સુણતાય દિવાના. મારી પાસે હજાર રૂપિયાય નથી ને હું એને સીતેર હજાર કયે ઝાડેથી તોડીને આપવાનો હતો?’

‘પણ મને હજુય એ નથી સમજાતું કે એ ખડનો ખાધેલો લુવાણો તમારી વાત માની ગયો કેવી રીતે?’

‘સાવ સીધી વાત છે. મેં એને તમારી ભાભીની ફીક્સની પર્યાસ હજારની રસીદો તેના હાથમાં મૂકી. એટલે એને મારી વાતમાં એટલો તો વિશ્વાસ બેસે ને કે જેની બૈરીના નામે પર્યાસ હજાર ફરતા હોય એની પાસે વધારે નહીં તોય બેત્રણ લાખ તો હોય જ ને? ને મેં એને એમ કહ્યું કે મારી બીજી રસીદોમાંથી પરમ દિવસે પાકતી રસીદો રાતે જ મેં જુદી કાઢી રાખી હતી એટલે એને એય ખાતરી થઈ જ ગઈ હશે કે મારી પાસે બીજી ઘણી રસીદો પડી હશે. એટલે મારા જેવું મોટું થડિયું હાથમાં આવતું હોય તો એ ડાહીમાનો દીકરો મારી આગળ વટ રાખવા માટે થઈનેય વેલજીના પૈસા ચૂકવી દે કે નહીં?’ અપૂર્વએ કહ્યું ને બધા એની સામે તાકી જ રહ્યા.

‘એણે વેલજીને કાલનો વાયદો કર્યો હોત તો?’

‘એનો ઉપાય મેં પહેલેથી જ કરી રાખેલો હતો. વેલજીને મેં સમજાવી મૂક્યું હતું કે એણે એમ કહેવાનું હતું કે એ જો આજેને આજે જ દસ હજાર રૂપિયા આપી દે તો એને એ ખેતર મળે તેમ હતું ને મેં એમાં હાજિયો પુરાવ્યો કે એ ખેતર મળતું હોય તો મોઢું ધોવા ના જઈશ. હમણાં જ જઈને પૈસા આપી આવ નહીં તો કોક વચમાં ભેંડો મારશે.’

‘તે વેલજી કયું ખેતર રાખવાનો હતો? મારું તો કોઈ ખેતર નહોતું ને?’

‘જે યાદ આવ્યું એ કહી દીધું. મેં કહ્યું કે મનોરકાકાવાળું આંબાવાડિયું દશ હજારમાં મળતું હતું.’

‘કેટલામાં, દસ હજારમાં? મનોરકાકા તને એ આંબાવાડિયાના શેઠાય તને એટલામાં ના આપે. કાલે મારે મનોરકાકાને કહેવું પડશે કે વેલજીની નજર તમારા આંબાવાડિયા પર છે ને દશ જ હજારમાં પડાવી લેવાની એની ઘનત છે.’ ભરતે એને ધબ્બો મારતાં મજાક કરી.

‘હવે એક વાત તો નકકી થઈ ગઈ કે ભાઈ બહુ ભણેલા નથી. પણ એમના જેવી તરકીબ લડાવતાં કોઈને આવડતી નથી. એમણે આજ સુધી તાલુકેથી ગ્રાન્ટો કઢાવી છે એ બેચર પટેલના વખતમાં કંઈ ગઈ હતી? ને આ વેલજીના પૈસા તો પૂછો એને જ, એણે નાહીં નાખેલા હતા કે નહીં. એટલે ભાઈ ભરત, તું હમણાં તો સરખંચ થવાની તૈયારીઓ કરવાનું માંડી જ વાળજે.’ એક જણે પેલી બે દિવસ પહેલાંની વાતને તાજી કરી. ને બધા હસી પડ્યા.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૧૦. અપૂર્વ બાપ બન્યો

ગામથી નીકળ્યાં ત્યારે અપૂર્વ કે રેખાને આશા હતી એના કરતાં વધુ સારી રીતે બેચ ફાર્મ પર ગોઠવાઈ ગયાં હતાં. વધારામાં એમને ગામલોકોનો સહકાર પણ સારો મળ્યો હતો. અપૂર્વની અવનવી હિક્મત જોઈ ધનજી પટેલનો તેને માટેનો અભિનય પણ બદલાયો હતો. એમને લાગ્યું હતું કે અપૂર્વએ ભણવામાં લક્ષ્ય આપ્યું હોત તો એ જરૂર ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયો હોત. પણ એણે ભણવાને બદલે તોફાનમસ્તીમાં બધું કાઢ્યું હતું. જો કે એને અહીં બેચર પટેલ જેવો હરીફ મળ્યો હતો એટલે એની બધી કરામતો અજમાવવાની તક મળતી હતી અને ધનજી પટેલને પણ એના આવા તુકકાઓમાં હવે રસ પડવા માંડ્યો હતો. વળી એ ખંતથી ગામનાં કામ કરતો હતો એટલે એમને વધુ ગમતું હતું.

અપૂર્વને તેના કામમાં મદદ કરવા માટે યોગ્ય સાથીદારો પણ મળી ગયા હતા અને જેમ વખત જતો હતો એમ એમાં ઉમેરો થતો જતો હતો. અપૂર્વની છાપ એવી પડી હતી કે ગામલોકો પોતાનાં અંગત કામ માટેય તેની સલાહ લેવા દોડી આવતા હતા. એમને એવી શ્રદ્ધા બેસી ગઈ હતી કે જે કામનો ઉકેલ કોઈથી ન થાય એ કામનો ઉકેલ અપૂર્વથી થાય. ગામના લડાઈ ઝઘડાની સૂલેહ કરાવવાથી માંડીને લગ્નની વાત ચલાવવાય લોકો અપૂર્વને આગળ કરતા હતા.

જેમ અપૂર્વની આબરૂ અંધાતી જતી હતી તેમ રેખાની છાપ પણ ગામના સ્ત્રીસમાજમાં જામતી જતી હતી. ખેતી અને પશુપાલનમાં એની જાણકારીના અભાવને કારણે જે સ્ત્રીઓ શરૂમાં એની મશ્કરી કરતી હતી એવી સ્ત્રીઓ પણ હવે નાનીનાની બાબતોમાંય તેની સલાહ લેવા દોડી આવતી હતી. એમને હવે ખબર પડી ગઈ હતી કે રેખાને જે અજાણ્યું હતું તે એ છ મહિનામાં શીખી ગઈ હતી અને જે ગામડાની સ્ત્રીઓને નહોતું આવડતું એવું, વાંચવા લખવાનું એને સહજ હતું. વળી રેખાને અંગ્રેજી વાંચતાં લખતાંય આવડતું હતું એ તો આ સ્ત્રીઓને અચંબામાં નાખી દેવા માટે પૂરતું હતું.

વળી થોડા દિવસ પહેલાં ભાઈએ વેલજીના પૈસા કઢાવી આપ્યા ત્યારે રેખાની પર્યાસ હજાર રૂપિયાની રસીદો પેલા શરાફને બતાવી હતી એ વાત ગામમાં બધાને ખબર પડી ગઈ હતી. ને ગામમાં બધાને રેખાની વાત કરવાનું જાણે બહાનું મળી ગયું હતું. ગામની સ્ત્રીઓ કહેવા માંડી હતી કે એની પાસે આટલા બધા પૈસા છે તોય ધણીની પટલાઈ દીપાવવા એ બૈરી આખી ખેતી અને ફાર્મ માથે લઈને ફરે છે. ને જે રેખાને મળ્યાં ન હતાં એવાં બૈરાંચ એને મળવા ને એની સલાહ લેવા આવવા માંડ્યાં હતાં.

રેખાની બેન વળી એનાથીય વધારે ભણેલી છે ને એમને ત્યાં મજૂરીએ આવતાં લોકોનાં છોકરાંને લખતાં વાંચતાં શિખવાડે છે એવું કોઈક જાણી લાવ્યું પછી તો એને મળવા ને પોતાનાં છોકરાં એની પાસે ભણવા મોકલવાય કેટલીક સ્ત્રીઓ આવવા માંડી. ને પૂરું વર્ષેય નહોતું થયું કે અપૂર્વ ફાર્મ અને તેનાં નિવાસી બધાં આસપાસનાં ગામોમાંય જાણીતાં થઈ ગયાં.

બેચર પટેલ આ બધું જોઈને અદેખાઈથી બળી મરવા લાગ્યા. એમના કેટલાક મળતિયાઓ એમની છાવણી છોડી અપૂર્વની છાવણીમાં ચાલ્યા ગયા હતા એ વાતનું એમને બહુ લાગી આવતું હતું. એમને લાગતું હતું કે હવે એમનાં વળતાં પાણી થવા માંડ્યાં હતાં. પંચાયતનાં ડામરનાં પીપડાંની ચોરીનું આળ એમને માથે અપૂર્વએ જ ઓઢાડ્યું હતું એવી એમને સો ટકા ખતરી હતી પણ કોઈ તેમની વાત માનવા તૈયાર જ ન હતું.

કોર્ટમાં એ છૂટી ગયા હતા, પણ એય એમના વકીલે એમને શકનો લાભ અપાવીને છોડાવ્યા હતા, એટલે ગામમાં તો વાતો થતી હતી કે એમણે પૈસા વેરીને કેસ લૂલો કરી નાખ્યો ને છૂટી ગયા હતા. સરકારને ચોપડે ભલે એ નિર્દોષ છૂટ્યા પણ ગામલોકોને ચોપડે તો હજુ એ પીપડાં-ચોર જ ગણાતા હતા.

એમના આટલા વરસના કર્યા-કારવ્યા પર અપૂર્વએ પાણી ફેરવી દીધું હતું. એમને અપૂર્વ પર બરાબરનો

જો થઈ છે?

ગુસ્સો આવતો હતો. એની સામે વેર લેવાની તરકીબો તે રાત દિવસ શોધ્યા કરતા હતા. પણ દિવસ જતો હતો ને અપૂર્વની પ્રતિષ્ઠા વધતી જતી હતી. હવે તેને આવતી ચૂંટણીમાં હરાવીને વેર લેવાની તો કોઈ આશા જ રહી ન હતી. એને આવતી ચૂંટણીમાં હરાવવાનું મુશ્કેલ નહીં પણ સઘંતર અસંભવ હતું એની એમને ખતરી થઈ ગઈ હતી. અને કદાચ એવો પ્રયત્ન કરવો હોય તોય હજુ તો એની આડે ત્રણ વરસ કરતાંય વધુ વખત હતો.

ગામની નિશાળનું પાકું મકાન બંધાઈ ગયું ને અપૂર્વએ પંચાયતમાં જવાનું ઓછું કરી નાખ્યું હતું, પણ એના સાથીદારોએ એને છોડ્યો ન હતો. દર બીજે ત્રીજે દિવસે કાંઈનું કાંઈ કામ કાઢીને બધા તેને ત્યાં આવી પહોંચતા હતા. બધાને તેની અગવડની ખબર હતી એટલે કેટલાક તો એને ઘેર શોધવાને બદલે સીધા પશુવિભાગમાં કે જ્યાં મજૂરો કામ કરતા હોય એ તરફ જ એને શોધતા પહોંચી જતા હતા.

જેમ ગામમાં જુવાનિયાનું ટોળું કામ કરવા તૈયાર થયું હતું એમ ગામના કેટલાક નિવૃત્ત માણસો એમને નવાંનવાં કામ ચિંધવા પણ જાણે કાયમ તત્પર રહેતા હતા. ગામમાં એક કામ પૂરું થયુંય ન હોય ત્યાં એમને માટે બીજું કામ શોધીને તૈયાર રાખવાનું કામ એ લોકો કરી રહ્યા હતા. કયું કામ પહેલું કરવા જેવું છે અને કયું કામ બહુ ઉતાવળનું નથી, અથવા કયું કામ કેટલા પૈસામાં થઈ શકે એમ છે, આવી બધી બાબતો આ વડીલો ભેગી કરતા અને પંચાયતના ધ્યાન પર લાવતા. એમના આવા સર્વેક્ષણને કારણે પંચાયતને તૈયાર કાચા આંકડા મળી જતા એટલે તેમને પણ એ ગમતું. બીજી બાજુ વડીલોને પણ થતું કે નવી પંચાયત એમની સલાહ માનતી હતી.

આમ એક બાજુ અપૂર્વ અને તેના કુટુંબની આબરૂ જામતી જતી હતી તો ગામનાં કામ પણ ઝડપથી થવા માંડ્યાં હતાં, ત્યાં બીજી બાજુ ગામના જુવાનિયાઓની અવર જવર પણ અપૂર્વને ત્યાં વધી ગઈ હતી. સુનંદાનો દીકરો વિમલ એક વરસનો થઈ ગયો હતો. ને એક દિવસ રેખાએ એક દીકરીને જન્મ આપ્યો. અપૂર્વએ એનું નામ ધની(ધનલક્ષ્મી) રાખ્યું ને ધનજીકાકાને એનો ઉછેર સોંપી દીધો.

ધનજીકાકા કહે મારા નામેનામ દીકરીનું નામ પાડીને તારા મનમાં એમ કે એને પરણાવતાં સુધી હું એને ઉછેરી આપીશ, તો ભાઈલા સાંભળી લેજે કે એટલું જીવવાની મારી તૈયારી નથી તમારા હડસેલા ખાવા.'

'તમારે ના જીવવું હોય તો તો તમે જાણો પણ હજુ તમારે માટે સ્વર્ગમા જગ્યા થઈ નથી. મરવાવાળાની લાઈન ઘણી મોટી છે. એટલે મને કે કમનેય તમારે વાટ તો જોવી જ પડવાની છે. ત્યાં સુધીમાં તો ધની મોટી થઈ જ જશે.' રેખાએ મમરો મૂક્યો.

'ને હજુ તો તમારે નવા દાંત આવે પછી રેખાનો પેલો મકાઈનો મોહનયાળ ખાવાનો છે.'

'ના, હવે તો એવો મોહનયાળ રેખા નહીં બનાવે. હમણાં એમણે મારે માટે પેલો ગુંદરપાક બનાવ્યો હતો તે એવો તો નરમ બનાવ્યો હતો કે બે મહિનાને બદલે એક જ મહિનામાં પૂરો થઈ ગયો. આવતે શિયાળે બશેરેક વધારે બનાવજો. એનો સવાદ તો હજુય દાદયે વળગી ગયો છે.' ધનજીકાકાએ અત્યારથી જ આવતા વરસનું પાકું કરવા માંડ્યું.

'આવતે વરસે કેમ? હજુ તો શિયાળો અડધોય થયો નથી. આ વખતે તો મેં બેવડો ઘાણ બનાવ્યો છે પણ બહારના ડબ્બામાં તો થોડો જ કાદ્યો છે. તમે ચવાણાની જેમ હરતાં ફરતાં એક ચકતું ઓછું કરતા જાવ તે આ ઉંમરે તમને નડે એનોય વિચાર કરતા નથી. બહારના ડબ્બામાં પડ્યાં છે એટલાં ચકતાં એક મહિનો ચલાવવાનાં છે. એવા મહિના મહિનાના ત્રણ ડબ્બા જુદા બનાવ્યા છે. તે એમ કરતાં તમારે હોળી આવી રહેશે.

હવે તમે જ કહો, આવી શેઠાણી ધનજી પટેલને મીઠી મધ જેવી લાગે કે નહીં? ને પછી ધનજી પટેલ એની ધનીને વહાલથી ઉછેરે કે નહીં? આ બધી તમારેય સમજવાની વાત છે. પછી કહેતા નહીં કે મને એવી ખબર નહીં.

સુનંદાની નિશાળમાં મજૂરોનાં છોકરાં દિવસે દિવસે વધવા માંડ્યાં. અપૂર્વ ફાર્મ પર જગ્યાય સાંકડી પડવા માંડી. એક દિવસ અપૂર્વ કહે: 'અલ્યા ભરત, સરખંચ તો થતાં થઈશ પણ સેવાની તો થોડી પ્રેક્ટીશ કરવા માંડ. અહીં આ છોકરાં માટે જગ્યા સાંકડી પડે છે ને તારે ત્યાં, આખી વખાર ખાલી પડી છે. તે તારે ત્યાં જ છોકરાંને

જો થઈ છે?

બેસાડવાનું રાખ ને?’

‘તે અહીં કોણે ના કહી છે. કાલ્યે જ આખી વખાર સાફ કરીને આવી દઉં, પછી છે કાંઈ? પણ સુનંદાને રોજ આવવા જવાનું અધરું પડશે. જો કે બપોરનું ખાવાનું ને ચાપાણી તો અમારે ત્યાં કરશે.’

ને એમ નિશાળ ભરતને ત્યાં બેસવા માંડી. ભરત ગામના કામમાં રસથી મચી પડ્યો હતો એ એનાં માબાપને ઘણું ગમ્યું હતું. બેચર પટેલને ત્યાં એની બેસાડાઈ હતી ત્યારે એ એને કાંઈ કહેતાં ભલે નહીં પણ એમને ત્યાં બધી આદતોવાળા માણસો ભેગા થતા હતા એ એમને ગમતું ન હતું. છતાં બેચર પટેલ ભલો અને ચોખ્ખો માણસ હતો એવી એમને ખાતરી હતી એટલે એ ભરતને એમને ત્યાં જતો રોકતાં ન હતાં.

પણ એક બાજુ બેચર પટેલને માથે ડામરનાં પીપડાંની ચોરીનું આળ ચઢ્યું એટલે કરસન પટેલને મનથી એ ઊતરી ગયા હતા. એટલે ભરતે એમને ત્યાં બેસવાનું ઓછું કરી નાખ્યું અને અપૂર્વની સાથે ફરતો થયો એ એમને બહુ ગમ્યું હતું. એમને ત્યાં નિશાળ બેસાડવાની વાત આવી ત્યારે એમણે તરત જ બધી જવાબદારી ઉપાડી લેવાની તૈયારી બતાવી હતી.

બેચર દિવસ નિશાળ ચાલ્યા પછી ભરાતનાં મા મોઢીબેન કહે: ‘તું એકલી અહીં આવ છ ને તારા ભાણાને ત્યાં મેલતી આવ છ તે ધનજીભાઈને બે છોકરાં રાખવામાં તકલીફ પડતી હશે. એના કરતાં કાલથી અહીં જ લેતી આવજે. એવું હશે તો સાંજે તને મૂકવા ડમણિયું મોકલીશ. ને આખો દા’ડો આપણી ભેગો રમશે.’

સુનંદાને તો ભાવતું હતું ને વૈદે કહ્યા જેવું થયું. એ ના પાડે જ શાની! બીજા દિવસથી એ વિમલને લઈને આવવા માંડી. ને મોઢીબેનને કામ મળી ગયું. જેમ જેમ દિવસો જવા લગ્યા એમ એમ સુનંદા જાણે એમના ઘરનું જ એક માણસ હોય એમ એમને લાગવા માંડ્યું. એ ઘણી વખત સુનંદાને રાત રોકાઈ જવાનું કહેતાં પણ સુનંદા બહાનું કાઢીને અપૂર્વને ત્યાં જતી રહેતી. ભરત કહેતો: ‘તારા વગર અપૂર્વ ફાર્મ સૂનું નહીં પડી જાય.’

સુનંદા જવાબ ન આપતી પણ મનમાં બબડી લેતી, કાયમ રહેવા બોલાવતો હો તો વિચારી જોઈ. પણ એનાથી એવું બોલી શકાતું નહીં. ભરત પણ એને વિશે અપૂર્વ અને રેખા પાસેથી થોડે થોડે કરીને તપાસ કરી લાવ્યો હતો એ મુજબ એ એક વખત ઠોકર ખાઈ ચૂકેલી સ્ત્રી હતી એટલું જ એ જાણી શક્યો હતો. ભરતે એને કશું સ્પષ્ટ પૂછ્યું ન હતું પણ મનમાં એ એને વિશે વિચારતો હતો જરૂર. એ આટલું ભણેલી હતી છતાં અપૂર્વ ફાર્મ પર એ જે રીતે ગયે વરસે કામમાં લાગી ગઈ હતી એ જોઈને ભરત તો ભરત પણ ગામના બધા માણસો અચરજ પમી ગયા હતા.

ભરત કદીક નવરો હોય તો સુનંદાની નિશાળને છેડે જઈને બેસી જતો અને સુનંદાનું ભણાવવાનું અટકી પડતું: ‘તમારે ખેતરમાં કામ ના હોય તો ઘરમાં માને કામમાં મદદ કરો પણ અહીં બેસી મારા કામમાં ડખલ ના કરશો.’ એ કહેતી પણ મનમાં તો એ ઈચ્છતી કે ભરત એના વર્ગને છેડે બેસે ને એને છોકરાં ભણાવતી તાકી રહે.

ભરતને પણ તેના આવા બોલવામાં કોઈ ચીઢ કે અણગમો વરતાતાં ન હોઈ એ ઘણી વખત કલાક જેટલો સમય ત્યાં બેસી રહેતો. સુનંદા ભલે એની સામું ન જોતી પણ એના મનમાં આ સમય દરમિયાન ભરતના જ વિચારો ચાલ્યા કરતા. એ પોતાને તાકી રહ્યો હશે એમ એ કલ્પના કરતી છતાં એની સામું જોવાનું ટાળતી.

ભરત પણ એ સામું જોશે ને પોતે એની સામે તાકી રહ્યો છે એ પકડાઈ જશે એવા ભય સાથે એની સામે ચોરીછૂપીથી જોયા કરતો. આજેય ભરત ખેતરમાં દાઢિયાંને કામે વળગાડી સુનંદાનો કલાસ ભરવા આવી પહોંચ્યો હતો. આજે તો એણે મનથી જ નકકી કરી નાખ્યું હતું કે સુનંદાને પૂછવું તો ખરું જ કે એ કોઈ સારું પાત્ર મળે તો લગ્ન કરવા માગે છે કે નહીં? જો એ સામું પૂછે કે સારું પાત્ર એટલે કોણ? તો એનો જવાબ આપતાં એને પરસેવો વળી જાય એમ હતો પણ એક વખત વાત કરી તો પડવાની હતી જ તો શા માટે આજે નહીં?

‘મારે તને એક વાત પૂછવી છે.’ એણે એને કહ્યું.

‘પૂછો, પણ બહુ અધરી વાત ના પૂછતા.’ સુનંદાએ સામે હસીને કહ્યું.

જો થઈ છે?

‘ઘણા વખતથી તને પૂછવાનું વિચારતો હતો પણ તને ગમશે કે નહીં એ વિચારે પૂછવાનું માંડી વાળતો હતો.’

‘એમાં એટલું બધું વિચારવાનું ન હોય? હા એક વાત ખરી કે મને તમારો પ્રશ્ન ગમશે તો હું એનો ઉત્તર આપીશ નહીં તો નહીં આપું.’

‘ભલે એમ રાખો. મારે એમ જાણવું હતું કે તને કોઈ યોગ્ય પાત્ર મળે તો તારે લગ્ન કરવાનો વિચાર ખરો?’ એની સાથે નજર મેળવવાનું ટાળતાં ભરતે પૂછ્યું.

‘તમારા સવાલની સામે મારો સવાલ છે: યોગ્ય પાત્ર કોની દૃષ્ટિએ?’

‘અત્યારે તો મારી દૃષ્ટિએ. પણ તારી દૃષ્ટિએ યોગ્ય ઊતરે તો તારો લગ્ન કરવાનો વિચાર ખરો?’

‘આનો જવાબ મારી એકલીથી ના આપી શકાય, મારે મારી મોટીબેનને અને અપૂર્વનેય પૂછવું પડે. અને એ પહેલાં મારે એ યોગ્ય પાત્ર વિશે પણ જાણી લેવું પડે.’

‘એ પાત્રની ઓળખ આપું પણ એ જો તને પસંદ ન પડે તો મારે માટે ખોટું નહીં લગાડવાનું. આપણો સંબંધ ના બગડે એટલું કરજે.’

‘ભલે.’

‘તો માન કે હું જ એ પાત્ર હોઉં તો.’ અપૂર્વએ ધડકતે દિલે કહી દીધું.

‘તમને ખબર છે કે હું એક વખત ઠોકર ખાઈ ચૂકેલી સ્ત્રી છું ને મારી સાથે મારો એક વરસ કરતાંય મોટો બાબોય છે. વળી તમારી ઈચ્છા હોય ને તમારાં માબાપની મરજી ન હોય તો પણ હું ચલાવી શકું નહીં. તમે એક વખત એમને પૂછી જુઓ ને મને જણાવો તો હું તમને પંદરેક દિવસ વિચારીને જવાબ આપી શકું.’

‘મારાં મા બાપને કશો વાંધો નહીં હોય.’

‘એવું ના ચાલે. તમે એમને પૂછીને મને જણાવો પછી હું આગળ વિચારું. ને મારી બહેનનેય એ પછી જ પૂછું.’

‘તારી એવી જ મરજી હોય તો હું આજે રાતે જ એમને પૂછી જોઈશ ને કાલે તને જણાવીશ.’ ભરતે કહ્યું ને સુનંદાના હૈયામાં આનંદની જે હેલી ચઢી એને સમાવવા એણે લાખ પ્રયત્ન કર્યા તોય એની અસર એના મોં પર વર્તાયા વગર ના રહી. સારું થયું કે ભરત પણ પોતાનો આવેગ છૂપાવવા આડું જોઈ રહ્યો હતો એટલે એને આ ભાવની કશી ખબર ના પડી. ભરતને એક વાતની ખાતરી થઈ કે સુનંદા લગ્નની બાબતમાં વિચારતી હતી ખરી. એણે એ સાંજે જ પોતાનાં માબાપને વાત કરવાનું નકકી કર્યું.

પણ ભરતને હજુ એ વાતની ખબર ન હતી કે સુનંદા તો ક્યારનીય આ તકની વાટ જોતી બેઠી હતી. સાંજે ઘેર જતાં સુનંદા આખે રસ્તે આ જ વિચાર કરતી હતી. ભરતનાં માબાપને પોતે ગમતી જરૂર હતી પણ આ લગ્ન માટે એ લોકો હા પાડશે એવી એના મનમાં હજુ પૂરી શ્રદ્ધા ન હતી. હા, તેને ભરતને માટે પૂરો વિશ્વાસ હતો કે એણે એક વખત નકકી કર્યું હશે તો તેને વળગી રહેશે. પોતે અપૂર્વ અને રેખાને વાત કરશે તો બેમાંથી કોઈ તેને ના પાડવાનાં ન હતાં. ને જેમ પોતાને વિશ્વાસ હતો કે પોતે ભરતની સાથે પરણીને સુખી થશે તેવો જ વિશ્વાસ અપૂર્વ અને રેખાને પણ ભરત માટે હતો.

તે સાંજે ભરતે કરસન પટેલ ને મોઢીમાને સામે બેસાડીને આ વાતની સંમતિ માગી. કરસન પટેલ છેલ્લાં બે વરસથી ભરતને પરણાવવા તત્પર થઈને બેઠેલા હતા. પણ ભરત જે કેળવણીવાળી છોકરી શોધતો હતો તેવી છોકરીઓ આવા વગડામાં આવવા તૈયાર થતી ન હતી. આજે એક યોગ્ય છોકરી ભરતને મળી હતી એ આમ તો એનાં મા અને બાપ બેયને ગમતી હતી પણ એને મોટી ખોડ હતી. એ એક વખત પરણીને પસ્તાયેલી હતી અને વધારામાં એને એક વરસનો એક દીકરો પણ હતો.

હવે જમાનો બદલાયો હતો એટલે જો ચલાવવું હોય તો આ ચાલી જાય તેમ હતું પણ કરસન પટેલ જેવા સુખી

જો થઈ છે?

અને આબરૂદાર માણસને માટે આ ડાઘ વધારે પડતો હતો, તો સામે પક્ષે ભરતની ઈચ્છાય એમને મન ઘણું મહત્વ ધરાવતી હતી. જ્યારથી એમણે આ કાર્મ લીધું હતું અને ઘરબાર વેચીસાટીને એ કાર્મ પર રહેવા આવી ગયા હતા ત્યારથી એમનો જ્ઞાતિ સાથેનો સંબંધ વરસો વીતતાં ઓછો ને ઓછો થતો ગયો હતો.

છતાં એમણે ભરતને સમજાવવા પ્રયત્ન કરી જોયો: ‘જો ભાઈ, અમારે હવે કાઢ્યાં એટલાં વરસ ક્યાં કાઢવાનાં છે? પણ તારે તો હજુ આખી જિંદગી સામે પડી છે. આવાં લગન કરીને તું નાતમાં અટૂલો પડી જઈશ. આપણી પાસે ખાતાં ના ખૂટે એટલા પૈસા છે પણ નાતના ટેકા વગર માથું ઊંચું રાખીને ચાલવાનું અઘરું છે. તું સમજું તો સારું. બાકી તો તારી ઈચ્છા. અમારે તો તારી ખુશી જોઈએ.’

‘તો ઘજી માની લો કે મારી ખુશી એમાં જ છે. ને આવાં લગન નાતમાં કાંઈ પહેલી વખત થતાં નથી. નાત હવે કોઈનેય નાત બહાર મૂકી શકતી નથી. ઊલટા નાતવાળા એમને હવે સામે ચાલીને બોલાવતા પણ થયા છે. ને આવતાં પાંચસાત વરસોમાં તો નાત આખી બદલાઈ જશે. ને નહીં બદલાય તોય મને એની પડી નથી. મારે તો તમે બે મને હસતે મોંએ હા પાડો એ જ અગત્યનું છે.’

‘જો એક ડાઘો ના હોત તો છોડી ઘરમાં અજવાળું કરે એવી છે. મને તો મા મા કરતાં એનું મોઢું જ દુખતું નથી. જ્યારથી એ અહીં આવતી થઈ છે ત્યારથી તો મૂઈ બપોરનું ખાવાનુંય એ હસ્તાંકરતાં બનાવી દે છે. મને તો હાથેય લગાડવા નથી દેતી.’

કરસન પટેલેય મોઢીમાની વાતમાં ડોકું હલાવી સંમતિ આપી. પણ ભરતને છેલ્લી વખતની ટકોર કરી: ‘અમારી કોઈ વાતે તને ના નથી પણ જે કરું એ જોઈ વિચારીને કરજે. અમારે તો જે ગણો એ તું છો. કાલે અતારે તમારા બેમાં કશી અણબન થાય તો અમારા જીવ તો પડીકે જ બંધાઈ જાય. ભગવાન તારું ભલું કરે.’

બીજે દિવસે રવિવાર હતો. ને રવિવારે તો ગામની નિશાળમાં ભણતાં છોકરાંનેય એમના માબાપ આવીને સુનંદાની આ નિશાળમાં ભણવા મૂકી જતાં હતાં એટલે ભરતની વખાર રવિવારે તો નાની પડતી હતી. કરસન પટેલ વિચારતા હતા કે જો આવું ને આવું ચાલ્યું તો ગામની નિશાળ બંધ કરીને અહીં જ નિશાળ શરૂ કરી દેવી પડશે. પણ એવીએ જો વહુ બનીને પોતાના ઘરમાં આવશે તો એની આ નિશાળ ચાલુ રહેશે કે એને બદલે કોઈ બીજી જ પ્રવૃત્તિ એ બે જણાં શરૂ કરી દેશે એની જ એમને વિમાસણ હતી.

ને બેએક દિવસ પછી એક સાંજના અપૂર્વ અને રેખા એમને બારણે આવીને ઊભાં રહ્યાં. કરસન પટેલ સમજી ગયા કે ભરતને સંદેશે એ આવ્યાં હતાં. ને કાર્યી ઘડીમાં ભરત અને સુનંદાનાં લગનની વાત પકી થઈ ગઈ. બીજે દિવસે તો દોસ્તોમાંય વાત ફેલાઈ ગઈ કે ચાલુ સરપંચ ને ભાવિ સરપંચ બેય ભાવિ સાઢુ બન્યા છે. ને દોસ્તોનાં ટોળાં ભરત અને અપૂર્વને ત્યાં જામવા માંડ્યાં. કેટલાકે તો કહ્યુંય ખરું: ‘હવે લાગે છે કે તે સરપંચ થવાની પાકી તૈયારી કરી દીધી છે. ગામનું કામ કરતાં પહેલાં કાર્મનું કામ સંભાળી લે એવી પટલાણીનુંય તે પાકું કરી દીધું.’

‘ભાઈએ એને સરપંચ બનાવવાનું નકકી કર્યું એટલે કાર્મ સાચવે એવી પટલાણીય એમણે જ વળાવી આપી. બેય જણાએ બધું આપણથી છાનું જ પતવ્યું. બાકી આપણને વહેમ આવી જવો જોઈતો હતો જ કે ભાઈએ નિશાળ પોતાને ત્યાંથી ભરતને ત્યાં વળાવી ત્યારથી જ બેયની સંતલસ શરૂ થઈ ગયેલી હશે.’

કરસન પટેલ કહે: ‘મારે એકનો એક દીકરો છે તે ધામધૂમથી પરણાવીશ.’

તો અપૂર્વ કહે: ‘મારેય એકની એક સાળી છે તે હુંય ધામધૂમથી પરણાવીશ.’

દોસ્તો કહે: ‘અમારેય બે સરપંચનો ભેગો અવસર છે તે અમેય શું કરવા સાઢું કરીશું? અમેય આખા ગામને નોતરીને લઈને આવીશું.’

ને આખું ગામ હિલ્લોળે ચઢાવીને લગન ઊકેલીને, અપૂર્વએ ગામ આખાને જમાડવાની તક ઝડપી લીધી. બેયર પટેલ પણ ધનજી પટેલ અને બેચાર બીજા પટેલિયાના સમજાવ્યા સમજી ગયા ને અવસરમાં પાઘડી પહેરીને હાજર

જો થઈ છે?

રહ્યા હતા. મનથી એમણે સ્વીકારી લીધું હતું કે અપૂર્વ એમને આંખમાં કણાની માફક ખૂંચતો હોય તો પણ હવે પછીનો સમય એનો હતો. હવે પોતાની આગેવાનીનાં વળતાં પાણી થયાં હતાં એટલે એમણે પેલા લોકો સમજાવવા આવ્યા એ તકને તરત જ વધાવી લીધી ને? એ અપૂર્વ અને ધનજી પટેલને સારી રીતે મળ્યા. ગામલોકોએ આ જોયું અને તેમને થયું કે બેચર પટેલે છેવટે દારીને ખાનદાની બતાવવાની તક ઝડપી લીધી છે. કોઈને એમ ન લાગ્યું કે એ ગામના જૂના આગેવાન તરીકે આ પ્રસંગમાં હાજર રહ્યા હતા. બધા એમનો આ ઉમળકો સમજતા હતા.

કેટલાકે તો કહ્યુંય ખરું કે ભાઈએ આવતે વરસે ભરતને સરખંચ બનાવવાનું નક્કી કર્યું છે. બેચર પટેલે આ સાંભળ્યું ને મનમાં સમસમીને રહી ગયા. એમને કદાચ થયુંય હશે કે એ લોકો બધા પોતાને સંભળાવવા માટે જ આવું કહેતા હશે. અને તેમના આવા માનવા પાછળ કારણ પણ હતું. જે કોઈ આવી વાત કરતા હતા એ બધા ભરત પણ અપૂર્વના જેવો જ સેવાભાવી છે એ વાત પણ કરતા જ હતા.

[અનુક્રમ =>](#)

૧૧. ટેલીફોન આવ્યા

અપૂર્વ સરપંચ થયો ત્યારથી જ એણે ગામમાં ટેલીફોનની લાઈન માટે અરજી કરી દીધી હતી અને એને માટે પોતાની વગ વાપરવા માંડી હતી. એણે એમના વિભાગના ધારાસભ્યને હાથે ગામના વોટરવર્ક્સનું ઉદ્દાટન કરાવ્યું હતું. અને ત્યારથી જ એમને કાને ટેલીફોનની વાત પચારવા માંડી હતી. જો કે ગામલોકોને ટેલીફોનની એટલી બધી અગત્ય લાગતી ન હતી. વળી ગામમાં ટેલીફોનનો ખર્ચો વેઠી શકે એવા ઘર ભાગ્યે જ બે ચાર હતાં. ને તેમને ટેલીફોન જરૂરી લાગતો ન હતો. હા, ગામની આસપાસનાં બધાં ફાર્મવાળાને એની જરૂરેય હતી અને એ બધા એને માટે ખર્ચો કરવાય તૈયાર હતા.

અપૂર્વની વારંવારની ટકોર અને ગામની થઈ રહેલી પ્રગતિને લક્ષમાં લઈને ગામને ટેલીફોનની સેવા આપવાનું નક્કી થયું. આજુબાજુનાં ગામમાંથી પણ કેટલાક આગેવાનો આ જાણીને અપૂર્વને મળવા આવી પહોંચ્યા. જો વહેરાઈત ગામ સુધી ટેલીફોનનાં દોરડાં નંખાવાનાં હોય તો એની આજુબાજુનાં ગામોનેય ટેલીફોનની સેવામાં આવરી લેવાય એવી વાતો લઈને બધા આવતા હતા. અપૂર્વએ આ બધાની આગેવાની લઈને ખાતામાં દોડાદોડી શરૂ કરી દીધી. અને થોડા જ દિવસોમાં ખાતામાંથી ખરીતો આવી ગયો કે જે ગામમાંથી પાંચ કે વધુ ટેલીફોનનાં જોડાણો માટે માગણીઓ આવશે એ ગામોને પણ આ યોજનામાં આવરી લેવામાં આવશે.

બીજાં પાંચ ગામો તૈયાર થઈ ગયાં એટલે વહેરાઈત ગામમાં નાનકડું ટેલીફોન એક્સચેન્જ શરૂ કરવાનું અને ત્યાંથી આજુબાજુનાં પંદર ગામોને ટેલીફોનની સેવા આપવાની યોજના મંજૂર કરવામાં આવી. આ માટે વહેરાઈત ગામે એક પાકું મકાન બનાવી આપવાનું હતું. ટેલીફોનખાતું એનું ભાડું આપવાનું હતું. પણ લગભગ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે મકાન બંધાવી આપવાની વાત સહેલી ન હતી. અપૂર્વની દોડાદોડી અને તાલુકે ઊભી થયેલી એની છાપને કારણે એક બૈંકે મકાન માટે લોન આપવાની તૈયારી બતાવી પણ ચોથાઈના રૂપિયા પચીસ હજાર ભરવા પડવાના હતા ને ગામની તિજોરીમાં તો પંદર હજાર જ હતા. ભરતે ખૂટતા પૈસા આપ્યા ને દર વખતની જેમ પેલા કોન્ટ્રાક્ટરે એનો ઘાટ પાડી આપ્યો. ને ભાડાની આવકમાંથી બૈંકનો હપ્તો ભરાતાંય વરસે થોડા પૈસા વધે એવી શરતે એક્સચેન્જ માટેના મકાનની જોગવાઈ થઈ ગઈ.

ને એક બાજુ ટેલીફોનના ધાંભલા રોપાઈને એની પર દોરડાં ખેંચાવા માંડ્યાં કે બીજી બાજુ એક્સચેન્જનું મકાન પણ તૈયાર થઈ ગયું. અપૂર્વએ ધામધૂમથી એક્સચેન્જનું ઉદ્દાટન કરાવ્યું. આજુબાજુનાં ગામવાળા પણ એમાં સામેલ થયા ને એમણે ઉજવણીમાં પોતાનો ફાળો આપવાની તૈયારી બતાવી, પણ વહેરાઈત ગામના આગેવાનોએ એકી અવાજે કહી દીધું કે બધાં ગામને હાજર રહેવાનાં ને જમવાનાં નોતરં ભલે હતાં પણ આવસર તો વહેરાઈતનો હતો એટલે ખર્ચ તો જે થશે એ ગામ જ ભોગવશે.

ટેલીફોનની સેવા શરૂ થઈ એની સાથે જ અપૂર્વની સેવાય જાણે શરૂ થઈ. નવી નવી લઈનો નંખાઈ હતી એટલે એમાંય કેટલીક વખત ખામી ઊભી થતી હતી અને ગામડાના લોકોય ટેલીફોનના વપરાશથી અજાણ્યા હતા એટલે આ ખામી એમને વધારે પ્રમાણમાં જણાતી હતી. જ્યારે આવી ખામી ઊભી થાય ત્યારે આજુબાજુનાં ગામના લોકો ટેલીફોન ખાતામાં ફરિયાદ કરવાને બદલે સીધા અપૂર્વની પાસે જ દોડી આવતા હતા. અપૂર્વ એમની હાજરીમાં જ ફોન કરી એમના વતી ફરિયાદ નોંધાવતો હતો અને એમને સમજણ પાડતો હતો. આ બધું જોઈને હસીને ધનજી પટેલ એક દિવસ કહે: ‘હવે તુંય સુનંદાના જેવી નિશાળ જ શરૂ કરી દે ને બધાને ટેલીફોન વાપરવાનું શિખવાડ.’

‘એ તો શરૂમાં બધાને અગવડ પડે, વરસ પછી તમે જો જો કોઈ કશું પૂછવા આવે તો.’

‘પણ મને એ નથી સમજાતું કે ગામડાના આ લોકને ટેલીફોનની એવી શી જરૂર છે? ખોટા ખરચા.’

જો થઈ છે?

‘તમને શરૂમાં એવું લાગે છે પણ જેટલો ખરચો થશે એના કરતાં વધારે ફાયદો એનાથી થવાનો છે. ગામડાના આ અભણ લાગતા લોકો વરસ વંટોળમાં તો શહેરનાં બજારોના ભોમિયા થઈ જશે ને પોતાના ગામમાં નાના મોટા ધંધા લઈને બેસી જશે. બે મહિના પછી બધાં ગામને જોડતી એસ્ટી બસ શરૂ થઈ જશે અને આપણા ગામમાં નાનકડું બજાર શરૂ થઈ જશે. શરૂમાં બધાં ગામનો ધંધો આપણા ગામમાં ખેંચાઈ આવશે પછી આપણું જોઈને બધાં ગામમાં નાનાં મોટાં બજાર શરૂ થઈ જશે, તમે જો જો તો ખરા.’

‘તે તું એસ્ટી બસ પણ શરૂ કરાવવાનો છું?’

‘બધી વાત લગભગ પાકી થઈ ગઈ છે. ચારેય બાજુનાં ગામેથી બે બસો ભરત અને બેચર પટેલના ફાર્મ વચ્ચે ભેગી થાય અને ત્યાંથી આપણા ફાર્મ પર આવીને ગામમાં જાય અને ત્યાંથી તાલુકે જાય. આજુબાજુનાં ગામને રોજની બેબે બસોનો લાભ મળે ને આપણને રોજની ચાર બસોનો લાભ મળે એવી પાકી તૈયારી થઈ ગઈ છે. આ શિયાળાના સમયપત્રકમાં એ ચાલુ થઈ જશે.’

‘આ વાત તો આખા ગામમાં કોઈનેય ખબર હોય અમ લાગતું નથી. તે તે એકલાયે આ બધું ધકાવ્યું છે કે શું?’ ધનજી પટેલે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

‘અમારા ટોળાના બધા જાણે છે પણ હજુ અમે કોઈને બહાર વાત કરી નથી. હવે વખત આવ્યો છે એટલે બધાને વાત કરીશું. બેત્રણ મહિનામાં તો બસ સેવા ચાલુ થઈ જશે એવી ગણતરી છે. આપણા ફાર્મને ખૂણે તો પાંચસાત માણસો બેસી શકે એવું નાનકડું બસ સ્ટેન્ડ પણ બનાવવાની મારી ઈચ્છા છે.’

ને આ એસ્ટી સેવા શરૂ કરવાની વાત કેમની ફૂટી ગઈ એની તો ખબર નથી પણ આજુબાજુનાં ગામેથી રોજને રોજ કોઈને કોઈ અપૂર્વને મળવા આવવા લાગ્યું. અપૂર્વ પોતાના ફાર્મને ખૂણે પોતાને ખરચે નાનકડું બસ સ્ટેન્ડ બાંધી આપવાનો છે એ જાણ્યા પછી બધા ગામવાળા પોતપોતાના ગામમાં બસ સ્ટેન્ડ બાંધવા તૈયાર થઈ ગયા. એમાંના કેટલાકે તો અપૂર્વના જાણીતા પેલા કોન્ટ્રાક્ટરને કામ સોંપીને સરસ મઝાનાં બસ સ્ટેન્ડ બાંધવાની તૈયારીય બતાવી. અપૂર્વએ એમને માથે બધો ખરચો ન પડે ને એસ્ટી કોર્પોરેશન પાસેથી થોડી મદદ મળે અને કોન્ટ્રાક્ટર પાસેથીય થોડી મદદ મળે એવું ગોઠવી આપ્યું.

ને બસ સેવા શરૂ થઈ તે દિવસથી જ બધાં ગામોમાં સરસ મઝાનાં બસ સ્ટેન્ડ પણ કામ કરતાં થઈ ગયાં. હવે ટેલીફોન અને બસની સેવામાં અપૂર્વએ જે મદદ કરી હતી અને પોતાની વગ વાપરી હતી એનાથી પ્રભાવિત થયેલા લોકો પોતાના ગામનો વિકાસ પણ વહેરાઈત જેવો કરવા માટે અપૂર્વની સલાહ લેવા રોજરોજ આવવા લાગ્યા.

આ બધું જોઈ ધનજી પટેલ બહારથી આવેલા લોકોને કહે: ‘તમે બધા મનતા હો કે આ બધું એવોયે કરે છે, તો એ સાચું નથી. વહુએ આખું ફાર્મ માથે લઈ લીધું છે એટલે એ આ બધું કરી શકે છે, નહીં તો એ કાછડો વાળીને ખેતરમાં પાણી વાળતો હોત કે કરબડિયો કાઢતો હોત.’

‘કાકાને એ સારું સારું બનાવીને ખવડાવે છે એટલે કાકા એનાં જ વખાણ કર્યા કરે છે. આપણે કાંઈ કરીએ એ તો બધું આટાલૂણમાં જાય છે.’

‘ને મને સારું બનાવીને ખવડાવે છે ત્યારે તું તો ઉપવાસ કરતો હોઈશ? તું તારે પટલાઈ ફૂટ્યા કર તને વહુના જેટલીય ખેતીમાં સમજણ ના પડે હવે તો.’

‘તે બેચર પટેલને બાજરીના ઊતારામાં પાછા પડ્યા ત્યારે તો મારી જ હીકમત કામ લાગેલી ને?’

‘ત્યારેય વહુ તારી સાથે હતી એટલે જ તો. નહીં તો તારા એકલાનું એ ગજુ નહીં, બેચર પટેલને પાછા પાડવાનું.’ ધનજી પટેલ અને અપૂર્વની આવી જીભાજોડી સાંભળી પેલા માણસ મનમાં જ હસી રહ્યા. રેખા પૈસાવાળા ઘરની છોકરી હોવા છતાં ખેતીની બધી જવાબદારી માથે લઈને ફરતી હતી એટલે જ અપૂર્વ એનો આખો સમય સેવામાં ગાળી શકતો હતો એ વાત તો ફરતાં બારેય ગામમાં જાણીતી થઈ ગયેલી હતી.

જો થઈ છે?

ત્યાં રેખા ચાના પ્યાલા લઈને આવી એટલે અપૂર્વને કહેવાનું બહાનું મળી ગયું: ‘તમે આ ચાનો ઘૂંટડો ભરશો તોય કાકા કહેશે કે મને એના જેવી ચા બનાવતાંય નથી આવડતી.’

‘કાકા જાણે છે જ ને? ધનીના જન્મ વખતે હું ખાટલે પડી હતી ત્યારે તમારા હાથની કડવા કળિયાતા જેવી ચા પીને એ ઉભાઈ ગયા હતા. ને રોજની ત્રણ વખતને બદલે એમણે એક જ વખત ચા પીવાનું કરી નાખ્યું હતું ને?’ કાકાને બદલે રેખાએ જ જવાબ આપી દીધો.

‘આ ચારેય બાજુનાં ગામવાળા લોકો બાપડા ભાઈ ભાઈ કરતાં ધરાતા નથી ને ઘરમાં કોઈને આપણી કશી કિંમત નથી.’ અપૂર્વ પેલા માણસો સામે જોઈ બોલી ઊઠ્યો.

‘એમને બે દિવસ તમારા હાથની ચા બનાવીને પીવડાવો એટલે બધા તમને ભાઈ ભાઈ કરવાને બદલે બાય બાય ના કરે તો મને કહેજો.’

‘આવતે વરસે ફરતાં બારેય ગામની પંચાયતના સભ્યોનો એક સત્કાર સમારંભ યોજવાનો વિચાર છે તે એ વખતે બધાંની પાસે ઠરાવ કરાવીને તમને એક સર્ટિફિકેટ અપવી દઈશ કે અમારા કાકાની રેખા વહુ આખા બાર ગામના પથકમાં સૌથી સારી ચા બનાવે છે. પછી એ ગળે લટકાવીને ફરજો તમે કાકા ને ભત્રીજી.’ અપૂર્વએ કાકાને ઉડાવ્યા. પેલા મહેમાનો એમની આ જીભા જોડી રસથી સાંભળી રહ્યા હતા.

‘જો તમારી એવી યોજના હોય તો એ સમારંભ મારા ગામમાં જ રાખવા દો. ગયે વખતે તમે ટેલીફોનના ઉદ્દ્યાનમાં બીડું ઝડપી લીધું એટલે હું કાંઈ ન બોલ્યો પણ આ વખતે તો બધાએ અમારા ગામમાં જ આવવાનું છે. અમનેય થોડો લહાવો લેવા દો. બધાનાં પગલાં અમારા ગામમાં થાય તો ગામનેય લાભ થાય.’ અપૂર્વએ ખાલી કહેવા પૂરતો મમરો મૂક્યો ને પેલો તો એને વળગી જ પડ્યો. હવે અપૂર્વને પાછા હઠવાની જગ્યા જ ન રહી. એને થયું કે જે અવસરની વાત હજુ પોતાના દોસ્તોમાંય કરી નથી એવો અવસર પારકા ગામમાં ઉજવાવવાની વાતથી દોસ્તોમાં ચડભડ જરૂર થશે અને પોતાને એનો જવાબ આપવો પડશે.

‘તમારે એ અવસર ઉજવવો હોય તો મને વાંધો નથી. એમાં આખા ગામનો સાથ જોઈશે અને વધારે નહીં તો ત્રણચાર હજાર રૂપિયા જેવો ખર્ચો થશે એની વેતરણ અગાઉથી કરી લેજો. ને બને તો આ ખર્ચો પંચાયતમાં ન પાડતાં, ગામફાળાથી ભેગો કરશો તો આખા ગામને પોતાનો અવસર હોય એવી ભાવના ઉત્પન્ન થશે, ને બધા અવસર દીપાવવા મન મૂકીને કામ પણ કરશે.’ અપૂર્વએ કહ્યું ને પેલા લોકોને એની વાત શીરાની જેમ ગળે ઊતરી ગઈ.

‘આ અમે તમારી પાસે નોંધણી કરાવી દીધી. હવે કોઈ બીજાને વાત કરો એનો વાંધો નહીં પણ આ વરસે તો એની ઉજવણીનું બીડું અમારા ગામે ઝડપ્યું છે એટલી ચોખવટ કરી દેજો. ને અમે આ રવિવારે પંચાયતની એક સભા આ માટે બોલાવીશું. તમારે પાંચસાત આગેવાનોએ એમાં આવવાનું છે. સવારની બસમાં આવવાનું ને સભા પત્યા પછી બપોરે અમારે ત્યાં જ જમવાનું.’

‘અમારું ત્યાં શું કામ છે? તમને ઠીક લાગે એમ તમારે ગોઠવવાનું. ગામનું સારું દેખાય એવું આયોજન કરવાનું.’

‘ના તમારા વગર અમારે પગલુંય નહીં ભરવાનું. તમારી હાજરી હોય એનાથી જ ગામના લોકોને ઉત્સાહ મળે. ને તમારા જેટલો જાહેર કામનો અનુભવ આખા પંથકમાં બીજા કોઈને છેય ક્યાં?’

‘હા, તમારી એ વાત સારી. એ નિશાળમાં ભણતો હતો ત્યારે ચૂંટણીનો પ્રચાર કરવા ગયેલો ને કોંગ્રેસવાળાએ એનાં ઠાઠાંય ભાગેલાં. એના જેવો એનુભવ આપણી બાજુનાં ગામમાંથી કોઈનેય થયો નહીં હોય.’

‘એ તો કાકા એવું છે ને કે જે માર ખાય એ માલ ખાય. ને વખત આવે ત્યારે બે સામી મારીય લઈએ.’ અપૂર્વએ કહ્યું અને કાકા મલકાઈ રહ્યા. પેલાને આમાં કશી સમજણ પડી હોય કે નહીં પણ એય એમની સાથે મલકાઈ રહ્યા.

સંજે બધાએ આ સમારંભની વાત જાણી ને બધા અપૂર્વને ફરી વળ્યા: ‘આવો મોકો હાથે કરીને પરકા ગામને

જો થઈ છે?

હાથ કેમ જવા દીધો. તમને પંચાયતના પૈસાની ચિંતા હોત તો અમે ગામમાં ફાળો કરીને એટલા પૈસા તો ભેગા કરી લેત. એક જણે પોતાની હૈયાવરાળ કાઢી.

‘પૈસાની તો મને જરાય ચિંતા ન હતી. એટલા પૈસા તો હું શહેરના નાનામોટા વેપારીઓ પાસેથી કઢાવી લાવત પણ જ્યારે પેલાએ સામે ચાલીને બીડું ઝડપી લીધું ત્યારે મને થયું કે આપણે એક વખત એમનો શો અનુભવ થાય છે એ જોઈએ. પછી આવતે વખતે આપણને એનાથી સારું કરવાની સમજણ પડે. ને એવાયે આ અવસર ઉજવવાના છે એમાંય આપણી દોરવણી પ્રમાણે કરવાના છે એટલે આપણો હાથ ઉપર જ રહેવાનો છે.’

‘ભાઈ તમારી વાત મારી સમજણમાં આવતી નથી પણ આવી વાતની આપણે પહેલ કરીએ એના જેવો વટનો અવસર હાથે કરીને એમને આલી દેવાની વાત મને તો બરાબર લાગતી નથી.’ બીજા એક જણેય પોતાનો અભિનય જણાવ્યો.

‘તને ગમે કે ના ગમે પણ ભાઈએ એક વખત પેલાને હા કહી દીધી છે એટલે એમાં બળાપો કરવાનો અર્થ નથી. ભાઈએ જે કર્યું હશે એ જોઈ વિચારીને જ કર્યું હશે ને?’ બીજા એકે કહ્યું.

‘જેને આ ના ગમતું હોય એ બધા અત્યારથી જ કેડ બાંધજો. આવતે વરસે આપણે આનાથી અલગ પ્રકારનો ને વધારે ભભકાદાર સમારંભ યોજવાનો છે.’ અપૂર્વએ દોસ્તોની નિરાશા ખંખેરી નાખવા નવી વાત કરી. જો કે આવતે વરસે નવો એટલે કેવો સમારંભ એ વહેરાઈત ગામમાં ઉજવવા માગતો હતો એનો આછો-પાતળો ખ્યાલેય એને ન હતો.

‘પણ આ વરસે જ એવો સમારંભ કર્યો હોત તો?’

‘મારે એ કરવો ન હતો. આપણે એવો મોટો અવસર ઉજવી લઈએ એટલે બીજાં ગામવાળા ગભરાઈ જાય. એમને મનમાં એમ જ થઈ જાય કે આવો અવસર કરવાનું એમના ગામનું ગજું નહીં. આપણે એવું થવા દેવું ન હતું. બધાં ગામ પોતાના ગજા પ્રમાણે આવા મેળાવડા યોજે ને બારેય ગામમાં ભાઈચારો વધે તો ભવિષ્યમાં કામ લાગે. જો તમને લાંબી ગણતરી આવડતી હોય તો માનજો કે આ અવસર આપણે સામે ચાલીને બીજા ગામને ઉજવવા આપ્યો છે એ પાયાનું કામ કર્યું છે.’

‘ભાઈ વિધાનસભામાં જવાનું તો નથી ગેઠવતા ને? એવું હોય તો પહેલેથી કહેજો કે કમર કસીએ.’

‘આવતે વરસે આવતી ચૂંટણીમાં આપણા વિસ્તારમાંથી સ્ત્રી અનામત બેઠક આવે છે. એટલે ભાઈને કોઈ ચાન્સ નથી. પણ ભાઈ, વિચાર માંડી વાળવા જેવો નથી. ભાભી તમારા કરતાં એક તસુય પાછાં પડે એમ નથી. કરી નાખો કંકુના. આપણો તમને પૂરેપૂરો ટેકો છે.’

‘ભાઈએ એ વિચાર્યું હોય કે નહીં પણ મને લાગે છે કે વેલજીની વાત વરાબર છે. આ વખતે આપણે તન તોડીને પરકા ગામનો અવસર દીપાવવા સાથે આપીએ. પછી આવતે વરસે બધાં ગામને આમંત્રણ આપીને આપણા ગામમાં એવો અવસર ઉજવીએ અને ગામની પ્રવૃત્તિઓ એમને બતાવી કે એમને થાય કે ભાઈ જેવો લાયક માણસ હોય નહીં ને આવી પ્રવૃત્તિઓ થાય નહીં. ને આજેય બધાં ગામમાં ભાઈનું નામ ગાજતું તો થઈ જ ગયેલું છે. ને જેટલાં ભાઈને ઓળખે છે એટલાં રેખાબેનનેય ઓળખે છે.’

અપૂર્વએ એક તુકકો પેલાને વાતવાતમાં બતાવ્યો ને પેલો એને વળગી પડ્યો. હવે આ બધા એમાંથી આખા રામાયણની રચના કરવા માંડી પડ્યા હતા. એને બોલવું હોય તોય કોઈ એનું સાંભળે તેમ ન હતા. હજુ તો વિધાનસભાની ચૂંટણીને લગભગ બે વરસની વાર હતી, એટલે પડશે એવા દેવાશે એમ માની એણે મન મનાવ્યું.

ને વાત કોણે બહાર પાડી દીધી એની તો ખબર નથી પણ પેલા લામણા ગામની એ સભા પહેલાં જ એ વાત જાહેર થઈ ગઈ કે આવતી ચૂંટણીમાં ભાઈનાં પત્ની રેખાબેન ઊભાં રહેવાનાં હતાં. ને એક દિવસ લામણાથી પાંચસાત માણસો રેખાબેનને આમંત્રણ આપવા આવી પહોંચ્યા. હજુ અપૂર્વ કે રેખાએ આ વાતને ગંભીરતાથી વિચારીય ન હતી ત્યાં રેખાનો ચૂંટણીપ્રચાર જાણે શરૂ થઈ ગયો હતો. ને એક વાત સારી હતી કે ફરતાં બારેય ગામમાં રેખાની બરોબરી

જો થઈ છે?

કરે એવી જો કોઈ સ્ત્રી હોય તો એ ફક્ત સુનંદા જ હતી એટલે એ બેમાંથી એક ચૂંટણીમાં ઊભું રહે તો બીજી કોઈની એમની સામે ઊભી રહેવાની કે ચૂંટાવાની કોઈ શક્યતા જ ન હતી.

અરે બેચર પટેલે વાત જાણી ને એ પહેરેલે લૂગડે જ આવી પહોંચ્યા ને? 'જો ભાઈ ના ના પડતો. આખા વિસ્તારમાં રેખા વહુથી વધારે લાયક બીજું છે જ કોણ? એ ગાંધીનગર તો શું પણ જરૂર પડે તો દિલ્હીમાં જઈનેય ગામનો ડંકો વગાડી આવે એમ છે. ને અમેય અમારાથી બનતો ટેકો કરીશું.'

બેચર પટેલના આવા વલણથી ધનજી પટેલ પણ આશ્ચર્ય પામી ગયા. એમને થયું કે બેચર પટેલ આટલા બધા કેમના બદલાઈ ગયા હશે? જો કે ભરત ને સુનંદાનાં લગ્ન વખતથી જ એ થોડા તો બદલાયા જ હતા. પણ આ વાત જાણી ત્યારથી જ બેચર પટેલ સમજી ગયા હતા કે રેખા કોંગ્રેસમાંથી ઊભી રહે કે ભાજપમાંથી ઊભી રહે કે પછી અપક્ષ ઊભી રહે તોય એનો વિજય નિશ્ચિત હતો, પછી એનું સમર્થન કરવામાંથી પોતે પાછા રહી જાય તો બારના ભાવમાં જ જાય ને? એટલે એમણે આ વખતે તો અગમચેતી વાપરી હતી. ને એમના આ ઉત્સાહે ગામના યુવાન વર્ગનેય અચંબામાં નાખી દીધા હતા ને?

અપૂર્વ એમને કેમનો સમજાવે કે હજુ એણે કે રેખાએ ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરવાની હવા સરખીય બહાર કાઢી ન હતી ત્યાં આ બધી જાહેરાત કરવી યોગ્ય ન હતી. પણ બેચર પટેલની વાતથી એને એક વાતે સંતોષ થયો કે એને માટે ઘસાતું બોલે એવા માણસોય એ વાતમાં એની તરફેણ કરતા થઈ જશે. બધાનું આવું વલણ જોઈને એણે અને રેખાએ પણ આ વાતને ગંભીરતાથી વિચારવી પડે એવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ આપોઆપ થઈ ગયું હતું.

વળી સાંજે ભરત અને સુનંદા બેસવા આવ્યાં ત્યારે એમણેય એ જ વાત કરી. ને સુનંદાએ તો મોટીબેનના ચૂંટણી પ્રચાર માટે બહાર પડવા અત્યારથી જ કમર કસવાની તૈયારી બતાવી. ભરતેય આજુબાજુનાં ગામડાંની વસતિ અને તેમની અપૂર્વ માટેની ચાહના અને વચમાં આ છાપને વધુ અસરકારક અને પાકી કરવા માટે બે વરસ જેટલો સમય વગેરે બાબતો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવી બતાવી. જો આ સમયનો બરાબર ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રેખાની સામે કોઈ મિનિસ્ટરની પત્ની ઊભી રહે તોય એ હારી જાય એવું વાતાવરણ તૈયાર થઈ શકે એમ હતું.

અપૂર્વએ આ બધાં પાસાંનો વિચાર કરી જોયો ને એને લાગ્યું કે ભલે આ પ્રકરણ અચાનક જ શરૂ થઈ ગયું હતું પણ એમાં આગળ વધવામાં જોખમ કરતાં સફળતાની તકો વધારે હતી. એણે ઘણી ચૂંટણીઓમાં પ્રચારકામ કર્યું હતું એટલે આ ઘરની ઉમેદવાર માટે પ્રચાર કરવાનું તો એને માટે એક લઘાણી બરાબર હતું. એમણે મનથી આ પરિસ્થિતિ સ્વીકારી લીધી અને ભરતની સામે આ વાતની સ્વીકૃતિ પણ કરી લીધી. પછી આ વાતની અસરકારક રજૂઆત કરવાની કુનેહ તો ભરતનામાં હતી જ.

લામણા ગામની સભામાં મંચ પર બિરાજમાન થયેલી રેખાએ લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. તેમાંય જ્યારે તેની ઓળખ આખા વિસ્તારની એકમાત્ર લાયક મહિલા ઉમેદવાર તરીકે કરાવવામાં આવી ત્યારે, સભામાંની સ્ત્રીઓ તો સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોય એની લાયકાતની વાતોથી અચંબામાં પડી ગયા. અપૂર્વ તો આખા વિસ્તારમાં જાણીતો થઈ જ ગયેલો હતો, પણ એની પત્નીય આવી બધી લાયકાતવાળી અને શહેરમાં ઉછળેલી સ્ત્રી હતી છતાં લગભગ બે વરસથી અપૂર્વનું આખું કાર્મ સંભાળતી હતી એ જાણ્યા પછી બધાં એને આદરથી જોતાં થઈ ગયાં હતાં.

કોઈએ એમને એમ પણ પૂછ્યું ન હતું કે એ કયા પક્ષમાંથી ઊભાં રહેવાનાં હતાં. એમને પક્ષનું મહત્વ ન હતું. રેખા જેવી લાયક સ્ત્રી પોતાના મત વિસ્તારમાંથી ઊભી રહી હોય તો પોતે એને ચૂંટી લાવવા પોતાનાથી બનતું બધું કરી છૂટવાની પોતાની ફરજ બની જતી હતી.

[અનુક્રમ =>](#)

૧૨. ચૂંટણી આવી ને ગઈ

લામણાની સભામાં રેખાની જે ઓળખાણ અપાઈ એ ભલે ટૂંકી અને મુદ્દાસર હતી પણ એ નાનકડા પ્રસંગે મોટી રાજકીય દોડધામ મચાવી મૂકી હતી. કોંગ્રેસ, ભાજપ અને રાજપાવાળા પોતાના નકકી કરેલા ઉમેદવારોનાં મનમાં જ લેખાંજોખાં લેતા થઈ ગયા હતા. બધાના મનમાં એક વાત બેસી ગઈ હતી કે જો રેખા સામે પક્ષે ઊભી રહી હોય તો પોતાના ઉમેદવારની જીતવાની કોઈ આશા જ રહેતી ન હતી. ઊલટાંની એની ડિપોઝીટ જપ્ત થાય એવી ભીતિ રહેતી હતી.

આખા આ વિસ્તારમાં જો કોઈ સારું ભણેલી સ્ત્રી હોય તો એ રેખા જ હતી. હા, એની બરોબરી કરી શકે એવી એક જ સ્ત્રી હતી અને તે હતી એની નાની બેન સુનંદા. પણ આમાં રેખા એકલી જ ન હતી. તેની સાથે અપૂર્વની પ્રતિષ્ઠા પણ હતી. અપૂર્વએ જે કામ કરી બતાવ્યું હતું એની સૌરભ વહેરાઈત એકલામાં જ નહીં પણ આસપાસનાં તમામ ગામોમાં પ્રસરી ગઈ હતી. એટલે જેણે રેખાની સામે ઉમેદવારી કરવી હોય એણે અપૂર્વની આ સૌરભની સામેય પડવાનું હતું.

કેટલાક પક્ષે સુનંદાને રેખાની સામે પોતાના પક્ષમાંથી ઊભી રાખવાનો વિચાર પણ કરી જોયો. પણ બે બહેનો વચ્ચે એવાં હેત હતાં કે એને સમજાવવા ગયેલા માણસો રેખા માટે વધુ આદરભરી વાતો જાણીને જ પાછા ફર્યા. હજુ તો ચૂંટણીની આડે લગભગ એક વરસ જેટલો સમય બાકી હતો ને બધાય પક્ષો પોતાના નિયત ઉમેદવારોને પડતા મૂકીને રેખાને પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લેવા હોડ લગાવી રહ્યા હતા. તો કેટલાક કાર્યકરો આ સમસ્યાના ઊકેલ માટે પક્ષના હાઈ-કમાન્ડ પાસે આંટા ખાવા માંડ્યા હતા.

કોંગ્રેસ પક્ષે તો તાત્કાલિક આયોજન કરીને એક સભા વહેરાઈત ગામે રાખી દીધી હતી ને એના અધ્યક્ષ સ્થાને રેખાને બેસાડવા માટે ચક્રો ગતિમાન કરી દીધાં હતાં. અપૂર્વએ આના નિરાકરણ માટે આજે પોતાને ત્યાં મિત્રોની એક મીટિંગ બોલાવી હતી. હજુ તો રેખાની વિધાનસભામાં ઉમેદવારી કરવાની વાત એક અફવા કરતાં ખાસ વધુ વજુદ ધરાવતી ન હતી ત્યાં એને પોતાના પક્ષમાં ખેંચવા જે સાઠમારી શરૂ થઈ ગઈ હતી એ જોતાં બધા વિમાસણમાં પડી ગયા હતા.

‘હવે તમે લોકો જ આનો ઉપાય કાઢો, બધા રેખાને ઘોડે બેસાડવા નીકળ્યા હતા તે?’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘અરે, આ તો આનંદની વાત છે. બીજે બધે તો ઉમેદવારો પક્ષની ટિકિટ મેળવવા માટે દોડાદોડી કરતા હોય છે એને બદલે ઊલટા પક્ષવાળા આપણી પાછળ દોડાદોડી કરી રહ્યા છે. અરે, કોંગ્રેસની સચોટ ગણાતી ઉમેદવાર ઊર્મિલાબેન શણાએ તો રેખાબેનનું નામ સાંભળતાં જ મોવડી મંડળને જણાવી દીધું છે કે એ આ વખતે લાખ વાતેય ઉમેદવારી કરવા માગતી નથી. એ પોતે સંસ્થાની બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં મદદ જરૂર કરશે. તમને કોઈને આનો અર્થ સમજાય છે? આવી ધરખમ ઉમેદવાર ખસી જતાં કોંગ્રેસને આ બેઠક ગુમાવવાની નોબત આવી ગઈ છે.’ બેચર પટેલે કહ્યું.

‘એટલે એમણે આપણા ગામમાં આ સભા રાખી છે. એમનો વિચાર રેખાબેનને એમના પક્ષના નેજા હેઠળ ચૂંટણી લડાવવાનો લાગે છે. તો ભાઈનો શો વિચાર છે?’ બીજા એક જણે પૂછ્યું.

‘બધાય પક્ષવાળા રેખા પાછળ આંટા મારશે. એમને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે રેખા ગમે તે પક્ષમાંથી ઊભી રહેશે તોય જીતી જ જવાની છે. એની સામે એ લોકો વખત છે ને કોઈ પ્રધાનને ઊભો રાખે તોય આપણા મતવિસ્તારમાં રેખાની આગળ એમનો કોઈ ગજ વાગે એમ નથી. પક્ષની પરસંદગી આપણે કરવાની છે.’ બેચર પટેલે પોતાના અનુભવની વાણી ઉચ્ચારી.

જો થઈ છે?

‘આટલામાં સૌથી વધારે અનુભવી તમે છો, તે તમે જ જણાવો કે આપણે કયા પક્ષ પર પસંદગી ઢોળવી જોઈએ અને શાથી?’ અપૂર્વએ એમને ઘોડે ચઢાવી દીધા. બેચર પટેલ ભરતના લગ્ન વખતે હાજર રહ્યા હતા ત્યારથી અપૂર્વની ટોળીએ એમને જાણે પોતાનામાં સમાવી લીધા હતા.

‘જો કે છેવટનો વિચાર તો અપૂર્વ અને રેખાએ કરવાનો છે પણ આપણે આખા વિસ્તારના લાભનો વિચાર કરીએ તો કોંગ્રેસ પક્ષ ગયેલો જ છે. એની સાથે રહીને આપણા વિસ્તારનું કશું ભલું કરી શકાય એમ નથી. ભાજપને માટે વિચારવા જેવું ખરું. છતાંય કોંગ્રેસને અત્યારથી જ લાત મારી દેવી બરાબર નથી.’

‘તમારી એ વાત મને ન સમજાઈ, બેચરકાકા.’ ભરતે ગૂંચવાતાં પૂછ્યું.

‘જો આપણે અત્યારથી જ કોંગ્રેસને તડકે મૂકી દઈએ તો ભાજપને આપણે આકડે મધ જેવા લાગીએ. અને આપણે આપણા વિસ્તાર માટે એમની પાસે અત્યારથી જ જે કન્સેશન માગવા ઈચ્છીએ છીએ એમાં આપણો હાથ ઊપર ના રહે.’

‘અત્યારથી જ આપણે શું માગી શકીએ એમ તમે માનો છો? હજુ તો એ લોકો સત્તા પર આવશે કે કેમ એનીય એમને ખાતરી ન હોય ત્યાં એ લોકો આપણને કેવું કન્સેશન આપી શકવાના હતા?’

‘અપૂર્વની એક છાપ તો આખા મતવિસ્તારમાં ઊભી થયેલી છે જ. આપણે એ છાપને આગળ કરીને આપણા મતવિસ્તાર માટે વધારાની ગ્રાન્ટ માગી શકીએ ને ઉમેદવારની વ્યક્તિગત ગ્રાન્ટમાં પણ વધારો માગી શકીએ. પણ આ બધું આપણે ત્યારે જ મેળવી શકીએ, જ્યારે આપણી પાસે બીજા પક્ષના નેજા હેઠળ ચૂંટણી લડવાનો વિકલ્પ ઊભો હોય.

‘આ બધું એમણે આપણને અત્યારે જ ક્યાં આપી દેવાનું છે? જો આ પક્ષ સત્તા પર આવે તો એમણે આપણને આટલું કરી આપવાનું આપણે એમની પાસે વચન લેવું છે. ને એ લોકો તૈયાર પણ થશે કારણ કે એમનેય ક્યાં પોતાના ખિસ્સામાંથી પૈસા કાઢવાના છે. વળી આપણે ચૂંટણીખર્ચ પણ વધારે મજૂર કરાવી શકીએ ને ગાંઠનો પૈસોય ખર્ચા વગર ચૂંટણી લઢી શકીએ. આવી સ્વચ્છ ઈમેજ અને લાયકાતવાળી ઉમેદવાર એમને આખા મતવિસ્તારમાંથી બીજા મળવાની જ ક્યાં છે?’ બેચર પટેલે મુઢાની વાત કરી.

‘કાકા, ઘૈડિયાં જ ગાડાં વાળે. ચૂંટણીઓ તો હુંય બહુ લઢ્યો છું ને પ્રચારમાં ભાષણોય બહુ કર્યાં છે, પણ આટલી બધી ઊંડી ગણતરી કરવા જેટલી બુદ્ધિ ક્યારેય લડાવી નથી. આજથી તમે જ આપણા આ ચૂંટણીજંગના આગેવાન. તમે જેમ નકકી કરો એમ જ આપણે બધાએ વર્તવાનું.’ અપૂર્વએ બેચરકાકાને પાટલે બેસાડી દીધા.

‘જુઓ, ચૂંટણી હજુ ઘણી દૂર છે એટલે આપણે કયા પક્ષના નેજા હેઠળ ચૂંટણી લડવી એ નકકી કરવાની આપણે ઊતાવળ નથી. આપણે ભરત જેવા બેચાર ચોકકસ જુવાનિયાને આખા મતવિસ્તારનું સર્વે કરી ક્યાં ક્યાં કામો કરવા જેવાં છે એની યાદી તૈયાર કરાવવી જોઈએ. આમાં એક વાતનું ધ્યાન રાખવાનું કે એ વાત જે તે ગામના લોકોથી છૂપી રહેવી જોઈએ. જો એમને એની ખબર પડી ગઈ અને આપણે એ માગણી મંજૂર ન કરાવી શક્યા તો એ ગામનો ટેકો આપણે ગુમાવી બેસીએ.’

‘એ કામ તો અઘરું. આપણે કોઈ ગામમાં જઈએ ને આવી તપાસ કરીએ તો એ વાત છૂપી કેમની રાખી શકીએ એ જ મને સમજાતું નથી.’ ભરતે પોતાની ચિંતા રજૂ કરી.

‘એય થઈ શકે. તમારે કોઈ દોસ્તને ત્યાં બીજા કોઈ કામનું બહાનું કાઢીને જવાનું. ગામની નવાજૂનીની વાતો કરતાં એ લોકો ગામમાં હવે શું કરવા માગે છે એની વાત પૂછવાની. ભરતની છાપ એવી છે કે એ આવી વાત પૂછે તો પેલાને એમ જ લાગે કે ભરતને બધાં ગામોની ઉન્નતિમાં રસ છે એટલે પૂછતો હશે. રેખાની ઉમેદવારી સાથે આ મુલાકાતને કશી લેવાદેવા છે એવી શંકા આવે એવું કશું થવા જ ન દેવું. ને એમણે ગામનાં પંદર કામ ગણાવ્યાં હોય એમાંથી એક કે બે અગત્યનાં અને ઘણા મોટા બજેટવાળાં ન હોય એવાં કામ પસંદ કરીને યાદીમાં સામેલ કરવાં.’

જો થઈ છે?

સાંભળનારા બધા બેચર પટેલની આવી સમજણ ઉપર વારી ગયા. એમને લાગ્યું કે બેચર પટેલની આગેવાની નીચે જો ચૂંટણી લટવાની હોય તો એમાં એકલી સફળતા જ નહીં પણ મત વિસ્તારની પ્રગતિ પણ હાંસલ કરી શકાય. હજુ ગઈ કાલ સુધી જે અપૂર્વની વિરૂધ્ધમાં હતા એ બેચર પટેલ રેખાની ચૂંટણીમાં આટલો બધો રસ લેતા જોઈ કેટલાક તો મનમાં શંકાય કરવા માંડ્યા હતા. પણ એક તો બેચર પટેલ અપૂર્વની ચઢતી અને પોતાનાં વળતાં પાણી સમજી ગયા હતા ને અપૂર્વ સામે ચાલીને પોતાને માનથી આગળ કરતો હતો એટલે એમને કાંઈક કરી બતાવવાની ચાનક ચઢી હતી.

અને એના કરતાંય અગત્યની વાત એ હતી કે બેચર પટેલ છેલ્લી ત્રણ ચૂંટણીથી વિધાનસભાની ટિકીટની વાત જોઈને બેઠા હતા. એમણે જો કે હજુ કોઈની સામે વરાળ કાઢી ન હતી પણ એમની જે પ્રતિષ્ઠા છેલ્લાં વીસ વરસથી જામતી જતી હતી એ જોતાં એ દિવસ દૂર જણાતા ન હતા કે એમને કોંગ્રેસની ટિકીટ મળે. પણ વચમાં અપૂર્વ નડી ગયો ને હવે એની કોઈ શક્યતા જ રહી ન હતી. અને આજે પોતાની ચૂંટણીની રણનીતિ બતાવવાની તક અપૂર્વ સામે ચાલીને આપતો હતો, પછી એ ઝાલ્યા રહે?

રેખાએ કોંગ્રેસની સભામાં ગામની એક આગેવાન વ્યક્તિ તરીકે જવું પણ એમની સાથેના કોઈ જોડાણની વાત સ્વીકારવી નહીં એવો બધાનો અભિપ્રાય થયો. ‘મારું માનો તો રેખાએ પોતે જ કોંગ્રેસના આગેવાનો સમક્ષ ચોખવટ કરી દેવી જોઈએ કે હજુ એણે કોઈ પક્ષમાંથી ચૂંટણી લઢવી કે અપક્ષ રહીને ચૂંટણી લઢવી એ માટે પોતાના ટેકેદારો સાથે કશી વાત કરી નથી એટલે છ મહિના પછી જ ચોકકસ ચિત્ર સ્પષ્ટ થશે કે પોતે કેવી રીતે ચૂંટણી લઢવા માગે છે.’

‘એવાયે છ મહિના સુધી રાહ જોવા તૈયાર થશે ખરા?’

‘આપણે જે મુદત મારીશું એમાં એમને સંમત થયે જ છૂટકો છે. એવાયે દોડાદોડી કરી મૂકશે. આપણા પર ચારે બાજુથી દબાણ લાવવા પ્રયત્ન કરશે ને આપણને આપણી માગણીઓ મંજૂર કરાવવા માટે પૂરતી તક મળી રહેશે. આ દોડાદોડીમાં આપણે જે પક્ષમાં ભળવું હશે એવું આપણી શરતો સ્વીકારવા આગળ આવશે.’

બધા બેચર પટેલની આ અનુભવવાણીનું પાન કરી રહ્યા. એમને થયું કે આ ચૂંટણીમાં એમને ઘણું નવું જાણવાનું મળશે. બધાને અત્યાર સુધી ચૂંટણીમાં પોતાના ગામની માગણીઓ રજૂ કરવા અને પોતાના પક્ષને માટે મતદાન કરાવવા પૂરતો જ ચૂંટણીનો અનુભવ હતો. આ વખતે પોતાના ઉમેદવાર માટે મોવડીમંડળ સુધીની ચહલપહલનોય તેમને અનુભવ થવાનો હતો. આજ સુધી બેચર પટેલ જ ગામ વતી આગેવાની કરતા હતા અને એમના કહ્યા પ્રમાણે બધા મત આપતા હતા.

રેખાને માટે કોંગ્રેસ અને ભાજપ જે દોડાદોડી કરતા હતા એ જોઈને રાજપા અને બીજાં નાનાં ટોળાંવાળા પક્ષોએ તો રેખાની પાછળ દોડવાનું માંડી જ વાળ્યું હતું. પણ એ લોકો કાંઈ શાંત બેસી રહ્યા ન હતા. એમણે રેખાની સામે ટકકર લઈ શકે એવા ઉમેદવાર માટે ચારે બાજુ શોધ કરવા માંડી હતી. અને એ પ્રયત્નના પરિપાકરૂપે રાજપાને બેચર પટેલ અડક્ટે ચઢી ગયા. ને એક સાંજે બેચાર આગેવાનો બેચર પટેલના કાર્મ પર આવી પહોંચ્યા.

એમણે ગામની નવાજૂની પૂછ્યા પછી મૂળ વાત શરૂ કરી: ‘આ વખતની ચૂંટણીમાં આપણા વિસ્તારમાંથી લાયક ઉમેદવારની પસંદગી કરીને મુખ્ય કાર્યાલય પર નામ મોકલવાનો આદેશ અમારા પર આવ્યો છે. રેખાબેનની વાત હવામાં છે પણ અમને એમ લાગે છે કે એ કાં તો કોંગ્રેસ તરફ ઢળશે કે ભાજપ તરફ ઢળશે. અમે એ દોડમાં પડવા માગતા નથી.’

‘મને લાગે છે કે રેખાબેન એક લાયક ઉમેદવાર છે. ઊર્મિલાબેન રાણાએ તો કોંગ્રેસના મોવડીમંડળને જણાવી દીધું છે કે એમને આ ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરવાની કોઈ ઈચ્છા નથી. આ સંજોગોમાં તમે જો રેખાબેનને તમારા પક્ષમાં ખેંચી લો તો આ સીટ સીકયોર થઈ જાય એમ છે.’ બેચર પટેલે પેલા લોકોની કોણીએ ગોળ લગાડ્યો.

‘અમે બધી રીતે વિચાર કર્યો છે ને તારણ કાઢ્યું છે કે રેખાબેનની નિષ્ઠા ગમે તેટલી સ્વચ્છ હોય પણ એમનું

જો થઈ છે?

અનુભવનું પાસું ઘણું કાચું છે. એમની સામે જો તમારા જેવા અનુભવી અને નિષ્ઠાવાળા ઉમેદવારનાં પત્નીને મૂકવામાં આવે અને પાછળ રાજપા જેવા પક્ષનો ટેકો હોય તો ઘણો ફેર પડે.’

પહેલા વક્તાએ પરું કર્યું કે તરત એમની વાતના અનુસંધાનમાં બીજા વક્તાએ વાતને આગળ વધારી: ‘અમને ખબર છે કે છેલ્લાં પચીસ વરસથી તમે કોંગ્રેસની એકનિષ્ઠાથી સેવા કરી છે, ને એમણે તમારી કદર કરી નથી. હવે જ્યારે કોંગ્રેસ તદ્દન અજાણ્યા ઉમેદવારની સામે તમને કોરાણે મૂકતી હોય ત્યારે તમારે કોંગ્રેસને વળગી રહેવું યોગ્ય નથી. અમે આપનાં પત્નીને અમારા પક્ષના નેજા હેઠળ લડવા આમંત્રણ આપીએ છીએ ને સંપૂર્ણ ટેકો અને ચૂંટણીના ખર્ચના પંચોતેર ટકા પક્ષ તરફથી આપવાની બાંહેધરી આપીએ છીએ.’

‘જુઓ, અમે એક જ કુટુંબના સભ્યો છીએ. રેખાની સામે હું એને ઊભી રાખું એ બરાબર ના કહેવાય. તમે કાં તો કોઈ બીજાને શોધો કે પછી રેખાને ટિકિટ આપો એ જ વધારે સારું કહેવાય.’ બેચર પટેલે બહાનું કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘તમે એક જ કુટુંબના છો એમ તો તમે માનો છો, પણ પંચાયતની ચૂંટણીમાં એમણે તમારું માન કયાં રાખ્યું હતું?’ પેલા લોકો જરૂરી ક્લિલ્ડવર્ક કરીને આવ્યા જણાતું હતું.

‘એ તો છોકરાં ગણાય પણ મારાથી એમના જેવા ન થવાય. ને તમારી ગણતરી ગમે તેવી થતી હોય પણ આ વખતે રેખાની સામે જે કોઈ ઊભું રહે એ હારવા માટે જ ઊભું રહ્યું છે એમ માનજો.’ બેચર પટેલે કહ્યું પણ એમનું અટકચાળું મન રાજપાના ટેકાથી ચૂંટણી લડાય તો જીતવાની તકો કેટલી હતી એની ગણતરી કરવાનું તો ના જ ચૂક્યું.

‘અમે તમને આજે ને આજે જ નિર્ણય લેવા દબાણ નથી કરતા. તમે થોડા દિવસ વિચાર કરો, તમારા અંગત માણસોને વિશ્વાસમાં લો, એમના અભિપ્રાય લો પછી નક્કી કરો. ચૂંટણી આપણે જીતવાના ધ્યેય સાથે જ લડવા માગીએ છીએ. બેત્રણ જિલ્લાનો બધો ફોર્સ એક જ જિલ્લામાં કામે લગાડીને આપણે સિદ્ધિ હાંસલ કરવા માગીએ છીએ. કોંગ્રેસમાંથી ઊર્મિલાબેન રાણા ના ઊભી રહી હોય એવી પરિસ્થિતિનો આપણે પૂરો ફાયદો ઉઠાવવા માગીએ છીએ.’ પેલાએ ઊર્મિલાબેન રાણાની ગેરહાજરીને મહત્વ આપ્યું પણ રેખાબેન પટેલની હાજરીનો જાણીને જ ઉલ્લેખ કરવાનો પડતો મૂક્યો. બેચર પટેલ જેવા મુત્સદ્દીની નજર બહાર આ વાત જાય જ કેવી રીતે?

ને ચૂંટણી અને મુત્સદ્દગીરી જેના લોહીમાં ઊતરી ગયાં હોય એ એનાં બધાં પાસાં વિચાર્યા સિવાય ધારે તોય રહી જ કેમ શકે? એમના મનનો ચરખો ચાલુ થઈ ગયો. પણ અત્યારની પરિસ્થિતિ જોતાં એમને લાગતું હતું કે રેખાની સામે પડવું એટલે સામે ચાલીને ગણામાં ખાસડાંનો હાર પહેરવો. છતાં વિચારવાની આડે કયાં કશું બંધન હતું? એમની રાતોની ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ. એમના ગમે તેટલા પ્રયત્નો છતાં રાજપાની ઓફરના વિચારો એમનો કેડો મૂકતા જ ન હતા.

બેચર દિવસમાં તો બધાને ખબર પડી ગઈ કે રાજપાવાળા ઝવેરકાકીને રેખાબેન સામે ઊભાં રાખવા બેચર પટેલને મળવા આવ્યા હતા. બેચરકાકાએ એમને શો જવાબ આપ્યો એની વાત બહાર આવી ન હતી એટલે બધાની ઈતેજારી વધતી જતી હતી. ‘તે કાકા તમને પેલા રાજપાવાળા મળવા આવ્યા હતા એમને તમે શો જવાબ આપ્યો?’ એક જણે પૂછ્યું.

‘એમને તો મેં મોઘમ જ કહી દીધું કે આ ચૂંટણીમાં તો રેખાની સામે જે ઊભું રહે એ હારવા માટે જ ઊભું રહે છે એમ માનવું. પછી તમારાં કાકીની તો વાત જ શી? રેખાની શેહમાં ઊર્મિલાબેન રાણા જેવી પહોંચેલી બૈરીયેય ખસીને મારગ ના દઈ દીધો? એવાયે સમજ્યા હોય તો સારું નહીં તો કોંગ્રેસની જે વલે થશે એ એમનીય થશે.’

‘તે એમને કહેવું હતું ને કે રેખાબાબીની સામે મોરચો માંડી શકે એવી કોઈ સ્ત્રી હોય તો એમની બેન ચુનંદા જ છે. મોકલવા હતા ને એમની પાસે.’ એક જણે મમરો મૂક્યો.

‘એ બધું જાણીને જ આવ્યા હતા. એમને ખબર હતી જ કે રેખાની સામે એની બેન પડે એ શક્ય ન હતું. નહીં તો એ મારા ઘર સુધી આવ્યા જ ન હોત ને?’

જો થઈ છે?

‘ચાલો આપણે આપણી વાત કરો ને. બેલો હવે આપણે કેમ આગળ વધવું છે?’

‘કોંગ્રેસની આ સભા પતે એટલે ભાજપવાળા આવ્યા જ સમજો. તે પહેલાં ભરતને સોંપેલું કામ તૈયાર હોય તો આપણે એમની સાથે વાત કરવાની સમજણ પડે.’ બેચરકાકાએ કહ્યું.

‘મારું કામ બેચાર દિવસમાં પતી જશે. પછી આપણે તમારી પાસે બેસીને એમાંથી કયાં કામ માટે એમને અત્યારથી બખમાં લેવા છે એ નક્કી કરીશું. પણ મને આ કામમાં જે અનુભવ થયો તે એ કે બધાં ગામો જાણે પોતાના ગામનાં કામોની યાદી તૈયાર કરીને જ બેઠાં છે. એમના મનમાં એમ છે કે ચૂંટણી વખતે જ એમનાં કામ માટે નેતાઓના કાન ખૂલે છે.’ ભરતે કહ્યું.

‘આપણે એ લોકોએ ગયે વરસે જે કામ માટે માગણી કરેલી અને ચૂંટાયેલા નેતાઓએ જે વચનો એમને ચૂંટણી વખતે આપેલાં એમાંનાં કેટલાં કામ થયાં છે અને કેટલાં કામ હજુ લટક્યા કરે છે એનીય તપાસ કરવી પડશે. ચૂંટણી વખતે પ્રજાને આ વાત જણાવવા જેવી છે.’

‘કામ તો કોઈ થયાં જ કયાં છે? જાહેર કામની વાત છોડો પણ સ્ટીલની તપેલીઓ ને નાયલોનની સાડીઓ તો મારા ભૈ અપઈ ગઈ પણ ઘણી નાતમાં પંચની પવાલીઓ લાવી આપવાની વાતો કોંગ્રેસે કરેલી એય હજુ તો લટક્યા કરે છે.’ બીજાએ કહ્યું.

‘આ વખતે અપૂર્વની છાપ છે ને રેખાચ આજુબાજુનાં ગામોમાં સારી એવી જાણીતી થઈ ગઈ છે એટલે આપણું પાસું તેજીમાં છે. આપણે એવાં કોઈ ખોટાં વચન આપવાની જરૂર નથી. આપણે તો એવો પ્રચાર કરવાનો છે કે જે સાડીઓ કે સ્ટીલની તપેલીઓ લઈને આવે એ લઈ લેજો પણ મત તો રેખાને જ આપજો.’

બીજું ગમે તેમ હોય પણ નાની અમથી વાતમાંથી રેખાની ચૂંટણીની માયજાળ ઊભી થઈ ગઈ હતી અને એણે રાજકીય વર્તુળોમાં અનેક વમળો ઉત્પન્ન કર્યાં હતાં. જે ગઈકાલ સુધી રાજકારણને જાણે અસ્પૃશ્ય ગણતા હોય એમ એનાથી દૂર ભાગતા હતા એવા બુદ્ધિશાળી વર્ગના માણસોય હવે ચૂંટણીની કુંડળીઓ મૂકતા થઈ ગયા હતા. કેટલાકે તો સામેથી કહેવરાવ્યું હતું કે ચૂંટણી ટાણે પ્રચાર કરવા આવવાની પણ એમની તૈયારી હતી. આ આખા મતવિસ્તારમાં આવો ભણેલો વર્ગ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં હતો. આ વિસ્તારમાંથી કાયમ અંગૂઠાછાપ લોકો જ ચૂંટાઈને આવતા હોઈ આ શિક્ષિત લોકોને રાજકારણ પ્રત્યે વૈરાગ્ય આવી ગયો હતો. પણ રેખા જેવી લાયક ઉમેદવાર ચૂંટણીના મેદાનમાં આવતાં આ બધા બુદ્ધિજીવીઓ ઉત્સાહમાં આવી ગયા હતા.

હજુ તો ઉમેદવારીપત્રક ભરાયાંય ન હતાં ત્યાં ચૂંટણી પ્રચાર શરૂ થઈ ગયો હતો. તો કેટલાક ચૂંટણીના પ્રચારમાં પોતાની સેવા આપવાની તત્પરતા બતાવી ગયા હતા અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે પોતાને બોલાવી લેવાની વાત કહી ગયા હતા. રેખાએ હજુ હમણાં જ સ્પષ્ટ કર્યું હતું કે એ ભાજપના નેજા હેઠળ ચૂંટણી લઢવાની હતી.

કોંગ્રેસ પક્ષને કોઈ લાયક ઉમેદવાર મળી ન હતી એટલે એમણે એમની જૂની અને જાણીતી કોમવાદી નીતિ અનુસાર એક મુસ્લીમ મહિલાને રેખાની સામે ઊભી કરી દીધી હતી. અલબત્ત એમનો બધો ચૂંટણી ખર્ચ આપવા ઉપરાંત એમને હારવાની નામોશી પેટેય થોડી રકમ આપવી પડી હશે. પણ કોંગ્રેસ પક્ષ પાસે પૈસાનો કયાં તોટો હતો? રાજપાએ એક રીટાઈર્ડ શિક્ષિકાને ટિકીટ આપી હતી.

અમદાવાદથી અપૂર્વના દોસ્તો નવીનવી કરામતો સાથે આવી પહોંચ્યા હતા. પણ ચૂંટણીનો રંગ જોતાં અપૂર્વ અને ભરતે એમને કહી દીધું હતું કે એમણે કોઈ બે નંબરની યુકિતઓ અમલમાં મૂકવાની ન હતી, એને બદલે કોંગ્રેસ પક્ષ જો ખોટું કરતો હોય તેની પર ચાંપતી નજર રાખી તેમને ઉઘાડા પાડવાનું કામ તેમણે કરવાનું હતું. આ મિત્રોમાં પેલા ડામરનાં પીપડાંવાળા દોસ્તોય હતા. અપૂર્વએ એમના કાનમાં ફૂંક મારી દીધી હતી કે એ વાત એણે પોતાના અહીંના કોઈ દોસ્તને કરેલી ન હતી ને એમણેય કોઈને કરવાની ન હતી.

બેચર પટેલ, ભરત, વેલજી અને બીજા મિત્રો જુદાં જુદાં ગામોમાં ડેરા જમાવીને બેસી ગયા હતા. રેખા અને સુનંદાએ સભાઓ ગજવવા માંડી હતી અને જેમજેમ એમની સભાઓના અહોવાલ દૈનિક પેપરોમાં આવતા જતા હતા

જો થઈ છે?

તેમતેમ હરીફ પક્ષોની હતાશામાં ઉમેરો થતો જતો હતો. કેટલાક પક્ષોએ જે ઓઠાં ઊભાં રાખ્યાં હતાં એમને તો પોતાનો પ્રચાર કરવા જતાં જાણે શરમ આવતી હતી. એમણે તો જે પૈસા હાથ લાગ્યા હતા એની ગડી કરીને ચૂંટણીમાંથી વૈરાગ્ય કેળવી લીધો હોય એમ લાગતું હતું. અરે કેટલાકે તો ખાનગીમાં રેખાનો પ્રચારેય કરવા માંડ્યો હતો ને?

ધનીય હવે તો સમજણી થઈ ગઈ હતી અને રેખા સાથે જવા માટે આડી થતી હતી એટલે કેટલીક સભાઓમાં રેખા એને સાથે લઈ જતી હતી, એ જોઈને કોઈકે રેખાને મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ સાથે જાહેર ભાષણમાં સરખાવી દીધી હતી. પછી તો એક દૈનિક પેપરે રેખાનું પીઠ પર ધનીને બાંધીને પ્રચારકાર્ય કરતી હોય એવું કાર્ટૂન પણ છાપી દીધું હતું. વળી નવરા પટેલા પેલા શહેરી દોસ્તોએ આનો લાભ લઈને ગામેગામની સ્ત્રીઓને જગાડી, વેલણ સરઘસ અને સાંબેલાં સરઘસ કાઢી કોંગ્રેસનું માથું ફોડવા માંડ્યું હતું.

ગામડાંની આ પ્રજાને આવી બધી શહેરી પ્રચારશૈલીમાં મઝા પડતી હતી એટલે એ લોકોને નવીનવી તરકીબો વડે ચૂંટણીના વાતાવરણને ધબકતું રાખવાનું જાણે કામ મળી ગયું હતું. એમને તો બેચરકાકાની અગમચેતીને કારણે ચૂંટણીનો બધો ખર્ચ પક્ષમાંથી આવતો હતો એટલે કોંગ્રેસ જેવા હરીફ પક્ષોને હંફાવવામાં મઝા આવતી હતી. રેખાને પક્ષે એના મતવિસ્તારની સ્ત્રીઓની આ જાગૃતિએ બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો. સ્ત્રીઓએ વગર કહેયે રેખાનો પ્રચાર ઘેરઘેર ફરીને કર્યો અને મળવાપાત્ર કોઈ મત આણસને કારણે અપાયા સિવાયનો ન રહી જાય એ માટે બધા મતદારોને ઘેરથી ઢંઢોળીને બોલાવી લાવી તેમની પાસે મત આપાવ્યા.

મહિલાઓની આ જાગૃતિને કારણે કોંગ્રેસને બોગસ મતદાન કરાવવાની તક ન મળી એટલે એમણે બીજા પક્ષોએ બોગસ મતદાન કર્યું છે એવો હોબાળો ચગાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ કોંગ્રેસની છાપ જ એવી પડી ગઈ હતી કે લોકોએ એમના આ હોબાળાની ઠેકડી ઉડાવી. અલબત્ત કોંગ્રેસે પોતાની જૂની ઈમેજને કારણે પોતાના ઉમેદવારની ડીપોઝીટ તો બચાવી લીધી પણ નામોશીભરી હાર મેળવીને આબરૂ તો ગુમાવી જ. બીજા પક્ષવાળા અને અપક્ષોએ તો આબરૂની સાથે ડીપોઝીટ પણ ગુમાવી.

ભાજપ સરકાર રચી શકે એવી પરિસ્થિતિ સર્જઈ કે બેચર પટેલે દોડધામ મચાવી મૂકી. એમણે ગાંધીનગર સુધી વગ લગાડી ને રેખાને માટે પ્રધાનપદથી નીચેની કોઈ જગ્યા નહીં જ ચાલે એવી એક જોરઘર હવા ઊભી કરી દીધી. રેખાએ ચૂંટણીમાં જે દેખાવ કર્યો હતો અને જે કાબેલિયત બતાવી હતી એ ઊડીને આંખે વળગે એવી હતી એટલે એમના આ પ્રયત્નને સફળતા પણ મળી. રેખાને જાહેર સુખાકારી અને આરોગ્ય ખાતું સોંપવામાં આવ્યું. ને આ બધાની પાછળ બેચરકાકા જ હતા એટલે એમણે રેખાને સત્કારવાનો એક સમારંભ પોતાને ખર્ચે પોતાના કાર્મ પર ગોઠવ્યો.

‘અડધમાં ગામ અને અડધમાં રામ જેવું બેચરકાકાએ કરી બતાવ્યું. આ ઉંમરેય એમણે ગાંધીનગર સુધી ડંકો વગાડી બતાવ્યો.’ કોઈકે બધાના મનની વાતને વાચા આપી.

‘ભાઈ, ગાડાં તો ઘૈડિયાં જ વાળે એ કહેવત કાંઈ અમથી નહીં પડી હોય. કાલે અત્યારે જેણે ઊભાં રહેવું કે કેમ એની જ વિમાસણ હતી ત્યાં આજે રેખાભાભીને પ્રધાન મંડળમાં સમાવી લેવાયાં એ કાંઈ જેવીતેવી વાત છે? આજ સુધી આ વિસ્તારમાંથી જે કોઈ ચુંટાઈને ગયા હતા એમની કશામાં ગણતરીય થઈ ન હતી. એમને તો મોવડીમંડળ જે કહે તેમાં ફક્ત આંગળી જ ઊંચી કરતાં આવડતું હતું.’

‘હવે બેચરકાકા, આ પ્રધાનપદનો લાભ આપણા મતવિસ્તારને એવો અપાવો કે આખા વિસ્તારની રોનક જ ફરી જાય. પાંચ વરસ પછી ચૂંટણી આવે ત્યારે કોંગ્રેસનીય ડીપોઝીટ જપ્ત થઈ જાય એવું કાંઈક કરી બતાવો.’ બીજાએ કાકાને પોરસ ચઢાવ્યું. પણ એને ક્યાં ખબર હતી કે જે દિવસથી અપૂર્વએ એમને ચૂંટણીની આગેવાની સોંપી હતી તે દિવસથી જ એમણે કેડ બાંધી હતી ને આજે પ્રધાનમંડળમાંય રેખાની જગ્યા કરાવી લાવ્યા હતા.

‘રેખાને કામ કરવાની તક મળી છે ને એનામાં એ કરવાની આવડત પણ છે એટલે કામ તો એનું દીપવાનું જ છે. વળી આપણે આપણા મતવિસ્તાર માટેની અને રેખાની અંગત ગ્રાન્ટની રકમ પણ મોંમાગી મુકાવી છે એટલે બીજા

જો થઈ છે?

વિસ્તારને અદેખાઈ થાય એટલાં કામ આપણા વિસ્તારમાં થઈ શકશે. તમે બધા જુવાનિયાઓએ પંચાયતમાં જેમ બમ્બેબમા મિલાવીને કામ કર્યું છે એમ આમાંય જો રેખાને પડખે ઊભા રહેશો તો કામ ચોકકસ દીપશે.’

‘તમે કામ બતાવતા રહેશો તો કામથી તો અમારામાંનું કોઈ થાકે એમ નથી.’

‘તો તમે ખાતરી રાખજો કે તમે થાકી જાવ એટલાં કામ આપણા વિસ્તારમાં આપણે ખેંચી લાવવાના છીએ. આ સત્કાર સ્મારંભમાં જ તમે જોશો કે આપણા માગ્યા વગર જ રાજ્ય સરકાર કેટલાંક પેકેટ આપણા મતવિસ્તાર માટે જાહેર કરશે. ઊર્મિલાબેનના કોંગ્રેસના ગઠમાં રેખાએ જે ગાબડું પાડ્યું છે એના પડધા હવેનાં પાંચ વરસ સુધી પડ્યા કરવાના છે.’ બેચર પટેલે પોતાની અનુભવવાણી ઉચ્ચારી.

આગળ સાચરન વગાડતી પોલીસની ગાડી ને પાછળ જ્યારે રેખાબેનની નવી ચકચકીત એમ્બેસેડર કાર ગામમાં આવી ત્યારે એને જોવા અડધું ગામ એકઠું થઈ ગયું હતું. રેખાએ પોતે જ્યારે પોતાના મતવિસ્તારમાં નીકળે ત્યારે આવા પોલીસ પ્રોટેક્શનની જરૂર નથી એમ જણાવ્યું ત્યારે બીજા કેટલાક પ્રધાનોને તો પોતાના ભભકા બંધ થઈ જતા લગ્યા હતા. પણ રેખાના કડક મંતવ્યે હવે પછી એને માટેનું પોલીસપ્રોટેક્શન પાછું ખેંચી લેવાની રાજ્ય સરકારને ફરજ પડી. આની અસર રેખાની સ્વચ્છ છાપ પર વધારાના ઇગાડપ થઈ ગઈ. બીજા પ્રધાનોય એનાથી છપાવા લાગ્યા. એમને થયું કે એમને પોતાનેય આમ તો પોલીસ પ્રોટેક્શનની કશી જરૂર ન હતી પણ ખાલી વટ પાડવા માટે જ એ લોકો એ સવલત ભોગવ્યા કરતા હતા. આજે જ્યારે રેખાએ નવો ચીલો પાડવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે બધાને એ માટે વિચારવાની ફરજ પડી.

ગુજરાતનાં ગામડાં મોટેભાગે શાંત છે એટલે એમાં નેતાને કશા કવચની જરૂર નથી. પણ આગુસે ચલી આતી હૈમાં માનનારા આડંબરી નેતાઓને આ મોહમાંથી બહાર આવતાં અઘરું લાગતું હતું. પણ કેટલાક નેતાઓ રેખાને પગલે આવા ભભકા ઇડવા તૈયાર પણ થઈ ગયા હતા. બેચરકાકાએ આ કિસ્સાને રેખાની પહેલી જીત તરીકે ગણાવ્યો હતો. કોઈ પેપરવાળાને કાને આ વાત પહોંચતાં એણે પેપરને પહેલે પાને રેખાના આ પગલાને બિરદાવ્યું હતું.

પછી તો પેપરવાળા જાણે રેખાનાં પગલાં દબાવતા એની પાછળ જ ધૂમતા હોય એમ લાગવા માડ્યું હતું. અપૂર્વને એ સમજાતું ન હતું કે પેપરવાળાને આ બધી વાતો ક્યાંથી જાણવા મળતી હતી. પણ બેચર પટેલે જ એક દિવસ એને કહ્યું કે એ પોતે જ એવી બધી માહિતી પેપરવાળાને મળતી રહે એવી ગોઠવણ કરતા હતા ત્યારે એને આશ્ચર્ય થયું. એને તો આશ્ચર્યમાત્ર થયું પણ બીજા ચૂંટાયેલા ચમ્બ્યોની તો ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ. એમણે તો એમના દરેક પગલા પહેલાં રેખા શું કરે છે એ જાણીને જ આગળ વધવું પડતું હતું. રેખાની સાદાઈ બીજા પ્રધાનોના સામાન્ય ખર્ચાનેય ખર્ચાળ અને બીન જરૂરી ગણાવે એવી હતી.

ને બેચરકાકાનું પ્રચારમાધ્યમ પણ એવું ઝડપી અને ચોકકસ હતું કે એમાં રખાની સાદાઈ કે કરકસરની સાથે બીજા નેતાઓના ઊડાઉ ખર્ચાની સરખામણી આપોઆપ થઈ જતી હતી. રોજિરોજના આવા પ્રચારથી એક તરફ રેખાની ઈમેજ ઉપર આવતી હતી તો બીજી તરફ બીજા નેતાઓનેય પોતાના ખર્ચામાં કાપ મૂકવાની ફરજ પડતી હતી. વળી આ બધાને કારણે આમ જનતામાં પણ એની આ સાદાઈ પ્રત્યે આદર પેદા થતો જતો હતો. બધાને કડવું લાગતું હોય તેમ છતાં બધા મનથી તો સ્વીકારવા લાગ્યા હતા કે રેખાનો સાદાઈ માટેનો અભિગમ ગાંધીવાદી વિચારસરણીની વધુ નજીક હતો.

[અનુક્રમ =>](#)

૧૩. રંગ બદલે તો રાઘવ નહીં

રેખા રાજકારણમાં પડી ગઈ હતી, અને એને પગલે અપૂર્વ, સુનંદા, ભરત અને બેચર પટેલ પણ જાહેર કામોમાં ડૂબી ગયાં હતાં. વહેરાઈત ગામ જાણે ગાંધીનગરનું પરું હોય એમ જાણીતું થઈ ગયું હતું. રેખા ક્યારે ગાંધીનગરમાં હશે અને ક્યારે ગામમાં હશે એની જાણ બધાને અગાઉથી પડી જતી હોય એમ જે દિવસે એનો કાર્યક્રમ ગામમાં હોય તે દિવસે તો આસપાસનાં ગામમાંથી એને મળવા ધાડેધાડાં ઊમટી પડતાં હતાં. રેખા જે રીતે એમને મળતી અને એમની સમસ્યાઓમાં જે રસ લેતી હતી એ જોઈને લોકોને એવી શ્રદ્ધા બેસી ગઈ હતી કે રેખાબેનની પાસે કામ લઈને જાય એટલે એનો યોગ્ય ફેંસલો થઈ જ જાય.

અમદાવાદમાં રાઘવ હજુ પ.વ.ડી.ની નેકરીમાં જ ચાલુ હતો. બેત્રણ વરસ પહેલાં એના પર જે તવાઈ આવી હતી ને એને સસપેન્ડ કરવામાં આવ્યો હતો એ વાત જૂની થઈ ગઈ હતી. તે પછી તો એને નોકરી પર પાછો લેવામાં આવ્યો હતો અને થોડો વખત એણે સ્વચ્છતાભરી નોકરી કરીય હતી. પણ ભાઈ કૂતરાની પૂછડી ક્યારેય સીધી રહેલી તમે જોઈ છે?

ને આ રાઘવ તો એક વખત લોહી ચાખી ચૂકેલો હતો. એનાથી સદાચારી બની રહેવાનું પાપ લાંબો સમય કરાય જ કેમ? એણે છ મહિનામાં તો પોતાની કાબેલિયત પાછી હાંસલ કરી લીધી હતી. ને એનાથી ટેવાયેલા જૂના કોન્ટ્રાક્ટરોય બીજા કોઈ સાહેબને મળતા પહેલાં રાઘવ સાહેબને મળવા આવતા હતા. રાઘવ જ પોતાના અને પોતાના સાહેબના ટકા નકકી કરતો હતો. પાછી એવી પરિસ્થિતિ નિર્માઈ ગઈ હતી કે કોઈ અજાણ્યા માણસને તો એમ જ લાગે કે રાઘવ જ આખી ઓફિસનો સર્વેસર્વા છે ને એનો સાહેબ પણ રાઘવના હાથ નીચે કામ કરે છે.

માધવીએ રાઘવને માફ કરી દીધું હતું. રઝળી રખડીનેય ઘણી પાછો આવ્યો હતો એ વાતનો એને સંતોષ હતો. એના મનમાં એક વાત ખૂંચતી હતી તે એ હતી કે પોતાની બીકને કારણે જ રાઘવે પેલી પાછળ દોઢ લાખ રૂપિયા બગાડ્યા હતા. તે પોતાની સાથેના સંબંધને મહત્વ આપતો હતો એટલે જ એમ કયું હતું ને? જો એણે એવી મૂર્ખામી કરવાને બદલે પોતાને પેટઘૂટી વાત પહેલેથી જ કરી દીધી હોત તો ખર્ચામાંથી બચી ગયાં હોત પણ એને બીજી બાજુ એને એ વાતનો આનંદ પણ થતો હતો કે પોતાનો ઘણી પોતાની બીકને કારણે દોઢ લાખ રૂપિયા ખર્ચવા તૈયાર હતો પણ એને નારાજ કરવા તૈયાર ન હતો.

ગામના લોકોય વરસવંટોળ વાતો કરીને થાકી ગયા હતા. ગામ પાછું પોતાની જૂની ઘરેડમાં જોતરાઈ ગયું હતું. રાઘવ બે નંબરિયો જ રહ્યો હતો, પણ ગામના પેલા મૌખિક પત્રના પહેલા કે છેલ્લા પાનના સમાચાર જેવું મહત્વ હવે તે ધરાવતો ન હતો. એ નોકરી પર જાય કે નોકરી પરથી આવે એની કોઈ નોંધ લેવાતી હોય એમ લાગતું ન હતું. ગામને ચોરે કે બજારને ઓટલે બેસતા લોકોય જાણે તેને ભૂલી ગયા હોય એમ લાગતું હતું. હમણાં તો અપૂર્વ વહેરાઈત ગામનો સરપંચ થયો હતો અને સારું નામ કમાયો હતો એ વાત કદીક કોઈ યાદ કરી લેતું હતું. તેમાં એની પત્ની રેખા ચૂંટાઈને પ્રધાન થઈ ત્યારે ગામના ઓટલાઓ એની નોંધ લીધી હતી જરૂર પણ એમનો અપૂર્વ સાથેનો સંબંધ હમણાંનો લગભગ કપાઈ ગયા જેવો થઈ ગયો હતો એટલે એ વાત બહુ લાંબી ચાલી ન હતી.

હા, થોડા દિવસ પહેલાં એક રૂપાળી યુવતી રાઘવનું ઘર પૂછતી આવી હતી ત્યારે ગામના એ શાંત જણાતા સરોવરમાં કોઈએ પથરો નાંખ્યો હોય એમ વમળો ઉત્પન્ન થઈ ગયાં હતાં. એ યુવતી માધવીના પિયરની દૂરની સગી થતી હતી. બે દિવસ રહીને એ પાછી ગઈ ત્યાં સુધી ગામમાં તરહતરેહની કલ્પનાઓ થતી જ રહી હતી. એ પાછી ગઈ ત્યારે રાતે ગામના ઓટલા મૂંગા રહી શક્યા ન હતા.

‘તે એવી રૂપાળીરમ જેવી છોડી કેમ પાછી જતી રહી હશે?’

જો થઈ છે?

‘એની તો આપણને શી ખબર પડે પણ એને સુવાવડ કરાવવાની ન હતી એવું લાગે છે. બાકી બે નંબરની કમાણી પાછી ચાલુ થઈ ગઈ છે એટલે આપણો ભાથો લૂટારો એની સુવાવડમાં લાખ રૂપિયા તોડી નાખત એ વાતમાં શક નહીં.’

‘કેમ જાણ્યું કે એણે બીજી કોઈ ગોઠવણ નહીં કરી હોય?’

‘પણ એની બૈરીની હાજરીમાં એવી કશી ગેઠવણ થાય જ શી રીતે?’

‘પહેલીની સુવાવડ કરાવી હતી ત્યારે એની બૈરી હાજર જ હતી ને? ને એણે બાપડીએ ઉપર રહીને તો એની સુવાવડ કરાવી હતી. પણ આ વખતે કાંઈ વાત બરાબર જામી નહીં.’ ને વાત જામી નહીં એટલે જ ચોરાના ને બજારના ઓટલા પણ મૂંગા થઈ ગયા હતા ને?.

પણ એ ઓટલાઓએ મૂંગા થતા પહેલાં રાઘવને કાને ધીમો ગણગણાટ તો કરી જ લીધો હતો. હા, ગામની ખાનદાનીને હિસાબે કોઈએ એને સામે મોંએ કશું પૂછીને શરમાવ્યો ન હતો. તમને તો અમારા ગામની આ ખાનદાનીની ખબર છે જ ને? કોઈને સામે મોંએ કશું પૂછીને એને બજાર વચ્ચે શરમાવવામાં અમારા ગામની શોભા નહીં. વળી સ્ટોપ પ્રેસના મથાળા હેઠળ મૂકી ન શકાય એવા સમાચારને અમારા ગામના આ ખાનદાની ઓટલાને કશો રસેય નહીં. તમે મારા કહેવાનો માયનો તો સમજ્યા ને? કે પછી રાઘવની આ નવી બેનપણીને રૂબરૂ મળીને પૂછવાનો વિચાર કરો છો?

જેમ ગામલોકો રાઘવના દરેક પગલાને શંકાની નજરે જ જોતા હતા એમ રાઘવ પણ હવે તો ઇશનેય કૂંકીને જ પીતો હતો. કામ વગર હોઠ દઝાડવાનું કે જીભ બાળવાનું એ ટાળતો હતો. પ.વ.ડી.ની નોકરીના એક ભાગરૂપે એને આવી સાવચેતી રાખવાની જે ટેવ પડી હતી તે ટેવને એક વખત કોરાણે મૂકવાથી કેવી મુસીબત સર્જાઈ હતી એનો એને પાકો અનુભવ થઈ ગયો હતો. ને મારું માનો તો આ વખતની પેલી છોકરી માધવીના પિયરપક્ષની કોઈ સગી હતી. એમાં રાઘવને કશી લેવાદેવા ન હતી. હા, જો એ મહિનો બે મહિના એને ત્યાં વધારે રહેવાની હોત તો કશું કહેવાય નહીં. આવી નાજુક પરિસ્થિતિમાં શું થઈ જાય એની તો તમે કલ્પના કરી જ શકતા હશો. કદાચ તમને આવો અનુભવ થયો હોય તોય નવાઈ નહીં.

જો કે એવી કશી વાત બની ન હતી, પણ માધવીને એ શક્યતા જણાઈ જ હશે એટલે તો એણે જોખમ વહોરવાને બદલે એને વેળાસર વળાવી દીધી હતી ને. માધવી એની એ સગીને કદાચ બહુ ન ઓળખતી હોય પણ રાઘવને તો ઓળખતી જ હતી ને? દેવતા ને દારૂ. ને રાઘવેય મનમાં પેલીના જ વિચારો ક્યાં નહોતો કરતો. અલબત્ત આ વખતે પોતે વધુ સાવચેતીથી વર્તવાનું વિચારતો હતો. આટલામાં જ સમજી જાવ ને, કૂતરાની પૂછડી હજુ એવી જ વાંકી હતી.

ને એની ચોકસાઈપૂર્વક કરાયેલી ગોઠવણ મુજબ એ છોકરી અને રાઘવ અમદાવાદમાં એક દિવસ મળ્યાં. એ છોકરી પરણેલી હતી ને એને સાસરિયાં ઘણો ત્રાસ આપતાં હતાં. રાઘવે એને એમના ત્રાસમાંથી છોડાવવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું. ને ભાઈ રાઘવના સિધ્ધાંત મુજબ તો કામનું મહેનતાણું કામ થયા પહેલાં જ વસૂલ કરી લેવાની રસમ હતી. સાચી વાત કહેવી હોય તો એમ કહી શકાય કે પહેલાં મહેનતાણાની વસૂલી કર્યા પછી જ કામ હાથમાં લેવાનો એનો નિયમ હતો. પ.વ.ડી.નો જ બનાવેલો આ નિયમ હતો એટલે રાઘવ એને વળગી રહેવા માગતો હતો. અલબત્ત આ વાત આ છોકરીને કેમ સમજાવવી એની જ રાઘવને સમજણ પડતી ન હતી.

પ.વ.ડી.ના પેલા કોન્ટ્રક્ટરોને તો આ વાત ટેન્ડર ભરતા પહેલાં જ સમજાઈ ગયેલી હોય છે એટલે રાઘવને એમને કશું સમજાવવાની જરૂર પડતી ન હતી. પણ કાંઈ વાંધો નહીં એને એ વહેવાર સમજાવવાની રીત રાઘવે વિચારી લીધી હતી. ‘જો, આ કામ માટે આપણે વારંવાર મળવું પડશે. આમ જાહેરમાં મળીશું તો લોકોને આપણી વાત કરવાની તક મળશે ને મારા ઘરમાંય કંકાસ શરૂ થઈ જાય એવુંય થાય. એના કરતાં આપણે જ્યાં આપણને કોઈ જુએ નહીં એવી ખાનગી જગ્યાએ મળવાનું ગોઠવીએ તો સારું.’ એણે મનમાં બરાબર ગોઠવીને કહ્યું.

જો થઈ છે?

‘મારી એક બેનપણીને ઘેર મળાય એવું છે પણ એનાં માબાપ મારાં સાસરીવાળાંના સગામાં છે એટલે વાત ખાનગી રહે નહીં.’ પેલીએ કહ્યું.

‘તને વાંધો ન હોય તો આપણે કોઈ હોટેલની રૂમમાં મળવાનું ગોઠવીએ. કોઈની રોકટોક નહીં કે કોઈની બીક પણ નહીં. તને મારી પર તો વિશ્વાસ છે ને?’

‘વિશ્વાસ તો છે પણ કોઈ જતાં કે આવતાં જોઈ જાય તો મારાં સાસરીવાળાંને મને પજવવાનું એક વધુ બહાનું મળી રહે. ને તમે તો મારા બનેલી છો એટલે આપણે અકાંતમાં મળતાં હોઈએ તો એમને વધારે વહેમ પડે.’

‘એની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. તારે છૂટાછેડા લેવાના છે એટલે એમને જેમ માનવું હોય એમ ભલે માને. એ કદાચ એમ માને કે આપણી વચ્ચે આડો સંબંધ છે તોય વાંધો નહીં.’

‘પણ આ વાત માધવીબેનને કાને પહોંચે તો -’

‘જો આપણે કાળજી રાખીએ તો વખત છે ને આપણી વચ્ચે આડો સંબંધ હોય કે બંધાય તોય એને ખબર નહીં પડે.’ રાઘવે આડા સંબંધની વાત આડકતરી રીતે પાકી કરી લીધી. શશી એની આવી વાતથી થોડી ગભરાઈ પણ એક તો એ છૂટાછેડા લેવા તૈયાર થઈ ગઈ હતી ને છેલ્લા કેટલાય મહિનાથી પતિનું સુખ ગુમાવી બેઠી હતી એટલે એ એટલી ન ગભરાઈ કે આટલેથી જ પાછી વળી જાય.

‘હું હવે તો થાકી જ ગઈ છું. મારે કોઈ પણ રીતે છૂટાછેડા લેવા જ છે. મને એમની કશી પડી નથી પણ માધવી બેનને દુખ પહોંચે એવું કશું ન થાય એવી આશા રાખું છું. તમે જે ગોઠવો એ મને મંજૂર છે.’ રાઘવ એના આવા જવાબથી ખુશ થઈ ગયો. શશીએ જે વાત કરી એ તો એણે જાણે કોરે કાગળિયે સહી કરી આપી હોય એવી વાત હતી. રાઘવના મનમાં ગલગલિયાં થઈ રહ્યાં. એણે એ તકને વધાવી લીધી.

‘કાંકરિયા સામે એક ગેસ્ટ હાઉસ છે. અત્યારે જ આપણે એમાં રૂમ લઈ લઈએ ને શાંતિથી આખો પ્લાન કરી લઈએ. પછી વકીલ કરવો હોય તોય આપણને સમજણ પડે.’ પછી પોતાની વાતની પાછળ વાસ્તવિકતાનું સમર્થન મેળવવા માગતો હોય એમ એણે ઉમેર્યું: ‘અહીં તો આપણી ચારેય બાજુ માણસોનાં ટોળાં છે. કોઈક મને ઓળખતા હોય એવાય એમાં હોય.’

‘તમે રહ્યા સરકારી કચેરીના માણસ એટલે તમને ઓળખનારા ઘણા હોય.’ શશીએ એની વાતમાં સમર્થન આપ્યું. રાઘવને લાગ્યું કે એને ધાર્યા કરતાં સારો પ્રતિભાવ મળી રહ્યો હતો. પછી એ ઝાલ્યો રહે ખરો?

એણે એક રિક્ષા રોકી લીધી ને શશીને લઈને એ પેલા ગેસ્ટ હાઉસ પર પહોંચ્યો. ભલે બહારથી શશી આ બધી કારવાઈમાં સમજતી ન હોવાનો દેખાવ કરતી હોય પણ જ્યારે રાઘવે ગેસ્ટ હાઉસના રજિસ્ટરમાં પતિ-પત્ની તરીકે નોંધ કરાવી ત્યારે એ શરમાઈ ગઈ. એને ખબર પડી જ ગઈ હતી કે હવે આગળ શું થવાનું હતું. રાઘવ પણ આ અગાઉ આવા પ્રસંગોમાંથી પસાર થઈ ગયેલો હતો છતાં તેય મનમાં તે થોડો તો ગભરાતો જ હતો. સુનંદાએ એને જે પાઠ ભણાવ્યો હતો એની અસરમાંથી હજુ સંપૂર્ણ રીતે મૂક્ત થઈ શક્યો ન હતો.

બેય જણાં રૂમમાં પહોંચ્યાં એટલે રાઘવે બારી આડે પડદા ખેંચી લીધા. રૂમમાં સંધ્યાકાળના જેવું અંધારું છવાઈ ગયું. એણે લાઈટ કરીને રૂમને અજવાળવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો. પણ બેડમાં બેસી ગયો: ‘આવ અહીં બેસ આપણે આખો પ્લાન વિચારી લઈએ. તને એ નરકમાંથી વહેલી તકે મારે બહાર કાઢવી છે.’ રાઘવે કહ્યું ને શરમાતી શશી એની બાજુમાં આવીને બેસી ગઈ. ને કશી ઔપચારિકતા વગર રાઘવે એને પોતાની નજીક ખેંચી ને એની બગલમાં હાથ નાખી એને પોતાની સામે ફેરવી.

‘તમે બહુ ખરાબ છો. મને ચર્ચા કરવાને બહાને ગેસ્ટ હાઉસમાં લઈ આવ્યા અને -’

‘તે ચર્ચા તો કરીશું જ. પણ પહેલાં બેયને આનંદ પડે એવી થોડી લીલાય કરી લઈએ. તારા છૂટાછેડાની વાત ચલાવીએ એ દરમિયાન આપણા છેડા ગાંઠવાનીય વાત કરતાં રહીએ તો એમાં ખોટુંય શું છે? ને વળી તું તો મારી

જો થઈ છે?

સાળી છું. સાળી એટલે અડધી ઘરવાળી એ તો જૂની કહેવત છે.’ રાઘવે નફકટ થઈને કહ્યું ને નફકટાઈથી શશીનાં અંગો સાથે અડપલાં કરી રહ્યો. શશી કશો વિરોધ કરતી ન હતી એટલે કે પછી એ આવી પરિસ્થિતિ માટે વાટ જોઈને જ બેઠી હતી એટલે બેય કાચી ઘડીમાં રંગમસ્તીમાં ડૂબી ગયાં.

એમનો એ આવેગ હળવો થયો એટલે બેય વાસ્તવિકતાની ધરતી પર પાછાં આવી ગયાં. હવે એમની સામે એકને બદલે બે પ્રશ્નો ખડા થયા હતા. એક તો એમનો આ નવીન સંબંધ દુનિયાની નજરથી ઓઝલ રાખવો અને શશીને એનાં સાસરીવાળાંની ચૂંચાણમાંથી છોડાવવી. રાઘવનું મન શશીને મૂકત કરાવવાનું જરૂર હતું પણ એને પોતાની સોડમાંથી દૂર ખસવા દેવાનું ન હતું. આ માટેનો રસ્તો એણે હજુ વિચાર્યો ન હતો. પણ એના ક્ષણરૂપ ભેજામાંથી એનો ઉપાય નીકળી આવશે એ વાતની એને ચોકકસ ખાતરી હતી.

‘એક વાતની આપણે ખાસ કાળજી રાખવી પડશે કે આપણા આ સંબંધની વાત બહારની દુનિયાને થવી ના જોઈએ.’ રાઘવે આખરે મૌન તોડ્યું.

‘મારા છૂટાછેડા થશે તો તેમાં તમે જે ભાગ ભજવ્યો હશે તેની તો બધાંને ખબર પડશે જ ને? એટલે હું તમને ક્યારે મળી ને તમે મને ક્યારે અને ક્યાં મળવા આવ્યા ને આપણે શું શું કર્યું એની વાત આપણે માધવીબેનને પહેલેથી જ કરવી જોઈએ.’ શશીએ પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા.

‘તો આપણે આજે આ ગેસ્ટ હાઉસમાં રૂમ લીધી હતી અને એમાં પેસીને આપણે શું કર્યું અને કેવી ચર્ચા કરી એ વાત હું ઘેર જઈને માધવીને કહીશ, પછી એ શી સલાહ આપે છે એ હું તને કાલે જણાવીશ.’

‘બાપ રે, એવું કરો તો તો આપણું આવી જ બને. આપણે માધવીબેનને શું કહેવું એ નક્કી કરીને જ તેમને વાત કરવી જોઈએ. ક્યારેક એ પૂછી બેસે તો બેયની વાત સરખી જ હોવી જોઈએ.’

‘તું મને આવતી કાલે બપોરે બે વાગ્યે અહીં ગેસ્ટ હાઉસની બહાર જ મળજે. હું બપોર પછીની રજા લઈ લઈશ ને આપણે બધી વાત પાકી કરી લઈશું.’

‘મને લાગે છે કે તમારે આવી રીતે વાત પાકી કરતાં ઘણી રજાઓ લેવી પડશે. ને એમ કરતાં વાત ફૂટી જાય તો શી દશા થશે એનો વિચારેય કરી લેજો.’

‘એક તરફથી તને છોડવાની ઈચ્છા નથી થતી ને બીજી તરફથી માધવીને દુખી કરવાનીય ઈચ્છા નથી થતી. પણ મને ગળા સુધી ખાતરી છે કે વચલો કોઈ રસ્તો જરૂર નીકળી શકશે. તારોય તારાં સાસરીવાળાંને બહાનાં બતાવવાં પડશે જ ને રોજેરોજ આમ બહાર નીકળવા માટે.’

‘હું ટ્રાવેલિંગ સેલ્સ ગર્લ છું એટલે મારે ઓફિસની બહાર જ કામ કરવાનું હોય છે એટલે હું જે નોકરી કરું છું એનાં જગ્યા અને સમય કાયમ એક હોતાં નથી એટલે મારે એમને કશું કહેવાની જરૂર જ નથી. એવાંયે આ અનિયમિતતાથી ટેવાઈ ગયાં છે. એમને મારા પગારની જ પડી હોય છે.’

‘આજે તો વધુ મોડું થાય તે પહેલાં આપણે જવું જોઈએ પણ કાલે બપોરે આપણે મળીશું ત્યારે ચોકકસ પ્લાન કરીશું.’ કહેતાં રાઘવે શશીને પાછી બાથ ભરી લીધી.

શશીનેય એની એ પકડમાંથી છૂટવાનું બહુ મન ન હતું છતાં છૂટવાનો નિર્રથક પ્રયાસ કરતાં એણે કહ્યું: ‘તમારા ઢંગ વહેલા જવાના નથી લાગતા. કાલેય જો આવું જ કરવાના હો તો પ્લાન કરવાનું કામ કાલેય આમ અધ્ધર જ રહેશે.’

‘કામની સાથે મોજ એનું નામ જ જિંદગી. મોજ વગરની જિંદગીમાં મઝાય શું? આપણો આ સંબંધ તારા છૂટાછેડા પછીય આવો જ ચાલુ રાખવાનો છે. તું કદાચ બીજી જગ્યાએ પરણી જાય તોય મને ભૂલી તો નહીં જાય ને?’

‘એક વાત કહું પરણ્યો ભૂલાય પણ પ્રીતમ ના ભૂલાય. આખી દુનિયાનો આ એક જ દસ્તૂર છે. તમારે હાય મારા જેવી બીજી કોક ચઢી જાય ને તમે મને ભૂલી જાવ તો નવાઈ નહીં. બાકી મારે મન તો તમે જ મારા ભગવાન. કાલે

જો થઈ છે?

અત્યારે હું કદાચ પરણી જઈશ, તોય તમારે હાથે જ ગળામાં મંગળસૂત્ર પહેરી લઈશ. પેલો પરણ્યો છોકરાંની પાછળ એનું નામ લખવા પૂરતો જ મારે કામનો, બાકી છોકરાંય મારે જણવાં તો તમારાં જ.’

‘તારો આટલો બધો પ્રેમ જોઈને મને એક વખત તો માધવીનેય પડતી મૂકવાનું મન થાય છે પણ લોકલાજે કરીને મારી એને છોડવાની જિગર નથી ચાલતી. પણ તને આવી રીતે સંબંધ ચાલુ રાખવામાં વાંધો ન હોય તો તારે માટે આપણા બખમાં રહે એવું પાત્ર જો આપણે શોધી શકીએ તો આપણાં પાંચેય આંગળાં ધીમાં રહે.’

ને આવ ભવિષ્યના હવાઈ ખ્યાલોમાં રાચતાં બેય હૈયાં બીજો એક કલાક એકબીજાને વળગી રહી વાતો કરતાં રહ્યાં. રાઘવને લાગ્યું કે જેમ સુનંદા પાછળ પોતે ઘેલો થયો હતો એવી જ રીતે શશી આજે પોતાની પાછળ ઘેલી થઈ હતી. શશીને એવો અનુભવ હતો કે નહીં એની તો પોતાને ખબર ન હતી, પણ એને પોતાને તો એક વખત કડવો અનુભવ થઈ ગયેલો હતો જ.

એણે નકકી કર્યું હતું કે એ હવે સાવચેત રહેશે. હા, એણે ફરીથી એ રસ્તે નહીં જાય એવું નકકી કર્યું ન હતું. રાઘવ જેવા માણસોમાં આ જ એક એવી વાત હતી કે એ એમને બીજા માણસોથી અલગ પાડતી હતી. એ ઠોકર ખાઈને સુધરી જાય એ જાતનો ન હતો. બીજી ઠોકર વાગે તે પહેલાં શી સાવચેતી લેવી જોઈએ એના જ વિચારો એ કર્યા કરતો હતો. એમાં હસવાની વાત નથી. રાઘવની જગ્યાએ તમે હો તો તમે પણ એવા જ વિચારો કરો, મને ખબર છે.

બીજે દિવસે પાછાં બેય મળ્યાં. આજે શશી ઘેરથી અભિસાર કરીને નીકળી હતી. ગઈકાલે અચાનક જ બધું થઈ ગયું એટલે અને પહેલી જ વખત હતું એટલે થોડો ગભરાટ પણ એના હૈયામાં હતો એટલે પ્રસંગની જે મજા માણી શકાવી જોઈએ એ માણી શકાઈ ન હતી. પણ આજે તો એ પૂરેપૂરી તૈયાર થઈને આવી હતી. આજે જો એ રાઘવને ના થકવી શકે તો એ પોતે હવે પરવાળી ગઈ છે એમ જ માનવું રહ્યું.

સામે પક્ષે રાઘવ પણ આજે એવા જ મક્કસદથી આવ્યો હતો કે શશીને પોતાની પાછળ એવી ઘેલી કરી દેવી કે એ વખત છે ને પરણીને પરદેશ ચાલી જાય તોય પોતાની યાદ એને સાત સાગર પારથી પાછી આવવા મજબૂર કર્યા વગર ન રહે. નકકી કરેલા સમય કરતાં એ કલાક વહેલો ગેસ્ટ હાઉસ પાસે આવ્યો તો એના આશ્ચર્ય વચ્ચે શશી એના કરતાંય વહેલી આવીને એની રાહ જોતી બેઠી હતી. બન્નેયે એકબીજાને જોયાં ને બેય હસી પડ્યાં. બેય જાણે સામા પત્રના મનની વાત સમજી ગયાં હોય એમ એકબીજાને મનભરીને પી રહ્યાં.

આગલે દિવસે એમને કોઈ વાત થઈ હોય એવું એમને કશું યાદ ન હતું. એમને યાદ હતી પેલી રંગમસ્તી અને પેલી મુલાયમ પયારી. બેય જણ રૂમમાં પેઠાં ને એકબીજાને આલિંગનમાં લઈને એ જ સ્થિતિમાં પયારીમાં પડ્યાં. ક્યાંય સુધી એમાંનું કોઈ કાંઈ ન બોલ્યું. બેય એકમેકને ચૂમતાં ને પસવાળતાં પડ્યાં રહ્યાં. આવતીકાલે જાણે પૃથ્વીનો પ્રલય થવાનો હોય અને આખા જીવનની મસ્તી એક જ પળમાં લૂંટી લેવી હોય એમ એ આખી દુનિયાને ભૂલી ગયાં.

[અનુક્રમ =>](#)

૧૪. રાઘવનું સ્વર્ગ

રાઘવે માધવીને બધી વાત કરી હતી અને કસાઈ વાડેથી ગાય એટલે કે શશીકલાને છોડાવવા માટે કશું કરવું જોઈએ એમ જણાવ્યું હતું. બધી વાત એટલે શશીએ ને રાઘવે નકકી કરી હતી એવી કરવા જેવી વાત. તમારે હસવું હોય તો ભલે હસો પણ રાઘવ હવે તો ઘાશ પણ બે વાર ફૂંકીને પીતો હતો તો એની ને શશી વચ્ચેની ખનગી વાત એ કરે જ નહીં એટલું તો તમે તમારા અનુભવેય સમજી જ ગયા હશો. પાછા કહેતા નહીં કે તમને આવો કોઈ અનુભવ નથી. નહીં તો કોઈક સુનંદ જેવી તમને જિંદગીભર યાદ રહી જાય એવો પાઠ ભણાવશે.

ને તમે ગમે તે માનો પણ માધવી પૂણ્યનું કામ કરવા તત્પર થયેલા પરદુખભંજન પતિને આવા કામમાં આડે ન જ આવે ને? એણે હસતે મુખે પતિને આ પૂણ્યનું કામ કરવાની રજા આપી. આવી પત્ની હોય તો જ રાઘવ જેવાનું ગાડું ચાલતું રહે ને? માધવીએ તો રાઘવની સાથે જઈ શશીનાં પેલાં સાસરિયાંને તતડાવવાની તૈયારીય બતાવી. પણ રાઘવ એમ ઘણે વીંછીને ચઢવા દે ખરો? એણે મધવીના જુસ્સાને પ્રયત્નપૂર્વક ઠંડો પાડ્યો ને પોતે એમને એકલો જ પહોંચી વળશે એમ કહી શહેર તરફ ઊપડ્યો. શશી એની વાટ જોતી હતી. પોતાને માધવીએ શશીની બાબતમાં જે કાંઈ ઠીક લાગે એ કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા આપી દીધી છે એમ કહી શશીને છાતી સરસી ભીંસી દીધી.

‘અરે, છોડો મને. માધવીબેને તમને આવું કરવાની સત્તા નહીં આપી હોય. મારે એમને રૂબરૂ મળીને પૂછવું પડશે.’ શશી મજાક કરતાં બોલી ઊઠી.

‘તો વાટ શેની જુએ છે. જા જઈને પૂછી આવ. એને એમ પણ કહેજે કે એના કરતાં મને તારી સાથે વધારે મજા પડે છે.’ રાઘવે આંખ મીચકારતાં કહ્યું.

‘જો એમને આ વાતની ખબર પડી તો આ વખતે તો એ તમને ઘરની બહાર હાંકી કાઢ્યા સિવાય નહીં જ રહે. પેલી સુનંદાને વખતે તો એમને બધું પતી ગયા પછી ખબર પડી હતી એટલે તમે બચી ગયા. તે સુનંદા માધવીબેન કરતાંય વધુ રૂપાળી હતી?’ શશીએ પોતાને બદલે માધવીબેન સાથે એની સરખામણી કરાવવાનું વધારે યોગ્ય ગણ્યું. માધવી અત્યારે ભલે પોતાના જેટલી રૂપાળી ન જણાતી હોય પણ જુવાનીમાં એ પોતાના જેવી ચાર શશીઓને પાણી ભરાવે એવી જરૂર દેખાતી હશે એ વાતમાં શશીને જરાય સંદેહ ન હતો.

‘હું કહીશ તો તારા માન્યામાં નહીં આવે પણ માધવી પંદર વરસ પહેલાં જેવી દેખાતી હતી એના કરતાંય સુનંદા ચાર ચંદરવા ચંદે એવી હતી. અને એમ ના હોત તો હું એના પર મોહો જ શાનો હોત. પણ મેં એની સાથે રહેજ આડાઈ કરી ને એવીયે મને દોઢ લાખમાં ચૂનો ચોપડી ગઈ. પૈસા ગયા ને ફજેતી થઈ એ વધારામાં.’

‘ને તોય મારા કાનજી તમે રાસલીલા કરવાનું ભૂલ્યા નહીં.’ હસતાં શશીએ મીઠી ટકોર કરી લીધી.

‘કાનજી હોય તે રાસલીલા ન કરે તો શું તાલિયો પાડે? પણ એ વખતે ભૂલ થઈ ગઈ. એ કુંવારી હતી એટલે થોડી તકલીફ થઈ પડી. બાકી તારા જેવી પરણેલીને અનુભવી હોત તો પેલો એનો કાયદેસરનો ઘણી બેટા, બેટા કરતો આપણા દીકરાને રમાડતો હોત.’

‘મને એક વખત આમને પલ્લેથી છોડાવો એટલે કોઈ અડધિયા સાથે લગ્ન કરી લઉં. પછી તને બધી છૂટ.’

‘એની તો મને ખાતરી જ છે. બે મહિનામાં તારા છૂટાછેડાનું કામ પતી ગયું જ માન. પછી આ વખતે તો હું આગળ પડીને તને પરણાવીશ અને આપણી જરૂરિયાત પ્રમાણેનું અડધિયું શોધ્યું હશે એટલે મારાથી તારે ત્યાં છૂટથી અવરજવર પણ કરી શકાશે. પણ એવું અડધિયું મળવું અઘરું છે.’ રાઘવના મનમાં પ્લાન ગોઠવાતા જતા હતા ને તરત બહાર પડતા જતા હતા.

જો થઈ છે?

બે બરાબ જણ જ્યારે કોઈક ભલાભેળા માણસને શીશામાં ઉતારવાની વેતરણ કરતાં હોય ત્યારે વિધિ એમની આ યોજના પર હસ્યા સિવાય રહી શકે ખરી? પણ સમય આગળ વિધિય બાપડી લાગ્યાર હતી. અત્યારે રાઘવનો સમય ચાલતો હતો. એણે અપૂર્વનું ઘર છેતર્પીડીથી પડાવી લીધું ત્યારથી એની માઠી બેઠી હતી. અપૂર્વએ ખાનદાની બતાવીને એણે આપ્યા હતા એના કરતાંય પાંચ હજાર રૂપિયા વધારે આપીને પોતાનું ઘર પાછું લીધું ત્યારે એની કડકી ઓછી થઈ હતી ને આજે એ પાછો ખાતોપીતો થયો હતો. એની દશા સુધરી હતી પણ એની ઘનત સુધરી ન હતી.

‘એક જણ તો મારી નજરમાં છેય ખરો. બજારમાં નાનકડી હાટડી ચલાવે છે. પાસે પૈસાય ઘણા છે પણ એ ચાલે છે એવી રીતે કે માતાજીનો રથ એની પર જાણે ના ફરી વળ્યો હોય? એ પરણવામાંથી રહી ગયો છે. હું એની દુકાને કશું ખરીદવા જાઉં તો એવો તાકી રહે છે જાણે નાના બાળકે પેંડો જોયો હોય. એની સાથે પરણીને બહાર નીકળતાંય શરમ આવે એવું છે. પણ એ કાયમ આપણો દબાયેલો રહેશે ને પૈસાનીય તકલીફ નહીં પડવા દે.’ શશીએય પોતાનું આગળનું પગલું વિચારી જ મૂક્યું હતું. લાગતું હતું કે રાઘવ શેર હતો તો આ શશી સવા શેર હતી. બેયની જોડી બરાબરની જામવાની હતી, જો બીજો કોઈ વાંધો ન આવે તો.

ને રાઘવની દશા જોર કરતી હતી અને શશીના ગ્રહેય પાધરા હશે કે એનાં સાસરિયાં શશીને છૂટાછેડા આપવા સંમત થઈ ગયાં. બધું ઘરમેળે જ પતી ગયું. રાઘવે બીજે જ મહિને પેલા મહાસુખને શશી વળાવી દીધી. આવી રૂપાળી પત્ની મળતાં પેલો જાણે ધન્ય થઈ ગયો. આટલાં વરસ હાથે રોટલો બાળી ખતાં એણે ક્યારેય કલ્પના કરી ન હતી કે એના નસીબમાં આવી રૂપાળી અને કમાતી પત્ની આવે. શશીએ પોતાની સ્વતંત્રતા સચવાય એ માટે જ પોતાની જૂની નોકરી ચાલુ રાખી. મહાસુખે તો એને નોકરી છોડી આરામથી ઘેર બેસી મોજ કરવા ઘણુંય કહ્યું પણ હમણાં છડેછડાં હોય ત્યાં સુધી નોકરી કરવામાં કશું ખોટું નથી એમ રાઘવે એને સમજાવ્યો એટલે એ માનીય ગયો.

પણ બીજે જ મહિને શશીએ સામેથી જ નોકરી છોડી દીધી. સામેય આવડું મોટું સૂનું ઘર છોડીને બહાર ગેસ્ટ હાઉસમાં પૈસા બગાડવાની હવે એમને જરૂર જણાતી ન હતી. મહાસુખને તો આખો દિવસ દુકાને બેસવું પડતું હતું. ને એ રાઘવને તો દેવ જેવો ગણતો હતો. એણે તો એના લગન ગોઠવવામાં મદદ કરી હતી. અને એટલે જ એક દિવસ એણે રાઘવને કહ્યું ને: ‘તમે રોજ હોટલની ચા પીવો છો એને બદલે ક્યારેક ઘેર આવીને ચા પી જતા હો તો શો વાંધો છે?’

‘હા કાલથી એમ જ કરો. તમે ચા પીને જાવ એટલે હુંય માસુખને દુકાન પર ચા આપી આવીશ. એમનાથીય દુકાન છોડીને ચા પીવા અવાતું નથી ને એમનેય હોટલની ચા પીવી પડે છે. હવે મારે નોકરીય નથી એટલે માસુખને બપોરે ગરમ ખાવાનું ને મોડાં ગરમ ચાય મળશે. ને તમારેય કોઈ વખત ઘેરથી વહેલા નીકળવું પડ્યું હોય ને ખાધા વગર આવવું પડ્યું હોય તો તમે ખાવાય અહીં આવી જજો.’ શશીએ ઘરની માલિકણના હકથી કહી દીધું. એણે મહાસુખમાંથી ‘હા’ ઉડાડી દીધો હતો પણ મહાસુખને એમાં શશીનું વહાલ દેખાતું હતું.

મહાસુખેય એમાં હાજિયો પુરાવ્યો. પણ રાઘવ દૂધનો ઘઝયો હતો એટલે છાશ પણ ફૂંકીને પીતો હતો. એણે ક્યારેક ક્યારેક ચા પીવા આવવાનું સ્વીકાર્યું. ‘મારે બપોરે બેથી ત્રણ રીસેશ હોય છે એ દરમિયાન ક્યારેક આવી જઈશ, તમને અગવડ ના પડે તો.’ તેણે ઠાવકું મોં રાખીને કહ્યું. ને એમને જેવું જોઈતું હતું એ બરાબર ગોઠવાઈ ગયું.

‘અગવડ તો શી પડવાની હતી. બે પ્યાલા મૂકતી હોઈશ ત્યાં તમારો એક પ્યાલો વધારે. ચૂલાને ઓછો ભાર પડવાનો હતો?’

પછી તો રાઘવનો કાયમનો ક્રમ થઈ ગયો. એને અડધો કલાકની જ રીસેશ પડતી હતી પણ પણ એ આવે તે પહેલાં ચા પ્યાલામાં ગાળીને તૈયાર જ હોતી ને શશી પણ. ચા એક તરફ પડી રહેતી ને એ શશીને વળગતો. કદીક વધારે વાર થઈ જાય તો રાઘવ ચાનો પ્યાલો ખાળમાં ઢોળીને ઓફિસ તરફ ભાગતો પણ શશીને કદી નિરાશ ન કરતો. એ જતો ને ઠંડી પડી ગયેલી ચાને ગરમ કરી શશી માસુખને ચા આપવા જતી ને માસુખ ફૂલ્યોય ન સમાતો. એને થતું કે શશી રાતે એને એના ઠંડાપણા વિશે ફરિયાદ કર્યા કરતી હતી પણ દિવસે કે કોઈ પરાયા મરદની હાજરીમાં એને હેઠવાણો પાડતી ન હતી. તો કદીક એ મહાસુખને એમ કહીને ખુશ પણ કરી દેતી હતી: ‘આજે તમે બરાબરના ખીલ્યા

જો થઈ છે?

હતા. રોજ આવા ખીલતા હો તો.’ મહાસુખ એના કહેવાનો ભાવાર્થ સમજતો હતો.

ને એક દિવસે શશી દાકતર પાસે જઈને સીધી દુકાને આવીને મહાસુખને હરખમાં નવરાવી ગઈ. એ બાપ બનવાનો હતો. બપોરે રાઘવ આવ્યો ત્યારે પણ એણે એ જ કહ્યું: ‘તમે બાપ બનવાના છો. પેંડા તો માસુખ જ વહેંચશે. દાકતરે જુલાઈની પંદરમીની તારીખ આપી છે.’

‘ચાલો એક પૂણ્યનું કામ થયું. મહાસુખને રમાડવા દીકરો મળ્યો. પણ વચમાં આપણે કેટલી રજા પડશે?’ આંખથી અશ્વિલ ઈશારો કરતાં રાઘવે કહ્યું.

‘તમને તો બસ એ જ સાંભળે છે.’

‘આપણને બેયને એ જ તો સાંભળતું હતું ને? દિવસે બહારનું ને રાતે ઘરનું પકવાન આપણને બેયને માફક આવી ગયું છે. આવતે વરસેય પેંડા નહીં તો જલેબી તો વહેંચાવવી જ પડશે ને. એને વધારે નહીં તો ચાર છોકરાં તો હોવાં જોઈએ. તને શું લાગે છે?’

‘મને લાગે છે કે હમણાં બે વરસ ખાલી જવા દઈએ. આપણે ઉપવાસ નહીં કરીએ પણ ગમેતેમ કરીને છડાં રહેવાય એવું કરીશું અને માસુખને રજા પડાવીશું. સામેય એનાથી કશું થાય એવું છે જ નહીં.’

‘એને એવું ના કહેતી ને કદી દાકતરને બતાવવાની વાત કરે તો ટાળજે નહીં તો પોલ ઉઘાડી પડી જશે ને બાપડાને આઘાત લાગશે.’ રાઘવે પેલાની ઠેકડી ઉડાડતાં કહ્યું, ને બેય જણ હસી પડ્યાં. પણ એમને ખબર ન હતી કે મહાસુખ હજુ બે વર્ષ પહેલાં જ દાકતરને બતાવી આવ્યો હતો ને દાકતરે એને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એની નપુંસકતાની વાત કરી દીધી હતી. બહારથી એના જેવા જણાતા કેટલાયને ત્યાં પારણાં બંધાયેલાં એણે જોયાં હતાં અને દાકતરની સામે એણે એવી દલીલ પણ કરી હતી.

દાકતરે એને જણાવ્યું હતું કે બહારનાં લક્ષણને ને પુરુષત્વને કોઈ સંબંધ ન હતો. એટલે ઘણી વખત પોતાનાં જેવાં બાહ્યલક્ષણો ધરાવતા માણસને ત્યાંય વસતિ થઈ શકે છે. એટલે જ્યારે આવા માણસને ત્યાં ઘોડિયું બંધાય ત્યારે મોટા ભાગના લોકો એને ભગવાનની દયા સમજીને મન મનાવતા હોય છે, જ્યારે દયા ઘણી વખત તો કોઈ મિત્રની જ હોય છે. પોતાની અસફળતાનેય ક્યારેક શશી સફળતાનો આંચળો ઓઢાડતી ત્યારે મહાસુખ મનમાં હસી લેતો ને એની ચાલાકી પર મનમાં ગુસ્સેય થઈ જતો. એને ખબર હતી કે એના આવા વર્તન પાછળ, રાઘવની સફળતાને પોતાની ગણાવવાની અગમચેતી માત્ર હતી.

જ્યારે રાઘવ સામેથી એની પાસે લગ્નનો પ્રસ્તાવ લઈને આવ્યો ત્યારે એ સમજી જ ગયો હતો કે એને કાં તો પોતાની મિલકતમાં રસ હતો કે પછી એના ઓઠા હેઠળ એમને બેને પોતાનો સંબંધ ચાલુ રાખવો હતો. મહાસુખે સામે ચાલીને રાઘવને બપોરની ચા પીવા પોતાને ત્યાં આવવાનું સૂચન કર્યું હતું ત્યારે એને એવી ખબર ન હતી કે આવાંયે એનો આવો બધાંની આંખે ચઢે એવો ગેરલાભ લેશે.

પણ રાઘવ કાયમ એક જ વખતે મહાસુખને ત્યાં આવતો અડધો કલાક રોકાતો અને એ વખતે મહાસુખ કાયમ દુકાને જ હોતો. વળી મહાસુખનાં બાહ્ય શારીરિક લક્ષણો અપૌરુષીય હોવા છતાં એને ત્યાં પારણું બંધાય એવો અવસર આવ્યો એટલે બધા પડોશીઓય આ વાતને શંકાથી જોવા લગ્યા હતા. કેટલાકે તો બાંધ્યે ભારે ટકોર પણ કરી હતી: ‘પેલો રાઘવ તમારો સાદુ થાય છે ને? એ ઘણી વખત તમારે ત્યાં આવતો હોય છે. તમે દુકાનમાં આખો વખત વ્યસ્ત હો એટલે આવો સગો હોય તો તમારે મારા ભાઈ ઘરમાં કશી અગવડ ના પડે.’

‘બપોરની ચા પીવા મારે ત્યાં આવતો હોય છે. એને ત્યાંની લારી પર ચા પીવી પડતી હતી એને બદલે અહીં શશી આવ્યા પછી એને ઘરની ચા પીવાની મળે છે.’ મહાસુખે બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ એને લાગ્યું કે પોતે એકલો હતો અને હાથે રોટલો બાળી ખાતો હતો ત્યારે એની જે આબરૂ હતી એના કરતાં ઘરવાળો થયા પછી એ ઓછી થવા માંડી હતી. લોકોનાં ટોણાં સાંભળવાનું તેને માયાવાદ જેવું લાગવા માંડ્યું હતું. મહાસુખને લગ્ન વખતે એમ લાગ્યું હતું કે એ બે વચ્ચે કદાચ સંબંધ હશે તોય એ ક્યારેક મળશે ને નાતીલા ને પાડોશીઓથી એ સંબંધ છાનો રહેશે એને

જો થઈ છે?

બદલે આ બેયે તો આંગળી આપતાં પહોંચ્યો પકડવા જેવું કર્યું હતું. પોતે રાઘવને ક્યારેક આ પીવા કે જમવા આવવાનું સૂચન કર્યું હતું ત્યારે એને એવી ખબર ન હતી કે એ બે જણાં આવાં નફક્ટ થઈને પોતાની આબરૂનો ધજાગરો ઉડાવશે.

‘તે ગામડેથી રોજ ભાડું ખર્ચાને શહેરમાં આવવાને બદલે અહીં તમારી સાથે જ રહેતો હોય તોય શું ખોટું. આવડું મોટું ઘર છે તે એનો સમાવેશ તો એમાં થઈ જશે.’ પેલો નાતીલાએ કહેલું. ને મહાસુખને એ હાડોહાડ લાગી ગયેલું.

ને એક દિવસ કંટાળીને એણે બેયને પાઠ ભણાવવા આ પાર કે પેલે પાર કરી નાખવાનો જ વિચાર કરી નાખ્યો. એને પેલાં લોકોની આ પ્રણયલીલા કરતાંય લોકોનાં મહેણાં ને એમની વેધક નજરોનાં તીર વધારે વેધક લાગતાં હતાં. ને એણે જ્યારે રાઘવને બપોરની આ પીવા ઘેર આવી જવાનું સૂચન કર્યું હતું ત્યારે એના મનમાં ફક્ત એમ જ હતું કે રાઘવ ક્યારેક આ પીવા પોતાને ત્યાં આવશે. પણ એણે તો આખું ઘર અને આખી ઘરવાળીય પચાવી પાડી હતી ને મહાસુખની નાતમાં જે આબરૂ હતી એ પણ ઊંધી વાળી દીધી હતી.

ને પેલી કહેવત છે ને: મીણનો તોય માંટી. ને મહાસુખ જેવો મીણનો માણસેય એક દિવસ માંટી બની ગયો ને? પેલાં બેમાંથી હજુ કોઈને વહેમેય ન હતો કે મહાસુખ એમની સામે કોઈ ચાલ ચાલવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. એ લોકો તો પોતાની મસ્તીમાં મસ્ત હતાં.

ને એવા જ એક દિવસે માધવી રાઘવની રીસેશને સમયે મહાસુખને ત્યાં પાછલે બારણેથી દાખલ થઈ ગઈ અને પેલાં બેમાંથી કોઈને ખબર પડે તે પહેલાં એમની સામે જઈને ઊભી રહી ગઈ. પેલાંને કપડાં સરખાં કરવાનો કે પોતાનો કશો બચાવ કરવાનીય વેળા ન રહી. ડઘાઈ ગયેલાં એ બે જણાંના મોં પરથી લોહી ઊડી ગયું. ત્યાં જ માધવીની પાછળ મહાસુખ આવીને ઊભો રહી ગયો હતો. હવે રાઘવ અને શશીને સમજાઈ ગયું કે આ બધી મહાસુખે જ ઊભી કરેલી માયાજાળ હતી.

‘તમે બેય અબઘડી જ મારા ઘરમાંથી બહાર નીકળી જાવ. તમારી બધી લીલા મેં અને માધવીબેને જોઈ લીધી છે. જો તમારે વધારે ભવાડો કરવો હોય તો બહારથી બેચાર પાડોશીઓને બોલાવી લાવું એટલે તમારા મનની એ ઈચ્છા પૂરી થઈ જાય.’

‘હું કંઈ જાઉં? મારા પેટમાં તમારું બાળક છે.’ શશીએ ફિલ્મી ડાયલોગ બોલી પોતાનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ આજે મહાસુખ એની કોઈ વાત માનવા તૈયાર જ ન હતો.

એણે ખિસ્સામાંથી ઘકતરનો રીપોર્ટ કાઢીને શશી સામે ફેંક્યો: ‘લે વાંચ એમાં સ્પષ્ટ લખેલું છે કે હું બાપ બની શકું એવી કોઈ શક્યતા જ નથી. એટલે જોનું પાપ તારા પેટમાં હોય એની સાથે જા અને તારું કાળું કર, પણ અહીંથી તો ટળ જ. મારા ઘરમાં તારો ટાંટિયો ના જોઈએ.’

રાઘવ સ્વસ્થ થવા પ્રયત્ન કરતાં બોલ્યો: ‘મારો કોઈ વાંક નથી. માધવી, મને માફ કરી દે, હું આજે ભાન ભૂલી ગયો. એનું બાળક મારું નથી. તું તો જાણે છે કે હું તને કેટલો ચાહું છું.’

‘એક વરસથી મારી સાથે સંબંધ રાખો છો ને હવે છટકી જવા માગો છો? તમે જ મને સમજાવ્યું હતું કે મારે આ ઘરમાં મારો પગ કાયમ કરવો હોય તો મારે પેટ વસ્તાર હોવો જોઈએ. એટલે તો હું તમારી વાતમાં આવી ગઈ. મોટીબેન મારા છૂટાછેડા કરાવ્યા ત્યારથી જ એમની નજર મારે માટે સારી ન હતી.’ રાઘવને છટકી જવા પ્રયત્ન કરતો જોઈ શશીય છેલ્લે પાટલે જઈને બેઠી.

‘તમે બેય તમારું કાળું કરો. ગામમાં આવશો તો આ વખતે તો તમારો પૂરો ભવાડો કરીશ. મારા ઘરમાં કે મારાં છોકરાં પર મારે તમારો પડછાયોય ના જોઈએ.’ માધવીએ રાઘવને આખરી નોટિસ આપી દીધી. ને રાઘવને ધોળે દિવસેય તારા દેખાવા લાગ્યા.

જો થઈ છે?

‘માધવી, તું એક વખત મારી વાત તો સાંભળ. આ બધું મને ફ્રસાવવાનું આ બેયનું કાવતરું છે. તારી ને મારી વચ્ચે ફાટ પડાવવાની એમની ચાલ છે. એક વખત તું મારી સાથે આપણે ઘેર ચાલ પછી તને ખબર પડશે કે આ લોકો કેટલા પાણીમાં રમે છે?’

‘એમનાં કર્યા એમને નડશે પણ તમારાં કર્યાનું શું? તમે કેટલા પાણીમાં રમો છો એની તો મને ચાર વરસ પહેલાં જ ખબર પડી ગઈ છે. પણ હું જ મૂરખી કે એ વખતે જ પિયર ના ચાલી ગઈ. પણ આ વખતે તો હું તમને જ ધરની બહાર કાઢીશ. તમારે પાપે હું ને મારાં છોકરાં શું કરવા રજાગતાં રહીએ? તમારો ટાંટિયો જ મારા ધરમાં ના જોઈએ, એટલી વાત ટૂંકી ને ટચ.’ માધવી હવે છેતરાય એમ ન હતી.

છતાં માધવીને જેમતેમ સમજાવી રાઘવ એને પોતાની સાથે લઈને બહાર નીકળી ગયો. મહાસુખે શશીને કહ્યું: ‘તુંય તારા એ ચારની પાછળ જ ઊપડ. તારા બેચાર લબાચા હોય એ લઈને બહાર નીકળી જા. મેં બહુ વખત સુધી તમારી આ પાપલીલા ચલાવી લીધી છે ને મારી રહીસહી આબરૂનું લીલામ થવા દીધું છે. હવે એની હદ આવી ગઈ છે. જરૂર પડશે તો તને કોર્ટ બતાવવી પડશે તોય હું તને નહીં છોડું.’

શશી બહુ રડી, બહુ કરગરી પણ એનું કશું ન ચાલ્યું. એકબે દિવસ પછી મહાસુખનો ગુસ્સો ઓછો થયા પછી એને મળીને સમજાવી શકાશે એવી એને ખાતરી હતી પણ એ વચમાંના બે દિવસ ક્યાં રહેવું એની એને વિમાસણ થઈ પડી હતી. એનું કોઈ એવું ઓળખીતું ન હતું કે એને ત્યાં જઈને એ બે રાત ગુજારી શકે. એમ તો એ કદાચ કોઈ હોટેલમાં જઈનેય બે રાતો વિતાવી શકે અને એનો તો એને અનુભવેય હતો એ તો તમને ખબર છે જ. પણ આ વખતે જ એવો હતો કે હોટેલમાં જવાથી વાતને વધારે વળ ચઢે એમ હતો એની શશીને ખબર હતી.

છેવટે એણે એની એક બેનપણીનાં બારણાં ખખડાવ્યાં. બેનપણીએ એની ગોડ મધર થવાની તક એક વખત તો લઈ લીધી પછી એને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. શશીની પરણ્યા પહેલાંની ને પરણ્યા પછીની બધી પ્રણયલીલાની એ સાક્ષી હતી. શશી એની તમામ વાતો આ બેનપણીને કરતી હતી. પહેલે દિવસે જ શશીએ પેલીના પતિ સાથે જે રીતે વાત કરવા માંડી એ ઉપરથી પેલી બેનપણીને લાગ્યું કે એણે પોતાના જીવનની મોટામાં મોટી ભૂલ કરી હતી. ને એણે શશીને બીજે જ દિવસે જાકારો આપી દીધો.

છેવટે થાકીને એણે રાઘવને ઘેર પગલાં પાડવાનું નકકી કર્યું. એને થયું કે માધવી ગમે તેમ તોય એની પિતરાઈ બહેન હતી. એ એને વઢશે ઝઘડશે પણ છેવટે આશરો તો આપશે જ. પણ એને એ વાતની ખબર ન હતી કે એ પરાણે શાંત થયેલાં પાણીમાં પથરો નાખવા જઈ રહી હતી. ગુસ્સામાં પગ પછાડતી માધવી આગલે દિવસે ગામમાં ગઈ હતી ત્યારે કલાક પછીની બસમાં રાઘવ એની પાછળ જ ઘેર પહોંચ્યો હતો. માધવીને ગુસ્સો તો એટલો બધો ચઢ્યો હતો કે એ રાઘવને ધરમાં પેસવા દેવા જ માગતી ન હતી પણ પાડોશની એક બે સ્ત્રીઓ ભેગી થઈ ગઈ હતી એટલે બહાર ચોક વચ્ચે ભવાડો કરતાં એ અચકાઈ હતી ને જાણે કશું જ બન્યું ન હોય એમ રાઘવને ધરમાં પેસવા દીધો હતો.

એ રાતે જ્યારે આખું ગામ આખા દિવસની નવાજૂની વાગોળીને ઊંઘી ગયું હતું ત્યારે રાઘવ માધવીને પગે પડીને મનાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. પેલી સુનંદાની વાતથી જ રાઘવને ઓળખી ગયેલી માધવી ગમે તેટલી સહિષ્ણુ થવા માગે તોય એમનો સંબંધ હવે પહેલાંના સ્તર પર પહોંચી શકે એમ લાગતું ન હતું. પણ ગમે તેમ તોય રાઘવ મોડી રાતે માધવીને ઊઠાં ભણાવવામાં થોડેઘણે અંશે કામચાલ થયો. ને આજુબાજુનાં કોઈ ધરને કશો એણસારો આવે તે પહેલાં ધરની વાત-ભૂલ્યો બહારની વાત ધરમાં જ સમાઈ ગઈ હોય એવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ.

અમારા ગામના ઓટલા આટલા બધા અનુભવી ને કાવસિયા હતા તોય એમને કશો વહેમ ના પડ્યો એમાં રાઘવની કુનેહ અને માધવીની ઉદારતા ભાગ ભજવી ગયાં. બીજે દિવસે રાઘવે ઓફિસમાં ફોન કરીને રજા મૂકી દીધી હતી અને પોતાના પાછા રાગે પડતા ગૃહજીવન પર યીંગડાં મારવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. માધવી એની હાજરીને જ જાણે અવગણી રહી હોય એમ વર્તવા મહેનત કરી રહી હતી. ત્યાં અમારા ગામનાં શાંત જણાતાં પાણીમાં પથરો નાખવા શશી આવી પહોંચી. ગામના ચોરાના ઓટલાએ એની નોંધ લીધી ને બજારના ઓટલાને કોણી મારી: ‘મને કશું વિચિત્ર

જો થઈ છે?

લાગે છે. તને કેમ લાગે છે?’

‘એમ તો કશું વાંધા પડતું લાગતું નથી. હા, પહેલી વખત આવી હતી ત્યારે કશું જણાતું ન હતું પણ આ વખતે લાગે છે કે એ સુવાવડ કરાવવા આવી છે. પણ એમા આપણા ભાથી લૂટાળાનો કશો હાથ હોય એમ લાગતું નથી. માણસ ભલે બે નંબરિયો હોય પણ એક વખત લબદાયા પછી રાગે આવી ગયેલો છે, છતાં કહેવાય નહીં ઘરડો વાંદરોય ગૂલાંટમાંથી તો ન જ જાય. પેલા ગામના ઓટલાને સ્હેજ ટકોર કરી જોજે એ વાત જાણી લાવશે.’

ને ગામના ઓટલાએ એ ચેલેન્જ ઉપાડી લીધી હોય એમ અંદર ઘરમાં નજર કરતાં કહ્યું: ‘પેલી બૈરી રાઘવને ઘેર આવી છે તે કશા કામ વગર આવી હોય એમ લાગતું નથી. માધવી બાપડી ભોળી છે ને રાઘવ પૂરો પહોંચેલો છે. તમારે તમારી બેનપણીને બચાવવા કશુંક કરવા જેવું લાગે છે.’

ને પછી તો તમનેય અમારા ગામની ખાનદાનીની તો ખબર છે જ ને. માધવી કોઈ તકલીફમાં છે કે કેમ એ જાણ્યા પહેલાં જ પાંચ સાત સ્ત્રી કાર્યકરોનું એક ડેપ્યુટેશન હજુ તો શશી રાઘવને આંગણે પહોંચીય ન હતી ત્યાં, કામનું બહાનું કાઢી ત્યાં પહોંચી ગયું હતું. રાઘવે એને દૂરથી જ આવતી જોઈ હતી ને સમયવર્તી એણે ઘરની અંદર પેસી જવાનું કાયરતા ભર્યું સલામતી સાચવવાનું કામ કરી લીધું હતું. પણ શશીએ એ જોયું ન હતું. જોયું હોત તોય એનાં પગલાં અટક્યાં ન જ હોત. માધવી એના ગૃહકંકાસમાંથી હમણાં જ સ્હેજ આરામ લઈને ઘરકામમાં પડી હતી.

એણે શશીને પોતાના ઘર તરફ આવતી જોઈ અને ત્રીજું લોચન ખોલ્યું પણ ગામની સ્ત્રીઓને એનાં પગલાં દબાવતી આવતી જોતાં એણે પોતાનો વ્યૂહ બદલ્યો. ગમે તેમ તોય એને પોતાના ઘરની આબરૂની પડી હતી. રાઘવ ભલે બીજી વખત રસ્તો ભૂલ્યો પણ આ વખતે તો માધવીએ કડક હાથે કામ લઈને રાઘવને ને ઘરની આબરૂને બચાવી લેવાનું નક્કી કર્યું હોય એમ એના મોં પરથી લાગતું હતું. એણે શશીને જાણે પોતાની મા જણી બહેન હોય એમ હેતથી બોલાવી ને બહાર પાટ પર જ બેસાડી. ગામમાંથી આવેલી પેલી સ્ત્રીઓને કહ્યું: ‘મારી પિયરની કુટુંબી બહેન છે. ગયે વરસે આવી હતી ત્યારે તમે એને જોઈ હતી.’

ગામની સ્ત્રીઓનો શશીમાંથી રસ ઊડી ગયો. એમને તો પારકી તાપણીએ તાપવાની ઈચ્છા હતી પણ અહીં તો માધવી બેનનું ઓળખાણ કાઢીને એને આવકારતી હતી. તમે જ કહો પછી અમારા ગામની ખાનદાની મુજબ એ સ્ત્રીઓ પાછી ન વળી જાય તો બીજું શું કરે. હા, તમારા જેવા કશું બહાનું કાઢી એમને પાછી બોલાવી લાવે તો નવાઈ નહીં. જોજો તમે એવું તો વિચારતા નથી ને?

પેલી સ્ત્રીઓ પાછી વળી ગઈ એટલે માધવીની જીભ આગળ વધી: ‘કેમ આવી છું અહીં? મેં તારો ભવાડો ન થાય એટલે પેલી બૈરીઓ આગળ તારી પોલ ઉઘાડી નહીં, પણ જો હવે તું આવી એ જ પગલે પાછી વળી જા નહીં તો ફજેતી કરીને ગામ બહાર કાઢીશ.’

‘મારી તો બેન ફજેતી થઈ જ ગયેલી છે, જે ઘ’ડે હું તમારા ઘણીની વાતમાં આવી ગઈ તે ઘ’ડાથી. હવે તો મારે તમારા સિવાય કોઈનો આશરો નથી. તમે જો મને જાકારો આપશો તો હું અહીં તમારા બારણામાં જ મારું માથું ફોડીશ, પછી તમારીય આબરૂ તો જશે જ ને?’

‘એમ આબરૂ જવાની ધમકી કોઈ બીજીને આપજે. તારા જેવીને સાસરીવાળાંના ત્રાસમાંથી બચાવી એનો બદલો તું આવી રીતે આપવા માગતી હોય તો એમ ના માનતી કે ગામવાળાં બધાં આંધળાં છે. એમને બધી વાતની ખબર છે.’ માધવીએ લૂખી સિંહણગર્જના કરી. પણ કાં તો શશી એની એ ગર્જનાનું પોત પારખી ગઈ હોય કે પછી અંતે આવી ગઈ હતી એટલે પાટ પર અચળ જ બેસી રહી.

‘તમારે જે કરવું હોય એ કરો પણ હું આ ઉંબરો છોડીને જવાની નથી.’

‘તું સમજતી કેમ નથી? આવું કરીને તો તું તારા ભેગી અમારીય આબરૂનું પાણી કરવા બેઠી છો. એના કરતાં એમ કર આજે તું પાછી જા પછી હું ને તારા બનેવી કાલે શહેરમાં આવીશું ને વચલો રસ્તો કાઢીશું.’ માધવી પેલા પથ્થર પર પાણી ઢોળી રહી. પણ એ ગમે તેટલું પાણી ઢોળે પણ એ પથ્થર આજે પીગળવાનો ન હતો.

જો થઈ છે?

‘મારે કયાંય જવા જેવું રહ્યું જ નથી. અહીંથી જાઉં તો કોઈ ઊંડો કૂવો જોઈ એમા કૂદી પડું તો જ આરો છે. પણ મારા પેટમાં તમારા ઘરનું જ બાળક છે એટલે એનો વિચાર કરીને પગ પાછો પડે છે. નહીં તો હું એમ કરતાય પાછી પડું એવી નથી. તમે મને એક વખત એમની સાથે વાત કરવા દો. પછી એ કહેશે તો અહીંથી ચાલી જઈશ ને મારી જાતે મારો રસ્તો કરી લઈશ. મારે એમના મોંએ એક વખત સાંભળી લેવું છે. મને એમની ઉપર ભરોંસો છે, એ ખોટું નહીં બોલે.’ શશીએ સત્યવાદી રાઘવનો આશરો લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અંદર બારણાને ઓથે ઊભેલો સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રના બીજા અવતાર જેવો રાઘવ આ સાંભળતો હતો ને પોતાનું પરાણે કાંઠે પહોંચેલું વહાણ આ વંતરી ડુબાડવા બેઠી હતી એને મનમાં મણમણની ચોપડાવતો હતો.

પણ અમારા ગામની ખાનદાની કાંઈ એમ છેતરાય એમ ન હતી. પેલી સ્ત્રીઓ પાછી વળી તો ગઈ હતી પણ બહારથી આવેલી મહેમાન સ્ત્રી અડધા કલાક સુધી બહાર પાટ ઉપર જ બેસી રહી હતી ને એની બેન સાથે વાતો જ કર્યા કરતી હતી. ન તો એની બેને એને પાણી આપ્યું હતું કે ન તો એને ચાનો ભાવ પૂછ્યો હતો. આ તો એમણે દૂર રસ્તા વચ્ચે અડધો કલાક ઊભાં રહીને પોતાની સગી આંખે જોયું હતું. પછી ભાંગ્યાની ભેરુ જેવી એ ચંડિકાઓ રાઘવના ઘર તરફ પાછી ફરી.

માધવીએ પોતાનો વ્યૂહ બદલવા પ્રયત્ન કર્યો પણ હવે શશી છેલ્લે પાટલે બેસી ગઈ હતી. માધવીને લાગ્યું કે કાચી ઘડીમાં આખા ગામમાં એમની ફજેતીના ફાળકા ફરતા થઈ જશે. પણ ત્યાં જ અંદરથી પેલા સત્યવાદી રાઘવે બહાર આવી બેચને તતડાવી નાખ્યાં: ‘બેચ બહેનો બહાર બેસીને તડાકા માર્યા કરો છો પણ કોઈને ચાનો ટાઈમ થયો છે એનુંય ભાનબાન પડે છે. બેચ અંદર પેસો ને ચા મૂકો મારે બહાર જવું છે.’

ને સમયવર્તી બેચ બહેનો તત્કાલપૂરતો ટાઈમ આઉટ લઈ ઘરમાં પેસી ગઈ ને પેલી સ્ત્રીઓય જાણે કશુંય ન બન્યું હોય એમ બાજુના ખાંચામાં વળી ગઈ. પણ એમના મનમાં વહેમ તો પેસી જ ગયો કે બહારનું જાહેર યુધ્ધ અંદરના ખાનગી મંત્રણાયુધ્ધમાં ફેરવાઈ ગયું હતું. હવે એ મંત્રણાયુધ્ધનું શું પરિણામ આવ્યું એ જાણવાની તરકીબ એ બધી વિચારવા માંડી હતી. પણ અંદરનું યુધ્ધ બહારના યુધ્ધ કરતાં વધારે ગંભીર બની રહ્યું હતું. બિચારી એકલી શશીને હવે બે જણનો સામનો કરવાનો આવ્યો હતો.

‘તું સમજતી કેમ નથી? ગામમાં આમ ભવાડો કરીને શું કરવાનો તારો વિચાર છે? તારે માથે ધણીનું નામ છે. તું થોડા દિવસ સુખેદુખે કાઢી નાખ એટલે ઘરની વાત ઘરમાં જ રહી જશે. મહાસુખનેય તારી વાત સ્વીકારવી પડે એવો કોઈ રસ્તો આપણે કાઢીશું.’ રાઘવે એને ઠંડી પાડવા કોણીએ ગોળ લગાડી આપવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘એમણે શું કહ્યું એ તો તમે બધોએ સાંભળ્યું હતું ને? એ બાયલો એમ માને એમ નથી. એ હવે મને ઘરમાં પેસવા દેશે નહીં. એ જેટલો બહાર છે એટલો બીજો ભોંયમાં છે.’

‘આવું જાણતી હતી તો પછી રાંડ આવાં નખરાં કરીને મારા ધણીને શું કરવા ફ્રસાવ્યો? ને હવે પાછી સતી થઈને અહીં ભવાડો કરવા આવી છું.’

‘મેં એમને ફ્રસાવ્યા કે એમણે મને ફ્રસાવી એની તો મને જ ખબર છે. ને તમે તો સામે ચાલીને તમારા ધણીને મારી વહારે મોકલ્યા હતા. ને એમણે તો મારા છૂટાછેડા કરાવી આપતા પહેલાં જ મને પલોટવાની પેરવી કરી લીધી હતી.’

‘ને તું જો સતી સાવિત્રી હતી તો એમની વાદે શું કરવા ચઢી હતી? તને તો મેં એમ કરવાનું કહ્યું ન હતું ને? તમે બેચ જણાંએ થઈને મારું ઘર ભાંગ્યું ને હવે મારી પાસે ન્યાય કરાવવા આવ્યાં છો તે તમને શરમેય નથી આવતી?’

‘હું મારી ભૂલ કબૂલ કરું છું, આટલો વખત મને માફ કરી દે અને શાંતિથી આ વાતનો નિવેડો લાવવા દે. પછી તારે જે શિક્ષા કરવી હોય એ કરજે.’ રાઘવ માધવી પાસે કરગરી પડ્યો. માધવીનેય એની ફજેતીની ચિંતા હતી એટલે એનેય વાત ટૂંકમાં પતી જતી હોય તો એને જાડી કરવાની ઈચ્છા ન હતી.

પણ આ વાતનો નિવેડો કેમનો આવશે એની ન તો રાઘવને ખબર હતી કે ન તો માધવીને ખબર હતી ને શશી

જો થઈ છે?

તો આ પાર કે પેલે પાર કરી નાખવાના નિર્ણય પર આવી જ ગયેલી હતી. હજુ એને પૂરા મહિના થયા ન હતા એટલે જો શક્ય હોય તો એનો નિકાલ કરાવીને, ને મહાસુખને પગે પડીને ને ભવિષ્યમાં ફરી આવી કોઈ ભૂલ નહીં કરે એવી કબૂલાત કરીને એના ઘરમાં પાછી પેસી જવાની ગણતરી એ એના મનમાં કરી રહી હતી. મહાસુખ એની વાત માને કે એનામાં વિશ્વાસ મૂકે એવો તેને ખ્યાલેય ન હતો.

શશીએ એના મનની આ વાત પેલાં બેને કરી. બેયને એ વાત મનમાં ઊતરીય ખરી. ને એ જ દિવસે અપોરનાં એ ત્રણેય જણ શહેરમાં મહાસુખને મળવા ઊપડ્યાં. ગામના ઓટલાએ એમને જતાં જોયાં. એકે બીજાને કોણી મારી ટકોર કરીય ખરી: ‘વાત કશી સમજાઈ નહીં. મને તો લાગતું હતું કે આનીય સુવાવડ કરાવવાની હશે.’

‘મનેય કશી સમજણ પડી નહીં. આપણો ભાથી લૂટારો એમાં પાછો પડે એમ નથી. તો પછી આ ત્રણેય પાછાં શહેરમાં શા માટે જતાં હશે? કદાચ આપણે માનીએ છીએ એવું ના પણ હોય. ને એવોયે કદાચ એ છોડીને મદદ કરવાય એની સાથે જતો હોય.’

‘જો એ આજે મદદ કરવા જતો હોય તો માનજો કે કાલે એની સુવાવડ કરવાની જવાબદારીય એને માથે આવી જ સમજો.’ ને બીજા ઓટલાય હસી રહ્યા.

બધાં મહાસુખની દુકાને જ પહોંચ્યાં. બે દિવસથી મહાસુખનેય કોઈ વાતે એન પડતું ન હતું. એને થતું હતું કે બેચાર દિવસમાં બધા નાતીલા વાત જાણશે ત્યારે તો પોતાનાથી કોઈને મોંચ નહીં બતાવાય. એણે જ્યારે લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારેય કેટલાક નાતીલા ને પિતરાઈઓ ચગોવગો કરતા હતાય ખરા કે એ હાથે કરીને શું કરવા ગદેડે ચઢતો હશે. હવે પોતે સાચેસાચનો ગદેડે ચઢી ગયો હતો ત્યારે એ લોકો એને હજાર મહેણાંથી રોજ શાર્યા કરશે. બે દિવસથી એટલે તો એનું ધંધામાય ધ્યાન ન હતું ને?

‘જુઓ શેઠ, અમે માફી માગવા ને વાતનો તોડ મૂકવા આવ્યા છીએ. તમે અહીં બજાર વચ્ચે બેઠા છો ને તમારી અહીં આબરૂય છે. આપણે ઊંચા અવાજે વાત કરીને એમાં ડાઘ પડવા દેવો નથી.’ રાઘવે કહેવા માંડ્યું.

‘ડાઘ તો પડી ગયો. હવે એમાં થીંગડાં મારવાથી ઓછો એ ઢંકાઈ જવાનો છે?’

‘મારી વાત શાંતિથી સાંભળો. ભગવાન કરશે તો બધીય વાત ઢંકાઈ જશે. હું અને શશી તમારી સામે પાણી મૂકીએ કે આજ પછી અમે ક્યારેય એકાન્તમાં મળવાનોય સંબંધ રાખીશું નહીં. પછી બીજા કોઈ સંબંધની તો વાત જ શી? ને એના પેટમાં જે બાળક છે એ મારું છે એટલે એનો નિકાલ કરવાનો જે ખર્ચ આવશે એ હું આપીશ. હજુ વાત બહાર આવી નથી એટલે કોઈને કશી શંકાય આવશે નહીં.’

મહાસુખ શેઠ સ્હેજ વિચારમાં પડ્યા પછી કહે: ‘એક વખત શરમ તૂટી ગઈ હોય પછી ગમે તેવાં વચન આપ્યાં હોય તોય તક મળે તો એનો લાભ લેવાની વૃત્તિ તમે રોકી શકશો નહીં. પછી મારે તે વખતેય આબરૂનું લીલામ તો થવાનું જ છે તો પછી ભલે ને આજે જ થઈ જાય. મને એક બોધપાઠ મળ્યો.’

‘જુઓ શેઠ, મારા ઘણીની હું જામીન. એનું નામ આવે તો તમે કહો એ દંડની હું જવાબદાર.’ માધવી પતિને પડખે આવી ગઈ. મહાસુખ શેઠને થયું કે જ્યારે એની પત્નીય એને માફ કરી દેતી હતી ત્યારે પોતેય પોતાની પત્નીને માફ કરી દે તો કદાચ આબરૂ ને બૈરી બેચ સચવાઈ જાય.

‘એમ કરો તમે બધાં મારે ત્યાં આવો. હું દુકાન વધાવીને ઘેર આવું છું. પછી આપણે શાંતિથી વિચાર કરીએ. સાંજના સાત વાગ્યે આવો.’ એણે કહ્યું. ને મનમાં આશા લઈ બધાં ઊઠ્યાં. હજુ તો છ વાગ્યા હતા.

રાઘવ બજારમાં આંટો મારવા ચાલ્યો. પેલાં બે બૈરાં કહે: ‘અમે તો અહીં જ બેઠાં છીએ.’

ને એ સાંજે બધાં મહાસુખને ત્યાં ભેગાં થયાં. મહાસુખે બધાની વાત સાંભળી પછી શશીને જ પૂછ્યું: ‘તું અત્યારે આંટીમાં આવી છું એટલે હા એ હા કરું છું કે તારા મનથી જ આ માટે તૈયાર થઈ છું?’

જો થઈ છે?

‘મને એક વખત ઠોકર વાગી છે ને હું સમજી ગઈ છું. આજ પછી મારી કોઈ ભૂલ થાય તો તમારું ખાસડું ને મારું માથું.’ સજ્જન આંખે એણે જવાબ આપ્યો.

‘તો તમે બધાં સાંભળી લો જો તમે બધાં તમારું બોલેલું પાળવાની ખાતરી આપતાં હો અને મને માફીપત્ર લખીને સહી કરીને આપતાં હો તો હું એનાથીય સારો ઉકેલ કરવા માગું છું. બોલો તમે બધાં હું કહું એવું લખાણ કરીને નીચે તમારી ત્રણેયની સહી કરીને મને આપવા તૈયાર છો?’

શું લખવાની વાત હતી એ સમજ્યા વગર જ બધાં એની વાતમાં સંમત થઈ ગયાં એટલે પેલા ડાહીમાના દીકરા મહાસુખને ખાતરી થઈ ગઈ કે બધાં આ ફાંસલામાંથી નીકળવા સાર્યે જ તૈયાર થયાં છે. એણે બધાની પાસે જરૂરી લખાણ કરાવી લઈને વાત ખીલે બાંધી પછી કહ્યું: ‘શશીના પેટમાં જે બાળક છે એનો નિકાલ કરીને મારે તમારા પાપમાં ભાગીદાર બનવું નથી. આજથી એ મારું જ બાળક છે. હું વંશ ચાલુ રાખવા કોઈ અનાથઆશ્રમમાંથી અજાણ્યું બાળક ગોઠવું એના કરતાં આ બાળકને મારું ગણીને ઉછેરીશ ને એને મારું નામ આપીશ. પણ જો તમારા બેમાંથી કોઈ મને દગો દેવાનો કે આ બાળકની વાત ફોડી દેવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તમારું આ લખાણ આગળ કરીને બધાંને કોર્ટમાં ઘસડી જતાંય પાછો નહીં પડું. મારી વાત તમને બધાંને સમજાય છે?’

ને બધાંને એની આ વાત માનવતાભરી અને સમજાય એવી હતી ને વળી બધાં દાઝેલાં હતાં એટલે પૂરા મનથી એની વાતમાં સંમત થઈ ગયાં.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૧૫. ધનજીકાકાનો ગુંદરપાક

રેખા પ્રધાન થઈ અને ગામ અને ગાંધીનગરની વચ્ચે એની દોડધામ વધી ગઈ એટલે એનાથી ધનજીકાકા કે ધનીની કાળજી પૂરી લેવાતી ન હતી. ધની મોટેભાગે તો ભરત અને સુનંદને ત્યાં જ રહેતી હતી, ક્યારેક રેખા ગામમાં હોય ત્યારે ધની એની સાથે રહેતી હતી. અને ધનજીકાકાને ત્યારે જ એ રમાડવા મળતી હતી. ધની જ્યારે ફાર્મ પર હોય ત્યારે ધનજીકાકા એને કોઈને રમાડવા દેતા નહીં. એમને ધની વગર ગમતું ન હતું પણ આ ઉંમરે એમનાથી ધનીની પાછળ દોડાદોડી થઈ શકે નહીં એમ માની રેખા ગાંધીનગર જાય ત્યારે ધનીને સુનંદ પાસે મોકલી જ આપતી.

આ બધી દોડાદોડ છતાં રેખા ધનજીકાકાનો ગુંદરપાક બનાવવાનું ક્યારેય ચૂકતી નહીં. દર શિયાળામાં એ બે વખત ગુંદરપાક બનાવતી અને મહિનાવાર જુદાજુદા ડબ્બામાં માફકસરનો ભરીને ધનજીકાકાને આપતી. વળી ધનજીકાકા વસાણાને બદલે ચવાણું ગણીને મહિનાનો ફ્લોટા પંદર દિવસમાં ન ઝાપટી જાય એ માટે એમને વારંવાર ટકોર્યા કરતી. કદીક ધનજીકાકા કહેતા: ‘રોજ આવી ચોકીદારી કરવાને બદલે બશેર લોટ વધારે શેકી નાખતી હો તો શું ખોટું?’

‘તમે નાના છોકરા કરતાંય ભૂંડા છો. જો હું આવી ચોકીદારી ના કરતી હોઉં તો તમે ખીચડી ને રોટલાને બદલેય ગુંદરપાકનાં ચકતાં જ ઝાપટ્યા કરો. ને માંદ પડીને કદાચ ઊકલી જાવ તો પછી અમારી ધનીનું શું થાય? એટલે હું ચોકીદારી કરું છું.’ રેખા કહેતી ને ધનજીકાકા હસી પડતા.

‘સૌ પોતાના સ્વાર્થને રડે છે ને આ ધનજીકાકો કુલાઈ મરે છે કે રેખા વહુ એમની કેટલી કાળજી રાખે છે?’

‘સ્વાર્થ તો ખરો જ ને. આ બે વચ્ચે મારે ગાંધીનગરના ફેરા પહોંચે ત્યાં સુધી તમે હો તો ધનીની અમારે ચિંતા નહીં ને? પછી કશો વાંધો નહીં.’ રેખા એમને હસતી.

‘એની તો મનેય ખબર છે. તમારે મારી આટલીય ગરજ છે એટલું સારું છે નહીં તો બેય જણાં મને પાંજરાપોળમાં મૂકી આવો એવાં છો.’ કાકા સામે હસતા.

એક દિવસ એ કહે: ‘આ અપૂર્વ તમને પરણીને અહીં લઈ આવેલો ત્યારે મને મનમાં થયેલું કે એ મૂરખો શહેરમાંથી આવી ભણેલી બૈરી લઈ આવ્યો છે તે એનાથી ખેતીનું કામેય નહીં થાય કે એને અહીં ગામડામાં ગમશેય નહીં ને વચ્ચેવંટોળમાં તો પાછી શહેરમાં ભાગી જશે.’

‘તે તમારી વાત સાચી પડી. મને અહીં ગમતું નથી એટલે તો હું ગાંધીનગર ભાગી જાઉં છું.’

‘કોઈ દુશ્મનથીય એવું બોલાય એવું રહ્યું નથી. તે તો આખા મલકમાં નામ કાઢ્યું છે. અને તને એક વાત કહું, અપૂર્વના બાપ મને કાયમ કહેતા હતા કે આ છોકરો નથી ભણવાનો કે નથી એનાથી ખેતી થવાની. કાલે હવારે હું ના હોઉં તો તમે એને આ ફાર્મ ગળે વળગાડીને ભાગી જજો નહીં તો કોક દિવસ એ તમનેય ફાર્મની ભેગા વેચી ખાશે. તારે પ્રતાપે એય રાગે આવી ગયો.’

‘ભણીને ડીગ્રી મેળવી નથી એટલું જ બાકી એમના જેવી કરામત કોણ કરી શકે છે? આવા પારકા વિસ્તારમાં આવીને આટલી આબરૂ જમાવવી એ બુદ્ધિ વગર ઓછું થાય છે? આજે ભલભલા એમને પૂછીને પાણી પીવે છે.’

‘હું તો એને એ આવડો હતો ત્યારનો ઓળખું છું. એનામાં આ ધગશ ને આ ચાલાકી આવ્યાં તારા આવ્યા પછી. તારે જે માનવું હોય એ માન. તું કહેતી હો તો એને મોઢે તને કહેવડાવી દઉં.’ આજે ધનજીકાકા રેખાનાં વખાણ કરવા પર ચઢ્યા હતા. ને એમની વાત ખોટીય ન હતી. અપૂર્વમાં બુદ્ધિ હતી એની ના નહીં પણ એણે ભણવામાં એ ચલાવી ન હતી એટલું જ. રેખા સાથે પરણ્યા પછી એને કામમાંય રસ પડવા માંડ્યો ને એના નવાનવા તુકકા લડાવવા

જો થઈ છે?

માટે એને ખુલ્લું મેદાન પણ મળી ગયું.

ભરત અને બીજા યુવાન કાર્યકરોનો એને સાથ મળ્યો અને એનું કામ દીપ્ત્યું એટલે ચારે બાજુથી એને માન પણ મળવા લાગ્યું. ગામમાં તો બધા એને અબુધ અને રખડુ અમથો જ સમજતા હતા, પણ અહીં તો એનું અપૂર્વ જેવું નામેય જાણે તોછડું પડતું હોય એમ કોઈ એને એ નામે બોલાવતું ન હતું. નાના મોટા સૌ એને ભાઈના નિકટતાભર્યા નામથી જ બોલાવતા હતા. જે ધનજી પટેલ એને અમથા સિવાયના નામથી બોલાવવા ટેવાયેલા ન હતા તેય હવે તો ભાઈ, ભાઈ કરતાં યાકતા જ ન હતા ને?

એણે પંચાયતમાં કામ કરી બતાવ્યું ને આખા વિસ્તારમાં એની આબરૂ ઊભી કરી એમાં રેખાની સૂઝ અને મહેનતનો ફાળો નાનોસૂનો ન હતો. તો આજે રેખા ગાંધીનગર સુધી માન મેળવતી થઈ હતી એમાં અપૂર્વ અને બેચર પટેલનો ફાળો પણ નાનોસૂનો ન હતો. એક વખત બેચર પટેલ સાથે અપૂર્વના સંબંધો બગડી ગયા હતા પણ હવે બેચ એક બીજાને સમજી ગયા હતા અને ખભેખભા મિલાવીને કામમાં વળગી પડ્યા હતા એ પણ અપૂર્વની આગવી સૂઝને કારણે જ શક્ય બન્યું હતું એમ ધનજી પટેલ માનતા હતા.

સાંજે અપૂર્વ અને રેખા બહારથી આવ્યાં ત્યારે ધનજી પટેલ બહાર ઓસરીમાં બેસી હોકો ગગડાવી રહ્યા હતા. અપૂર્વએ ઘરમાં આવતાં જ કહ્યું: ‘તે તમે અહીં બેસીને અમારી બેની વચ્ચે લડાઈ કરાવવા માગો છો કે શું? તમે રેખાને છાપરે ચઢાવો એનો તો વાંધો નહીં પણ મને તમે સાવ ગમાર ગણાવો છો એટલે એ કોક દિવસ મારે માથે ચઢી બેસશે.’

‘તે એ તો તારે માથે ચઢી બેઠેલી જ છે ને. તું ગામની પટલાઈ કરતો હતો ને એ આજે આખા ગુજરાતની પટલાઈ કરે છે, એટલે તારે માથે જ ચઢી ગયેલી છે ને? આ તો હું નહીં પણ તને ઓળખે છે એ બધા કહે છે, એમાં નવું શું છે?’

‘એમાં જે નવું છે એ જ તમને દેખાતું નથી. તમને તો એ બચેરનો ગુંદરપાક શેકી આપે છે એટલે તમને તો એ જ દેખાય છે. પણ એને એટલે ઊંચે બેસાડી કોણે એ તમને દેખાતું નથી.’

‘પણ આ ગુંદરપાક તમે માનો છો એવો સાદો ગુંદરપાક નથી.’ રેખાએ હસવું ખાળવા મોં આડે રૂમાલ ધરી રાખતાં કહ્યું. ધનજીકાકાનેય કુતૂહલ થયું.

‘સાદો નહીં એટલે કોઈ સ્પેશ્યલ જાતનો છે?’ અપૂર્વને પણ થયું કે હમણાં પેલી મકાઈના મોહનયાળ જેવી કશી વાત બહાર આવશે.

‘તમને યાદ હશે કે આપણે પરણીને આવ્યાં ત્યારે કાકા મરવા પડ્યા હોય એવા થઈ ગયેલા હતા. ગામના કેટલાક તો કહેતાય હતા કે ડોસા તમને ફાર્મની સોંપણી કરવા જ જીવતા રહ્યા છે. પણ મેં એમને સ્પેશ્યલ મંત્રેલો ગુંદરપાક ખવડાવવા માંડ્યો એટલે એ રાતી રાચણ જેવા થઈ ગયા. ના માનતા હો તો ધરમડાના સરપંચને પૂછી આવો જઈને.’ રેખાએ કહ્યું ને ધનજી પટેલ પણ ચમકી ગયા.

‘હા એવોયે મને તબિયતનું પૂછતો હતો ખરો. મેં એને કહેલું કે જ્યાં સુધી રેખાવહુના હાથનો ગુંદરપાક મળે છે ત્યાં સુધી મરવાની તો વાત જ શી તાવ તરિયોય ઘર ભૂલી ગયા છે.’

‘તે એમણે ફરતાં ગામોમાં વાત વહેતી કરી છે કે હું મંત્રીને ગુંદરપાક આપું છું તે એનાથી મરણ પથારીએ પડેલા માણસેય બેઠા થઈ જાય છે.’

‘ના હોય? એમને કહેવું હતું ને કે દર રવિવારે દીવો કરી નારિયેળ વધેરી જાય અને માતાજીને સવા શેરનો પ્રસાદ ધરાવી જાય એને ત્યાં તો પારણુંય બંધાઈ જાય છે.’ અપૂર્વએ મશ્કરી કરી.

‘અરે, એક જણે તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે ધનજીકાકાને નવા દાંત પણ ઊગવા માંડ્યા છે. એમને કોણ સમજાવે કે મારે કારણે તો એમના મોઢામાંથી એક દાંત ઓછો થઈ ગયો છે.’

‘હા, એમને વાત કરવા જેવી ખરી કે રેખા મંત્રીને મોહનયાળ તો એવો આપે છે કે સો વર્ષના યાવ ત્યારે તો

જો થઈ છે?

નવા દાંત ફૂટે જ છે.’ અપૂર્વએ મમરો મૂક્યો.

‘મંત્રીને તો તને મોહનથાળ ખવડાવવા જેવો છે. આ ધર્મી સાત વરસની થઈ તોય તારી ઊંધ ઊડતી નથી.’

‘એને પરણાવવાની વાત તો નથી કરતા ને?’

‘મૂરખા હું તો તમારી વાત કરું છું. અત્યાર સુધીમાં તો બેત્રણ છોકરાં બારણે રમતા હોત પણ તમે બેય જણાં ગામનું ભલું કરવા નીકળી પડ્યાં તે એ રખડી પડ્યું.’

‘હવે તું કાકાને તારો મંત્રેલો ગુંદરપાક ખવડાવવાનો બંધ કર, એમને જાતજાતનાં સ્વપ્નાં આવે છે.’

‘મેં એમને સમજાવ્યું કે દીકરી હોય કે દીકરો બધું સરખું ગણવું જોઈએ.’

‘પણ એક હોય કે ચાર હોય એ કેમનાં સરખાં ગણાય?’

‘તમારી સમજમાં એ નહીં આવે પણ એટલું તો વિચારો કે જો અમારે ચાર છોકરાં હોત તો તમે એમની ઠાઠો કરતાં જ ઊકલી ગયા હોત ને મારાથી રેખાને ગાંધીનગરેય ના મોકલાઈ હોત.’

‘એમ બડાઈ મારવી રહેવા દે. એ તારી મોકલી ગાંધીનગર ગઈ નથી. એની આવડતે ગઈ છે. જો એમ તારે બેસાડ્યે બેસી જવાતું હોય તો આવતે વખતે તું ત્યાં બેસી બતાવે તો ભડ બડું. બાકી એમ વાતો કર્યે આ કાકો ભોળવાઈ જાય એવો નથી.’

‘એક વાત કહું આવતે વખતે બેચરકાકાના હાથમાં નારિયેળ પકડાવવાનો વિચાર થાય છે. કોઈને વાત કરશો નહીં પણ એ માણસ ત્યાં જાય તો કામ કરી શકે એવા છે. ને અત્યારેય એ રેખાના વતી કેટલી દોડધામ કરે છે?’

‘તારામાં રેખા વહુ જેટલી બુદ્ધિ ભલે ન હોય પણ આ એક વાત એવી છે કે બધા તારી ચારે બાજુ આંટા મારે છે. તું કાયમ બીજાનો ખ્યાલ પહેલો કરે છે. બેચર પટેલ જેવો માણસ પણ એ વાત સમજી ગયો એટલે તો જૂનાં વેરઝેર ભૂલીને તારી સાથે આવી ગયો ને?’

‘આજ સુધી એમણે કોંગ્રેસની સેવા કર્યા કરી પણ એમને ટિકીટ મળી નથી પણ એક જ વખત એમણે રેખાને જીતાડવા ને એને પ્રધાનપદ્મું અપાવવા માટે એમણે જે દોડાદોડી કરી એનાથી એમની પ્રતિષ્ઠા પણ આપણા પક્ષમાં જામવા માડી છે. જો આવતે વખતે રેખાને સ્થાને એમને ટિકીટ આપવામાં આવે તો એમનામાં એવી આવડત છે કે આખા વિસ્તારની સૂરત પલટી નાખે.’

‘એટલે એમ જ કહે ને કે તેં એમની આબરૂનો ધજાગરો પીટાવ્યો હતો એનો બદલો વાળી આપવાની તારી નેમ છે.’

‘સાવ એવું તો નહીં પણ આપણે એક વખત એમને મમતે ચઢીને આબરૂ વગરના કરી નાખ્યા પણ એ માણસ ખાનદાન છે એટલે આપણે પક્ષે આવીને ઊભા રહ્યા છે. અને એમનામાં સામેના માણસ પાસેથી કામ કઢાવી લેવાની આવડતેય છે. ને રેખાની સાથે ફરીને એમણે આખા વિસ્તારમાં પોતાનીય સ્પષ્ટ છાપ ઊભી કરી છે.’

‘તમને ખબર છે કે કોંગ્રેસ ઈંદિરા ગાંધીના ફોટા એમનાં પોસ્ટરોમાં છપાવે છે એનો શો અર્થ છે? એ એમની જે પ્રતિષ્ઠા છે એની સાથે એમની છબીય આમ જન્તાના માનસમાં ઉતારી દેવા માગે છે. આપણે જો બેચરકાકાને ઊભા રાખવા માગતા હોઈએ તો આપણે એમને આખા મતવિસ્તારમાં એવા જાણીતા કરી દેવા જોઈએ કે નાના છોકરાનેય પૂછે તો બેચરકાકા કેવા દેખાય છે એ કેવાં કપડાં પહેરે છે એ કેવું બોલે છે વગેરે એને યાદ કરવાનીય જરૂર ન પડે ને કડકડાટ બોલી જાય.’ રેખાએ પ્રસિધ્ધિની મૂળ તરકીબ સમજાવી.

‘હજુ તો ચૂંટણીને બે વર્ષની વાર છે. આપણે જો ચૂંટણી પહેલાં જ એવી તરકીબો લડાવીએ તો બેચરકાકાની ઈમેજ આખા વિસ્તાર પર છવાઈ જાય. મારે તારી વાત બધાને સમજાવવી પડશે.’ અપૂર્વને માટે પણ રેખાની આ વાત નવી હતી. એને પહેલી જ વખત પોસ્ટર પર નેતાના ફોટા છાપવાની પાછળનું મનોવૈજ્ઞાનિક રહસ્ય સમજાયું. એણે

જો થઈ છે?

એનો ઉપયોગ પોતાની આગવી રીતે કેમ વધુ ચોટદાર રીતે કરી શકાય એની તરકીબો મનમાં વિચારવા માંડી.

એણે આજ સુધી ફક્ત લોકોના હાથા તરીકે જ કામ કર્યું હતું ને પોતાની બુદ્ધિથી અવનવા તુકકા લડાવ્યા હતા પણ ઉપરના સ્તરમાં જે મનોવૈજ્ઞાનિક તરકીબો અજમાવવામાં આવતી હતી એની જાણકારી એને ન હતી. એને લાગ્યું કે એણે એ બધી તરકીબો જાણવી જોઈએ અને એનો અભ્યાસ કરી એને પોતાની રીતે આમલમાં મૂકવી જોઈએ. એને લગ્યું કે બેચરકાકાને આવી તરકીબોની ઘણી માહિતી હશે. એણે બેચરકાકાને એ બાબતમાં ગુરુસ્થાને સ્થાપવાનું નકકી કર્યું. એમણે વિસ્તારમાં રેખાની હવા ઊભી કરવા આને મળતી જ તરકીબ અજમાવવાની સલાહ આપી હતી ને.

બીજે દિવસે એણે બેચરકાકાને આવી તરકીબો વિશે પૂછવા માડ્યું. બેચરકાકા કહે: ‘એમ કોઈ તરકીબ યાદ ન આવે પણ આપણે એક કામ કરવાનું વિચારીએ એટલે એને અનુરૂપ તરકીબ યાદ આવી જાય. તારા મનમાં કઈ વાત છે એ કહે તો એને માટે કચી કચી તરકીબો કામ લાગે અને કચી તરકીબોનાં કચાં બેક ફાયર થાય એ બધી વાતો વિચારાય. ઘણી વખત તો તમે એક વસ્તુ કાયમ કરતા હો પણ એ કરવાથી કયો લાભ થાય છે કે એને બદલે બીજી નવી રીતે એ કામ કરવાથી કયો વધારે લાભ થઈ શકે છે એની તમને જરાય ખબર નથી હોતી.’

‘આપણે એવી નવીનવી કરામતો જાણવી છે ને અમલમાં મૂકવી છે. ઘણી વખત આપણે પૂરતી મહેનત કરીએ છતાં એની તરકીબ બરાબર ન હોય તો એમાં નિષ્ફળ જતા હોઈએ છીએ. દાખલા તરીકે ચૂંટણીમાં કેટલાક ઉમેદવાર લાયક હોય છતાં ખરાબ રીતે હારી જતા હોય છે.’

‘આજની ચૂંટણી અનેક સ્ટ્રેટેજી પર લડાતી હોય છે. એમાં મતદારને અનેક રીતે હિપ્નોટાઈઝ કરી દેવાતો હોય છે. આ કામ કરનારા જાણકાર માણસોને પક્ષવાળા ઘણા મોટા પગારથી રોકે છે ને એમની પાસે પોતાને અનુકૂળ એવી સ્ટ્રેટેજીઓ તૈયાર કરાવતા હોય છે. બાપડા મતદારને તો આ બધા મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રચારની કશી ખબર જ હોતી નથી. એ તો એ પ્રચારની અસરમાં આવી જઈને ઘણી વખત ખોટા ઉમેદવારને મત આપી આવતો હોય છે.’ બેચરકાકાને ખબર ન હતી કે અપૂર્વના મનમાં શું છે ને એ આ બધી વાતો શા માટે પૂછે છે.

‘તે કોંગ્રેસવાળાની સ્ટીલની તપેલીઓ અને નાયલોનની સાડીઓ વહેંચવાની વાતો આવે છે એનીય પાછળ આવી જ કોઈ સ્ટ્રેટેજી હશે?’

‘બધામાં સ્ટ્રેટેજી હોય જ. કોંગ્રેસ પક્ષ એના ચૂંટણીના ખર્ચમાં પાંચ ટકા કાપ મૂકે ને એ પાંચ ટકા આમાં વાપરે તો કેટલા વધારે મત એમને મળે એના ચોકકસ આંકડા નકકી કરનારા નિષ્ણાતોય હોય છે. અને આપણે આજ સુધી જોયું છે કે કોંગ્રેસ પક્ષ આમાં સફળ થયો છે. કારણ કે બીજા પક્ષના ઉમેદવાર ફક્ત વચનો જ આપે છે જ્યારે આ લોકો તો સીધો જ લાભ આપી દે છે. આમાં એ લોકોનું લક્ષ્ય સ્ત્રીઓ તરફ હોય છે. મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ રાજકારણમાં ખાસ કશો રસ ધરાવતી હોતી નથી. વળી આ સ્ટીલની તપેલીઓ અને નાયલોનની સાડીઓ એ તો સ્ત્રીઓના રોજની વપરાશની ચીજો છે. સ્ત્રીઓ આ લોભને વશ તરત થઈ જાય છે.’

‘એટલે જેની પાસે આવા પૈસા ખરચવાની તેવડ વધારે હોય એ જીતી જાય છે. ને જીત્યા પછી એ પૈસા જનતા પાસેથી જ એ વસૂલ કરી લે છે.’

‘બધે એવું નથી હોતું પણ આપણા દેશના એંશી ટકા નેતાઓ જીત્યા પછી કાયમ ગાડી, બંગલો ને એશ આરામથી બાકીની જિંદગી જીવાય એટલું ભેગું કરી લે છે. આપણા જેવા કોઈક જ હોય છે જે ફક્ત સેવા કરવા જ ચૂંટાય છે. બાકી સારા ગણાતા નેતાઓય પોતે નહીં તો પોતાનાં સગાંને ધરવતા હોય છે. હું તને ફરી કોઈ વાર બધી વાત વિગતે સમજાવીશ. જો આપણે એવું કરવા ધાર્યું હોત તો આપણી પાસે નહીં નહીં તોય પંદર વીસેક લાખના તો જુદી જુદી કંપનીઓના શેર જ હોત, એક પૈસોય રોક્યા વગર.’

બે દિવસ પછી અપૂર્વએ એક પ્રોફેસરને પકડ્યો. એની પાસેથી એને રાજકારણ ને અર્થકારણના મેળની વાતો જાણવા મળી. પહેલાં તો એમની વાતોમાં એને કશી સમજણ ન પડી. પછી એમણે એને સામાન્ય દાખલા આપીને સમજાવવા માંડ્યું ત્યારે એને થોડી સમજણ પડી ખરી. એને થયું કે જે લોકો ચૂંટાઈને જાય છે એમને જ આ સાચી

જો થઈ છે?

વાતની ખબર ન હોય તો એ લોકો દેશનો વહીવટ કેવી રીતે કરવાના. એને થયું કે પોતે નવેસરથી નિશાળમાં જાય તોય એને સાચા અર્થકારણમાં તો સમજણ નહીં જ પડે.

બે દિવસ પછી બેચરકાકાએ એને નાનીનાની ચારપાંચ ચોપડીઓ લાવીને આપી. એમાં દેશનું આર્થિક ચિત્ર અને તેમાં શું કરવું જોઈએ એ વિશે બહુ સામાન્ય દાખલા દલીલો સાથે સમજાવ્યું હતું. પણ એય ઊંચું ભણેલા માણસોને સમજાય એવી સાદી દલીલો સાથે સમજાવ્યું હતું. અપૂર્વની સમજમાં એમાં બે ટકાય આવ્યું હોય તો માફ. પણ અપૂર્વ જેનું નામ એ એક વખત જે કામ હાથમાં લે એને સમજ્યા કે પાર પાડ્યા વગર રહે જ નહીં ને. એણે એની બેંકના મેનેજરને પકડ્યો. મેનેજરને થયું કે નાની બેંકના રાષ્ટ્રીયકરણ વાત હોવી જોઈએ. એ વગર ભાઈ આટલી બધી પૂછતાઈ કરે નહીં. એણે પોતાનાથી બનતી સ્પષ્ટતાથી એને સાદી રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

છેવટે બધેથી થોડું થોડું જાણીને ને એને પોતે જે રીતે સમજતો હતો એ મુજબ વ્યવસ્થિત ગોઠવીને એણે એક દિવસ બેચાર ધારાસભ્યોની સામે રજૂઆત કરી. એણે લગભગ અડધો કલાક ભેંસ આગળ ભાગવત વાંચવા જેવું કર્યું. છેવટે એક જણે હિંમત કરીને કહ્યું: ‘જુઓ અપૂર્વભાઈ, અમે તમારા જેટલું ભણ્યાય નથી કે આ અંગે તમારા જેટલી અમારી જાણકારીય નથી. ને સાચી વાત કહીએ તો તમારી વાત સમજવા જેટલી અમારામાં છત પણ નથી. અમારે જ્યારે આવી ચર્ચા કરવાની હોય ત્યારે જે તે ક્ષેત્રના નિષ્ણાતોને જ આગળ કરી દઈએ છીએ. એ એમની રીતે કૂટી લે છે.’

‘પણ તમે જો એ લોકોનું કહેવું સમજતા જ ન હો તો પછી તમે એ અંગે શું કરવું જોઈએ એનો નિર્ણય કેવી રીતે લઈ શકો?’

‘એ નિષ્ણાતોની ભલામણ ઉપર અમે ચર્ચા કરીએ અને પછી બહુમતીથી એનો સ્વીકાર કે અસ્વીકાર કરવો એ નિર્ણય કરીએ.’

‘પણ તમે જો એમાં સમજી જ ન શકતા હો તો એના પર તમે ચર્ચાય શું કરી શકો, કે એનાથી દેશની જનતાને લાભ થશે કે નુકશાન એય તમે કેવી રીતે વિચારી શકો?’

‘જે નિષ્ણાતોની પાસે અમે અહેવાલ અને ભલામણો માગીએ છીએ એ એમના ક્ષેત્રના નિષ્ણાત માણસો હોય છે એટલે એમની ભલામણો સ્વીકારવામાં કશો વાંધો હોય જ નહીં એટલે જરૂરી ચર્ચા કરીને મોટેભાગે તો એ ભલામણો અમે સ્વીકારી લેતા જ હોઈએ છીએ. દેશના ભલા માટે તો આપણે સૌ બેઠા હોઈએ છીએ.’

‘પણ સમજ્યા વગર જ તમે એ નિષ્ણાતોની ભલામણો સ્વીકારી લો એનો આર્થ તો એ કે જનતાનું રાજ્ય તમે ચૂંટાયેલા સભ્યો નહીં પણ પગારદાર નિષ્ણાતો જ ચલાવે છે. એ કદાચ વેચાઈ ગયેલા પણ હોઈ શકે કે પછી પરદેશી સરકારના એજન્ટો પણ હોઈ શકે છે.’

‘પણ અમે પૂરતી ચર્ચા કર્યા પછી જ એનો સ્વીકાર કરીએ છીએ એટલે એવી કોઈ ભૂલ થવાની શક્યતા રહેતી નથી. વળી સરકાર જે નિષ્ણાતોની સેવા લેવાનું નક્કી કરે છે તેમની પૂરી ચકાસણી કર્યા પછી જ નિમણૂક કરાતી હોય છે.’ પેલા લોકોને હવે લાગવા માંડ્યું હતું કે એ રેખાનો પતિ હોવાને કારણે અપૂર્વ સાથે એમણે નિખાલસતાથી વાત કરવી શરૂ કરી હતી ને વાતવાતમાં પોતાની પોલ ખોલી બેઠા હતા.

અપૂર્વ પણ એ લોકોની આવી વાતોથી દંગ થઈ ગયો હતો. એને થયું કે આવા ચૂંટાયેલા સભ્યો તો આંગળી ઊંચી કરનારા માત્ર હતા. સાચા રાજકર્તા તો પેલા નિષ્ણાતો જ હતા. અથવા તો એ નિષ્ણાતોને ખરીદનારા પેલા ધનપતિયો હતા. ને આ નેતાઓ જ બધી અબુધ પ્રજાને સમજાવતા હતા કે દેશનું રાજ્ય પ્રજાએ ચૂંટેલા સભ્યો દ્વારા જ ચલાવાય છે. ને પ્રજા જ દેશની સાચી માલિક છે.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૧૬. તોય પનોતી ઊતરી નહીં

રાઘવે નીચી મૂડી રાખીને માધવીએ કહ્યા પ્રમાણે લકડે કી ભારી કબૂલ ને પાણી કી મટકી કબૂલ જેવું બધું કબૂલ કર્યું તોય એને માથેથી પનોતી ઊતરી હોય એમ લાગ્યું નહીં. ગામને ઓટલે બેસીને પારકી કાછલી કૂટતા લોકોને કોણ જાણે ક્યાંથી વાત મળી જતી હોય છે? હજુ તો પૂરા પંદર દિવસેય નહોતા થયા એ વાતને ને એક દિવસ રાઘવ ઓફિસેથી ઘેર આવતાં સ્ટેશનેથી ઘેર આવતો હતો ત્યાં બજારને ઓટલે મમરો મૂક્યો: ‘આ વખતે મઝા ના પડી. પેલીના જેવી આની સુવાવડ ના થઈ.’

‘એમ કંઈ બધીની સુવાવડો કરે એવો આપણો ગોકળિયો ગાંડો નથી. ને ભાઈ ઘરની બૈરી પાસે પારકી સુવાવડ કરાવીને બીજીવાર એ ગધેડે બેસવા જેવું કરે ખરો?’

‘એમાં કશોક બીજો વાંધો પડ્યો હોય એમ લાગે છે નહીં તો આપણો બે નંબરિયો કંઈ ઘરની બૈરીને ગાંઠે એવો નથી. બીજા લાખ રૂપિયા તોડી નાખવા પડત તોય એ પાછો ના પડત.’

‘બધી વાતની તો મને ખબર નથી પણ કહે છે કે એ સોયના નાકામાંથી હાથી નીકળી જાય એમ ચોખ્ખો નીકળી ગયો એટલે બચી ગયો. મને હજુય એ નથી સમજાતું કે એ કેમનું બન્યું, પણ એમ બન્યું એ હકીકત છે.’

જેમ ગામના ઓટલાને વાતમાં મઝા ન પડી એમ ગામના પેલા વર્તમાનપત્રનેય એમાં કશી મઝા ન પડી. સ્ટોપ પ્રેસના મથાળા હેઠળ વાગોળી શકાય અને ગામ આખાને ચગડોળે ચઢાવી શકાય એવા સમાચારની વાટ જોઈ બેઠેલા માનદ બહરપત્રીઓય નિરાશ થઈને બેસી ગયા. પણ એમણે હજુ આશા છોડી ન હતી ને એટલે તો રાઘવની પાછળ શિકારી કૂતરા જેવા બાતમીદારો ફરતા થઈ ગયા હતા ને?

પણ આ વખતે એમનીય સમજમાં કોઈ વાત આવતી ન હતી. એમણે રાઘવનાં બહારનાં પગલાં દબાવવાને બદલે જો એના ઘરની પાછળની બારીએ આંખ ને કાન માંડ્યાં હોત તો તેમને પહેલે પાને છાપી શકાય-ભૂલ્યો વહેલી તકે લોકમુખે મૂકી શકાય એવા સમાચાર ચોકકસ મળ્યા જ હોત. હવે એમને બદલે તમને એની બારીએ જઈને કાન માંડવાની લાલચ થાય એ પહેલાં મને એનો સારાંશ કહી લેવા દો.

રાઘવ અને માધવી શશીને એના ઘણીને ત્યાં વળાવીને આવ્યાં ત્યાં સુધી રાઘવના મનમાં તો એમ જ હતું કે શૂળીનો ઘા સોયે ટળી ગયો હતો. પણ જ્યારે એ સાંજના ખાવાની રાહ જોઈને કંટાળ્યો ને રસોડામાં જઈને બધાં તપેલાં ઊંઘાં ચતાં કરી જોયાં ત્યારે એને ખબર પડી કે એને પોતાના પાપ બદલ અગિયારશ કરીને પ્રાયશ્ચિત કરવાનું થયું હતું. માધવી તો નિરાંતે ખાઈને સાંજવારી કાઢીને નાક બોલાવી રહી હતી.

એણે માધવીને સમજાવી પટાવી કાબૂમાં કરી લેવા વિચાર્યું, પણ માધવી એના ઓરડાનું બારણું અંદરથી બંધ કરીને સૂઈ ગઈ હતી. એણે બારણું રહેજ ખખડાવી જોયું પણ માધવીએ કાં તો એ સાંભળ્યું નહીં કે પછી ન સાંભળવાનો ઢોંગ કર્યો પણ એના ઘરના સોફા સાક્ષી છે કે એ આખી રાત રાઘવે ભૂખે પેટે સોફા પર સૂઈને કાપી હતી. તમને રાઘવની દયા તો નથી આવતી ને? ભલુ પૂછવું, તમનેય એના જેવા ચાળા કરવાની ટેવ હોય તો એની દયા આવતી હોય પણ ખરી.

બીજે દિવસે એણે જાણે કાંઈ બન્યું ન હોય એમ સવારની ક્રિયા પતાવી ચાની રાહ જોઈ. ચાના પ્યાલા ન ખખડ્યા પણ એને ઓફિસમાં જવા નીકળવાના નવના ટકોરા પડ્યા. રાતે ભૂખ્યા સૂઈ રહેવું પડ્યું હતું અને ઉપરથી સવારની ચા પણ ઉલળી ગઈ હતી. પેટમાં કૂરકૂરિયાં બોલતાં હતાં છતાં એણે માધવીને કશું કહી ગુસ્સે કરવાને બદલે ઘેરથી રેલ્વે સ્ટેશન તરફ ચાલવા માંડવાનું જ યોગ્ય ગણ્યું. એના મનમાં હતું કે વખતની સાથે માધવીનો ગુસ્સો ઠંડો પડી જશે.

જો થઈ છે?

એણે સ્ટેશને પહોંચી ગામઠી હોટલમાં ચા ને ભજિયાંથી પેટનો ખાડો પૂર્યો. ગાડીમાં એણે હાથમાંથી સરકી રહેલી બાજી સુધારી લેવાના જ વિચારો કર્યા કર્યા. ઑફિસમાં પણ તેનું આજે કામમાં મન લાગતું ન હતું. એટલું સારું હતું કે કોઈ કોન્ટ્રાક્ટર આજે કશી ફરિયાદ કરતો આવ્યો ન હતો નહીં તો માધવી પરનો ગુસ્સો એના પર કાઢ્યો હોત અને એની ગાડી પાટા પરથી ઉતારી પાડી હોત. સાહેબે એને એની એક ભૂલ બાબતે ઑફિસમાં બેલાવી ઠપકાનાં બે વેણ કહ્યાં. સામાન્ય દિવસોમાં સાહેબનું આવું વર્તન રાઘવને ઉશ્કેરી મૂકત પણ આજે એના મન પર માધવીના અસહકારનો એટલો બધો બોજો હતો કે એને સહેબનો આ ઠપકો સહ્ય લાગ્યો.

બપોરની ચા એણે એની રોજની ટેવ મુજબ પટાવાળા પાસે ન મંગાવતાં બહાર લારી પર જઈને પીધી ને સાથે થોડું નાસ્તા જેવુંય કરી લીધું. એને શશીનો વિચાર આવ્યો. એ પોતાને એકલાને જ જવાબદાર ઠેરવવા જે રમત રમી હતી એ બદલ એને શશી પર બરાબરનો ગુસ્સો આવ્યો. એક વખત તો એને ઘેર જઈ એને તતડાવી આવવાનો વિચારેય આવી ગયો. પણ એનું પેલું ઘાઠેલું હૈયું એમાં પાછું પડી ગયું નહીં તો એ ક્રોધનો માર્યો કદાચ ગદેડે ચઢી ગયો હોત.

ગમે તેમ કરીને એણે સાંજ તો પાડી દીધી પણ માધવીનો સામનો કરવાની હિંમત આવતી ન હતી.

જો પોતે ધરાઈને ખાધા સિવાય ઘેર જાય અને કાલના જેવી જ દશા થાય તો પેટમાં પગ ઘાલીને સૂવાની વેળા આવશે એમ તેને લાગતું હતું. તો બીજી તરફ એનું મન કહેતું હતું કે માધવીનો ગુસ્સો શાંત પડ્યો હશે. જો પોતે ધરાઈને ખાઈને જાય અને માધવી ખાવાનું બનાવીને બેઠી હોય તો? ખાવાનું અર્ધું ખાય અથવા બિલકૂલ ન ખાય તો તો ઊંધા ગણેશ બેસાડવા જેવું થાય એ બીકમાં એણે સાંજે ફક્ત નાસ્તો જ કર્યો. માધવીએ ખાવાનું નહોતું જ બનાવ્યું એટલે અડધા ભરેલા પેટે એણે કાલની અગિયારશનાં આજે પારણાં કર્યાં. છતાં માધવી કાલની જેમ સૂઈ ગઈ ન હતી એટલે એને મનાવી લેવાનો રાઘવે વિચાર કર્યો.

હજુ સંધ્યાકાળનો વખત હતો એટલે ગામમાં કોઈ સૂઈ ગયું ન હતું. શશી આવી ને એની સાથે પોતે અને માધવી બહાર ગયાં એટલે ગામના સમાચારખાતાને શંકા આવી જ હોય. જો એમ થયું હોય તો એમના અવેતન સંવાદતાઓ પોતાના ઘર પર નજર રાખતા હોય તોય નવાઈ નહીં એવો રાઘવને વહેમ હતો જ. એટલે એણે માધવીની પાસે જઈ એને જાણે કાનમાં કહેતો હોય એમ કહ્યું: ‘હું તારો ગુસ્સો સમજું છું. હું તારો ગુનેગાર છું ને તું કહે એ સજા ખમવા તૈયાર છું પણ તું આમ અસહકાર કરીને બળ્યા કરે એ મને કઠે છે. મને આટલો વખત માફ કરી દે. હવે પછી હું કોઈની સામું નજર માંડીને જોઉં તોય તું કહે એ સજા ભોગવવા તૈયાર છું પણ મારી ભૂલને કારણે તું આમ મનમાં બળ્યા કરે એ મારાથી સહન થતું નથી.’

‘પેલે વખતેય તમે મને આમ જ કહેલું ને તમારા ખરાબ વખતેય હું તમારી સાથે રહી. તમારે લીધે આખા ગામમાં લોકો મને ફોલી ખાતા હતા તોય મેં તમને ઓછું ન આવવા દીધું એનો બદલો તમે આ આપ્યો મને? આ વખતે તો મને ફૂલે પડવાનું મન થાય છે પણ મારાં છોકરાં મને હૈયે વળગે છે એટલે હું મન મારીને બેસી રહી છું.’

‘તું કહે એ રીતે હું તને ખાતરી આપવા માગું છું. હું સ્વીકારું છું કે મેં તને અનહદ દુખી કરી છે, પણ હવે હું સમજ્યો છું ને તારે પગે પડું છું. તું જ આમાંથી કશો રસ્તો કાઢ.’

‘મારે કશો રસ્તોય કાઢવો નથી કે તમારી સાથે કશો સંબંધ પણ રાખવો નથી. છોકરાંનું ભણતર ન બગડે એટલા પૂરતી હું ગમ ખાઈને બેસી રહી છું. એમની પરીક્ષા પતે એટલે એમને લઈને હું મારે પિયર જતી રહીશ.’

‘ત્યાં છોકરાંનું ભણવાનું અહીંના જેવું ક્યાંથી સચવાશે? ને ગામમાં હજાર જાતની વાતો ઊડશે.’

‘વાતો ઊડશે તોય સાચી જ ઊડશે ને? લોકોનેય ખબર તો પડશે ને કે તમે કેવાં કરતૂતો કરો છો. મારે હવે તમારોય મોહ નથી કે તમારા પૈસાનોય મને મોહ નથી. હું પારકા ઘરનાં કામ કરીનેય મારાં છોકરાંને ભણાવીશ. તમે પારકી સુવાવડ કરાવી એના કરતાં તો એ વધારે સારું.’ માધવીએ છેવટનું કહી દીધું.

‘એમ ડાંગે માર્યા પાણી જુદાં થતાં હશે? પણ એટલું તો વિચાર કે હું તને સામે ચાલીને કહું છું કે તારે મને જે

જો થઈ છે?

શિક્ષા કરવી હોય એ કર, પણ મને શિક્ષા લગાડવા અંધળિયાં કરીને તું અને છોકરાં દુખી થાવ એવું ના કરીશ.’

‘છોકરાં તો તમારે ઘેર જન્મ્યાં ત્યારથી દુખ નસીબમાં લખાવીને આવ્યાં છે. ને કરમ ફૂટી હુંય તમારી હાર્યે ચાર ફેરા ફરીને આવી છું એય મારા નસીબનો જ વાંક નહીં તો બીજું શું?’

‘હું તારી વાત સમજું છું. આખા ગામમાં તારો રતીભાર પણ કોઈ વાંક કાઢે એવું તે કયું નથી. પણ મારે પગલે તમે દુખી થાવ તો એ મારાથી નહીં વેઠાય. તું કહેતી હોય તો આજથી મારી બધી કમાણી હું રોજ તારા હાથમાં મૂકી દઈશ ને તું મને આપીશ એટલા પૈસામાં હું મહિનો કાઢી નાખીશ એ મને મંજૂર છે, પણ જો તું આ ધરની બહાર પગ કાઢીશ તો હું ચાલતી ગાડી આગળ ભુસ્કો મારીને મરી જઈશ. પછી તને કાવે એમ કરજે, મારે દેખવુંય નહીં ને દાઝવુંય નહીં.’ રાઘવે માધવીની આળી રગ ઉપર હાથ મૂકી દીધો. એ એમ કાંઈ જીવ આપી દે એવો પોચો ન હતો પણ માધવી તો રાઘવની ગાડી સામે ફૂટી પડવાની વાતથી એવી તો ગભરાઈ ગઈ કે એ ધુસ્કે ચઢી ગઈ.

‘એવું ના બોલશો, મારી ભૂલ થઈ ગઈ. તમે જેવા હો એવા પણ અમે તમારાથી ઉજળાં છીએ. હવે તમે સમજ્યા હો તો ફરી એ રસ્તે ના જશો. ને હવે હું બે બાપની હોઉં તો તમને કદી ટોકું તો. તમારા મનમાં ભગવાન વચ્ચે ને તમને જેમ હુજે એમ કરજો પણ મારો અને મારાં છોકરાંને વિચાર કરજો. હવે કશું થશે તો હું તમને કશું નહીં કહું પણ મારો જીવ કાઢી નાખીશ. પછી તમે જાણો ને તમારાં છોકરાં જાણે.’

ને એના રડવાનો અવાજ બહાર કોઈને સંભળાય અને પતી જવા આવેલી વાત હોબાળે ચઢી જાય એ બીકમાં રાઘવને ગભરાટ થઈ ગયો. એણે માધવીને બાથમાં લઈ લીધી ને એના કાનમાં કહેતો હોય એમ ગણગણ્યો: ‘તું શાંત થઈ જા તારે જીવ આપી દેવો પડે એવી કોઈ ભૂલ હું હવે કરવાનો નથી. તું કહેતી હોય તો ચાલ હું ભગવાની પૂજાનો દીવો ઉપાડી લઉં. કોઈક પાડોશી જાણશે તો વાતનું વતેસર કરી નાખશે.’

હજુ તો એના મોઢામાં શબ્દો હતા ને એક પાડોશી રેવલી ચાની ભૂકી માગવા આવી પહોંચી. રાઘવ ઘરમાં આવ્યો ત્યારે એટલો ઊંચાટમાં હતો કે પોતાની પાછળ બારણું આડું કરવાનું ભૂલી ગયો હતો. આમેય ગામડામાં બધાંની જેમ રાતે સૂતા પહેલાં જ બારણું વાસવાની રાઘવ અને માધવીને ટેવ હતી. ને છોકરાં ખાઈને ઘડી બહાર રમવા ગયાં હતાં એટલે એ પાછાં આવે ત્યાં સુધી તો બારણું વાસવાનું હતું પણ નહીં. પણ આજની વાત જ એવી હતી કે બારણું વાસવું જોઈતું હતું પણ વાસવું ભુલાઈ ગયું હતું. રેવલી આખા ગામની પહેલા નંબરની ખણખોદિયાણ હતી અને ઊંચાટે બારણે રાઘવ અને માધવીને બાથ ભરીને બેઠેલાં જોઈ ગઈ હતી ને બેય જણાં રડતાં હતાં એમ પણ જાણી ગઈ હતી. હવે ગામના પેલા મૌખિક મુખપત્રમાં એને કયે પાને ને કેવા મથાળા હેઠળ ચમકાવવામાં આવે છે એ જ જોવાનું હતું.

રેવલી આમ અજુગતે સમયે પારકા ઘરમાં પેસી ગઈ હતી એટલે થોડી શરમાઈ અને કશું બોલ્યા વગર ઘરની બહાર નીકળી ગઈ. છતાં માધવીને પાડોશીધર્મ તો સાચવવાનો જ હતો. એણે ઝડપથી ઊભાં થઈ સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કરતાં રેવલીને હાંક મારીને ઘરમાં પાછી બોલાવી. રાઘવ સમય વર્તીને સાવધાન થઈ ગયો હતો એટલે પાણિયારે પાણી પીવા પહોંચી ગયો હતો. ‘હું તો બેન છોભિલી પડી ગઈ. મને થયું કે હુંય મૂઈ બાયણું ખખડાવ્યા વગર કેમની ધૂસી ગઈ? પણ ભાભી આવું હોય તો બાયણાની હાંકળ મારી લેતાં હો તો કેવું હારું.’

‘અલી એવું કશું ન હતું. આ તો મારાથી દાળમાં મીઠું બેવાર નંખાઈ ગયું તે તૈયાર થયેલી દાળ ઢોળી દેવી પડી. ને મને મારી બા યાદ આવી ગઈ. પૈણ્યા પહેલાં એક વખત મારાથી એવું થઈ ગયેલું ત્યારે મારી બાએ મારો ધોયલો કાઢી નાંખેલો ને બે ઘ’ડા હુધી એ ખાળી અગર જેવી દાળ મને ખવડાવેલી. તે મને મારી બા સાંભળી આવી ને મારાથી રડી પડાયું ને તારા જેઠ સમજ્યા કે કશુંક થયું છે, તે એ ગભરાઈ ગયા ને મારું રડવાનું ઓછું ન થયું તે મને દિલાસો દેવા લાગ્યા ને તું ઘરમાં આવી.’

‘મનેય થયું તો ખરું કે ધોળે ઘ’ડે કોઈ આંમ વળગીને બેઠું નહીં, પણ ભાઈ, ભણેલા જેઠ છે તે એવું થઈય જાય.’ રેવલીએ માધવીના કાનમાં કહેતી હોય એમ ધીમે અવાજે કહ્યું. રાઘવને કાને એ ગણગણાટ પડ્યો તો ખરો પણ એને કશું ચોખ્ખું ન સંભળાયું.

જો થઈ છે?

‘લે તને ચાની ભૂડી આપું, પછી તારે તો આ વાત મંછી ને ગોમતીને કરવાની ઉતાવળ હશે.’ માધવીએ રેવલીને ટોણો મારી લીધો. હવે જો વાત ફૂટે તો એ રેવલીએ જ ફોડી હોય.

માધવીને રેવલી જાણી ગઈ એ વાતની જેટલી ફડક હતી એટલી રાઘવને લાગતી ન હતી. ગમે તેમ તોય એ પુરુષ હતો અને એનાથીય મોટી વાત તો એ હતી કે પેલા ગામના ઓટલા વાતો કરતા હતા એમ એ સોચના કાણામાંથી આખો હાથી નીકળી જાય એમ સ્વરણતાથી નીકળી ગયો હતો. આજે તો એને પાછો સ્મશાન વૈરાગ્ય આવી ગયો હતો. ત્રણેક વર્ષ પહેલાં એને પેલી સુનંદાને કારણે આવ્યો હતો એના કરતાં આ વખતનો વૈરાગ્ય વધારે દાહક હતો. આ વખતે માધવીએ પણ એને રપેટમા લીધો હતો. એને એક વખત તો લાગ્યું હતું કે માધવી એનું ઘર છોડીને જતી જ રહેશે. પણ નાલાયકમાં નાલાયક માણસને માટે પણ ભગવાનના મનમાં દયા હોય છે, એમ રાઘવને માટે પણ ભગવાનના દિલમાં દયા હતી એટલે આટલો વખત તો રાઘવ બચી ગયો હતો.

એ ભલે ભગવાનની દયાને પાત્ર બન્યો હતો પણ હજુ અમારા ગામના ઓટલા એની ચોકી કરી રહ્યા હતા. એમને એ જરાય ગમ્યું ન હતું કે રાઘવ આમ સાવ કોરો ધાકોર બચી જાય. ને એમની પાસે ભલે કોઈ સંગીન પુરાવા ન હોય પણ એમની ચકોર આંખોએ એટલું તો ચઢી જ ગયું હતું કે રાઘવની ખાંધમાં કરમોડી જરૂર હતી. એમણે ગામની સ્ત્રીઓને સજાગ કરી દીધી હતી અને રાઘવને બદલે માધવીના પેટમાં પેસીને વાત જાણી લાવવાનું એમને મનગમતું કામ સોંપી દીધું હતું.

માધવી પણ ગામની ફજેતીમાંથી પોતે બચી ગઈ હતી અને પેલી સાવિત્રીની જેમ પોતાના પતિને ગામના આ ચૂગલીખોર ઓટલાઓથી સદેહે ને અબરૂભેર પાછો છોડાવી લાવી હતી એનો મનમાં આનંદ મનાવી રહી હતી. એના મનમાં એક વાત પેસી ગઈ હતી કે એણે અણે જો અણીને વખતે પતિને સ્થિયારો ન આપ્યો હોત તો એ કહેતો હતો એમ એણે કદાચ ગાડીની નીચે પડતું મૂકીને જાન આપી દીધો હોત.

પણ માણસની બધી ગણતરી ક્યારેય પાર ઊતરતી હોય છે ખરી? જેમ ગામનાં રાઘવ ને માધવીનાં નસીબ જોર કરતાં હતાં એમ અમારા ગામના ઓટલાનાં નસીબ પણ જોર કરતાં જ હતાં. એક દિવસ અમારા ગામના એક ઓટલાનો અસવાર કોઈ કામ પ્રસંગે શહેરમાં ગયો હશે ત્યાંથી એક પાયા વગરના સમાચાર જાણી લાવ્યો કે રાઘવ બપોરની ચા પીવા પહેલાં તો રોજ મહાસુખ શેઠની શશી પાસે આવતો હતો પણ છેલ્લા અઠવાડિયાથી એનો એ ક્રમ ખંડિત થઈ ગયો હતો. શશીનો પગ ભારે થવાની અને માધવી અને રાઘવના એની સાથે શહેરમાં જવાની વાતને રાઘવના નિત્યક્રમના ભંગ સાથે કોઈ સંબંધ જરૂર હોવો જોઈએ એવી વાતની પૂર્તિ કરવા એણે પ્રયત્ન કર્યો હતો.

મહાસુખ શેઠના એક પાડોશીએ એના આવા તર્કને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. એણે એક દિવસ મહાસુખના ઘરના પાછલે બારણેથી માધવીને ને મહાસુખને દાખલ થતાં જોયાં હતાં ને અડધા કલાક પછી રાઘવને આગળ કરીને ચાલી જતી માધવીને જોઈ હતી. એ સંજના શશીનેય આંસુ નિતારતી આંખે ગૃહત્યાગ કરતી એણે જોઈ હતી. ને એણે બે ને બે ચાર કરી લીધા હતા. પેલાની વાતની પુષ્ટિ થઈ હતી જ્યારે એણે એ પછી રાઘવનાં પગલાં એ તરફ આવતાં અટકી ગયેલાં જોયાં હતાં ત્યારે.

ઓટલાના અસવારને આટલું ભાથું પૂરતું હતું. પછી તો એ નાની અમથી ઈટ પર આખી ઈમારત ખડી કરવાની આવડત તો અમારા ગામના આ ઓટલાઓમાં હતી જ. એકબીજાના કાનમાં કાનફૂસી કરતાં એમણે અમારા ગામના પેલા લોકમુખી મુખપત્રનો જે વધારો બહાર મૂક્યો એ તો રાઘવે જાણવો જ જોઈએ ને મને લાગે છે કે તમારેય આમારા ગામની એ કલ્પનાશકિતનો નમૂનો ચાખવો જોઈએ. પાછા કહેતા નહીં કે તમને એવી પરનિંદામાં રસ નથી. અમારા ગામના ઓટલાનેય પરનિંદામાં કયાં રસ છે? પણ તમારા પેટમાં રાઘવના જેવું જ કોઈ પાપ હોય તો તમે જાણો.

પરનિંદા નહીં પણ પ્રખર પત્રકારત્વના પરિપાક જેવા જે સમાચાર બહાર પડ્યા એ આ મુજબ હતાં:

વાંચો ને વંચાવો ભૂલ્યો, સાંભળો ને બીજાને સંભળાવો

ગામના એક માત્ર બે નંબરી સાહસવીરનું નવું જ સાહસ. અમરાં આધારભૂત માધ્યમો દ્વારા જાણવા મળ્યું છે કે

જો થઈ છે?

આપણા ગામના સુવાવડ સમરાટ બે નંબરી બાદશાહ રોજ બપોરની આ એક સગાને ત્યાં પીવા જતા હતા. વળી આ સમયે આ દોસ્તની કાયમ ગેરહાજરી હતી. છતાં એ દોસ્તની શશીમુખી પત્ની પ્રેમથી આપણા ગામના આ ભાથીને આ પિવડાવતી હતી.

એક દિવસ આ ભાથી બે નંબરીની પત્ની આ ચાપાનને સમયે પાછલે બારણેથી દાખલ થઈ તેની આ ચાની ચાહના જોઈ ગઈ. પછી કહેવાય છે કે ભાથીની બપોરની આ પીવા આવવાનું બંધ થઈ ગયું છે.

સ્ટોપ પ્રેસ:- જાણવા મળ્યું છે કે પેલી શશીમુખીનો પગ ભારે થઈ ગયો છે ને આપણા આ ભાથીનો પગ એ બાજુ જતાં પાછો પડી ગયો છે. વધુ સમાચાર હવે પછી.

[અનુક્રમ =>](#)

PUSTAKKALAY.COM

૧૭. સરપંચ ભરત પટેલ

વરસને જતાં કંઈ વાર લાગે છે? હજુ તો અપૂર્વની ચૂંટણીની વાતો વિસરાઈ ન હતી ત્યાં રેખાની ચૂંટણી આવી ગઈ. ને એની વાત વિસરાય એવી ન હતી એટલે હજુ ચારે બાજુનાં ગામોમાંથી રેખાની વાતો હવામાં ધૂમરાયા કરતી હતી ત્યાં વહેરાઈત ગામની પંચાયતની ચૂંટણી પાછી આવીને ઊભી રહી ગઈ. અપૂર્વ કહે: ‘સરપંચને માટે તો ભરતનું નામ નકકી થયેલું જ છે. બીજા કોને કોને આપણા જૂથમાંથી ઊભા રાખવા છે એ નકકી કરો.’

‘તમારે કોને ઊભા રાખવા છે એ તમે નકકી કરો. સરપંચનું નામ અમે નકકી કરીશું.’ એક જણે કહ્યું.

‘મારી વાત માનો તો કહું. જો જૂની પંચાયતના કામથી ગામલોકોને સંતોષ ન હોય તો પંચાયતને બદલવી જોઈએ, પણ જો એના કામથી બધાને સંતોષ થયો હોય તો એને બદલવાની જરૂર નથી.’ બીજા એકે ઊભા થઈને પોતાના મનની વાત જણાવી.

‘તમારે જે નકકી કરવું હોય એ કરો પણ એક વાત તો નકકી છે કે હું લાખ વાતેય સરપંચ કે સભ્યાપદ માટે ચૂંટણીમાં ઊભો રહેવાનો નથી.’ અપૂર્વએ પોતાના તરફથી નન્નો ભણી દીધો.

‘ભાઈને હવે અવસ્થા થઈ છે એટલે એમનાથી દોડાદોડી થતી નથી. એટલે એમની જગ્યાએ એક જ માણસને મૂકી શકાય તેમ છે. અને તે છે બેચરકાકા.’ ભરતે કહ્યું.

‘તારી એ વાત બહુ સારી છે પણ એ વાતને હું ટેકો આપી શકું તેમ નથી. એમની છાપ અત્યારે ગાંધીનગરથી માંડીને દિલ્હી સુધી એવી ઊભી થઈ છે કે બે વરસ પછી એમને વિધાનસભાની ટિકીટ અપાવવાનાં ચક્રો ગતિમાન થઈ જશે. તમે બધા જોશો કે બધાય પક્ષવાળા એમની પાછળ આંટા મારતા થઈ જશે. એવા માણસને આવી નાની જગ્યાની ઓફર કરતાં તારે શરમાવું જોઈએ.’ અપૂર્વએ કહ્યું. હવે ચમકવાનો વારો બેચર પટેલનો હતો.

‘લે મને એવા લગામ વગરને ઘોડે ના ચઢાવી દેતો.’ બેચરકાકાએ કહ્યું.

‘ઘોડે તો તમે ચઢી જ ગયા છો જ્યારથી તમે રેખાને માટે ગાંધીનગરનાં ને દિલ્હીનાં ચકકર કાપવા માંડ્યાં ત્યારથી જ. હવે તમારે તમારો ખૂદનો છૂપો પ્રચાર શરૂ કરી દેવાનો છે. અમેય અમારી રીતે ગામેગામ તમારા મેળાવડાઓ યોજાય અને ફૂલહાર થાય એવા પ્રસંગો ઊભા કરવા માંડીશું. અમે તમારી પાસેથી થોડી તરકીબો શીખ્યા છીએ. આપણે ટિકીટ માગવા ન જવું પડે ને એ લોકો જ સામેથી તમને ટિકીટ આપવા દોડતા આવે એવો તખ્તો અમે ગોઠવવા માગીએ છીએ. તમારે એમાં અમને થોડું માર્ગદર્શન આપવું પડશે.’

‘પણ એવાં ઊંડાં પાણીમાં ઊતરવાની શી જરૂર છે? રેખાનું નામ થઈ ગયું છે. હવે એની સામે ઊભું રહેવાનીય હિંમત કરે એવું રહ્યું નથી. એને જ ઊભી રહેવા દો ને?’ બેચરકાકાએ કહ્યું.

‘બે ત્રણ વાતો છે. એક તો રેખાની બધી સફળતા પછળ તમારી કુનેહનો ફાળો ઘણો મોટો છે. એટલે ખરી રીતે એ જગ્યાના વધુ લાયક ઉમેદવાર તમે છો. બીજું એ કે આપણા વિભાગનાં જે કામો એના વખતમાં થયાં છે એના કરતાં તમે હજી તો વધારે સારાં કામો થશે. અને ત્રીજી વાત તો એ છે કે હવે આપણા વિભાગનાં જે કામો મંજૂર કરાવવાનાં છે એ મોટા બજેટનાં કામો છે ને એ તમે જાતે જ ત્યાં હો તો જ મંજૂર કરાવી શકાય એવાં છે. ને સૌથી આગત્યની વાત તો એ છે કે આપણે ચૂંટણી ફક્ત જીતવા માટે જ નથી લડવા માગતા. આપણે આપણા વિભાગની પ્રગતિ થાય એ માટે લડીએ છીએ, એ વાત આપણા મતવિસ્તારમાં બતાવવા માગીએ છીએ.’

‘તો પછી તમે સરપંચ થવાનું કબૂલ કરો એટલે હું બેચરકાકાના સમારંભો ગોઠવવાનું શરૂ કરી દઉં.’ ભરતે ઇટકબારી શોધવા પ્રયત્ન કર્યો.

જો થઈ છે?

‘આપણે નકકી થયા પ્રમાણે તારે જ સરખંચ થવાનું છે ને બેચરકાકાના સમારંભો ગોઠવવાની જવાબદારીય તારે જ સંભાળવાની છે. અમે બધા તારા ટેકામાં રહીશું ને બેચરકાકાના સમારંભનો આખો સિલસિલો એમણે પોતે જ ગોઠવવાનો છે ને તારે તો ફક્ત એમની સૂચના પ્રમાણે વાતો જ વહેતી કરવાની છે. બધાં ગામોવાળા એમને આમંત્રણો આપવા પડાપડી કરે એવું તમારે બેચે કરવાનું છે.’

‘આમ તો એ બહુ સહેલું જ છે. એકબે ગામવાળા તો મને કાનમાં કહીય ગયા છે કે અવસર આવશે તો બેચરકાકાને શાલ ઓઢાડવાની એમની ઈચ્છા છે.’ ભરતે કહ્યું.

‘તો પછી વાટ કોની જુવે છે? એમને કહી દે કે હમણાં બે ચાર મહિના બેચરકાકા નવરા છે ત્યાં સુધીમાં કોઈ સમારંભ ગોઠવી કાઢો નહીં તો પછી એ હાથમાં નહીં આવે. ગાંધીનગરવાળાની એમના પર નજર છે. ચૂંટણી આવી નથી કે ગાંધીનગરવાળાએ બેચરકાકાને ઉપાડ્યા નથી.’

ગામનાં અને વિભાગનાં કામની આગેવાની લઈને ઘડાયેલા યુવાવર્ગનું તો પછી પૂછવું જ શું? ભરતની આગેવાની હેઠળ બધાએ જુદાં જુદાં ગામને તૈયાર કરવાનું વહેંચી લીધું. કોઈ ગામની શાળાને પર્યાસ વરસ પૂરાં થતાં હતાં તો કોઈ ગામના પંચાયતના મકાનનું ઉદ્ઘાટન કરવાનું હતું, પણ એ બધામાં એક વાત કાયમ હતી અને તે વિભાગના સન્નિષ્ટ કાર્યકર બેચરકાકાને સત્કારવાની. કોઈક તેમને શાલ ઓઢાડીને સત્કારવા માગતા હતા તો કોઈ તેમને સાકરથી તોલવા માગતા હતા. કેટલાંક ગામ તેમને હાથે કોઈનું કોઈ ઉદ્ઘાટન કરાવવા માગતાં હતાં.

કેટલાક રેખાનેય એમની સાથે સન્માનવાની વાત લઈનેય આવતા હતા, પણ કોઈનું કોઈ બહાનું કાઢીને રેખાની ગેરહાજરી ઊભી કરવામાં આવતી અને જે તે ગામનો બેચરકાકાને એકલાને જ સત્કારવાનો સમારંભ યોજવો પડતો હતો. સમારંભમાં રેખાની રાજકીય કામગિરીના આયોજક અને દિલ્હી અને ગાંધીનગર સુધી વગ ધરાવતા એવા બેચરકાકાની પ્રશંસા એવી રીતે કરાતી કે લોકોના મન પર એવી છાપ ઊભરવા માંડતી કે બેચરકાકા હોય નહીં ને એમના વિસ્તારનાં જે કામો થયાં છે એ યાચ જ નહીં. આમેય રેખા જ્યારે ગાંધીનગર હોય કે બીજા કોઈ કામમાં હોય ત્યારે આવનાર મુલાકાતીઓને બેચરકાકા જ સાંભળતા હતા ને સંતોષતા હતા એટલે આખા વિસ્તારના લોકો એમનાથી અને એમના સ્વભાવથી તો પરિચિત હતા જ.

અપૂર્વ, ભરત અને એમના ગામના અન્ય યુવાકાર્યકરો રોજ નવાનવા કાર્યક્રમો ઘડી કાઢતા ને જુદાંજુદાં ગામો અવનવી રીતે બેચરકાકાને સત્કારવાની જાણે હોડ બકતાં. બે મહિનામાં તો આખા વિસ્તારમાં બેચરકાકા બેચરકાકા જ થઈ રહ્યું. પછી અપૂર્વના પેલા શહેરી દોસ્તદારો નવા જ કાર્યક્રમો લઈને આવી પહોંચ્યા. વગર ચૂંટણીએ જાણે ચૂંટણી જંગ ખેલાઈ રહ્યો હોય એવી હવા ફેલાઈ ગઈ. પાછાં પેલાં મહિલા જાગૃતિ અભિયાન ને પેલાં બેઠાં સરઘસ શરૂ થઈ ગયાં.

પેપરમાં રોજ બેચરકાકાના ફોટા છપાવા લાગ્યા. મહિલાની જાગૃતિ વગર દેશનો ઉદાર નથી અને બેચરકાકા જેવા સન્નિષ્ટ કાર્યકર વગર મહિલા જાગૃતિ લાવવી શક્ય નથી. એવો પ્રચાર શરૂ થઈ ગયો. ગામેગામ મહિલામંડળો બેચરકાકાને બોલાવવા અને સત્કારવા પડાપડી કરવા લાગ્યાં. પેલા શહેરી જુવાનિયાઓની આવી નવતર તરકીબોથી આખા વિસ્તારમાં જે ચમક આવી ગઈ એ જોઈને કેટલાક રાજકીય પક્ષોના પેટમાં તેલ રેડાવા માંડ્યું.

એમને પહેલાં તો એમ લાગ્યું કે બેચરકાકા હાથવગા કાર્યકર છે એટલે બધા તેમને આમંત્રે છે ને સત્કારે છે. પણ જ્યારે આવા સત્કાર સમારંભો ગામેગામ થવા માંડ્યા ને એને કારણે ને એમાં એમનાં કામોની જે વાતો બહાર આવવા માંડી એ જોયા પછી બધા પક્ષોને મનમાં થવા લાગ્યું કે એ આગોતરા ચૂંટણીપ્રચાર જેવું જ હતું. એમણે પોતાના ભાવિ ઉમેદવારોને માટે આવા સમારંભો યોજવા ચક્રો ગતિમાન કરી દીધાં. પણ કોઈ ગામે કોઈ નાનોય સમારંભ યોજવા જેવું કોઈ કામ બાકી રહ્યું હોય તો ને?

કોંગ્રેસ પક્ષે તો એક ગામમાં એક મિલનસમારંભ યોજવાની ગોઠવણ કરી દીધી અને ગામના આગેવાનો સાથે ખાનગીમાં એવી ગોઠવણ કરી કે એનો બધો ખર્ચો પક્ષ આપશે. ગામલોકોને તો શું કરવું એની સમજણ જ ન પડી. પછી અપૂર્વની સલાહ મુજબ એમને કહેવા પૂરતો સહકાર આપી જમણવારનો લાભ લેવાનો અને બાકીના કાર્યક્રમોમાં

જો થઈ છે?

બહાનું કાઢી ગેરહાજર રહી એમનો ફિયાર્સ્કો કરવો એવું નકકી થયું.

ને પેલા શહેરી યુવકોએ એ અવસર ટાણે જ વિસ્તારની કબ્બડીની હરીફાઈનું આયોજન કરી દીધું. આખા વિસ્તારમાં આવું આયોજન પહેલી જ વખત થઈ રહ્યું હતું એટલે યુવકોનો આનંદ તો માતૌય ન હતો. કોંગ્રેસની સામે મોરચો માંડવાની અનેક કરામતો આ યુવકો જાણતા હતા. હવે બેચાર મહિનામાં ચૂંટણીજંગ શરૂ થઈ જવાનો હતો અને એમને એમની કરામતો અજમાવવાની પૂરતી તક મળી રહેવાની હતી એવી એમને શ્રદ્ધા હતી.

પંચાયતની ચૂંટણી હાથવેંતમાં હતી પણ એમાં તો કશો પ્રચાર કરવાનો ન હતો કે કશી યુક્તિઓ અજમાવવાની ન હતી. એમાં તો અપૂર્વ અને એના સાથીદારોએ નકકી કર્યા મુજબના ઉમેદવારો બીનહરીફ ચૂંટાઈ ગયા. બીજાં ગામોનેય આવો દાખલો લેવા અપૂર્વએ વાતો ચલાવી ને કેટલાંક ગામો તૈયાર પણ થયાં.

ભાજપે રેખાને આવી રહેલી ચૂંટણીમાં ઊભી રાખવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ એણે મચક ન આપી વળી આજુબાજુનાં ગામોમાં બેચરકાકાની જે ઇાપ ઊભી થયેલી હતી અને અપૂર્વ અને એના સાથીદારો એમના ટેકામાં હતા એટલે ભાજપે બેચરકાકાને ટિકીટ આપી. ને હજુ તો કોંગ્રેસ પક્ષે પોતાનો ઉમેદવાર નકકીય કર્યા ન હતો ત્યાં તો બેચરકાકા જાણે ચૂંટણી જીતી જ ગયા હોય એવો માહોલ સર્જાઈ ગયો. આ વખતેય ઊર્મિલાબેન રાણાએ ચૂંટણી લઢવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી દીધી હતી પણ કોંગ્રેસ પાસે બીજો વિકલ્પ ન હતો અને વળી રેખાને હિસાબે બેચરભાઈ પટેલ નબળા હરીફ લાગતા હતા એટલે એમણે ઊર્મિલાબેન રાણાને સમજાવીને ઊભાં રહેવા મનાવી લીધાં હતાં.

એક રાતે બધા ચૂંટણીપ્રચારનું આયોજન કરતા બેઠા હતા. અપૂર્વના પેલા શહેરી દોસ્તોય હાજર હતા. સ્વચ્છ ને સંચમી પ્રચારથીય કોંગ્રેસને પરાજિત કરી શકાય એમ હતી પણ પેલા શહેરી દોસ્તોને એનાથી પૂરતો સંતોષ થાય એમ ન હતો. એમને તો જેમ કુટાણાં વગરનું લગ્ન સૂનું લાગે એમ અવનવી આડકતરી તરકીબો વગરનો ચૂંટણીજંગ ફીકકો લાગતો હતો. ‘ભાઈ, કોંગ્રેસની સામે સ્વચ્છ ચૂંટણી લઢવી એટલે નાગાને સલામ કરવા જેવી વાત છે. એમની સામે તો એમની રીતે જ ચૂંટણી લઢવી જોઈએ.’ એક જણે કહ્યું.

‘એમ કરવાની જરૂર પડશે તો આપણે આપણાં હથિયાર ક્યાં ખીંટીએ મૂકી દીધાં છે? આપણે એમને સુખે ઊંઘવાય નહીં દઈએ. પણ મને નથી લાગતું કે આ વખતેય એની જરૂર પડે.’ બીજાએ કહ્યું.

‘કોંગ્રેસે ઊર્મિલાબેન રાણાને ઊભાં રાખ્યાં છે એટલે આપણે ઊંઘતા ન ઝડપાઈ જઈએ એનુંય ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. એવાયે એમની બધી તરકીબો લઢાવ્યા વગર રહેવાના નથી એમ માનીને આપણે એમની સામે પહેલેથી જ મોરચો માંડવો જોઈએ. આડે લાકડે આડો વહેર જ કામ લાગે.’ એક દોસ્તે પોતાની રીતે કોંગ્રેસને મૂલવી.

‘આપણી તરકીબો તમારા ગામના જુવાનિયાનેય શિખવાડવી તો પડશે જ ને?’

‘એટલે તમારો વિચાર બેચરકાકાનાં પીપડાંવાળી કરવાનો તો નથી ને?’ અપૂર્વએ મલકાતાં પૂછ્યું. ને બધા ચમકી ગયા. એમાં સૌથી વધુ ચમકયા હોય તો બેચરકાકા.

‘પીપડાંવાળી એટલે શું?’ એમના મોંમાંથી જાણે આપોઆપ જ પ્રશ્ન સરી પડ્યો.

‘પીપડાંવાળી ન કરી હોત તો તમારી સામે જીતવાની મારી શક્યતા ખરી? બાજરી વખતે તમે મને ટોણાં મારેલાં એટલે તમને હરાવવાની મને ચાનક ચઢેલી. ને તમારા જેવા આબરૂદાર માણસની સામે જીતવું હોય તો તમારી આબરૂ પર ઘા કર્યા સિવાય જીતાય એવું હતું જ ક્યાં?’

‘પછી?’ બેચરકાકાને હવે અપૂર્વએ જ આ કરતૂત કર્યું હોવામાં શંકા ન હતી પણ એણે એ કેવી રીતે કર્યું હતું એ જાણવાની તાલાવેલી થઈ હતી.

‘એ માટે મને માફ કરજો, પણ મારે એવો જ રસ્તો લેવો પડેલો. મારા ચારપાંચ દોસ્તો શહેરમાંથી ટેમ્પો લઈને આવેલા ને એ સુંવાળા જુવાનિયાઓએ બાપડાએ ટેમ્પોમાં ઘણા પીપડાં ચઢાવેલાં ને તમારા ઓઠામાં સંતાડી આવેલા ને

જો થઈ છે?

ચાનો ધ્યાલોય પીધા વગર પાછા શહેરમાં ચાલ્યા ગયેલા. બધી કોંગ્રેસને હંકાવવાની જ તરકીબો. એ વખતે તમારી સામે વાપરવી પડેલી.’

‘મને ગળા સુધી ખાતરી હતી કે એ કામ તારા સિવાય બીજા કોઈનુંય ન હોય, પણ તારી સાથે એ વખતે ગામનો કોઈ જુવાનિયોય ન હતો એટલે એકલી જાતે તે આ કેવી રીતે કર્યું હશે એ જ મને આજ સુધી સમજાયું ન હતું.’ બેચરકાકાએ કહ્યું.

‘અમનેય એમ લાગતું તો હતું જ કે બેચરકાકા જેવા માણસ આવી ચોરી તો ન જ કરે, પણ ભાઈએ ગોઠવેલું જ એવું કે અમેય ચકકરમાં પડી ગયા. અમે એમની સાથે આજે પાંચ વરસથી કામ કરીએ છીએ પણ અમનેય આજે જ આ વાતની ખબર પડી ને?’ ભરત બોલી ઊઠ્યો.

‘તે આજેય ખબર ન પડત પણ મને થયું કે આજે કાકાની માફી માગી લેવાનો વખત છે તો બધાની રૂબરૂમાં જ માગી લઉં. એટલે વાત કરી લીધી. પેલા ખ્રિસ્તી લોકોમાં એક રૂઢિ છે કે કોઈ પાપ કર્યું હોય એની કબૂલાત પાદરી પાસે જઈને કરી લે એટલે એ પાપમાંથી મૂક્ત. હવે તમારી બધાની હાજરીમાં મેં આ પાપની કબૂલાત કરી દીધી. પછી કાકા મને માફ કરે તોય એમની મરજી ને સજા કરે તોય મને મંજૂર.’ અપૂર્વએ બેચરકાકા સામે બે હાથ જોડી કહ્યું.

ને બેચરકાકાએ હસી પડ્યા: ‘ભાઈ, તારી પાપ કરવાની રીતેય નોખી ને એની માફી માગવાની રીતેય એવી જ નોખી. મારે સજા કરવી હોય તોય કેમની કરાય? લડાઈમાં ને ચૂંટણીમાં બધીય કરામત ગનીમત. મને તારી પાસેથી શીખવાનું મળ્યું.’

‘ને અમનેય આજે નવું જાણવાનું મળ્યું. ભાઈની સામે ક્યારેક મેદાનમાં પડવું હોય તો લૂગડાં સાચવવાની પેરવી પહેલી જ કરવી જોઈએ.’ બીજા એક જણે અપૂર્વને પોતાની રીતે બિરદાવ્યો.

‘હવે તમે બધા અમારી એક તરકીબ જાણી ગયા છો એટલે તમને બીજી તરકીબોનીય જાણકારી આ ચૂંટણીમાં મળી રહેશે એટલી ખાતરી અમે આપીએ છીએ.’

‘પણ એ બધી તરકીબોની વાતો આપણે ખાનગીમાં કરીશું. બેચરકાકાને આપણે એમાં જણાવવા માગતા નથી. કાલે સવારે એમણે શહેરમાં કહેવું હોય તો પેલા કોંગ્રેસીની જેમ છાતી ઠોકીને કહી શકે કે મારી ચૂંટણીમાં કોઈ પણ જાતની ગેરરીતી આચરવાનું મેં કોઈને કહ્યું જ નથી.’

‘અલ્યા, પણ એવી ગેરરીતી આચર્યા વગર ચૂંટણી લડી શકાતી હોય તો પછી —’ બેચરકાકા બોલવા ગયા.

‘કોંગ્રેસની સામે ચૂંટણી લડવાની સાચી રીત જ ગેરરીત છે કારણ કે એમને ચૂંટણી લડવાની સીધી રીત આવડતી જ નથી. ને અમનેય એક જ રીત આવડે છે, જેવા સાથે તેવા. તમે એમની સાથે તમારા સિદ્ધાંત મુજબ ચૂંટણી લડો અને અમે અમારા સિદ્ધાંત મુજબ તમારો પ્રચાર કરીશું.’ એક શહેરી જુવાને કહ્યું.

‘એમની વાત બરાબર છે. કોઈ આપણને ધોલ મારી જાય છતાં આપણે ગાંધીજીના અહિંસાના બોધને વળગી રહીએ તો આ જમાનામાં બધા આપણને મૂર્ખા જ સમજે ને?’ ભરત પણ પેલાને પક્ષે જઈ બેઠો.

‘તમારે બેચરકાકા, એવી ચિંતા કરવી જ નહીં. અમે તમને બતાવીશું કે એ લોકો કયાં ખોટું કરે છે, પછી તો તમે માનશો ને? આપણી પાસે એમના જેટલું ચૂંટણી ભંડોળ છેય નહીં ને આપણે સ્ટીલની તપેલીઓ ને નાયલોનની સાડીઓ વહેંચવામાં માનતાય નથી પણ એમને આપણી રીતે મહાત કરવામાં એક જાતની મજા આવે છે એ તો ચૂંટણી પત્યા પછી તમનેય લાગ્યા વગર નહીં રહે.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘આપણે તમારી બધી તરકીબો એમની સામે લડાવવી છે, ને અમારો બધાનો એમાં તમને ટેકો છે. મારા બેટા અમને કેટલાય વખતથી છેતરી જાય છે, ને અમનેય નવું શીખવાનું મળશે ને?’ વહેરાઇત ગામનો એક જુવાનિયો બોલી ઊઠ્યો.

જો થઈ છે?

‘અલ્યા, આપણે આડી રીતોની આડી વાતે ચઢી ગયા. પહેલાં સીધેસીધા પ્રચારની વાત તો નક્કી કરો. આપણે જીવ ગાડીઓ બે જોઈશું, માર્ઈકના ચાર પાંચ સેટ જોઈશું, પડદા ને તોરણો ને ચાપાણીની વ્યવસ્થા. રાતે કોંગ્રેસવાળાનાં પગલાં દબાવતા રહેવા માટેય ગામેગામ ટુકડીઓ તૈયાર કરવી પડશે. એવાયે દાડની પરબો ખોલીને બેસી જશે એમને તોડવાની ટુકડીઓ પણ તૈયાર કરવી પડશે.’ અપૂર્વએ વાતને આડો પાટે ચઢી જતી જોઈ ટકોર કરી.

‘એ બધું તમે મારી પર છોડી દો. દરેક ગામમાંથી એવી ટુકડીઓ હું તૈયાર કરી દઈશ. તમે ઊર્મિલાબેન રાણાનાં બે મુખ્ય ગામ એમનું સાસરું ને પિયર, એની જવાબદારી લઈ લો.’ ભરતે કહ્યું.

‘એની જવાબદારી મારે માથે. એ જ્યારે પાવરમાં હતી ત્યારે એણે એ બે ગામોનાં કોઈ કામ કરેલાં નથી એટલે એ ગામના લોકોને એની વિરુદ્ધ ભંભેરવાનું મને અધરું નહીં પડે. વળી એના પિયરનો ગુમાનસંગ એનો વિરોધી છે ને આપણો મિત્ર છે. ને એની વગ પણ મોટી છે. ને આપણે એ ગામનાં ટલ્લે ચઢેલાં કામો પતાવી પણ આપેલાં છે. ને એનાં સાસરિયાંનેય એ બહુ ગમતી હોય એવું નથી. એણે નાયા ખાંટની છોડીના છૂટાછેડા કરાવવામાં આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો હતો એ ગામલોકો હજુ ભૂલ્યા નથી.’ અપૂર્વએ એ જવાબદારી લઈ લીધી.

‘તમને બધાને એ વાતની કદાચ ખબર ન હોય પણ ભાઈનો એક ભાઈબંધ છે રાઘવ, તે આ ઊર્મિલા રાણાનો જૂનો દોસ્ત થાય છે. એમની દોસ્તી તાજી કરાવવામાં આવે તો પેપરને પહેલે પાને છપાય એવી ઘણી વાતો ઊભી કરી શકાય તેમ છે. રાઘવની નોકરી જોખમમાં હતી ત્યારે એણે ઊર્મિલા રાણાને એ દોસ્તીની યાદ દેવડાવી હતી.’

ને અપૂર્વ જાણે સાપ હાથમાં આવી ગયો હોય એમ ચમકી ઊઠ્યો: ‘ના, એને વચમાં લાવશો નહીં. બચારાનું પરાણે રાગે પડ્યું છે તેય આપણે લીધે વંછેરાઈ જશે. એને આમાં સંડોવવાની જરૂર પડશે તો હું જ મારી રીતે એને ખેંચી લાવીશ. તમે કોઈ એને આમાં સંડોવશો નહીં.’ કોઈને અપૂર્વની વાતમાં સમજણ પડી હોય એમ લાગ્યું નહીં, પણ એની વાતમાં કશીક ન સમજાય એવી ગૂંચ હશે એમ એમને લાગ્યા સિવાય રહ્યું નહીં.

‘ખર્ચની બાબતમાં આપણે કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. ગયા વખતની જેમ આપણને પક્ષમાંથી બધો ખર્ચ મળી રહે એવી ગોઠવણ થઈ ગઈ છે, છતાં આપણે કોઈ ખોટો ખર્ચ કરવાનો નથી.’ બેચરકાકાનું વ્યવહારું મન બોલી ઊઠ્યું.

‘ગયે વખતેય આપણે કોઈ ખોટો ખર્ચ કર્યો ન હતો એની નોંધ તો પક્ષની મીટિંગમાંય લેવાઈ હતી. આ વખતેય આપણે એ છાપ જાળવી રાખવી છે. અને જરૂર પડશે તો થોડો અંગત ઘસારો વેઠી લઈને ખર્ચ એથીય ઓછો કરવાની તૈયારીય આપણે રાખેલી જ છે.’ ભરતે કહ્યું.

‘જો કે આપણે કોઈ ચૂંટણીકાળો કરવાનો નથી. ફક્ત નાનાનાના ખર્ચામાંય આપણે ત્રેવડ રાખીએ અને પોતાના ખિસ્સામાંથીય પાંચ પૈસા ખરચવાની તૈયારી રાખીએ તો એય ઘણું છે.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘એવું કશું કરવાની જરૂર નથી. તમે આટલું બધું કામ કરતા હો ને તમારે પોતાના પૈસા ખરચવા પડે એ બરાબર નથી. હું ચૂંટણીમાં ઊભો રહ્યો હોઉં તો મારેય થોડો ઘસારો વેઠવાની તૈયારી તો રાખવાની હોય જ ને? જેટલા પક્ષમાંથી આવશે એનાથી દશમા ભાગના હું મારા તરફથી ઊમેરીશ એટલે પક્ષને માથેથી એટલો બોજો તો આપોઆપ ઘટી જશે. બીજો કોઈ ઉમેદવાર ઊભો રહ્યો હોય ને કોઈ માગવા આવે તોય મારે બેત્રણ હજાર તો આપવા જ પડતા હતા તો પછી હું પોતે જ્યારે ઊભો રહ્યો હોઉં ત્યારે દશ હજાર ઉમેરવા પડે તોય મારી તૈયારી છે.’ બેચરકાકાએ કહ્યું.

‘ચાલો, કાકા કહે છે એમ રાખો પણ મારે તો કાકાની આ ચૂંટણીમાં કાળો આપવો જ પડશે.’ અપૂર્વએ મલકાતાં કહ્યું.

‘તને તો હું આમેય છોડવાનો નથી. તેં તો મને દશ હજારના ખાડામાં ઉતારી દીધો હતો ને મારી આબરૂની પત્તર ખાંડી નાખી હતી.’

જો થઈ છે?

‘જોયું ને કાકાએ આડકતરી રીતે મારા દંડની રકમ નકકી કરી લીધી. પણ મને મંજૂર છે. કાકાના ઘણા હજાર તો મારા પાંચ હજાર, બસ?’ અપૂર્વએ બધાની મંજૂરી માગતો હોય એમ પૂછ્યું.

‘બરાબર છે, આજે તો હુંય ભાઈને પક્ષે નહીં બોલું. સારું થયું કે મારે એમની સામે ઊભા રહેવાનો વારો નથી આવ્યો નહીં તો એમણે મારું ફાર્મ પણ વેચાવી દીધું હોત.’ ભરતે હસતાં ભાઈને સાબાશી આપતાં ટોણો મારી લીધો.

‘ભાઈ તને તો એટલી હદે ના પછાડત, તને તો પહેલેથી જ સાદુ બનાવવાનો એમણે વિચાર કરેલો એટલે.’ એક જણે મમરો મૂક્યો.

‘વેલજીની વાત સાચી છે. અમે આટલા બધા બેઠા હતા તોય બે તૈણ વરસ પહેલાં જ ભાઈએ તને સરપંચ બનાવવાની વાત કરી હતી. તે તને મનથી સાદુ માન્યો હશે ત્યારે જ ને?’ બીજા એક જણે ભરતને ઠેબે ચઢાવ્યો.

‘એ તો ભાઈ લાયકાતની વાત છે. ભાઈએ મને સાદુ બનાવવાનું વિચાર્યું હોય કે સરપંચ બનાવવાનું વિચાર્યું હશે તે મારામાં કશી લાયકાત જોઈ હશે ત્યારે વિચાર્યું હશે ને? પણ અદેખા માણસોને એ દેખાય જ ક્યાંથી?’ ભરતે પેલાને ઉડાવ્યો.

‘એ તો ભાઈને પૂછીએ ત્યારે સાચી વાતની ખબર પડે. કહો ભાઈ તમને ભરતમાં એવી કઈ લાયકાત દેખાઈ કઈ તમે એને નારિયેળ પકડાવી દીધું?’ ને અપૂર્વએ જવાબ આપવાને બદલે ફક્ત હસી લીધું.

બધાં ટોળટપ્પાં ચાલતાં રહ્યાં પણ બધાના મનમાંથી હજુ બેચરકાકાનાં પીપડાંવાળી વાત ખસતી ન હતી. એક જણ કહે: ‘ભાઈ, બેચરકાકાએ ડામરનો રસ્તો બનાવવાનું તો તમે ઊભા રહ્યા પછી નકકી કર્યું પણ એમણે જો એ કામ શરૂ ના કરાવ્યું હોત તો તમે શું કરત?’

‘ભાઈના ભાયામાં હજાર તીર હતાં. ભાઈએ અમને તૈયાર થઈને આવી જવાનું કહેલું. જો બેચરકાકાએ રોડનું કામ શરૂ ના કરાવ્યું હોત તો અમે બીજી કોઈ યુક્તિ અજમાવી હોત. આ વખતની ચૂંટણીમાં તમને એમાંની એકાદ બેનો અનુભવ કરાવીશું.’ અપૂર્વને બદલે એના એક શહેરી દોસ્તે જવાબ આપ્યો.

ને ગામના બધા જુવાનિયા આ નવી કરામતો જાણવા અધિરા થઈ ઊઠ્યા.

[અનુક્રમ =>](#)

૧૮. રાઘવની માઠી બેઠી

ચૂંટણીની મોસમ બરાબર જામી હતી. રેખા જેવી માતબર ઉમેદવારને બદલે ભાજપે બેચરભાઈ પટેલ જેવા ઓછા ગજાના ઉમેદવારને ઊભા રાખીને ભૂલ કરી હતી એમ માનતી કોંગ્રેસે ઊર્મિલાબેન રાણાને જીતાડવા કમર કસી હતી. એમણે સામ, ધામ ને દંડ બધાય હથિયાર એક સામટાં ઉપયોગમાં લીધાં હતાં. છતાં છેલ્લા ઘણા દિવસથી આખા વિસ્તારમાંથી જે અંદાજી આંકડા એમને મળી રહ્યા હતા એ એવા તો નિરાશાજનક હતા કે કોંગ્રેસના મોવડીઓ ચિંતામાં પડી ગયા હતા. બેચર પટેલની છાપ એમણે ધારી હતી એના કરતાં આખા વિસ્તારમાં વધુ સારી હતી. એમની ઉમેદવાર ઊર્મિલાબેન રાણા કરતાં તો અનેક ઘણી સારી હતી.

એમણે ઘરની પોટલીઓની જાણે લહાણી કરવા માંડી. મજૂરવર્ગ અને રજપુત, વણકર અને હરિજનોમાં પગ પેસારો કરવાની આ એમની કાયમની રીત હતી. પણ આ વખતે એમની લહાણી પછીય કોંગ્રેસને સંતોષ થાય એવા આંકડા એ બાજુથી મળતા ન હતા. મુસ્લિમોની વસ્તી આ વિસ્તારમાં બહુ હતી નહીં ને જે હતા એ ખાદેપીધે સુખી હતા. કોંગ્રેસને આંખો મીચીને મત આપી દે એવા બૂટલેગરો એમાં બહુ ઓછા હતા.

વળી રેખાએ જે કામો આ વિભાગ માટે કર્યા હતાં એનો લાભ જેટલો બેચરભાઈ પટેલને મળતો હતો એટલો ઊર્મિલાબેન રાણાને મળવાનો ન હતો. રેખાના વખતમાં જ બધાં કામો થયાં હતાં. જ્યારે ઊર્મિલાબેન સત્તા પર હતાં ત્યારે એમણે આંગણી ઊંચી કરવા સિવાય કશું કામ કર્યું હોય એવું જણાતું ન હતું. એમણે ચૂંટણી વખતે જે વચનો આપેલાં એય કામ લટકતાં જ રહ્યાં હતાં, જે રેખાબેનના વહીવટ દરમિયાન ઝડપથી મંજૂર થયાં હતાં ને પૂરાં પણ થયાં હતાં. કોંગ્રેસને હવે લાગવા માંડ્યું હતું કે ઊર્મિલાબેનની સીટ જોખમમાં હતી.

આવી અણીને સમયે અપૂર્વના કોઈ દોસ્તે રાઘવની વાત કોંગ્રેસના કોઈ મોવડીને ઠસાવી દીધી. જો રાઘવને ઊર્મિલાબેનના પ્રચારમાં લગાડી દેવામાં આવે તો કોંગ્રેસને ઘણો ફાયદો થાય એમ હતો એમ એણે પચારી દીધું. એણે પેલાને એમ પણ ઠસાવ્યું કે રાઘવ એક વખત લાંચ લેતાં ફસાયેલો ત્યારે ઊર્મિલાબેને જ તેને નિર્દોષ ગણાવેલો ને બચાવેલો. એ બેચરભાઈ પટેલને એકલાને જ નહીં પણ અપૂર્વ અને એના બીજા સાથીદારોનેય સારી રીતે ઓળખે છે અને એ બધાની પોલ પણ જાણે છે. એ જો સક્રિય થાય તો બેચરભાઈ પટેલની છાવણીમાંના અડધા જેટલા માણસો ઊર્મિલાબેન રાણાના પક્ષમાં આવી જાય તેમ છે.

પેલાને ગળે એની વાત ઊતરી ગઈ. જો કે ઊર્મિલાબેનને એમ કરવું બરાબર ન લાગ્યું છતાં બાજુ હાથમાંથી સરકી રહેલી જોતાં એમણે એને અંગત સંદેશો મોકલી તેડાવ્યો ને પોતાના પ્રચારમાં વળગાડી દીધો. આમ કરતા પહેલાં એમણે એને સાનમાં સમજાવી દીધું કે પોતે હવે જાહેર જીવનમાં આવી ગઈ છે એટલે એણે પોતાની સાથે માત્ર રાજકારણ પૂરતો જ સંબંધ રાખવાનો છે. પોતાની સાથેના જૂના સંબંધની તો કોઈને ગંધ સરખી આવવા દેવાની નથી. પણ એને ક્યાં ખબર હતી કે એની ગંધ બીજા કોઈને નહીં પણ સામા ઉમેદવારના શહેરી સાગ્રીતોને આવી જ ગયેલી હતી. અને એમણે તો એને બોલાવવાનું ચકકર ચલાવડાવ્યું હતું.

રાઘવને પણ આ વાત છૂપી રાખવામાં કશો વાંધો ન હતો. એનો સ્મશાન વૈરાગ્ય હજુ ઊતર્યો ન હતો. માધવીએ એને જે ધમકી આપી હતી એ હજુ એના કાનમાં ગૂંજતી હતી. એણે મનથી જ નકકી કર્યું હતું કે ઊર્મિલાબેન રાણા સાથે કોઈ અંગત સંબંધ પાછો શરૂ કરવો નહીં. એણે ભગવાનને અરજ કરી કે એ એને એના આ નિર્ણયને વળગી રહેવાની શક્તિ આપે. જો કે ભગવાન એની આવી અરજ સાંભળી હસ્યા સિવાય નહીં જ રહ્યા હોય. પણ રાઘવને પોતે એક નિર્ણય કર્યાનો અને એ નિર્ણયને વળગી રહેવાની શક્તિ માટે ભગવાનને અરજ કર્યાનો સંતોષ તો થયો જ.

જો થઈ છે?

કોઈએ અપૂર્વને વાત કરી કે રાઘવ ચૂંટણીમાં ઊર્મિલાને મદદ કરવા આવી પહોંચ્યો હતો. અપૂર્વને ખબર પડી ગઈ કે એના પેલા શહેરી દોસ્તોએ જ આ ચકકર ચલાવ્યું હોવું જોઈએ. એને થયું કે એ લોકોએ હાથે કરીને છાણે વીંછી ચઢાવ્યો હતો, એને રાઘવ નપાણિયો કૂટાઈ જાય એનોય બહુ વાંધો ન હતો પણ એમ કરતાં જો સુનંદાની વાત બહાર આવે ને રેખા સુનંદાની બેન નહીં પણ મા છે એ વાત બહાર આવે તો પોતાની બધી ચાલાકી ખૂલ્લી પડી જાય એનો ડર વધારે હતો. પણ હવે તો પડશે એવા દેવાશે એમ માન્યા સિવાય છૂટકો જ ન હતો. એણે પોતાના દોસ્તોને સ્પષ્ટ સૂચના આપી હતી કે એને ચૂંટણીમાં સંડોવવાનો ન હતો, પણ હોળી ન રમાય તો ચૂંટણીની મજા શું એમ માનતા દોસ્તોએ રાઘવને બલિદાનનો બકરો બનાવી દીધો હતો. રાઘવની સાથે પોતેય ન હોમાઈ જાય એ જ હવે એણે સચવવાનું હતું.

રાઘવને એ વાતની ખબર ન હતી કે ઊર્મિલાબેન રાણાના હરીફ બેચરકાકાને અપૂર્વ, સુનંદા અને રેખાનો ટેકો હતો. એને તો એ વાતનીય ખબર ન હતી કે સુનંદા અપૂર્વના એક દોસ્ત સાથે પરણી ગઈ છે. એ તો એની પરોજણમાંથી જ જ્યાં ઊંચો આવતો ન હતો ત્યાં જૂના પોપડા ઉખાડીને તકલીફ ઊભી કરવાની એની ઈચ્છા ન હતી. ને ઊર્મિલાનેય એવી ક્યાં ઈચ્છા હતી? પણ ન માગ્યે દોડતું આવે એવું નસીબ- ભૂલ્યો કમનસીબ એમનો પીછો છોડે એમ જ ક્યાં હતું? ને અપૂર્વના પેલા મિત્રો એમની ચૂંટણીની તરકીબો લડાવવામાં એમને અડકેટમાં લીધા સિવાય ક્યાં છોડે તેમ હતા?

બેચરકાકાનો ઘોડો તો ચૂંટણીજંગની શરૂઆતથી જ તેજીમાં હતો. રાઘવના આવવાથી એમને કશી અસર થવાની ન હતી, પણ જેમ ડૂબતો માણસ તરણું પકડે એમ કોંગ્રેસ પક્ષ રાઘવની નાવમાં બેસીને ચૂંટણીમાં તરી જવાનાં વલખાં મારતો હતો. એમને એની ખબર ન હતી કે રાઘવની નાવમાં મોટું ગાબડું પડેલું હતું અને અપૂર્વના દોસ્તો એ કાણાને એવડું મોટું કરવાના હતા કે એ નાવડું એમને ને એમની ઉમેદવારને લઈને એકી ઘડાકે તળિયે જઈને બેસવાનું હતું.

રાઘવને બે દિવસના ચૂંટણી પ્રચાર પછી ખબર પડી કે અપૂર્વ અને રેખા તો બેચરભાઈ પટેલનાં મુખ્ય પીઠબળ હતાં. જો પોતે બેચરકાકાની વિરૂધ્ધમાં પ્રચાર કરવો હોય તો એમની સામે પડવું પડે એમ હતું અને એને એમનો પૂરતો પરિચય થયેલો જ હતો. હવે એમનો વધુ પરિચય પામવાની એનામાં હિંમત ન હતી. એણે એમાંથી છટકવાની તરકીબ વિચારવા માંડી. એણે સીધું ઊર્મિલાને મળી લઈ તેને આ વાત કરી દેવાનું નક્કી કર્યું.

‘મને નથી લાગતું કે અહીં રહીને હું તને કાંઈ મદદ કરી શકું. સામેવાળાના ટેકેદારોમાંનો અપૂર્વ મને કોઈ પણ રીતે હેરાન કર્યા સિવાય છોડશે નહીં. એક વખત એને કારણે મારી નોકરી જોખમમાં આવી પડી હતી. જો હું આ વખતે તારો પ્રચાર કરવા જઈશ તો એ તને તો કાંઈ નહીં કહે પણ મારી તો પાછળ જ પડી જશે.’

‘એને કારણે કેમ? મને ખબર છે ત્યાં સુધી તો કોઈ છોકરીની બાબતમાં એવું થયેલું.’

‘પણ એમાંય અપૂર્વએ જ મને કલ્પમાં લીધેલો ને? એ વચમાં ન પડ્યો હોત તો મને કશો વાંધો આવે એમ ન હતો. ને તને તો ખબર જ છે કે મને બચાવતાં તનેય કેટલી મુશ્કેલી પડી હતી, મારું માને તો તું મારા સિવાય ચૂંટણી લડે એ જ ઉત્તમ છે.’ રાઘવ પાણીમાં બેસી ગયો.

‘મનેય તારું અહીં રહેવું બરાબર લાગતું નથી. તું અહીં હોઈશ તો કોઈકને કદાચ જૂના પોપડા ઉખાડવાનું મન થશે. મને નથી લાગતું કે આ તરફ કોઈ એ વાત જાણતું હોય. છતાં એવી વાતનો બહુ વિશ્વાસ ન કરાય, ચૂંટણીમાં તો લોકો આવી વાતો કોણ જાણે ક્યાંથી જાણી લાવતા હોય છે.’ ઊર્મિલાએ પોતાનો ભય રજૂ કર્યો.

‘એમ કેમ નથી કહેતી કે તને મારો ડર લાગે છે. હું આટલામાં હોઈશ તો તું આપણા જૂના સંબંધને તાજો કરવા મજબૂર થઈ ઊઠીશ.’

‘તું એવું માને છે એ જ બતાવે છે કે તારા દિલમાં પાપ છે. મેં તને અહીં બોલાવ્યો ત્યારે પહેલે જ દિવસે સ્પષ્ટતા કરી દીધી હતી કે તારે એ જૂના પોપડા ઉખાડવા નહીં. પણ તારું બોલવું સાંભળી મને લાગે છે કે તું હજુય એવો

જો થઈ છે?

નાલાયક જ રહ્યો છે.’ ઊર્મિલાએ એનાથી આંખ ચુરાવતાં કહ્યું.

‘ને તું બદલાઈ છે એમ ને? તને શરમ આવતી હોય તો મને કહી લેવા દે કે નથી તું બદલાઈ કે નથી હું બદલાયો. આપણે પંદર વરસ પહેલાં હતાં એવાં જ છીએ. હા, ક્યારેક આપણી લાગણીઓ સંતાડીને સદાચારનો આંચળો ઓઢી લેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. જો કે હું તો એમાંય નિષ્ફળ ગયો છું.’

‘તું છે જ એવો કે સ્ત્રીઓ તારી પાછળ ઘેલી થયા કરે છે અને બાપડી પસ્તાય છે. તું બડો નાલાયક છે. તું અહીંથી જા જ. મારી ચૂંટણી હું મારી રીતે લઢી લઈશ.’

‘જો હું જાઉં એવી તારી ઈચ્છા હોય તો મને મારું મહેનતાણું ચૂકવી આપ એટલે જાઉં. મારા ભાવની તો તને ખબર છે જ.’ રાઘવે આંખ ફાંગી કરતાં નફક્ટ ચાળો કર્યો.

‘જો તું એવી કશી આશા રાખતો હો તો માની લેજે કે એમાં તું સફળ નહીં જ થાય. એ વખતની ઊર્મિલા અને આજની ઊર્મિલામાં આભ જમીનનું અંતર છે. આજની ઊર્મિલા ઠોકરો ખાઈને ઘડાઈ ગઈ છે. હવે એ તારી આવી વાતોમાં ફસાય તેવી નથી.’

‘મારે તને ફસાવવીય ક્યાં છે? જ્યાં બેય પક્ષ એક સરખાં તત્પર હોય એવી બેચાર ઘડીઓ માણવાની લાલસા મારામાંથી જતી નથી. તુંય સાધવી નહીં થઈ ગઈ હોય એની મને ખાતરી છે.’

‘હું થઈ ગઈ હોઉં કે નહીં એ જાણવાની તું મયામણ ના કરીશ. મને લાગે છે કે તારો જવાનો સમય થઈ ગયો છે.’ એની વાતોથી ગભરાઈ ગયેલી ઊર્મિલા ઊભી થઈ ગઈ. પણ રાઘવના મન પર વાસનાનું ભૂત સ્વાર થઈ ગયું હતું ને ઊર્મિલા અસાવધ હતી.

એણે ઊભી થતી ઊર્મિલાનો હાથ પકડી તેને પોતાની તરફ ખેંચવા પ્રયત્ન કર્યો. ઊર્મિલા અસાવધ હતી ને થોડી ગભરાયેલીય ખરી એટલે લથડી ને સીધી રાઘવના ખોળામાં આવી પડી. રાઘવે એને પોતાના બે હાથની મજબૂત પકડમાં એને જકડી લીધી ને વિરોધ કરવા ઊઘડવા જતા પેલા બે હોઠ પર પોતાના હોઠ ચાંપી દીધા. બારણું અંદરથી બંધ હતું એ જોઈ ઊર્મિલા રાણાએ બહુ વિરોધ ન કર્યો.

‘બોલ ક્યારે કુલ પેમેન્ટ કરે છે?’ પેલાને આટલાથી સંતોષ થાય એમ ક્યાં હતો?

‘એક વખત આ ચૂંટણી પતવા દે પછી તને મળીશ. મને લાગે છે કે તું ક્યારેય સુધરવાનો નથી.’

‘હું સુધરી જાઉં તો પછી તારા જેવીની મનની મનમાં જ રહી જાય ને? લે ચાલ, નકકી કરી દે એટલે તને છોડું નહીં તો કોઈક બારણું ખખડાવશે.’

‘હું તને કાલે જણાવીશ, પણ મારું માને તો ચૂંટણી પત્યા પછી જ સારું પડશે. અત્યારે તો બધાની નજરો મારા પર તકાયેલી હોય એટલે ગમે એટલી કાળજી લઈએ તોય લોકોની નજરે ચઢી જ જવાય.’

‘તારી એવી ઈચ્છા હોય તો એમ રાખ. મારેય ચોકંદા રહેવાની તો જરૂર ક્યાં નથી પણ બીજી બાજુ જૂના સંબંધોને તાજા કરવાની તક જતી કરવાનુંય મન નથી થતું.’

‘તો કાલનું શું નકકી કર્યું? તું જતો જ રહે હું બીજા કાર્યકરોને સમજાવી લઈશ. કહીશ કે તને ભૂગર્ભમાં રહીને કામ કરવા માટે દૂર મોકલ્યો છે.’

‘મને લાગે છે કે તું મને કોણીએ ગોળ લગાડીને અહીંથી તગેડી મૂકવા માગે છે. પણ યાદ રાખજે કે ચૂંટણી પત્યા પછી હું મારી ઉઘરાણી કરવા આવી પહોંચીશ. એ વખતે હું તારું કોઈ બહાનું નહીં ચલાવી લઉં.’ કહેતાં રાઘવ બહાર નીકળ્યો. ઊર્મિલાબેન રાણા ખુરસીમાં પાછી બેસતાં વિચારે ચઢી. એને થયું કે રાઘવને પાછો મોકલી દીધો એ સારું જ થયું. એના પ્રત્યેનો પોતાનો અનુરાગ કોઈકની નજરે ચઢી જાય એવું જોખમ લેવા જેવું ન હતું. ચૂંટણી પછીય જ્યારે બધાની નજરો એક હારી ગયેલી ઉમેદવાર તરફથી બીજી તરફ વળી જાય ત્યારેય પૂરી સાવચેતીથી જ આગળ વધવાનું

જો થઈ છે?

તેણે નકકી કર્યું. પણ એમાં આગળ વધવાનો વિચાર જ સાવચેતી વગરનો હતો એ એને કોણ કહે?

પણ એ સાવચેતી રાખે કે ન રાખે એનાથી હવે કશો અર્થ સરવાનો ન હતો. અપૂર્વના દોસ્તોનું તીર કમાનમાંથી છૂટી ગયું હતું. એક સ્થાનિક અખબારમાં ઊર્મિલાબેન રાણાના ફોટા સાથે નીચે મુજબ સમાચાર પ્રાસિધ્ધ થયા હતા:

કોંગ્રેસના ગઠમાં ગાબડું?

જ્યારે ચૂંટણીનો જંગ બરાબરનો જામ્યો છે અને ઊર્મિલાબેન રાણા તથા બેચરભાઈ પટેલની નિષ્ઠાનાં લેખાંજોખાં એમના વિસ્તારમાં લેવાઈ રહ્યાં છે ત્યારે પડદા પાછળ કશુંક નવું રંધાઈ રહ્યાનું કે પછી જૂનું ઊભરાઈ રહ્યાની શંકાઓ પણ ચારે બાજુથી થઈ રહી છે.

ઊર્મિલાબેન રાણાના ચૂંટણીના પ્રચારને વેગવંતો બનાવવા કોંગ્રેસે ઊર્મિલાબેનના એક વખતના ખાસ મિત્ર રાઘવ પટેલને સક્રિય કર્યા છે. પણ હવે કોંગ્રેસને લાગવા માંડ્યું છે કે એમણે સૂતેલા ભુજંગને ઢંદોળ્યો છે. એમના આવવાથી ચૂંટણીપ્રચારમાં વેગ આવશે કે ઊર્મિલાબેન રાણાની જે છાપ છે એ ખરડાશે એની ચિંતામાં હવે મોવડીઓ પડી ગયા છે. ને ઊર્મિલાબેન રાણા અને રાઘવ પટેલ વચ્ચે આજથી વીસ વરસ પહેલાં જે નાજુક અને અંગત સંબંધ હતો એની વાત બહાર ન આવે એવી પેરવી કરી રહ્યા છે.

એમની આ દોડધામને લીધે અમને એ બાબતમાં રસ લેવાનું મન થયું ને જે વાત અમારા જાણવામાં આવી એ વાંચકોને જણાવવાની અમે અમારી ફરજ સમજીએ છીએ. પછી વાંચકો જ એનો ન્યાય કરે અને પોતાનો મત મેળવવાને યોગ્ય કોણ છે એ નકકી કરે.

વર્ષો પહેલાં એટલે કે આજથી લગભગ વીસ વરસ પહેલાં જ્યારે ઊર્મિલાબેન રાણા, મહેતા આર્ટ્સ અને કૉમર્સ કૉલેજમાં પાણીની પરબ ચલાવવાની નોકરી કરતાં હતાં ત્યારે રાઘવ પટેલ પણ એ જ કૉલેજમાં ભણતા હતા અને કહેવાય છે કે એ બે મિત્ર બન્યાં હતાં. અને આવી નાદાન મૈત્રિમાં સામાન્ય રીતે જેમ કાયમ બને છે એમ એક વખત રાઘવને બોલાવ્યે ઊર્મિલાબેન એની હૉસ્ટેલની રૂમમાં ગયાં હતાં. બેય જણ જ્યારે પ્રેમસમાધિમાં લીન હતાં ત્યારે જ કોઈએ એમની રૂમ બહારથી બંધ કરી દીધી હતી. પછી હૉસ્ટેલના રેક્ટરે એમને પ્રિન્સિપાલની ઓફિસમાં લઈ જઈ માફીપત્ર લખાવી લીધો હતો અને રાઘવને હૉસ્ટેલમાંથી અને ઊર્મિલાબેનને નોકરીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યાં હતાં. કૉલેજના રેકોર્ડમાં એ માફીપત્ર હજુ પણ સચવાયેલો છે.

જો કે આ તો વીસ વરસ પહેલાંની ઇકરમતની વાત છે એટલે એને મતદારો આજરઅંદાજ કરે એ જ યોગ્ય છે. પણ જ્યારે એ જ રાઘવ પટેલને પાછા ઊર્મિલાબેન રાણાની ચૂંટણીમાં પ્રચાર કરવા ખાસ તેડાવવામાં આવે ત્યારે કદાચ કોઈને પ્રશ્ન થાય કે પેલો ભુલાયેલો મનાતો સંબંધ હજુ ચાલુ તો નથી ને? પણ અમને પૂરી શ્રદ્ધા છે કે આપણા મતવિસ્તારના મતદારો સમજુ છે. એ કોઈના દોર્યા દોરવાઈ જાય એવા નથી. એ પોતાની તિક્ષ્ણ વિચારશક્તિને કામે લગાડશે અને યોગ્ય ઉમેદવારને જ મત આપશે. કોંગ્રેસે એમાં ડરવા કે શરમાવા જેવું નથી. આવું તો આજે બધે થતું હોય છે. પણ જો આ વાત ઊર્મિલાબેન રાણાના પતિ અમરસિંહને કાને જાય તો ગભરાવા જેવું ખરું.

અમે સાચા દિલથી ઈચ્છીએ છીએ કે આ વાત સાચી ન હોય પણ અમારી તપાસમાં જે બહાર આવ્યું તે અમારા વાંચકોને જણાવવાની અમારી ફરજ સમજીને અમે જણાવ્યું છે. જો કોઈને આ અંગે વધુ માહિતી હોય અથવા આ વાત સાચી કે ખોટી હોવાના પુરાવા એમની પાસે હોય તો અમને પહોંચાડશે તો અમે એ વાંચકોની સામે રજૂ કરતાં અચકાઈશું નહીં. અમારા આ સમાચાર ખોટા સાબીત થશે તો માનજો કે સૌથી વધુ આનંદ અમને થશે અને અમે જાહેરમાં માફી માગતાં અચકાઈશું નહીં.

કોંગ્રેસના મોવડીઓએ આ વાંચ્યું ને કેટલાક ઊર્મિલાબેન પાસે દોડ્યા. કેટલાક બીજાને એટલી તો ખબર હતી

જો થઈ છે?

કે એ એક વખત કૉલેજની પરબ પર નોકરી કરતાં હતાં. અમરસિંહ રાણાને લગન પછી આ પ્રકરણની ગંધ આવી ગઈ હતી પણ એણે આંખ આડા કાન કરીને ચલાવી લીધું હતું. વળી જ્યારે ઊર્મિલા જિલ્લા પંચાયતમાંથી ચૂંટાઈ ત્યારે આમરસિંહને જે મહત્વ મળ્યું એનાથી એ એવો પ્રભાવિત થઈ ગયો કે એણે ઊર્મિલાની એ એબની વાત મનમાંથી કાઢી નાખી હતી. પણ આજે વાત વણસી ગઈ હતી. હવે તો વાત છાપે ચઢી ગઈ હતી. આખી દુનિયા એની પોલ જાણી ગઈ હતી.

‘આપણે એ પેપર પર ઘવો ઠોકી દઈએ. ને જો એ માફી ના માગે તો એનું પેપર બંધ કરાવી દઈએ. જો પેલા કણબાએ(બેચર પટેલ) આ હોબાળો મચાવ્યો હોય તો આવા ગંધ પ્રચાર માટે એનેય રપેટમાં લઈ લઈએ.’

‘એ બધુંય કરી શકાય અને આપણે કરીએય ખરા પણ ચૂંટણીની આડે બે જ દિવસ બાકી રહ્યા છે ને એમણે આ હોબાળો ચલાવ્યો છે એટલે આપણે આ સીટનું તો નાહી નાંખવાનું જ થવાનું છે.’ બીજા એક મોવડીએ ઊર્મિલાબેનની હાજરીમાં જ બળબળો કર્યો.

ઊર્મિલાબેનની આંખો રડીને લાલ થઈ ગઈ હતી. એમનાથી બીજો તો કોઈ જવાબ આપી શકાય એમ ન હતો પણ એમણે લૂલો બચાવ કર્યો: ‘મેં તો એને બેલાવવાની પહેલેથી જ ના પાડી હતી પણ તમે બધા પાછળ પડી ગયા હતા એટલે મેં એને બોલાવ્યો હતો.’

‘અમને તો આ વાતની ખબર ન હતી પણ તમારે તો એનો વિચાર કરવો હતો ને. વાત ખોટી હોય તો ખુંખારીને કહી દો. જો એ પેપરવાળાની પત્તર ના ખાંડી નાંખીએ તો કહેજો.’ બીજા એક મોવડીએ પેપરવાળાની પત્તર ખાંડી નાખવા નહીં પણ ઊર્મિલાબેન પાસે જાણે કબૂલાત માગતો હોય એમ કહ્યું.

પણ ઊર્મિલાબેન પાસે એનો જવાબ હોય તો આપે ને? એમને તો પાંચસાત કાર્યકરો સાથે પ્રચારમાં ગયેલા અમરસિંહનાં પગલાંના ભણકારા વાગતા હતા. અમરસિંહ આજે એની ધોલાઈ કરી નાખવાનો હતો એની એમને ખાતરી હતી. રોજ તો: ‘બેન કામમાં છે, બેનનો કાલનો કાર્યક્રમ ગાંધીનગરનો છે, બેનને આમ છે ને બેનને તેમ છે એમ કર્યા કરતો અમરસિંહ આજે બેનનો ભાઈ બનવાને બદલે ઘણી બની જવાનો હતો. ઊર્મિલાબેનની ઘંટીમાં અમરસિંહના જ વિચારો પિસાઈ રહ્યા હતા. એની જગ્યાએ તમે જ હો તો તમારી શી દશા થાય? પાછાં એમ ના કહેતાં કે મને આવો અનુભવ નથી. નહીં તો મારે કોઈને તમારી કૉલેજની ડાયરી ફૂંકોસવા મોકલવો પડશે.

અમારા ગામનું અખબાર રામાયણ ને મહાભારતની જેમ ભલે લોકમુખે જ પ્રસાર પામતું હોય પણ અમારા ગામ વિશે કે અમારા ગામના કોઈ વિશે બહાર કશું છપાયું હોય તો એ વાંચવાનું અને એને વિશે બીજા ઓટલાને વાકેફ કરવાનું અમારા ગામના ઓટલા ચૂકતા ન હતા. વળી આ સમાચાર તો હતા અમારા ગામના બે નંબરિયા રાઘવના એટલે બધા ઓટલા સજાગ તઈ ગયા હતા. કેટલાક ઓટલાએ તો પાછળ મોં કરી ઘરમાં ટકોરેય કરી લીધી હતી: ‘અલ્યો, જરા રાઘવના ઘર ભણી આંટો મારજો. ને કશું જાણી લાવજો, માધવીને હામ બંધાવજો ને ટેકો આલજો. આ વખતે પેલાને જતો ના કરે એવું પાકું કરાવજો.’ ને કહ્યાગરી ને પતિપરાયણ એ સ્ત્રીઓ પછી માધવીની વહારે ઊપડયા વગર રહે ખરી?

અમારા ગામની ખાનદાનીની તો તમને ખબર જ છે ને. જરૂર પડે તો આખું ગામ ભેગું થઈને રાઘવને ગામબહાર કાઢવો પડે તોય આ વખતે પાછું પડવાનું ન હતું. માધવી ગયા વખતની જેમ પાણીમાં બેસી જવા માગે તો આ વખતે તો કોઈ એને એમ બેસી જવા દેવાનું ન હતું. આ વખતે તો જેમ વડા પ્રધાનના ભાષણનો મુસદ્દો એમનો રહસ્યમંત્રી તૈયાર કરી આપે છે એમ માધવીનો રાઘવ સામેના આક્ષેપનો ને એની હકાલપટ્ટી સુધ્ધાંનો મુસદ્દો ગામની સ્ત્રીઓ તૈયાર કરી આપવા તત્પર થઈ હતી. અને ગામના ઓટલાઓ પણ એમની પત્નીઓની મદદમાં તૈયાર બેઠા હતા.

રાઘવ ગામમાં પેઠો ત્યારે એને એમ હતું કે એને વિશે ગામમાં કોઈને કશી ખબર પડી નહીં હોય. ગામમાં કોઈ પેપર મંગાવતું ન હતું એટલે એનું આવું વિચારવું હતું પણ બરાબર. પણ અપૂર્વના પેલા દોસ્તોની ચોકસાઈની ગણતરી એણે રાખી ન હતી.

જો થઈ છે?

એ લોકોએ તો એ નાનકડા ગામના ઓટલાના લાભાર્થે પેપરની પચાસ નકલો વિના મૂલ્યે ગામમાં વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. એટલે ઓટલા વાણિવિહાર માટે તૈયાર જ હતા. એને આવતો જોતાં એક ઓટલાએ શરૂ કર્યું: ‘આ વખતની ચૂંટણીમાં તો આપણા ભાથીએ રંગ રાખ્યો. એણે એવો પ્રચાર કર્યો કે સામેવાળો હારે જ નહીં.’

‘મને એમ થાય છે કે એને એવી ઘેલી બૈરીઓ મલીય ક્યાંથી રહે છે. ભણતો હતો ત્યારે બાપને પૈસે અને હવે બે નંબરને પૈસે. ઘેર બૈરાં બાપડાં કરકસર કરીને તેવડથી બે પૈસા બચાવવા ટૂટી મરે ને ભાથી બહાર પૈસા વેરી લોકોનાં ઘર ભાગતો ફરે. આ વખતે તો એનું ઘર ના ભાગે તો તમે કહો એ હારી જાઉં.’

‘આવાનાં પગલાં તો ગામમાંથી જાય તો ગામનીય આબરૂ વધે. સરકાર આવા લોકને પાલવે છે તે એમને ક્વાર્ટર કેમ નહીં આલતી હોય?’

‘સરકારેય સમજે છે કે ઊકરડા તો આધા જ સારા.’

‘એનાથી એમની ઇાપ શી બગડવાની હતી? સરકારેય ઊકરડા જેવી ગંધાતી જ છે ને?’

‘એવી હોય તો જ આવા બે નંબરિયાને હંધરે ને?’

‘સરકારને હંધરવો હોય તો હંધરે ને પાટલે બેસાડીને પૂજા કરવી હોય તોય ભલે કરે પણ આપણે તો આ વખતે આ પાપ ગામમાંથી કાઢવું જ છે.’

ઓટલાની વાતો એના કાનની આરપાર નીકળી જતી હતી. એને મનમાં થઈ ગયું હતું કે આ વખતે તો માધવી એને નહીં જ છોડે. ઊર્મિલાની વાત તો જૂની હતી. એ વખતે તો પોતે પરણ્યોય ન હતો. પણ પોતે એની ચૂંટણી લડવા ગયો હતો એટલે માધવી બે ને બે ચાર કરી જ લેવાની હતી અને પોતાનો ઊર્મિલા સાથેનો સંબંધ હજુ ચાલુ જ છે એમ માની લેવાની હતી. આ વખતે એની વાતમાં સચ્ચાઈનો પાસ હતો પણ માધવીની સામે એ સચ્ચાઈ સાબિત કરવી અશક્ય હતી. હજુ શશીની વાત એમની બેની વચ્ચેથી પૂરી ગઈ ન હતી ત્યાં આ નવી વાત ઊભી થઈ ગઈ.

રાઘવ ઘર પાસે પહોંચ્યો ને એના પગ પાણી પાણી થઈ ગયા. ઘરની રવેશીમાં બેચાર સ્ત્રીઓ બારણમાંથી અંદર ડોકિયાં કરી રહી હતી એ જોઈને જ એને ખબર પડી ગઈ કે અંદર હાઉસ ફુલ હતું. એણે કરડાકીથી ઘાંટો પાડ્યો: ‘શું છે આ બધું? બહાર નીકળો અહીંથી. તમારે કશો કામધંધો છે કે નહીં? પારકી પંચાત કરવામાંથી નવરાં જ નથી થતાં ને?’ ને બધી સ્ત્રીઓ ચમકીને બહાર ભાગી. વચમાં ઘરમાં પેસતો રાઘવ આવી ગયો તો એનેય અડકેટમાં લઈ લીધો.

માધવીએ પોતાની પેટી તૈયાર કરી દીધી હતી. છોકરાંની પરીક્ષાઓ પતી ગઈ હતી ને રજાઓ પડેલી હતી એટલે માધવીને છોકરાંનું ભણતર બગડવાની પણ આ વખતે ચિંતા ન હતી એટલે એણે છોકરાંની પેટીય તૈયાર કરી લીધી હતી. રાઘવ ઘરમાં પેઠો એટલે માધવીએ દુઠવો મૂક્યો. ત્યાં માધવીના કહ્યાથી ગામના કોઈએ રિક્ષા બોલાવી મંગાવી હતી એય બારણે આવીને ઊભી રહી ગઈ. માધવીએ પેટી ઉપાડવા માંડી ત્યાં રાઘવ આડો પડ્યો: ‘તું આ શું કરે છે? એક વખત મારી વાત તો સાંભળ.’

‘મારે તમારી કશીય વાત નથી સાંભળવી. મેં મારી સગી આંખે તમારાં કરતૂતની વાતો પેપરમાં વાંચી લીધી છે. હવે સાંભળવા જેવું શું રહ્યું છે?’ માધવીએ છણકો કરતાં કહ્યું.

‘એ વાત તો હું કાલેજમાં ભણતો હતો ત્યારની છે. ત્યારે તો આપણાં લગનેય થયાં ન હતાં.’

‘એટલે એની ચૂંટણી લઢવા ગયા હશો? કોઈ ઘાંડો ઘરના કામેય રજા મૂકતા ન હતા ને આ કભારજા હાતર ચાર ઘાંડાની રજા મૂકીને નાઠા હતા તે સંબંધ વગર?’

રાઘવ ને થયું કે આજે માધવી ગુસામાં છે એટલે એની વાત સારી હશે તોય માનવાની નથી. પોતે જૂઠને આજ સુધી સાચમાં ખપાવ્યું એ ચાલી ગયું ને આજે પોતે આખો તો નહીં પણ અડધોપડધોય સાચો હતો ત્યારે માધવીને

જો થઈ છે?

મનાવી શકવાનો ન હતો. એણે નમતું જોખ્યું. ને પોતે જ એની પેટીઓ રિક્ષામાં ચઢાવી આપી. માધવી અને બે છોકરાં રિક્ષામાં બેઠાં એટલે એણે ખિસ્સામાં જેટલા પૈસા પડ્યા હતા એટલા કાઢીને માધવીના હાથમાં પકડાવી દીધા. હા, ના કરતી માધવીને પોતાના સમ દઈ એણે એ પૈસા લેવા પૂરતી તો મનાવી લીધી ને મનમાં એક વાતે એને નિરાંત પણ થઈ કે હજુ પોતાના સમની અસર માધવીના હૈયા પર પડે છે એટલે ક્યારેક એને મનાવીને પાછી લઈ આવી શકાય એમ હતી.

ગામના ચોરાના ઓટલાએ માધવીને જતી જોઈ સામેના ઓટલાને કહ્યું: ‘લક્ષ્મી જેવી ઘરવાણીને છોડીને બહાર ભ્રમતો હતો તે આખરે એને એનાં કૃળ મળી ગયાં.’

‘હાથે કરીને દુખી થવાની જ કરણી. હવે એવોયે હાથેપગે ના થઈ જાય તો મને કહેજો.’

ગામની સ્ત્રીઓએ માધવીને દિલાસો આપ્યો ને માધવીએ રાઘવની કાળજી રાખવાની એમને ભલામણ કરી. આખરે તો એ એની પત્ની હતી ને?

‘તમે ન હો તો તમારા ઘર ભણી જતાં અમારો કોઈનોય પગ જ ક્યાંથી ઊપડે? ને એમની આવી છાપ પડ્યા પછી તો અમે એ બાજુ ડોકિયું કરીએ તો તમારા દિયર અમારાં હાડકાં જ ભાગી નાખે ને?’

‘એમનાં કર્યાં એમને ખાશે, પણ તમે છોકરાંનાં મોઢાં હાંમે જોઈને મન વાળજો.’ બીજી એક જણીએ કહ્યું.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૧૯. બેચરકાકા ઝિંદાબાદ

કોંગ્રેસે બેચર પટેલે આવો ગંધે પ્રચાર કર્યો છે ને ચૂંટણીની પવિત્રતા ખંડિત કરી છે એવા આક્ષેપો કર્યા, પણ ચૂંટણીની પવિત્રતા આ જ સુધી કોણે ખંડિત કરી હતી એની જાણ જનતાને હતી જ એટલે એણે બેચરકાકાને ઢગલામોઢે મત આપ્યા. ને બેચરકાકા જીતી ગયા.

અમરસિંહ રાણાએ કોઈની શરમ રાખ્યા વગર ઊર્મિલાને ધીબી નાખ્યાં. હજુ બે દિવસ પહેલાં તો એ અને રાઘવ ફરી એક વખત રંગેલિયાં મનાવવાની યોજના કરતાં હતાં. જો એમ કરતાં પકડાઈ ગયાં હોત ને એને કાને ફરતી વાત આવી હોત તો અમરસિંહને કદાચ આટલો ગુસ્સો ન આવ્યો હોત પણ આ વાત તો છાપે ચઢી અને જે કોઈ એને ઓળખતાં હતાં એમણેય જાણી ને જે નહોતાં ઓળખતાં એમણેય જાણી હતી. ગઈકાલ સુધી અમરસિંહ જે ટોળામાં વટથી ફરતો હતો ને આદર પામતો હતો એ ટોળાવાળા જ હવે તો એની સામે આંગળી ચીંધતા થઈ ગયા હતા. હવે અમરસિંહ પાસે બે જ રસ્તા હતા, એક તો ઊર્મિલાને ફરગતિ આપી દેવી અને બીજો એ કે જે થોડો જીવ એકઠો કર્યો છે એ લઈને ગુજરાત બહાર ચાલ્યા જવું.

ઊર્મિલાબેનને બધી તરફથી માર પડ્યો હતો. એક તો એની પોલ બહાર આવી ગઈ હતી ને સમાજમાં વગોવાઈ ગઈ હતી એ અને ચૂંટણીમાં પહેલી વખત હાર ખમવી પડી હતી. ધણીના હાથનો માર ખાધો હતો ને ચૂંટણી પત્યા પછી પેલા ટીવીવાળા એનો ઈન્ટરવ્યૂ લેવા આવ્યા ત્યારે ધણીના મારનાં ઢીમણાં સંતાડાય એવાં ન હતાં એટલે તબિયતનું બહાનું કાઢી એને મોં સંતાડવું પડ્યું હતું.

બેચરકાકાના ફાર્મ પર મંડળી જામી હતી. રાઘવની જે દશા થઈ હતી એ જોઈ અપૂર્વને દુખ થયું હતું. એણે ના કહી હતી છતાં પરિસ્થિતિની ગંભીરતા ન સમજેલા એક જણે આ વાત વહેતી કરી દીધી હતી. રાઘવનું પરણે યાળે પડેલું ગૃહજીવન પાછું ખરાબે ચઢી ગયું હતું. ને અમરસિંહ અને ઊર્મિલાએ જે આબરૂ અને મિલકત ભેગાં કર્યાં હતાં એનું જાણે લીલામ થઈ ગયું હતું.

‘ઊર્મિલાનું તો જાણે સમજ્યા પણ રાઘવ તો ગમે તેમ તોય આપણો ભાઈબંધ છે. એનું યાળે પાડવા તો આપણે કાંઈક કરવું પડશે.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘એની વાતમાં કશું જીવ બાળવા જેવું નથી. એના ધંધા કાયમ એવા જ રહ્યા છે. એની બૈરી ઘર છોડીને પિયર જતી રહી છે ને ગામલોકો એને ગામ બહાર નહીં કાઢે તોય નાતબહાર તો મૂકીને જ રહેશે. અને આપણે તો પહેલેથી જ એક નીતિ અપનાવેલી છે: ચૂંટણીમાં કોઈ તરકીબની પરજી નહીં.’

‘બેચરકાકાનાં પીપડાંવાળી જ વાત લો ને?’

‘અલ્યા બેચરકાકા બેઠા છે એમની તો શરમ રાખો.’

‘તે તમને તો આબરૂ લેતાં જ આવડે છે, શરમ રાખવાની તો આવડે છે જ ક્યાં? વગર લેવાદેવાએ તમે લોકોએ આ વખતે બે ઘર ભાંગ્યાં. હવે વધારે નહીં તો એમને યાળે પાડવા તમારે કાંઈક તો કરવું પડે. મારી મદદ જોઈએ તો હુંય મારાથી બનતું કરવા તૈયાર છું.’ બેચર પટેલે કહ્યું.

‘એ બધી વાત અત્યારે તો પડતી મૂકો ને જે પરણે છે એનાં ગાણાં ગાવ. વિસ્તારના ગામલોકો નહીં માને તો એક જ અઠવાડિયામાં બધાં ગામોમાં કાકાની સભાઓ યોજી બધાનો આભાર માની લેવો પડશે. એમના ગામનાં કામની વાતો લઈને આખા વિસ્તારમાંથી લોકો આવશે. ને મૂળ વાત તો બેચરકાકા જાણે છે. એમને ગાંધીનગરવાળા આપણા કરતાં વધારે ઓળખે છે. એમણે પોતાને માટે કોઈ ખાતું પસંદ તો કરી જ રાખ્યું હશે પણ એ મેળવવા માટે ચારેબાજુ

જો થઈ છે?

વગ લગાડવી પડશે. એટલે એમને તો દિવસે ગાંધીનગર ને સાંજે સભા એમ કરવું પડશે. હવે રેખાએ પણ બેચરકાકાને પ્રધાનપદ અપાવવા પોતાની વગ વાપરવી પડશે.’ અપૂર્વએ કાકાના મનની વાત કરી.

ત્યાં બાજુને ગામેથી પાંચસાત માણસો બેચરકાકાને સત્કારવા આમંત્રણ આપવા આવી પહોંચ્યા.

‘આ વખતે તો અમે તમારું કોઈનું સાંભળવાના નથી, બેચરકાકાની પહેલી સભા તો અમારા ગામમાં જ થવી જોઈએ. ગામલોકોનો ઉત્સાહ વધે ને એમનેય થાય કે રેખાબેનની જેમ બેચરકાકાએ એમની વાત સાંભળવા ને એમનું કામ કરવા તત્પર છે.’ એમાંના એક જણે કહ્યું.

‘અમે એ જ વાત કરતા હતા. તમારા ગામમાં એકલામાં જ નહીં પણ આખા વિસ્તારમાં બધાં જ ગામોમાં કાકાની સભાઓ કરવાની છે પણ એક વાત સમજીલો કે કાકા ચૂંટાઈ ગયા એટલાથી આપણા વિસ્તારનાં કામ આપણે ધારિયે છીએ એમ થઈ જવાનાં નથી. કાકા જો પ્રધાનમંડળમાં બેસે તો જ આપણું ધાર્યું થાય. એટલે પહેલાં તો એમને ગાંધીનગરની દોડધામ પહોંચશે. છતાં તમારા ગામની વાત પહેલી. બે દિવસમાં જ તારીખ નક્કી કરીને તમને કાકા જણાવશે.’

‘અમને હાળી આવી ગતાગમ પડે નહીં ને? જાવ, તમારું બધું પતે પછી અમારા ગામમાં સભા રાખજો, બસ? અમે ગામલોકોને સમજાવી લઈશું. રેખાબેનના વખતમાં યાં એવાં કામ કાકાના વખતમાંય થાય એવું કરો એટલે ભયોભયો.’

‘આપણે બધાએ યઈને ઊર્મિલાબેન રાણાનો ગઢ સર કર્યો છે એટલે કાકાને પ્રધાનપદ તો મળશે જ પણ જેની આપણા વિસ્તારમાં ખાસ જરૂર છે એ અંગેનું ખાતું એમને મળે તો આપણાં ધાર્યાં કામ યઈ શકે. કાકા અને રેખાબેન એ માટે દોડાદોડ કરે છે. એક અઠવાડિયામાં તો અંદરખાને બધી ફાળવણી યઈ જવાની.’

‘તો પછી બધું પાકું યઈ ગયા પછી જ રાખો ને. એવું હશે તો બીજાં ગામવાળાનેય અમે સમજાવી દઈશું.’ પેલા લોકોય ઉત્સાહમાં આવી ગયા. ને ભરત અને એના સાથીદારોએ ગામેગામ ફરીને બધાને દસેક દિવસ રાહ જોવા સમજાવી દીધા. ને બધા બેચરકાકાને પ્રધાનપદ અપાવવાની ચર્ચામાં પડી ગયા. અમાં જો કે કોઈની વગ પહોંચે એમ ન હતી. એમાં તો બેચરકાકા અને રેખાએ જ દોડાદોડી કરવાની હતી. ભરતે બેચરકાકાની ગેરહાજરીમાં વિસ્તારના જે લોકો આવે તેમને સમજાવવાનું ને સંતોષવાનું કામ કરવાનું હતું.

એક દિવસ વેલજી કહે: ‘બધાને સત્કારવાની આપણે વાત કરીએ છીએ પણ આ આખી સાંકળના મુખ્ય માણસને સત્કારવાની વાત તો આપણે કોઈ કરતા જ નથી. આ બધી દોડધામ આપણે જોઈએ છીએ એના પાયામાં ભાઈ છે. આપણે હવેના કોઈ પ્રસંગે એમનો સત્કાર કરવાની તક ઝડપી લેવી જોઈએ.’

‘અલ્યા, આ તો આખું કોળું શાકમાં ગયું. આ બધું ઊભું થયું ભાઈથી ને એ તો હવે રીટાયર્ડ પણ યઈ ગયા તોય એમને સત્કારવાનું આપણને કોઈને સૂજ્યું જ નહીં. આપણે એમ કરો, એમની જાણ બહાર ખાનગીમાં જ બધું ગેઠવી કાઢો.’ બીજા એકે કહ્યું.

ને એક સાંજે બેચરકાકા, અપૂર્વ અને રેખા ગાંધીનગર ગયાં હતાં એ તકનો લાભ લઈ દસ પંદર મિત્રો ભરતના ફાર્મ પર એકઠા થયા ને ભરતને વાત કરી. ભાઈને સરપ્રાઈઝ આપવાનું નક્કી થયું. ભરતને જો આ બધું કરવાનું હોય તો એને ત્યાં આ વાત છૂપી રહી શકે નહીં એટલે બધું આયોજન વેલજીને ત્યાંથી જ કરવાનું નક્કી થયું. ભાઈ ચાલીસ વર્ષના થતા હતા એટલે એમને ચાલીસ હજારની થેલી અર્પણ કરવાની વાત પણ એક જણે મૂકી ને કાચી ઘડીમાં ચાલીસ હજારનો ફાળો નોંધાઈ ગયો. વાત લાંબો સમય છૂપી રાખવી શક્ય ન હતી એટલે જેમ બને તેમ વહેલી તકે કોઈ અવસર ઊભો કરી એમાં આજુબાજુનાં ગામેથીય સારી એવી માત્રામાં લોકો આવે એવી ગોઠવણ કરવાની હતી.

ભરતે બેચરકાકાને કાને આ વાત નાખી અને એમણે એવો સમારંભ ગોઠવી કાઢવાનું માથે લીધું. ને એમને જોઈતો હતો એવો એક અવસર આવી પણ મળ્યો. આ આખા વિસ્તારને પહોલી વખત ટીવીની સેવા મળવાની શરૂ

જો થઈ છે?

થવાની હતી. ગામની ભાગોળે એક ટાવર બની પણ ગયો હતો અને સેવા શરૂ કરવાની તારીખ નક્કી કરવાની જ બાકી હતી. બેચર પટેલે પોતાને જોઈતી તારીખ નક્કી કરાવી અને વહેરાઈત ગામમાં એક સમારંભ યોજી ગુજરાતના માહિતી અને પ્રસારણ ખાતાના મંત્રીને હાથે એનું ઉદ્ઘાટન કરાવવાનું ગોઠવી કાઢ્યું. આ પ્રસંગે આજુબાજુને ગામેથીય લોકો સારી સંખ્યામાં હાજરી આપવા આવે એવી ગોઠવણ પણ બધા જુવાનિયાઓએ કરી દીધી. અપૂર્વને કોઈ સભાના કોઈ કામ માટે કશું પૂછવાય આવતું ન હતું. અપૂર્વએ એક જણને કહ્યું: ‘મારે માટે કશું કામ હોય તો કહેજો.’

તો પેલો કહે: ‘તમે સરપંચ હોત તો તમારે લાયક હજાર કામ હોત પણ તમે સરપંચ નથી એટલે શું થાય?’

સભાને દિવસેય અપૂર્વને કોઈ કશું પૂછતું ન હતું. અપૂર્વને પહેલી વખત જ લાગ્યું કે બધા ઈરાદાપૂર્વક એની અવગણના કરી રહ્યા હતા. એ બધાની પાછળ ભરત તો ન હોય એમ એ માનતો હતો પણ ભરત પણ પોતાને કશું પૂછવા આવતો ન હતો કે કશું કામ બતાવવાય આવતો ન હતો. હવે એને લાગ્યું કે પોતે પોતાના ટોળામાં અણગમતો થવા માંડ્યો હતો. કે પછી કોઈક બીજાએ આગેવાની લેવાનો પેંતરો ગોઠવ્યો હતો. એનો પોતાના માણસો પરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે એમ લાગ્યું.

તોય એનાથી સભામાં ગેરહાજર રહેવાય એમ તો હતું જ ક્યાં. એ અને રેખા બેય જાણે વગર આમંત્રણે અને વગર લાયકાતે સમારંભમાં જવા નીકળ્યાં હોય એવું એને લાગી રહ્યું હતું. એને એવું કશું બન્યાનું યાદ ન હતું કે જેને કારણે પોતે બધાની ઉપેક્ષાનું કારણ બની રહ્યો હોય. ઘણા વિચારને અંતે એણે નક્કી કર્યું કે જે હશે તે વાગતું વાગતું તોરણ આવશે ત્યારે જોયું જશે.

મંચ પર જવાની એની ઈચ્છા ન હતી પણ ભરતે આગ્રહ કરીને એને અને રેખાને મંચ પર બેસાડ્યાં. રેખાની તો જાણે માજી પ્રધાન તરીકે મંચ પર જગ્યા હોય પણ પોતાની અત્યારે જે ઉપેક્ષા થઈ રહી હતી એ જોતાં મંચ પર જગ્યા થવાની શક્યતા પણ ન હતી. કારણ કે પોતે ન તો સરપંચ હતો કે ન તો પંચાયતનો સભ્ય. ને પંચાયતના બધા સભ્યોની જગ્યાય મંચ પર ક્યાં હતી? તો પછી પોતે એવી આશા રાખે એય વધુ પડતું હતું એમ તેને લાગ્યું.

સમારંભની શરૂઆત ભરતે કરી. ‘આજની સભા શરૂ કરીએ તે પહેલાં અહીં મંચ પર બેઠેલા સૌ મહેમાનોનો પરિચય આપવો જોઈએ પણ એ પહેલાં એક જણનો ખાસ પરિચય આપી દઉં. એ છે અપૂર્વ પટેલ. એ એક વખત આ ગામના સરપંચ હતા. આ આખા વિસ્તારની જાગૃતિ માટેનું એમનું યોગદાન પણ ઘણું હતું પણ એમને ચાલીસ વરસની ઉંમરથી જ ઘડપણ વર્તાવા લાગ્યું છે અને ગામની અને વિસ્તારની બધી પ્રવૃત્તિઓમાંથી એમણે નિવૃત્તિ લેવાનું વિચાર્યું છે. અને એમની નિવૃત્તિ કેવી હશે એ બતાવવા માટે અમે બધાએ આ આખા સમારંભમાં એમની સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા જ કરી છે. એટલું જ નહીં પણ આ સભામાં હાજર રહેવા માટેય એમને વ્યક્તિગત આમંત્રણ અમે આપ્યું નથી.’

‘આમ છતાં ગામની એક સામાન્ય વ્યક્તિ તરીકે એમણે આ સમારંભમાં હાજરી આપી છે એ બદલ અમે સૌ એમના ઋણી છીએ. અને ભાઈ જ્યારે ઓછી ઉંમરને કારણે ને અતિ નરવી અને તંદુરસ્ત તબિયતને કારણે નિવૃત્ત થતા હોય ત્યારે અમે ગામ વતી એમની ચાલીસ વર્ષની ઉંમરને લક્ષ્યમાં લઈ, એમને ચાલીસ હજાર રૂપિયાની થેલી અર્પણ કરીએ છીએ. આ પૈસા એમણે ગામની કે પરગામની કોઈ સંસ્થામાં દાનમાં આપી દેવા માટે અમે આપતા નથી પણ એમની આ નિવૃત્તિમાં એમને મદદરૂપ થાય એ હેતુથી આપીએ છીએ. અમારા ગામ વતી શ્રી બેચરભાઈ પટેલ હવે અપૂર્વભાઈને થેલી અર્પણ કરશે.’

પણ બેચરકાકા થેલી અર્પણ કરવા ઊભા થાય એ પહેલાં તો અપૂર્વ ઊભો થઈ ગયો: ‘હું નિવૃત્ત થયો નથી કે થવાનો નથી પણ જેને પોતાને કામ કરવું નથી એવા કોઈ મિત્રે આ હોબાળો મચાવ્યો લાગે છે. હું જો ત્યાં સુધી જીવી જઈશ તો એંશી વરસે નિવૃત્ત થવાનો છું એટલે એંશી હજારની થેલીની વ્યવસ્થા કરી રાખજો. અને અત્યારે તો મારે ગામમાં બાલમંદિરનું મકાન બનાવવા માટે જરૂર હતી જ એમાં આ તમારી થેલી ઘણી ઉપયોગી થઈ પડશે એમ લાગે છે.’

જો થઈ છે?

ને બેચરકાકાની સામે જોતાં એમને કહ્યું: ‘લાવો થેલી કે પછી તમારો વિચાર બદલાઈ ગયો છે?’

‘મને લાગે છે કે તું એંશી વરસની વાત કરે છે એટલે એ વખતે જે જીવતા હશે એ એંશી હજારની થેલીની વ્યવસ્થા કરશે અને આ થેલી તો તારા બાલમંદિર માટે જ તને આપવી પડશે. પણ તારું રીટાયર થવાનું પાછું ઠેલાયું છે એની તારે પાકી કબૂલાત કરવી પડશે.’ એમણે કહ્યું અને બધાએ એમની વાત તાળીઓથી વધાવી લીધી.

જ્યારે અપૂર્વને બોલવાનો મોકો મળ્યો ત્યારે એણે કબૂલ કર્યું કે આ સમારંભની શરૂઆતથી બધાએ મને જાણે તડકે મૂક્યો હોય એમ કરવા માંડ્યું ત્યારે મને મનમાં થઈ ગયું કે કોઈક મારી ગાદી પર્યાવી પાડવા માગતું હતું. મને તો એનોય વાંધો ન હતો ઊલટો હું તો સામે ચાલીને બધાને મહત્વ આપતો જતો હતો. પણ બધા મારી જે રીતે ઉપેક્ષા કરતા હતા એ મારાથી વેઠાતી ન હતી. એક વખત તો મને આજની આ સભામાંથી ગેરહાજર રહેવાનો વિચારેય આવી ગયેલો. મારી એક વાત માનજો, કોઈની આવી મશ્કરી ના કરશો. એને સામે મોંએ કહેશો કે તારી ગાદી ખાલી કર મારે બેસવું છે તો એને એટલું ખોટું નહીં લાગે જેટલું એની ઉપેક્ષા થવાથી લાગશે.’

બધા એના મનની આ વાત સમજ્યા અને શરમાયા. મોડેથી સમારંભ પતાવી બધા ઘેર આવ્યા ત્યારે રાઘવ એમની વાટ જોતો જ બેઠો હતો. સભા પૂરી થવા આવી હતી ત્યાં એ આવ્યો હતો એટલે ધનજી પટેલે એને ઘેર જ વાટ જોવાની સલાહ આપી હતી. રેખા અને અપૂર્વએ એને જોયો. એના દિદાર પહેલી વખત આવ્યો ત્યારે હતા એવા જ અત્યારેય થઈ ગયા હતા. માધવી છોકરાંને સાથે લઈને એનું ઘર છોડીને પિયર ચાલી ગઈ હતી એની તો એ બેયને ખબર હતી જ.

‘આવ અંદર બેસીએ.’ કહેતાં અપૂર્વએ એને અંદર બોલાવ્યો.

થોડી વાર શાંત બેસી રહ્યા પછી એણે કહેવા માંડ્યું: ‘મારી પાછી માઠી બેઠી છે. માધવી ઘર છોડીને ચાલી ગઈ છે. હવે તો તું બચાવે તો જ બચાય એમ છે.’

‘મને બધી વાતની ખબર છે. તું અહીં ઊર્મિલાનો પ્રચાર કરવા આવ્યો ત્યારથી જ મને બધી વાતનો રીપોર્ટ મળ્યા કરતો હતો. તને પાછો કાઢી મૂક્યો એનીય મને ખબર પડી ગઈ હતી. ને માધવીભાભી ઘર છોડી ગયાં એનીય મને ખબર પડી ગઈ હતી. મેં ચારપાંચ દિવસ પહેલાં જ બધાને વાત કરી હતી કે રાઘવનું રાગે પાડવા જવું પડશે. પણ તું તારી લાઈન ક્યારે સુધારીશ?’

‘તું નહીં માને પણ મેં પાણી મૂક્યું હતું કે હવે પછી એવા કોઈ સંબંધમાં પડવું નહીં ત્યાં જ કોણ જાણે કોઈએ મારી ભલામણ કરી દીધી કે મને કોંગ્રેસનું તેડું આવ્યું. મારી નોકરીમાં તકલીફ થઈ હતી ત્યારે એણે મને બચાવેલો એટલે મારે આવ્યા વગર છૂટકો ન હતો.’

‘મારી આગળેય તું ખોટું બોલીશ? તારે આવવું પડે એમ ન હતું કે પછી તારું જ મન આવવા તનકારા મારતું હતું?’

‘અહીં આવ્યો ત્યાં સુધી તો મારા પેટમાં પાપ ન હતું. પણ એક વખત શરમ તૂટી ગયેલી હોય અને વારંવાર મળવાનું થયું એટલે જૂનો સંબંધ તાજો કરવાનો વિચાર થયેલો, એની હું ના નહીં પાડું. ને એય તૈયાર થયેલી પણ મને ખબર પડી કે તું અને રેખાબેન બેચર પટેલને પક્ષે હતાં ને તારી સામે પડી મારે ફરીથી ગધેડે બેસવું ન હતું. એટલે મારે ચાલ્યા જવું એ જ ઉત્તમ માર્ગ હતો. હુંય એની વાત સમજી ગયો ને વધારે ઊંડાં પાણીમાં ઊતર્યા સિવાય ત્યાંથી નીકળી ગયો.’ રાઘવે પેટછૂટી વાત કરી.

‘તને આ ચૂંટણીમાં બોલાવવાનું ચકકર આપણા એક દોસ્તે જ ઊભું કરેલું ને તારા અને ઊર્મિલાના સંબંધનો પર્યાકાશ પણ એણે જ કરેલો. મેં પહેલેથી જ એમને તારાથી દૂર રહેવાની સૂચના આપી હતી પણ ચૂંટણીમાં ખાલી રંગત લાવવા માટે જ એણે તને એમાં સંડોવવાની ચાલ ચલાવી. ને વગર વાંકે તું ટીપાઈ ગયો.’

‘તને આપણા ગામના કૂચલીખોર લોકોની વાત તો ખબર જ છે ને? એ લોકોને તો કાંઈ ને કાંઈ વાત કરવાનો

જો થઈ છે?

મસાલો જોઈએ. ઘોલ્લાં પાંચસાત વરસથી જ્યારથી સુનંદવાળી વાત બની ત્યારથી હું એમના હાથમાં આવી ગયેલો છું. એવાએ કાયમ મારાં પગલાં દબાવતા મારી પાછળ જ ભમતા હોય એમ લાગે છે. ને એમની બૈરીઓ માધવીને ચઢાવતી હોય છે.’

‘તો હજુ તને તારો વાંક દેખાતો નથી એમ ને?’

‘મારોય વાંક તો છે જ ને. પણ એવું જોવા જઈએ તો આપણા ગામમાં ડોંગરે મહારાજના દીકરા જેવા કેટલા જણ છે? છતાં બધા મારી જ પાછળ પડી જાય છે એટલે વધારે જાડું થઈ જાય છે.’

‘જો તું સીધો રહેતો હોય તો એ પાછળ પડી જાય તોય તારું શું બગાડી શકવાના હતા? આ વખતે તો અમારે લીધે તું કુટાઈ ગયો છે એટલે તને એમાંથી છોડાવવા હું પ્રયત્ન કરીશ પણ તારે મને વચન આપવું પડશે કે હવે પછી તું માધવીભાભીને દુખ થાય એવું કશું નહીં કરે.’ અપૂર્વએ એની પાસે કબૂલાત માગી. એને ખબર હતી કે રાઘવ એવો તો ભીડાયેલો હતો કે પોતે કહે તેવી કબૂલાત એ આપવાનો હતો પણ એનાથી એ પળાશે એની ખાતરી અપૂર્વને ન હતી.

‘આટલો વખત તું મને બચાવી લે. ફરીથી જો હું એ રસ્તે જાઉં તો તારું ખાસડું ને મારું માથું, બસ? તારી સાથે દગાબાજી કરીને એક વખત મેં ખતા ખાધા છે, ફરીથી તારા ગુનામાં આવતાં હું સાતવાર વિચાર કરું. તારું નામ આવતાં જ હું ચૂંટણીમાંથી પાછો ફરી ગયો હતો, પણ તોય હાથમાં આવી ગયો.’

‘બનશે તો હું બેચાર દિવસમાં માધવીભાભીને મળી આવીશ ને એમને સમજાવી લાવીશ.’ અપૂર્વએ કહ્યું ને રાઘવને જમાડીને વિદાય કર્યો.

અપૂર્વને પોતાની સમજાવવાની શક્તિ પર જેટલો વિશ્વાસ હતો એના કરતા વધારે વિશ્વાસ મધવી પર હતો. એને ગળા સુધી ખાતરી હતી કે માધવી પોતાનું કહ્યું સાંભળશે ને એના પર વિચાર કરશે ને પોતાની જાતે જ પતિને માફ કરી દેશે. એટલે તો એ બીજે દિવસે સવારમાં ગાડી લઈને સીધો જ માધવીના પિયર તરફ ઊપડ્યો ને.

ને એણે ધાર્યા કરતાં માધવીને સમજાવવી બહુ સહેલી પડી. માધવીના બાપ તો હતા નહીં, ને માધવીનો સમાસ એના ભાઈના ખોરડામાં કદાચ થઈ જાય પણ ભાભીના દિલમાં થાય એમ હતો નહીં. એટલે રાઘવનું ઘર છોડીને વટભેર ચાલી આવેલી માધવી હવે સલવાઈ ગઈ હતી. એટલે અપૂર્વ જ્યારે એને મનાવવા આવ્યો ત્યારે એ એને સગા ભાઈ કરતાંય વિશેષ લાગ્યો.

‘જુઓ, ભાભી, તમે ઘર છોડીને આમ ચાલ્યાં આવો એટલે રાઘવને માથે કોઈ કહેનાર જ ના રહે, પછી એ તો હોય એના કરતાંય વધારે વંટી જાય. ને ખોટું તો આપણું બધાનું જ દેખાય ને? કાલે સવારે આ છોકરાં મોટાં થશે ત્યારેય એ કહેવાશે તો રાઘવનાં જ છોકરાં ને? જો તમે ત્યાં રહીને એને સાચવી લેશો તો ભેગાં છોકરાંય સચવાઈ જશે. એટલે ગુરસો થૂંકી નાખો ને પેટી ભરી લો. હું તમને લેવા જ આવ્યો છું.’ અપૂર્વએ એવા હકથી કહ્યું કે જાણે એ એને પોતાને ત્યાં ન લઈ જવાનો હોય?

‘તમે જામીન યતા હો તો આવું પણ એવાયે ફરી જો આવું કશું કરશે તો હું તમારે ત્યાં આવીને રહીશ. મારાથી થશે એ કામ કરીશ પણ તમારે માથે પડીશ.’ કહેતાં એણે કપડાંની પેટી ભરવા માંડી. અપૂર્વ પણ એનાં ભાઈભાભીની દાનત પારખી ગયેલો હતો એટલે માધવીની પાછાં આવવાની તત્પરતાને સમજી શકતો હતો.

થોડી જ વારમાં માધવી તૈયાર થઈ ગઈ. છોકરાં પણ પોતાને ઘેર પાછાં જવાનું સાંભળી રાજીનાં રેઠ થઈ ગયાં હતાં. એમનેય મામામામીએ માથે પડવા આવેલાં જાણી મોસાળ જેવું લાગવા દીધું ન હતું. માધવીના ભાઈએ હેત કરીને બેનની પેટીઓ ગાડીમાં મૂકી દીધી. ભાઈભાભીએ આવજો આવજો કરી હેત બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ માધવીએ સામે કશો જવાબ ન આપ્યો. છતાં અપૂર્વએ ગાડી ઉપાડી ત્યારે એનાથી રડી પડાયું.

‘ભાભી, તમે જરાય ઓછું ના લાવશો. રાઘવ હવે સમજી ગયેલો છે ને ઉપરથી મારી બીક છે ને વળી તમે આ

જો થઈ છે?

વખતે ઘાક બેસાડી દીધી છે એટલે ફરીથી એ આવું નહીં કરે.’ અપૂર્વ સમજતો હતો કે માધવીનાં આંસુ રાઘવ પરના ગુસ્સાનાં નહીં પણ પોતાનાં ભાઈભાભીના ઉપેક્ષાભર્યા વર્તાવનાં હતાં. જો અપૂર્વ એને તેડવા ન આવ્યો હોત તો એણે નીચી મૂડીએ પાછાં જવું પડ્યું હોત કે પછી આખી જિંદગી ભાઈભાભીનાં મહોણાં સાંભળતાં ઓશિયાળાં થઈને કાઢવી પડત. માધવીને લાગ્યું કે ભગવાને પોતાને ઊગારવા જ અપૂર્વને મોકલી આપ્યો હતો.

એ બપોરે ગામના ઓટલાએ એક ગાડી ગામમાં આવતી જોઈ ને એકબીજાની સામે તાકતા જ રહ્યા. એમને સમજણ ન પડી કે ગાડી કોને ત્યાં આવી હશે. પણ જ્યારે એ ગાડી રાઘવના ઘર સામે ઊભી રહી અને એમાંથી પેટીઓ ઉતારી અપૂર્વ અને માધવી ઘરમાં પેઠાં ત્યારે પેલા ઓટલાને ખબર તો પડી પણ અપૂર્વની જામેલી આબરૂથી છપાઈને એમણે એની ચર્ચા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

રાઘવે અપૂર્વને માધવીની સાથે ઘરમાં આવતો જોયો ને એની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. અપૂર્વ કહે: ‘લે હવે એમ ઢીલો ન થા. ભાભીને સંભાળ. હું ઊપડું પાછો, મારે તો હજુ ઘેર પહોંચતાં આઠ વાગી જશે.’

‘તમે તો મોટા માણસ થઈ ગયા. અમારે ત્યાં ક્યાં આવો છો? આજે તો તમારે કહ્યું ઘેર પાછી આવી છું તે જમાડ્યા વગર નહીં જવા દઉં.’ માધવીએ કહ્યું ને અપૂર્વથી ના ન કહેવાઈ.

‘તો ભાભી જે બનાવો એ જલ્દી બનાવી કાઢો. હું બજારમાં આંટો મારીને બેચાર દોસ્તોને મળી લઉં. કલાકમાં પાછો આવીશ ને ખાઈને તરત નીકળી જઈશ.’ કહેતાં અપૂર્વ બહાર નીકળ્યો.

એણે ભાગ્યે જ બે ફળિયાં વટાવ્યાં હશે ત્યાં એક ઓટલા પર બેઠેલા એક જણે ટહુકો કર્યો: ‘ભાઈ, તમે તો બહુ મોટા માણસ થઈ ગયા એટલે ગામનેય ભૂલી ગયા. આવો બેસો.’ કહેતાં એમણે શેતરંજી સરખી કરી. અપૂર્વ એમની પાસે બેઠો ને ઘડીકમાં તો એની આસપાસ પર્યાસ માણસનું ટોળું એકઠું થઈ ગયું.

એ જેને મળવા નીકળ્યો હતો એ દોસ્તોય એમાં આવી ગયા હતા. અપૂર્વ કહે: ‘તમને જ મળવા આવતો હતો ત્યાં દામજીકાકાએ હાંક મારી એટલે અહીં બેસી પડ્યો. આવ જઈએ છીએ પછી.’ પછી તો ગામના બધા માણસો ભાઈને મળવા આવવા લાગ્યા. અપૂર્વએ ગામ છોડ્યું પછી એને ખાસ કામ વગર ગામમાં આવવાનું થતું ન હતું. જો કે એણે રાઘવને ચેતવી દીધો હતો કે સુનંદાને રેખાના સંબંધ અંગે કે સુનંદા ક્યાં છે એ અંગે કોઈનેય વાત કરી છે તો પછી સંબંધ નહીં રહે એટલે રાઘવે એ અંગે કોઈને વાત કરી જ ન હતી. ને અપૂર્વએ પોતાનું ઘર પાંચ હજાર રૂપિયા વધારે આપીને પાછું લીધું હતું ને રેખાએ પણ એને માફ કરી દીધું હતું એટલે અપૂર્વના કહ્યા પ્રમાણે એ મૂંગો જ રહ્યો હતો.

છતાં એ ગામમાં જ્યારે પણ આવતો હતો ત્યારે મોટેભાગે એકલો જ આવતો હતો. રેખા બે ચાર વખત એની સાથે આવી હતી ખરી પણ એ લોકો ભાગ્યે જ કલાક રોકાતાં. ને સુનંદાને તો ગામમાં આવવાનું કારણ પણ ન હતું. હા ગામના ઓટલાને કદી સુનંદા ક્યાં ગઈ હશે એ જાણવાનું મન થતું હતું ખરું પણ એમને એની કશી માહિતી મળી ન હતી. વળી સુનંદા ભરતની સાથે પરણી ગઈ છે એનીય રાઘવને ખબર ન હતી.

કદાચ પાંચપંદર વરસે લોકોને રેખા અને સુનંદાના સગપણની ખબર પડશે તોય કશું શરમાવા જેવું નહીં રહે, એણે વિચાર્યું.

કલાકેક પછી એ રાઘવને ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે માધવીને રાઘવે મનાવી લીધી હોય એવું વાતાવરણ સર્જાઈ ગયેલું હતું. અપૂર્વને એ જોઈ આનંદ થયો. એણે ભગવાનને મનોમન પ્રાર્થના કરી કે તેમનો આવો સંબંધ સચવાઈ રહે એવી રાઘવને સદ્બુદ્ધિ આપજો.

અનુક્રમ ⇒

૨૦. બેચરકાકાની બેવડી કચેરી

બેચરકાકાની ઇાપ અને કુનેહ અને રેખાની વગને કારણે બેચરકાકાને પાણી પુરવઠો અને પ્રદુષણનું ખાતું કાળવવામાં આવ્યું. સ્વરાજ્ય મળ્યું ત્યારથી આ વિસ્તારમાંથી કોઈને પ્રધાનપદ મળ્યું હોય એવો આ બીજો જ બનાવ હતો. પહેલી વખત રેખાબેનને ને બીજી વખત બેચર પટેલને પ્રધાનપદ અપાયાં હતાં. આખા વિસ્તારનાં બધાં જ ગામડાં બેચર પટેલને સત્કારવા તૈયાર થઈ બેઠાં હતાં. અપૂર્વએ એમને જે વાયદો કર્યો હતો એ પૂરો થઈ ગયો હતો. બેચર પટેલ પ્રધાન થઈ ગયા હતા.

ને અપૂર્વ અને સાથીદારોએ રોજના બે ને હિસાબે આવા સત્કાર સમારંભ ગોઠવી કાઢ્યા. પછીનું અઠવાડિયું તો બેચર પટેલને ગાંધીનગર ખાતે કાઢવું પડવાનું હતું. એમણે અગાઉથી જે કન્સેશન માગી રાખેલાં હતાં એ મંજૂર કરાવવાનાં હતાં ને પોતાની અંગત ગ્રાન્ટ પણ મંજૂર કરાવવાની હતી.

કોઈ ગામે એમને ગોળથી તોળવાના હતા તો કોઈ ગામે સાકરથી તોળવાના હતા તો કોઈ ગામે એમને કાજુથી તોળવાના હતા. કેટલાંક ગામોમાં એમને ખાત મુહૂર્ત કરવાનાં હતાં તો કેટલાંક ગામે એમને ઉદ્ઘાટન કરવાનાં હતાં. બધાં ગામો બેચર પટેલની પ્રતિભાથી પરિચિત હતાં. છેલ્લા કેટલાય વખતથી એ બેચર પટેલના સતત સંપર્કમાં રહેલાં હતાં.

રેખાએ પોતાના હોદ્દાની પરત સોંપણી કરી દીધી હતી એટલે એ પણ વડીલ બેચરકાકા સાથે આ બધા સમારંભોમાં જતી હતી. એણે આ વિસ્તારની પહેલી પ્રધાન થવાનો યશ મેળવ્યો હતો એટલું પૂરતું ન હતું, એણે તો આખા વિસ્તારની જાણે કાયાપલટ જ કરી નાખી હતી. જે કામો આજે વરસોથી દર ચૂંટણીએ માત્ર યાદ જ કરવામાં આવતાં હતાં પણ બીજી ચૂંટણીએ એવાં જ લટકતાં રહેતાં હતાં, એ કામો રેખાબેનના વખતમાં પૂરાં થઈ ગયાં હતાં. એક બાઈ માણસે એવાં કામ કરી બતાવ્યાં હતાં જે કોઈ મરદે આ વિસ્તારમાં કરવાનાં વચન આપ્યા સિવાય કશું કર્યું ન હતું. આખા વિસ્તારમાં રેખાબેન, રેખાબેન થઈ રહ્યાં હતાં.

બેચર પટેલે આ સમારંભો દ્વારા એક વાત વારંવાર સ્પષ્ટ કરી હતી કે પોતે જ્યારે ગાંધીનગરમાં બેઠા હોય ત્યારેય એમની વહેરાઈત ગામની ઓફિસ તો ચાલુ જ રહેવાની હતી અને ત્યાં પ્રધાનકક્ષાના માણસો વિસ્તારનાં કામોના જવાબ આપવા હાજર રહેવાનાં હતાં. એટલે કે રેખાબેન, ને રેખા તો આખા વિસ્તારમાં જાણીતી અને માનીતી હતી એટલે લોકો ના હોય એવાં કામ કાઢીને એને મળવા દોડી આવતા હતા ને? જ્યારે રેખા સત્તા પર હતી ત્યારે એને મળી શક્યા ન હતા એવા લોકોય અત્યારે દોડ્યા આવતા હતા ને આખા વિસ્તારને અજવાળનાર એ સ્ત્રીને રૂબરૂ મળ્યાનો સંતોષ મેળવતા હતા. તો કોઈ તો વળી પોતાની બૈરીનેય સાથે લઈને આવતા તો કોઈ પોતાની સામાજિક ગૂંચનું માર્ગદર્શન મેળવવાય આવતા હતા ને?

કદીક કોઈને તો રેખા કહેતીય ખરી: ‘હું જ્યારે સત્તા પર હતી ત્યારે તમે મને મળવા આવતા ન હતા ને અત્યારે મારી પાસે કશી સત્તા નથી ત્યારે કેમ મળવા આવ્યા છો?’

‘બેન, તમારી પાસે જ્યારે સત્તા હતી ત્યારે કામેય એટલાં બધાં હોતાં એટલે અમે તમારો સમય બગડવાની બીકે આવતા ન હતા. ને અમારે વગર આવ્યેય અમારાં કામ થઈ તો જતાં જ હતાં. આજે આવ્યાં છીએ તેય કામનું તો બહાનું જ છે. મૂળ તો તમારાં ઘર્ષને આવવું હતું. તમે આખા વિસ્તાર માટે આટલું કર્યું ને અમે તમને મળ્યાય ન હોઈએ એ કેમ ચાલે? કાલે અત્યારે કોઈ બહારવાળા સાથે વાત થાય તો અમે એટલું તો કહી શકીએ ને કે અમે બેનને રૂબરૂ મળ્યા છીએ.’

‘બહારવાળા તો કોણ આપણી વાત કરવાના હતા ને આપણાં ગામોમાં તો બધાં એકબીજાને ઓળખતાં જ હોય. હા, બધાને રૂબરૂ મળવાનું ન થયું હોય એ વાત ખરી.’

જો થઈ છે?

‘અરે બેન આપણા વિસ્તારના લોકો કરતાં બહારના લોકો આપણી વધારે વાતો કરતા હોય છે. અમારે તો બહાર સગામાં જઈએ એટલે બધી વાતો સાંભળવા મળે. અરે, કેટલાક તો કહે છેય ખરા કે તમારા વિસ્તારમાં બેન છે એ જો અમારા વિસ્તારમાં હોય તો અમે ધરનું કામ પડતું મૂકીને એમની પાછળ જાહેર કામ કરવા નીકળી પડીએ.’

ગમે તેમ પણ બેચરકાકાની રેખાને ગામની ઑફિસે બેસાડી દેવાની વાતથી એમની જે ઘાપ હતી એમાં એક વધારાનું ઊંચું ઊંચું ઉમેરાયું હતું. એક પ્રધાનની સેક્રેટરી તરીકે એક માજી પ્રધાન બેસે એ વાત સમગ્ર રાજકારણ માટેય નવી હતી. બધાએ એમના આ પગલાને જોડિયા પ્રધાન તરીકે પહેલાં મશ્કરીમાં ને પછી અહોભાવથી કહેવા માડ્યું હતું. રેખાના ફક્ત સેવાના જ અભિગમનું આ ફળ હતું એ બધાને સમજાઈ ગયું હતું. મોટા ભાગના પ્રધાનો તો પોતે સત્તા પર હતા અને જે રીતે કામ નિપટાવતા હતા એવી આવડત આ નવા પ્રધાનની પાસે નથી એ બતાવવાની એક પણ તક ચૂકતા ન હતા, જ્યારે રેખા અને બેચર પટેલની જોડી રાજકારણમાં એક બીજાની પૂરક બનીને નવી જ ઘાપ ઊભી કરી રહી હતી.

ફાર્મ સારું ચાલતું હતું ને રેખાની પેલી ફીક્સ પાંચ વરસ પહેલાં પાકી ગઈ હતી એટલે ફાર્મની આવકના ને એ બધા પૈસા એકઠા કરીને અપૂર્વએ શહેરમાં એક પેટ્રોલ પંપ પણ લઈ લીધો હતો એટલે એની પણ આવક શરૂ થઈ ગઈ હતી. અપૂર્વએ એક કાર તો રેખા સત્તા પર હતી ત્યારે પોતાના અંગત કામમાં સરકારી કારનો ઉપયોગ ન કરવો પડે એ માટે જ લઈ લીધી હતી. રેખાએ પણ કાર ચલાવતાં શીખી લીધું હતું. એને રોજ કોઈ ને કોઈ ગામ જવાનું થતું જ હતું એટલે કાર સારી કામ લાગતી હતી.

અપૂર્વ પાસે આટલા પૈસા ક્યાંથી આવ્યા એની કોઈને શંકા થાય એમ ન હતું. રેખાની પોતાની જ પચાસ હજારની ફીક્સ હતી એ તો જગ જાહેર વાત હતી અને અપૂર્વ પાસે સો વીઠાંનું ખેતર અને ડેરી ફાર્મ હતાં એ પણ જાગ જાહેર વાત હતી. એમાંથી પેટ્રોલ પંપ થયો ને હવે તો પૈસો પૈસાને ખેંચે એમ એની આવક વધવા માંડી હતી. એનાં મોટા ભાગનાં કામ માણસોથી ચાલતાં હતાં અને અપૂર્વની સાથે રેખાચ સમય મેળવી બધે દેખરેખ રાખતી હતી. ને એમને ને બેચર પટેલને ખેતીમાં તો હજુય હરીફાઈ ચાલુ જ હતી. એક વર્ષ બેચર પટેલ આગળ નીકળી જતા તો બીજે વર્ષે અપૂર્વ આગળ નીકળી જતો હતો. હવે બેચ એકબીજાનો અદેખાઈ કરતા ન હતા પણ એક બીજાને સલાહ આપી ખેતીમાં નવાનવા પ્રયોગો કરીને વધુ સારી ખેતી કરતા હતા.

એમની પાસેથી ખેતીની આ નવી રીતો જાણવા માટે આજુબાજુનાં ગામેથીય લોકો આવતા હતા. એમ લાગતું હતું કે રેખા ચૂંટણીમાં ઊભી રહી તે પછી આખા વિસ્તારનાં બધાં જ ગામો એકબીજાની નિકટ આવી ગયાં હતાં. દરેક ગામના પર્યાસ પર્યાસ માણસો બીજા ગામના પર્યાસ પર્યાસ માણસોને ઓળખતા હતા એટલું જ નહીં પણ એક બીજાને કામ લાગવા પણ તત્પર રહેતા હતા.

કોંગ્રેસે ભાગલા પડાવો ને રાજ કરોની જે નીતિ અપનાવી હતી એ આ વિસ્તારમાં ચાલી શકી ન હતી. અપૂર્વની કુનેહ અને રેખા, બેચરકાકા તથા ભરતની કર્મઠતાએ જાણે આખા વિસ્તારને એક સૂત્રે પરોવી દીધો હતો.

ધનીને સાતમું વર્ષ બેઠું હતું. હવે એ ધનજીદાને પજવતી ન હતી. એ કહેતા એમના નસીબમાં એમની દીકરીના હાથનું જ પાણી પીવાનું લખાયું હશે તે રેખાવહુ રાજ કરવા ગયાં ને ધનીને ભાઈ વગરની રાખી. જો કે એમણે હજુય આશા મૂકી ન હતી. એમને આશા હતી કે હજુય રેખાને પેટ વસ્તાર થઈ શકે એમ હતો. પણ એ બેચ ગાંડિયાં સમજે તો ને? રેખાની કાંઈ એવી ઉંમર થઈ ગઈ ન હતી.

એક રેખાને ખબર હતી કે એને અડતાલીસ વરસ થયાં હતાં. સુનંદાનેય જો ત્રીસ વરસમાં ખાસ બાકી રહ્યાં ન હતાં તો રેખાને એટલાં તો થાય જ ને? ધનજીકાકા એને હજુ ચાલીસની આસપાસની જ ધારતા હતા. પણ ચાલીસની ઉપર તો અપૂર્વય પહોંચી ગયો હતો, ને રેખા એનાથી સાત વરસ મોટી હતી. એટલું સારું હતું કે રેખાનો બાંધો એવો હતો કે એની ઉંમર કોઈને અપૂર્વ કરતાં વધારે લગતી ન હતી.

આજે એક ગામમાં ક્ષયની રસી મૂકવાનો કાર્યક્રમ હતો. રેખા આવે વખતે ખાસ હાજર રહેતી અને આ

જો થઈ છે?

જુંબેશનો લાભ લેવાને બદલે સંતાઈ જતા લોકોને સમજાવી ડરાવી રસી મુકાડાવતી હતી. એના જવાથી બહેનોમાં જાગૃતિ આવતી અને એ રસી મુકાડાવતી. અજે પણ એણે ગામમાં જઈ ચોરાને બદલે એક આગેવાનને ત્યાં રવેસીમાં પાટ પર બેઠક જમાવી દીધી. પછી એક પછી એક ઘેરથી બધાંને તેડાવવા માંડ્યાં. બેન આવ્યાં એટલે એમને મળવા આવવાની તો બધાની ઈચ્છા હોય તેમાંય બેન બોલાવે એટલે બહાનું કાઢી છટકીય ન જવાય. દેશના અન્ય ભાગોમાં સામાન્ય રીતે ચાલીસથી પચાસ ટકા લોકો જ આ જુંબેશનો લાભ લેતા હોય છે એને બદલે બેનની હાજરીને કારણે આ વિસ્તારના એંશી ટકા કરતાંય વધુ માણસોએ આનો લાભ લીધો.

એક તો રેખાનું વ્યક્તિત્વ જ એવું હતું અને તેની સમજાવવાની રીત પણ સરકારી નહીં પણ દિલમાં ઊતરી જાય એવી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો બેન ખાસ એમને ત્યાં આવે એ માટે જ વિરોધ કરતી ને બેન એને સમજાવવા જાય તે પહેલાં તો એમને માટે આ નાસ્તાની તૈયારી કરી રાખતી. કદીક રેખા કહેતીય ખરી: ‘મને ખબર જ હતી કે તમે મને ઘેર બોલાવવા માટે જ આડાઈ કરો છો પણ એવું કરવાની જરૂર નથી. હું જ્યારે ગામમાં આવીશ ત્યારે જે બે ઘેરથી પહેલું તેડું આવશે એ ઘેર આ પીવા જઈશ. બીજાં બેચાર ઘેર મળવા જઈશ પણ આ નહીં પીઉં.’

‘એવું કરો તો બેન બે વરસેય પાર નહીં આવે. ને મૂળ વાત તો એ છે કે તમે અમારા ગામમાં આવો છો જ ઓછાં.’

‘બધાંને એવું જ લાગે છે, પણ આપણા વિસ્તારમાં બાર ગામ છે. દરેક ગામે મહિનામાં એક વખત જવું હોય તોય મારે મહિને બાર ગામ કરવાં પડે. વળી ઘેર મળવા આવનારા માટે થોડા દિવસ ઘેર રહેવું પડે. કશું કામ આવી પડે તો તાલુકે કે ગાંધીનગર પણ જવું પડે. છતાં મહિને એક વખત તો બધાં ગામમાં જવાય એવું તો હું ગોઠવું છું. એટલું સારું છે કે તમારા ભાઈ ચલાવી લે છે.’

‘એ તો ચલાવી જ લે ને? એ સરખંચ થયેલા ત્યારે તમે આખું ફારમ માથે લઈને ચલાવતાં જ છતાં ને? અમને બધીય ખબર છે. આ તો બળ્યું તમે આવો છો ને બે વાતો કરો છો તો અમારું અડધું દુખ ઓછું થઈ જાય છે. એટલે અમને તો આશા હોય કે તમે રોજ અમારે ત્યાં આવો પણ બેન તમારે આખા મલકનું જોવાનું ને. અમારે દુખે તો તમે દીકરાની અભરખાય નથી રાખી એનીય અમને ખબર છે.’

‘અરે એવું તમને કોણે કહ્યું?’

‘કહેવાનું કોણ હતું બેન? આમને નજરે જ દેખાય છે ને. તમારી દીકરી જન્મી ને તમે અમારી સેવામાં પડ્યાં પછી તમે વસ્તારની અભરખા જ નથી કરી. અમારે હાટુ થઈને તમે દીકરીને ભાઈ વગરની રાખી એ તો તમને કોઈ મોઢે કહે નહીં પણ મનમાં તો બધાં સમજે છે. માંથે ભગવાન છે. તમે આખા મલકની આંતરડી ઠારી છે તે એક દીકરીએય ભગવાન તમને પાછલી ઉંમરે દીકરાનીય ખોટ નહીં સાલવા દે.’

‘તમે બધાં તો ખરી વાતો જોડી કાઢો છો ને? એવું કશું નથી. વસ્તી થવી ન થવી એ તો ભગવાનના હાથમાં છે. એમાં આપણું ધાર્યું ઓછું ચાલે છે? કોઈ આવી વાત કરતું હોય તો એને સમજાવજો કે એવી કશી વાત નથી.’

‘તે બેન, હજુય કંઈ મોડું થઈ ગયું છે? હજુય ભગવાન કરશે તો બેનની પાસે રાખડી બંધાવવાળો ભાઈ આવશે.’

‘હવે તો એવી આશા રાખવી એય ખોટું. ને મને દીકરી એકલી હોવાનું દુખેય નથી. દીકરી હોય કે દીકરો, વસ્તાર તો પોતાનો જ છે ને?’

‘કેમ આશા ના રખાય? હજુ તો તમારી કાંઈ ઉંમર થઈ ગઈ છે?’

‘તમે કેટલી ધારો છો? અરે તમારા ભાઈ કરતાંય હું ત્રણ વરસ મોટી છું. હવે પાકે ઘડે કાંના ના ચઢે, એટલું તો તમે સમજો છો ને?’

‘તમે બેન કહો એ અમારે માનવું પડે, પણ તમારી ઉંમર ભાઈ કરતાં એક ઘ’ડોય વધારે હોય એવું કોઈ ના માને. તમારાં ભણેલાં માણસની વાત જુદી. તમારે દીકરા વગર ચાલે પણ અમને તો ગામ આખું ફોલી ખાય જો અમારે

જો થઈ છે?

પેટ એક દીકરોય ના હોય તો. અમારી અભણ પ્રજામાં એ જ મોટી ખોડ, જેમાં એમને કશું નાવા નીચોવાનું ના હોય એમાંય એ માથું માર્યા વગર રહે નહીં.’

રેખાને એની આવી વાતોથી એક તરફ હસવું આવતું હતું તો બીજી તરફ એને મજા પણ પડતી હતી. જેમ જેમ એ જુદાંજુદાં ગામડાંઓમાં ફરતી જતી હતી અને જુદીજુદી સ્ત્રીઓના સંપર્કમાં આવતી જતી હતી તેમતેમ એ બધી એને વિશે કેવી વાતો કરતી હતી એની એને જાણ થતી હતી. આજે જ્યારે એને કામકાજમાંથી થોડી નવરાશ મળી હતી અને વિવિધ સ્ત્રીઓને વ્યક્તિગત રીતે મળવાનું થતું તો આ બધી વાતો એને જાણવા મળતી હતી ને એ બધી અભણ સ્ત્રીઓ માટે એને માન પણ થતું હતું.

એ સ્ત્રીઓ ભલે અભણ હતી અને એમનાં સમાજનાં બંધનોમાં જકડાયેલી હતી પણ તેમ છતાં એમની અંતરસ્ફૂરણા હજુ કુંઠિત થઈ ગઈ ન હતી. એમને પોતાને આગવી વિચારશક્તિ હતી અને કોઈ એમનામાં રસ લે તો એમના વિચારો પ્રગટ કરવામાં એ શરમાતીય ન હતી. રેખા માટે આખા વિસ્તારમાં જુદીજુદી અનેક માન્યતાઓ આ અભણ સ્ત્રીઓએ વહેતી કરેલી હતી. એમાંની એક તો રેખાને હજુ ગઈ કાલે જ જાણવા મળી હતી.

લોકોમાં એક માન્યતા કોણ જાણે કયાંથી ઘર કરવા માડી હતી કે રેખાને પગલે ધનજી પટેલની બિમારી ગઈ હતી ને રાતા રાયાણ જેવા થઈ ગયા હતા ને અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ પણ ધમધોકાર ચાલતું થઈ ગયું હતું ને ખેતીમાંય એવી બરકત આવી હતી કે બેચર પટેલના ખેતર કરતાંય એમની જમીનમાં વધારે પાક ઊતરવા માડ્યો હતો.

ને એટલે તો રેખાએનનાં પગલાં એમને ઘેર પડાવવા એ અભણ સ્ત્રીઓ જાતજાતના નુસ્ખા કરી એને પોતાને ત્યાં આવવા મજબૂર કરતી હતી ને? અરે કેટલીક તો પોતાના માંઘ છોકરાને રેખાને હાથે દવા પિવડાવવાય કયાં લઈ આવતી ન હતી? એટલું સારું હતું કે હજુ કોઈએ છોકરાં સાજાં થઈ જાય તો રેખાને પગે લગાડવાની માનતા રાખી ન હતી, નહીં તો એવી માનતાઓય સમાજમાં ચાલુ થઈ ગઈ હોત. રેખા આવી વાતો સાંભળતી ને એને આ અભણ સ્ત્રીઓની દયા આવતી તો આવી વાતો ફેલાવવા માટે એમનો પોતાને માટેનો ભાવ પણ એની પાછળ જાણાયા સિવાય રહેતો નહીં.

કેટલીક સ્ત્રીઓ જ્યારે પોતાનાં છોકરાંને સાથે લઈને રેખાને મળવા આવતી હતી ત્યારે રેખાને આ વાત યાદ આવી જતી અને બાને પગે લાગવાનું જ્યારે એ સ્ત્રી પોતાના બાળકને કહેતી ત્યારે તો એનો એ શક પાકો જ થઈ જતો કે પેલી સ્ત્રી એના બાળકની બાધા પૂરી કરવા જ લઈ આવી હશે. પણ થોડી વાર પછી એને એ સામાન્ય શિષ્ટાચાર જ હોય એમ પણ લગતું. ગમે તેમ પણ જ્યારથી એણે પોતાને વિશે ચાલતી આવી ચિત્રવિચિત્ર વાતો જાણી હતી ત્યારથી એને આ અભણ લોકોના બધા વ્યવહાર એમની માનતાઓના જ લાગતા હતા.

જેમજેમ એ ગામડાંની આ સ્ત્રીઓના વધુ પરિચયમાં આવતી ગઈ તેમતેમ એને એ સ્ત્રીઓ વધુ ગમતી ગઈ. ઘણીનો માર ખાતી ને ઊઘાડે ડીલે ને અડધે પેટ રહીનેય જે જીવનમાંથી આનંદ અને વહાલપ જ ગોતી લાવતી એવી સ્ત્રીઓને મદદરૂપ થવામાં એને આનંદ પડતો હતો.

[અનુક્રમ =>](#)

૨૧. બેચરકાકા વરઘોડે ચઢ્યા.

બેચરકાકાએ મંત્રીપદમાં એવી હવા ઊભી કરવા માંડી હતી કે ભાંજપ તો ભાજપ પણ કોંગ્રેસવાળાય એમની પક્ષની સભામાં એમના કામની પ્રશંસા કર્યા વગર રહી શકતા ન હતા ને? એમણે આખા રાજ્યનાં મોટાં શહેરોના ગટરના પાણીના નિકાલની સમસ્યા હલ કરવા માટે સેન્ટ્રલ ગવર્નમેન્ટમાં ગટરના પાણીની ગ્રીડ યોજના તૈયાર કરીને મોકલી આપી હતી. આ યોજના ઘણી મોટી હતી પણ એની સામે જે ફાયદા થવાના હતા એ પણ એથીય ઘણા મોટા હતા. બેચરકાકાની આ યોજનાની ચર્ચાએ દિલ્હીની પાર્લામેન્ટમાં ઊથલપાથલ મચાવી મૂકી હતી. પણ કોંગ્રેસની જે કેન્દ્ર સરકાર પાંચ વરસ પૂરાં કરવામાંય શંકાશીલ હતી એ આવી પંદર વરસ સુધી ચાલે એવી યોજના અમલમાં મૂકવા જેટલી કટિબદ્ધ ન હતી, પણ આ યોજનાની કૃતશ્રુતિ એવી અજાયબ હતી કે એની ચર્ચા આખું અઠવાડિયું ચાલ્યા કરી હતી ને પછી યોજનાની ફાઈલોને ઇજલાએ ચઢાવી દેવામાં આવી હતી.

કેન્દ્ર સરકારે એને ભલે માળિયે ચઢાવી દીધી પણ ગુજરાતનાં અખબારોએ એને મહિનાઓ સુધી જનતાની કોર્ટમાં તાજી કર્યા કરી હતી. એમણે એ માટે બેચરભાઈ પટેલની મુલાકાતો અને એમની આ યોજનાની વિગતો એમના ફોટા સાથે અખબારમાં ચમકાવ્યા કરી હતી. ગુજરાતને કેન્દ્ર સરકાર કાયમ અન્યાય કરે છે એવો પ્રચાર પણ અખબારોએ આ યોજનાના સંદર્ભમાં કર્યો હતો.

ને બેચર પટેલ ગુજરાતના નાનકડા ગામથી સીધા શહેરોમાંય જાણીતા થઈ ગયા હતા. એમની આ યોજના શહેરોને લગતી હોવાથી અને શહેરો આ સમસ્યાથી ત્રાસી ગયેલાં હોવાથી એમણે પણ આ યોજના હાથ પર લેવામાં આવે તો પોતાના તરફથી પણ એમાં મદદ કરવાની તૈયારી બતાવી હતી.

બેચર પટેલે વારા ફરતી બધાં શહેરોની મુલાકાત લઈને શહેરોના અંદાજી ફાળા સાથે આખી યોજના રીવાઈઝ કરીને મોકલી. પાછી ચર્ચાઓ ચાલી ને યોજનાને પાછી માળિયે ચઢાવી દેવામાં આવી પણ એમાં બેચરભાઈ પટેલનાં ધગશ અને દૃષ્ટિ લોકોની નજરમાં આવ્યા સિવાય રહ્યાં નહીં. સરકારે ભલે એમની યોજના માળિયે ચઢાવી દીધી પણ જનતાએ એના પરની ચર્ચા કરવાનું અને આશાવાદ કેળવવાનું ઇોડ્યું ન હતું.

એમની આ યોજનાથી એમના મતવિસ્તારના કોઈ ગામને કશો ફાયદો થવાનો ન હતો ઊલટું સરકાર જો એ યોજના હાથ પર લે અને એ માટે કોઈ વધારાનો વેરો સમગ્ર પ્રજા પર લાદે તો આ વિસ્તારના લોકોને બીજાં અનેક ગામડાંની જેમ વગર લેવા દેવાએ વેરો ભરવો પડવાનો હતો. છતાં એમના વિસ્તારના આગેવાન બેચર પટેલે યોજના તૈયાર કરી હતી એટલે આખા વિસ્તારમાં એના પડઘા અવિરત પડ્યા જ કરતા હતા.

પર્યાવરણ અને હવામાનના નિષ્ણાતોની આગાહી હતી કે ચાલુ વરસે વરસાદ ખેંચાવાનો હતો. મોડો પડવાનો હતો એટલું જ નહીં પણ દર વરસની સરેરાશ કરતાં અડધો જ પડવાનો હતો. સમગ્ર ઉત્તર ગુજરાતમાં પીવાના પાણીનું સંકટ ઘેરું બનશે એવા આંકડા પણ નિષ્ણાતો આપતા હતા, એટલે બેચરભાઈ પટેલે જાણે પાણી પહેલાં જ પાળ બાંધતા હોય એમ કેન્દ્ર સરકારને બારણે ટકોરા મારવા માંડ્યા હતા. ને એમની પેલી ગટરની ગ્રીડની યોજનાને અભરાઈ પર ચઢાવી દેનારા મોવડીઓને એમને ફરીથી નારાજ કરવા ન હતા એટલે એમને પીવાના પાણીની અછત વખતે વધારાની રકમ ફાળવી આપવાની ખાતરી આપી હતી. ને બેચર પટેલે પોતાની અંગત ગ્રાન્ટમાંથી પણ આ માટે કેટલીક રકમ જુદી કાઢી મૂકી હતી.

ને પેલા નિષ્ણાતો માનતા હતા એવું જ થયું. ચોમાસું ખેંચાયું. કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ઉત્તર ગુજરાતનાં ગામડાંમાંથી પાણીની બૂમ ઊઠવા લાગી. કોંગ્રેસે આ તરસી જનતાને પાણી પાવા કશું કરવાને બદલે એમને સરકાર સામે ઉશ્કેરવાનું શરૂ કર્યું. ગામેગામ બેઠાં સરઘસ કઢાવ્યાં અને બેચર પટેલની નનામી કઢાવી. પણ એમની એ નીતિ

જો થઈ છે?

સફળ થઈ નહીં. બેચર પટેલ એ પરિસ્થિતિ માટે તૈયારી કરી ને જ બેઠેલા હતા. ટેંકરો મારફતે અસરગ્રસ્ત ગામોને પાણી પહોંચવા માંડ્યાં. માણસ દીઠ રોજનું દસ લીટર પીવાનું પાણી મળી રહે એવી ચોકકસ વ્યવસ્થા એમણે ગોઠવી કાઢી હતી.

છતાંય કોંગ્રેસને તો વઢકણી સાસુની જેમ ખોતરણાં ખોતરવામાં જ રસ હતો. એમણે કહેવા માંડ્યું: ‘પાણીની ટેંકરો નજીકનાં ગામોએ પાણી ખાલી કરીને પાછી વળી જાય છે ને દૂરનાં ગામડાં હજુ પાણી વગર ટળવળે છે.’

બેચર પટેલે એમની આ કાગારોળ સામે આવાહન કૈંકયું: ‘એમ નહીં કોઈ ચોકકસ ગામની વાત કરો તો ખબર પડે. મારી સાથે એ ગામમાં આવીને મને એ સાબિત કરી આપવાની તૈયારી હોય તો જ આક્ષેપ કરજો. ખોટી વાતો કરી જનતાને ભંભેરવાનું રહેવા દો, હજુ ચૂંટણીને વાર છે.’

એમનો આ સણસણતો જવાબ સાંભળી કોંગ્રેસે પોતાનું સુકાન બીજી તરફ ફેરવ્યું. હવે એમણે ગામમાં પાણી પહોંચાડવામાં ગેરરીતિ થઈ હોવાના આક્ષેપો કરવા માંડ્યા. અને એ પાણી દૂધ કરતાંય મોઢું પડ્યું હોવાનો હોબાળો મચાવ્યો. બેચર પટેલે જૂના આંકડા કઢાવીને તૈયાર જ રાખ્યા હતા એટલે એમણે સણસણતો જવાબ આપી દીધો: ‘બાર વરસ પહેલાં જ્યારે ગુજરાતમાં કોંગ્રેસ સત્તા પર હતી ત્યારે આવા જ સંકટને પહોંચી વળવા કોંગ્રેસે જે વ્યવસ્થા કરી હતી એમાં એ વખતે પાણી દૂધ કરતાં મોઢું પડ્યું હતું એ વાત સાચી પણ અત્યારે આટલી મોઢવારી છતાં પાણી દૂધ કરતાં ઘણા નીચા ભાવે એટલે કે પાણીના ભાવે જ પડ્યું છે.’

ને ગુજરાતનાં બધાં ગામોમાંથી કોંગ્રેસની પાસે જવાબ આપવા દબાણ આવવા લાગ્યાં. પણ એમની પાસે કશો જવાબ હોય તો ને?

એક દિવસ અપૂર્વ બાજુને ગામ ગયો હતો ત્યાં એક જણે એને પૂછ્યું: ‘તે આ બધા બેચરકાકાની ઠાઠડીઓ કાઢે છે તે એવું કેમ કરતા હશે?’

ને અપૂર્વના દિમાગમાં એક ઝબકારો થયો, એને થયું કે બેચરકાકાને ઘર આંગણે પાછા લાવવાની કરામત કરવા જેવી છે. એણે ઠાવકે મોંએ જવાબ આપ્યો: ‘એ તો એક જાતનો ટુચકો છે. બેચરકાકાની ઉંમર થઈ એટલે બધા એમનું આયખું લાંબું થાય એટલે એવો ટુચકો કરતા હોય છે. આપણાં પોતાનાં ગામોમાં આપણે કશું કરતા નથી ને ઠેઠ કાઠિયાવાડ સુધીનાં ગામવાળા આવા ટુચકા કરતા હોય છે.’

‘તે આપણેય એવું કશુંક કરો ને?’

‘મારાથી આગળ નહીં પડાય નહીં તો કાકા કહેશે કે તું જ આગળ પડીને આવું બધું કરાવ છે. પણ તમારા ગામમાંથી એવું કરવું હોય તો એક રસ્તો બતાવું. કાલે તમે વહેરાઇત આવો. કાકા કાલે ગામમાં જ છે. તમારે આવીને બસ એટલું જ કહેવાનું કે અમારા ગામમાંય અમારે તમારી ઠાઠડી કાઢવી છે તે તમે આવશો?’

‘તે કાકા આવશે?’

‘કેમ નહીં આવે, બધે જાય છે ને? તમારે બધાએ વળગી પડવાનું. હું ભરતને કહી મૂકીશ એટલે એય ઘણો દાબશે. કાલે આવો ને સવારની વેળામાં જ.’

ને એની વાત પેલાના મનમાં ઊતરી ગઈ. અપૂર્વએ ભરત અને બીજા મિત્રોમાં આ વાત કરી દીધી ને બધાને બીજે દિવસે સવારની વેળામાં હાજર રહેવાની તાકીદ કરી દીધી. હજુ બેચરકાકા આવ્યાય ન હતા ત્યાં પેલે ગામથી બે માણસો આવી પહોંચ્યા. અપૂર્વ સમય વર્તીને ગેરહાજર રહ્યો હતો. થેડી વારે બેચરકાકા આવ્યા એટલે પેલામાંના એકે કહ્યું: ‘આ વખતે તો તમે હા કહો કે ના કહો પણ અમારે તમારી નનામી વાજતેગાજતે કાઢવી છે.’

બેચરકાકા ગૂંચવાયા. એમણે પેલા બેચની સામેથી પોતાના દાથીદારો તરફ નજર ફેરવી ને કહ્યું: ‘મને તમારી વાતમાં સમજણ ન પડી.’

જો થઈ છે?

‘ઠેઠ કાઠિયાવાડ સુધી લોક તમારી નનામી કાઢે છે ને અમે અહીં ઘર આંગણે તમારી નનામી કાઢવાની વાત કરીએ છીએ તે તમને કેમ સમજાતી નથી. અમારે અમારી નાત તરફથી તમારી નનામી કાઢવી છે એ વાત નક્કી, બોલો તમે શું કહો છો?’ એ લોકોને અપૂર્વની ઘુંટાવેલી બારાખડી બરાબર પાકી થઈ ગઈ હતી.

‘પણ કાંઈ કારણ તો હશે ને? તમારું ક્યું કામ મેં ના કર્યું કે તમારે મારી નનામી કાઢવી પડે છે, એ તો મને કહેશો.’ બધા બેચરકાકાને ગૂંચવાતા જોઈ મનમાં મલકાતા હતા.

‘કામ તો તમે કરો જ છો ને, એટલે તો અમારે તમારી નનામી કાઢવી છે ને તેય પાછી વાજતેગાજતે.’

‘તે એમાં કાકાને પૂછવાની શી જરૂર?’ વેલજીએ પેલાને પૂછ્યું.

‘એમને પૂછવું તો પડે ને? એ વખતે તો એમનેય ગામમાં બોલાવવા છે ને એમને હાથે જ બધી વિધિ કરાવવી છે.’

‘તમારી એ વાત ખરી. પેલી જીવતચર્યા કરે છે એના જેવું.’ બીજા એકે મમરો મૂક્યો.

‘પેલા રતનાપરવાળાને તો તમે હા પણ પાડી દીધી છે.’ પેલામાંના એકે કહ્યું.

હવે બેચરકાકા વધારે ચમક્યા. પણ એમના જેવા પાકા મુત્સદ્દીને વાતનું મૂળ પકડતાં વાર લાગે? એમણે પળમાં આખી વાતનું મૂળ શોધી કાઢ્યું: ‘આજે ભાઈ આવ્યા નથી એટલે તમને શો જવાબ આપવો એ સમજાતું નથી, તમે બે ઘડી બેસો તો ભાઈને બોલાવી લઈએ.’

‘અમને ભાઈએ તો બધી વાત કરી છે. તમ તમારે એક વાર હા ભણી દો ને? પછી તો ભાઈનેય અમે બોલાવ્યા વગર ઓછા રહેવાના છીએ?’

‘હવે બધી વાતની સમજણ પડી. એણે જ તમને અવળી સલાહ આપી. જુઓ ભાઈઓ, જેનાં કામ ન થતાં હોય એ લોકો આવાં ત્રાગાં કરે. એમ કરીને મને નીચો દેખાડવા પ્રયત્ન કરે પણ તમારાં કામ તો તમે કહો છો કે થાય છે પછી તમારે મારી નનામી કાઢવાની કે બાળવાની શી જરૂર?’

‘એવી તો અમને ખબર નથી કે નનામી શા હાતર કાઢતા હશે. અમે તો ભાઈને પૂછેલું કે ઠેઠ કાઠિયાવાડ હુધી લોકો કાકાની નનામી કાઢે છે તે આપણેય કઢાય કે નહીં?’

‘હા, ને એમણે જ કહેલું કે કાકાની હવે ઉંમર થઈ છે એટલે લોકો એમની નનામી કાઢીને આવા ટુચકા કરે એટલે કાકા વધારે જીવે.’

‘એણે તમારી ને મારી બધાની મશ્કરી કરી. કાઠિયાવાડમાં તો લોકોને પીવાનું પાણી મળતું ન હતું એટલે એમણે કોંગ્રેસની ચઢવણીથી મારી નનામી કાઢેલી. ને અહીં કશાય કારણ વગર મારી નનામી કઢાવવા અપૂર્વ તમને ચઢાવી ગયો. હમણાં આવે એટલે એની વાત છે?’

એમના મોઢામાં શબ્દો હતા ને જ અપૂર્વ આવી પહોંચ્યો. બધાને બેઠેલા જોઈ એ બોલ્યો: ‘આજે તો કુલ કોરમ થઈ ગયું છે ને?’

‘તારે લીધે જ તો. તારે મારી નનામી કઢાવવાની બાકી હતી તે હવે એય કાઢી લે.’

‘મારે તો એમાં કશી લેવા દેવા ન હતી. મને તો નરભાજીએ પૂછ્યું કે ઠેઠ કાઠિયાવાડ હુધી બધા આપણા કાકાની નનામી કાઢે છે તે આપણાથી ના કઢાય? તે મેં કહ્યું કે કાઢવી હોય તો કઢાય, પણ પૂછી જુવો એમને મેં કહ્યું હતું કે નહીં કે કાકાને પૂછીને પછી બધું ગોઠવજો.’

‘તે એ મને પૂછવા જ આવ્યા છે, હવે તું જ કહે કે એમને શો જવાબ આપું.’

‘એવાયે પૂછે છે તમને એટલે જવાબ તો તમારે જ આપવો જોઈએ ને.’ ભરતે અપૂર્વને બદલે કહ્યું.

જો થઈ છે?

‘તમારી બધાની સંતલસ થઈ ગયેલી એની મને ખબર પડી ગઈ છે. કોઈ દિવસ નહીં ને બધા સામટા સવારના પહોરમાં આવી ગયા છો તે કાંઈ અમસ્તા તો નહીં જ આવ્યા હો. હવે તમે જ આ લોકોને સમજાવો કે લોકો નનામી કાઢે એનો શો મતલબ થાય. અને એમને એ પણ સમજાવજો કે અપૂર્વ મારી નનામી કાઢવાની તમને સલાહ આપે એનો શો અર્થ થાય.’

‘મેં તો એમને સમજાવેલું જ છે કે કાકાની ઉંમર થઈ એટલે કાઠિયાવાડના લોકો એમની નનામી કાઢીને ટુચકો કરે એટલે કાકાની જીવાદોરી લાંબી થાય.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘તો તો આપણેય નનામી કાઢવી જોઈએ.’ બીજા એકે એમાં સૂર પુરાવ્યો.

‘ને એમાં પૂતળું બાંધવાને બદલે કાકાને જ બાંધજો ને?’ અકળાઈ જતાં કાકાએ કહ્યું.

‘કાકા ગુસ્સે થઈ ગયા પણ આપણે તો એમની જીવાદોરી લાંબી થાય એ માટે બધાને વાત કરતા હતા. આ તો રેખાના મંત્રેલા ગુંદરપાક જેવું છે. માનો તો દેવ નહીં તો પથરો.’

‘રેખાના ગુંદરપાકની શી વાત છે પાછી?’

‘હમણાં રેખા ગામડાંઓમાં ફરે છે બહુ એટલે હમણાં એક ગામ ગઈ હતી ત્યાંથી વાત જાણી લાવી છે કે એનો મંત્રેલો ગુંદરપાક ખાઈને તો ધનજીકાકા મરવા પડ્યા હતા ત્યાંથી ઘોડા જેવા થઈ ગયા છે ને એમને તો નવા દાંત પણ આવવા લગ્યા છે. બોલો, તમને કોઈને આજ સુધી આ વાતની ખબર હતી?’

‘અમને તો તમે કહો તો જ ખબર પડે ને?’

‘અરે એકબે ડોસાએ તો રેખાને મંત્રેલો ગુંદરપાક બનાવી આપવા માટે વિનંતિય કરી છે.’

‘મારેય મારા બાપા માટે એક ડબ્બો મંત્રેલો ગુંદરપાક બનાવડાવવો પડશે.’ બીજાએ પણ ચાલતી ગાડીએ સવારી કરી લીધી.

બેચરકાકાનેય હવે તો આવી માનતાઓનું કૌતુક થયું: ‘અલ્યા લોકો આવું માને છે એ સાચી વાત છે કે બધા ગપગોળા જ હાંકો છો?’

‘કાકા, એ વાત તો સાવ સાચી જ છે. અમારા ગામમાંય એવી વાતો થાય છે.’ પેલામાંના એક જણે કહ્યું.

‘હવે તમે જ એક વખત આપણાં ગામડાંમાં ફરીને એમની આ અંધશ્રદ્ધા દૂર કરો નહીં તો કોઈક દિવસ આ લોકો તમને દીવો કરવા આવશે ને નારિયેળ વધેરશે તમારી આગળ. આ લોકોને એટલે તો તમારી પાસે મોકલ્યા હતા. બાકી તમે બહાર ફર્યા કરો ને આ લોકો રોજ નવી આવી અફવાઓ ફેલાવ્યા કરશે.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘પણ ભાઈ, ગુંદરપાકવાળી વાત હાવ જૂઠી તો નથી. બીજાની તો મને ખબર નથી પણ તમારા ધનજીકાકાનો દાખલો તો નજર સામે છે.’ પેલામાંના એકે કહ્યું.

‘તો તમે સાંભળ્યું છે ને કે ધનજીકાકાને નવા દાંત પણ આવવા લગ્યા છે?’ બેચરકાકાએ પેલાને પૂછ્યું.

‘હા.’

‘તો, તમે બેચ ચાલો મારી સાથે અત્યારે જ ખાતરી કરી લઈએ કે ધનજીકાકાને નવા દાંત આવે છે કે નહીં.’ બેચરકાકાએ પેલા લોકોને ખાતરી કરાવી આપવા કહ્યું.

ને ચારપાંચ જણા એમની કારમાં ચઢી બેઠા ને બીજા એટલા જ અપૂર્વની કારમાં ચઢી બેઠા.

આટલા મોટા ધાડાને આવેલું જોઈ રેખા વિચારમાં પડી ગઈ. ‘આજે અમારે ત્યાં મીટિંગ રાખવાનો વિચાર છે કે શું?’ એણે પૂછ્યું.

જો થઈ છે?

‘આજે તો તમારે ત્યાં મીટિંગેય રાખવી છે ને તમારા હાથનો મંત્રેલો ગુંદરપાકેય ચાખવો છે.’ બધાના વતી ભરતે જવાબ આપ્યો. ને રેખા સમજી જતાં હસી પડી.

રેખાએ બધા માટે ચા મૂકવા માંડી ને બેચરકાકાએ ધનજી પટેલને પૂછ્યું: ‘મોટા, આ તમારા મંત્રેલા ગુંદરપાકની વાતો કરે છે તે એની શી વાત છે?’

‘વાત કેમની ફેલાઈ એની તો મને ખબર નથી. મને તો થોડા ઘ’ડા પહેલાં રેખાવહુએ કહ્યું ત્યારે જ ખબર પડી. એક વખત રતનાપરવાળો મેઘજી મને મળવા આવ્યો હતો. ત્યારે મને કહે મોટા, તમે તો રાતા રાયાણ જેવા થઈ ગયા છો તે કોઈ દવા કરાવો છો?’

‘પછી?’

‘મેં એને કહેલું કે દવા તો નથી કરાવતો પણ મારી રેખાવહુના હાથનો ગુંદરપાક બારેય મહિના ખાઉં છું. એ ગાંધીનગર અને ગામડાંનાં કામમાંથી નવરી થતી નથી તોય મને એકેય ઘ’ડો ગુંદરપાક વગરનો નથી રાખ્યો.’

‘ને તમને આ ઉંમરેય નવા દાંત આવે છે એમ તમે એમને નહીં કહેલું?’

‘આવતા હોય તો કહું ને?’

‘પેલી મકાઈના મોહનયાળવાળી વાત કહો ને?’ અપૂર્વએ મમરો મૂક્યો.

‘જો રેખાવહુ સાંભળી જાય તો મારો ગુંદરપાક પણ જાય એટલે મારાથી એ વાત કહેવાય એવી નથી. તારે કહેવી હોય અને તને એની બીક ના લાગતી હોય તો તું કહે.’ ધનજીકાકાએ અંદરની તરફ ઈશારો કરતાં કહ્યું.

‘તમે આટલા બધા વચ્ચે મને બીકની વાત કરી એટલે તો મારે કહેવી જ પડશે. વાત એમ બનેલી કે રેખાએ અહીં રસોડું શરૂ કર્યું ત્યારે પહેલે જ દિવસે મકાઈનો મોહનયાળ બનાવ્યો હતો એ એટલો બધો કઠણ બની ગયો હતો કે એ ખાતાં કાકાનો એક દાંત ભાગી ગયેલો એ વાત તો સાચી જ, બાકી નવો ઊગ્યાની વાત તો એક બાજુ રહી.’

‘તે મોહનયાળ એટલો બધો કડક થયેલો એમ?’ બેચર પટેલને પણ આશ્ચર્ય થયું કારણ કે એમને એક વખત ચમચે ચમચે મોહનયાળ પીરસવો પડ્યો હતો.

‘ના માનતા હો તો એમાંનાં બે ચકતાં ને આઠદસ મઠિયાં તમારા ચાકર મકનાએય ખાધાં હતાં.’

‘અલ્યા કોઈ દિવસ મનેય થાળીમાં તેં આઠદસ મઠિયાં નથી આપ્યાં ને મકનાને?’

‘હવે એ બધી જૂની વાતો રહેવા દે.’ ધનજી પટેલ કહેવા ગયા.

‘કાકા, એમનાં પીપડાંવાળી વાત કરી હોય તો આ મોહનયાળવાળી વાતેય કરી દેવી જોઈએ. વાત એમ બનેલી કે તમારું બાજરીના બિયારણનું પારસલ લઈને મકનો આવતો હતો ત્યારે મારું લાકડાં ભરેલું ગાડું નેળમાં જ આડું થઈ ગયેલું ને ચારે બાજુ લાકડાં વેરાયેલાં પડ્યાં હતાં. એટલે મકનાને તમારું ગાડું છોડી નાખવું પડેલું.’

‘પેલી મઠિયાં ને મોહનયાળની વાત એમાં ના આવી.’ એક જણે વાતને આડે પાટે ચઢી જાતી જાણી ટકોર કરી

‘એની તો આ વાત ચાલે છે. મકનાને છાપરીમાં બેસાડ્યો ને રેખાએ એની સામે મઠિયાં ને મોહનયાળ ભરેલી થાળી મૂકી દીધી ને હાથમાં ચાનો ગરમગરમ પ્યાલો પકડાવી દીધો.’

‘સમજણ ના પડી.’

‘તને સમજાય તો બેચરકાકાનેય સમજાઈ જ જાય ને? એમનો મકનો પેલા મોહનયાળ સાથે કુસ્તી કરતો રહ્યો ને બેચરકાકાનું બાજરીના બિયારણનું આખું પારાસલ બદલાઈ ગયું. હાઈ બ્રીડને બદલે એમણે એ વરસે સાદી બાજરી વાવી ને વાંક નીકડણ્યો પેલા બીવાળાનો.’

જો થઈ છે?

‘પણ એમ કેમનું થાય? મારી હાજરીમાં એ પારસલ ખોલ્યું હતું ને બધી કોથળીઓ પેક હતી.’ બેચરકાકા હેબતાઈ ગયા.

‘કોથળીઓનાં સીલ અકબંધ હતાં પણ નીચેની સિલાઈ અડધો ઈંચ ઉકેલી બિચારણ કાઢી લઈ એમાં સાદી બાજરી ભરીને ફેવીકોલની મદદથી એવું પેક કરી દીધેલું કે કંપનીવાળાનેય એની ખબર ના પડે તો પછી તમને તો સમજાય જ ક્યાંથી?’

‘ને આટલું બાકી હોય તેમ પાછો મારી ઠાઠડી કઢાવવા બેઠો હતો. તમે બધા સાક્ષી રહેજો આજે એને એમ ને એમ જવા દેવાનો નથી. હવે હુંય એને મારી કરામત બતાવી દર્શ ગમે ત્યારે.’ બેચરકાકા હસી નાખતાં બોલ્યા તો ખરા પણ એમના મનમાં અપૂર્વનેય પોતાની કરામત બતાવવાના વિચાર ધૂમરાઈ રહ્યા હતા.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૨૨. ગોળ ખાય એ ચાડાંય પહેરે

બેચરકાકાને મનમાં થયું કે અપૂર્વને હવે કોઈ રીતે બખમાં લેવો જ પડશે. એ બે વખત એમને છેતરી ગયો હોય અને પોતે એનો જવાબેય ન વાળી શકે તો બધાની સામે એમને શરમાવા જેવું થાય. વળી એણે પોતાને છેતર્યાની બધાની વચ્ચે કરી હતી એટલે બધાને તો એમ જ થાય ને કે બેચરકાકાનામાં કશી આવડત જ નથી એટલે તો અપૂર્વ એમને બેબે વખત બનાવી ગયો. એને એવો જવાબ આપવો જોઈએ કે એ બધાની વચ્ચે ભલે હસી કાઢે પણ મનને એકાંત ખૂણે તો એ એને ચચર્યા કરે.

એમણે એને કેવી રીતે મહાત કરવો એની ઘણી યોજનાઓ વિચારી જોઈ. કેટલીકમાં શરૂ થતામાં જ અપૂર્વ પકડી પાડે એવી હતી તો કેટલીક પૂરતી યોગ્ય ના લાગી એટલે એમણે બીજી અસરકારક અને અપૂર્વની આબરૂ અને પૈસાનો વ્યય કરાવે એવી યોજના વિશે તપાસ ચાલુ રાખી. એમને એની એટલી બધી ઉતાવળ પણ ન હતી. હજુ બાજરીના બિયારણની વાતનો પર્યાકાશ હમણાં જ થયો હતો એટલે અપૂર્વ કદાચ વળતા ઘા માટે તૈયાર હોય એટલે એમની તરકીબ નાકામયાબ જવાની શક્યતા ઘણી વધારે હતી. વળી સામે જ્યારે અપૂર્વ જેવો ટીબળખોર માણસ હોય ત્યારે બધાં પાસાંનો પહેલેથી વિચાર કરીને જ ચાલવું બરાબર હતું.

હા, એમણે એમની જે કોઈ પણ યોજના હોય પણ તેના અમલ પહેલાંની આગમચેતીના એક ભાગ તરીકે બે વાતો નક્કી કરી લીધી હતી. એક તો અપૂર્વ સાથે પહેલાં હતો એવો જ વહેવાર રાખવો, જાણે બાજરીના બિયારણવાળી વાત એ ભૂલી જ ગયા હોય એમ વર્તવું ને ભૂલેચૂકેય એ વાત પોતે યાદ ન કરવી. વખત છે ને બીજું કોઈ એ યાદ કરે તોય પોતે એને રોળીટોળી નાખવી, જાણે એનું કશું મહત્ત્વ જ ન હોય એમ બતાવવું.

અપૂર્વનેય બાજરીના બિયારણવાળી વાત કર્યા પછી એવું લાગ્યું હતું કે એણે એ વાત કરવા જેવી ન હતી. કદાચ બેચરકાકા એને હળવાશથી ન લે અને એમને પોતાના પર ગુસ્સો આવે તો અત્યારે બેસવા ઊઠવાનો જે મેળ છે એય ટૂટી જાય. ને એમનેય પાંચ માણસની વચ્ચે શરમાવાનું થાય કે એક જુવાનિયો એમને બેબે વખત છેતરી ગયો. ને કદાચ એમને વળતો પ્રહાર કરવાની ચાનક પણ ચંદે. ને છેલ્લી બે ચૂંટણીઓમાંથી અપૂર્વને એ જાણવા મળ્યું હતું કે જો કાવાઘવા કરવા હોય તો એમાં એ પાછા પડે એવા ન હતા. જે બે વખત એ અપૂર્વને હાથ આવી ગયા હતા એ તો એમ કહેવાય કે ઊંઘતા ઝડપાઈ ગયા હતા. એમને એવી આશાય ક્યાંથી હોય કે ગામડાગામમાં કોઈ એમની સામે હોડમાં ઊતરીને આવી હલકી તરકીબોથી એમને નીચા દેખાડવા પ્રયત્ન કરશે?

પણ આ વખતે એથી ઊલટું હતું. એ પોતે સાવધ હતા ને અપૂર્વ ક્યારે અસાવધ હોય એની જ વાટ જોતા હતા. એ એવી કોઈ તરકીબ લડાવવા માગતા હતા કે અપૂર્વને જીવે ત્યાં સુધી યાદ રહે. એનેય થાય કે કોઈ માથાનો મળ્યો હતો. પણ હજુ સુધી એમને એવી કોઈ તરકીબ મળી હોય એમ લાગતું ન હતું.

એમણે એના ગામમાંથી એના બાળપણની કોઈ વાત શોધી લાવીને એને ભીડાવવાનો વિચારેય કરી જોયો. પણ એમાંય એમને સંતોષ થાય એવી કોઈ વાત મળી નહીં. એ એના ગામમાં એક નંબરનો મૂરખો ગણાતો હતો, પણ અત્યારે એને જે ઓળખતા હતા એ એ વાત માનવા તૈયાર પણ ન થાય એવી વાત હતી એટલે એને તો ઉપયોગમાં લઈ શકાય એમ ન હતી. હા, એમને એના ગામની તપાસ કરતાં એક વાત જાણવા મળી કે એણે એક વખત પોતાનું ઘર એના દોસ્ત રાઘવને પંદર હજારમાં વેચી દીધું હતું ને આઠઘસ મહિના પછી એ પાંચ હજાર રૂપિયા વધારે આપીને પાછું ખરીદી લીધું હતું. એમને એની એ ચાલનો ભેદ ન સમજાયો. જો એણે પૈસાની જરૂર હોય ને ઘર વેચ્યું હોય તો એ પછી એની પાસે એવી કોઈ આવક થઈ ન હતી કે ઘર પાછું ખરીદી લે. એની પાસે તો જે ગણો તે આ બાજરીના પૌસા આવ્યા હોય તે પણ એય વીસ હજાર તો નહોતા જ.

જો થઈ છે?

એમને એની ગામની વાતમાં ઊંડા ઊતરવા જેવું ન લાગ્યું. એમણે બીજી હીકમત વિચારવા માંડી. બહુ વિચારને અંતે એમને એક હીકમત નજરમાં આવી ખરી પણ એ માટે તો યોગ્ય તકની રાહ જોવી પડે એમ હતું. અને એવી તક આવી પણ ગઈ. વાત એમ હતી કે રેખાએ અને બેચર પટેલે ખાસ મહેનત કરીને એમના વિસ્તારમાંથી એક કિસ્સાન સ્પેશ્યલ ટ્રેન કાઢવાનું સરકાર પાસે મંજૂર કરાવ્યું હતું. બધા મળીને બાવીસ દિવસનો આ પ્રવાસ કાર્યક્રમ હતો. ખર્ચના ફક્ત પંદર જ ટકા ખેડૂતે ભરવાના હતા ને બાકીના પૈસા સરકાર ભોગવવાની હતી એટલે જેને પોસાતું હતું એવાં કેટલાંય માણસો એમાં જોડાયાં હતાં.

બેચર પટેલ આખા વિસ્તારની સ્થાનિક દેખરેખ માટે ઘેર રોકાયા અને અપૂર્વ ભરત વેલજી અને અન્ય સાથીદારો સહકુટુંબ એમાં ટ્રેનમાં ઊપડ્યા હતા. આખા વિસ્તારમાંથી બધાં મળીને સાતસો જેટલાં માણસો આ પ્રવાસમાં જોડાયાં હતાં.

ટ્રેન ઊપડી એના પછી ત્રીજે દિવસે તાલુકાને ગામ એક અનાજ કરિયાણાના વેપારી પર અપૂર્વનો ફોન આવ્યો કે ટ્રેન પાછી આવે પછી ત્રીજે દિવસે પોતાના તરફથી આખી ટ્રેનના બધા યાત્રીઓને ને આખા વહેરાઈત ગામને જમાડવાનું પોતે નક્કી કર્યું છે. એટલે બેચર પટેલને મળીને એ કહે એટલું સીધું સામાન એમને મોકલી આપજો. પેલો વેપારી બેચરકાકાને મળવા ગયો તો એ કહે મારી ઉપર હજુ એનો ફોન આવ્યો નથી પણ તમને જે ફોન કર્યો છે એ ઉપરથી મને એની વાતનો જે અંદાજ આવી ગયો છે એ મુજબ ચોકકસ યાદી કરીને હું તને બે ચાર દિવસમાં જણાવીશ.

ને એમણે ગામના હાજર બેચાર માણસોને મદદમાં લઈને કેવું જમવાનું કરવું અને ગામ અને ટ્રેનનાં સિવાય બીજાં કેટલાં નોતરાં બહાર પણ આપવાં એની મસલત કરી લીધી. પછી પેલા વેપારીને સીધું સામાન મોકલવા જણાવી દીધું. એમણે એને એ પણ જણાવ્યું કે પોતાનો ટેલિફોન બે ચાર દિવસથી બગડેલો છે એટલે હજુ એમની પર અપૂર્વનો કોઈ ફોન આવ્યો નથી પણ જો એની પર ફોન આવે તો એને જણાવી દે કે અપૂર્વના કહ્યા પ્રમાણે તમે મને મળીને બધી વ્યવસ્થા કરી દીધી છે.

પછી એમણે શહેરમાં જઈને એક પ્રેસવાળાને પકડ્યો ને પાંચસો કાર્ડ અપૂર્વને નામે છપાવી નાંખ્યાં. ગામના બે માણસોની મદદ લઈ એમણે એ કાર્ડ આખા વિસ્તારના જાણીતા માણસોને લખાવી નાંખ્યાં. અપૂર્વ ખર્ચ કરતો હોય તો ગામના જે બેચાર માણસો જાત્રામાં ગયા ન હતા એ પાછા પડે એમ ન હતા. બેચર પટેલે એમને કાનમાં ફૂંક મારી દીધી હતી કે અપૂર્વનું જરાય ખોટું દેખાય એવું થવા દેવાનું ન હતું. પછી પેલા માણસો પાછા પડે ખરા?

બધાં મળીને બે હજારથી બાવીસસો માણસનો અંદાજ થતો હતો. એમની આગતા સ્વાગતામાં કે એમના જમવામાં કોઈને કશું કહેવાપણું ન રહે એ જોવાની વ્યવસ્થા બેચર પટેલે એ બે જણને ભળાવી દીધી હતી એટલે એ તો જાણે વરના બાપ હોય એમ કામમાં વળગી પડ્યા હતા. એમણેય પોતાની મદદમાં રહે એવા માણસોને પોતાની સાથે લઈ લીધા હતા. કાચમ તો અપૂર્વની હાજરી હોતી અને એના સાથીદારો બધી દોડાદોડ કરતા એટલે આ લોકોને ભાગે આવી કોઈ જવાબદારી આવતી ન હતી પણ આ વખતે તો પાયાના માણસો જ ગેરહાજર હતા અને એમની જગ્યાએ આ લોકોને કામ કરવાનું માથે આવ્યું હતું એટલે એ કામને દીપાવવાની એમને ચાનક ચઢી હતી.

ને આ બધી વ્યવસ્થા ચાલતી હતી ત્યારે બેચરકાકા કામનું બહાનું કાઢીને વારંવાર ગાંધીનગર જતા હતા. ખરી રીતે તો એ અપૂર્વના ભૂતકાળમાંથી કશુંક એવું શોધવા પ્રયત્ન કરતા હતા કે એને સાંણસામાં લઈ શકાય. એમને અપૂર્વના ગામમાંથી તો નહીં પણ પોતાના ગામમાંથી એક વાત જાણવા મળી કે અપૂર્વનો દોસ્ત રાઘવ એક વખત બરાબરનો તકલીફમાં મુકાયો હતો ત્યારે ભેગું અપૂર્વનું નામેય ગવાયું હતું. પણ એને બધી વાતની ખબર ન હતી.

બેચર પટેલે માણસોને કામે લગાડી ખાનગીમાં વધુ તપાસ કરાવી તો જાણવા મળ્યું કે રાઘવ શશી નામની એક બેરીની સાથે લપટાયો હતો. હવે બેચર પટેલે શશી પાસેથી વાત કઢાવવા માણસોને સાબદા કર્યા. એનો ઘણી મહાસુખ દુકાને હતો ને બેચર પટેલનો એક માણસ શશીનું ઓળખાણ કાઢતો એને ઘેર પહોંચી ગયો. ને નસીબનું કરવું કે એ એનો પિયરના પક્ષનો ઓળખીતો જ નીકળ્યો. પછી તો પૂછવું જ શું? રાઘવની વાત કાઢી પેલાએ એને અપૂર્વની વાતમાં ખેંચવા પ્રયત્ન કર્યો.

જો થઈ છે?

‘અમારી વાતમાં અપૂર્વ ન હતો. અપૂર્વ અને રાઘવની વાત તો એ પહેલાં પતી ગઈ હતી. રાઘવ એક સુનંદા કરીને એક છોકરીની સાથે લપટાયેલો ને એને અપૂર્વ સાથે પરણાવી દેવાનું ચકકર રાઘવે ચલાવેલું પણ અપૂર્વ એને છેતરી ગયો. એ સુનંદાને બદલે એની મા સાથે જ પરણી ગયો. ને સુનંદાએ રાઘવને બ્લેક મેઈલ કરીને એને ત્યાં રહીને પોતાની સુવાવડ કરાવી ને રાઘવને દોઢ લાખના ખર્ચામાં ઉતારી પાડેલો.’

એટલું સારું હતું કે બેચરકાકાનો પેલો માણસ ગાંધીનગર તરફ રહેતો હતો, નહીં તો એ બે ને બે ચાર કરી લેત તો ઘણા બધા માણસો તકલીફમાં મુકાઈ જાત. પણ એને આમાં કશી ગતાગમ પડી નહીં એટલે એણે તો એ માહિતી સીધી બેચરકાકાને પહોંચાડી. અપૂર્વની સુનંદાની મા સાથે પરણ્યાની વાતમાં એમને સમજકેર થયેલી લાગી એટલે એમણે પેલા માણસને એ વાતની ચોખવટ કરી લાવવા પાછો મોકલ્યો. ને એણે પાછા આવીને એ જ વાત ખાતરીથી દોહરાવી.

એટલે બેચર પટેલને બે ને બે ચાર કરતાં વાર ન લાગી. એમણે મતદાર યાદીમાંની રેખાની ઉંમર સાથે સુનંદાની ઉંમર મેળવી જોઈ ને એ બેની વચ્ચે વીસ વરસનો ગાળો જોયો. આજ સુધી એમને એમ કરવાની જરૂર પડી ન હતી એટલે મતદાર યાદીઓ કાયમ હાથવગી હોવા છતાં એમણે બે બહેનોની ઉંમર મેળવી જોવાનો વિચારેય કરેલો નહીં.

હવે એમની સામે બધી હકીકત ઉઘાડી થઈ ગઈ હતી. અપૂર્વએ પોતાનાથી ખારસી વધુ ઉંમરવાળી બૈરી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં ને રેખા અને સુનંદા વચ્ચેના માદીકરીના સંબંધને તેણે બહેનોનો સંબંધ ગણાવ્યો હતો. એની આમ કરવા પાછળ જે ગણતરી હોય એ પણ એ આજે પકડાઈ ગયો હતો. બેચર પટેલ એની સાથેના અત્યારના સંબંધનો વિચાર કરી એની આ પોલ ઉઘાડી કરવા માગતા ન હતા પણ એનો ઉપયોગ કરીને એ અપૂર્વ પર પોતાની ખાનદાનીનો શિકકો મારવાની તક તો ચૂકવા માગતા ન જ હતા.

હવે પૂરા આત્મસંતોષ સાથે એમણે અપૂર્વના આ સ્નેહભોજનમાં મન પરોવ્યું. અપૂર્વને આ ભોજન ઓછામાં ઓછા પંદર હજારના ખાડામાં તો પાડવાનું જ હતું. હવે ટ્રેન પાછી આવવાની આડે બહુ દિવસ રહ્યા ન હતા એટલે ભોજન અને મહેમાનોની આગતાસ્વાગતા કરવાની ગોઠવણને આખરી ઓપ આપવામાં બેચર પટેલે ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. એમણે ભોજનનો દિવસ નક્કી કરવામાં વચમાં બે દિવસ વધારે રાખ્યા હતા એ સારું જ થયું હતું. કેટલીક અનિયમિતતાને કારણે ટ્રેન એના નિર્ધારિત સમય કરતાં એક દિવસ મોડી આવવાની હતી. અપૂર્વએ ટ્રેન મોડી આવવાના સમાચાર જણાવવા બેચરકાકાને ફોન કર્યો ત્યારે બેચરકાકાએ એને જ્યારે કહ્યું કે એના જણાવ્યા પ્રમાણેની બધી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી.

અપૂર્વને પોતે કોઈને કશું જણાવ્યાનું કે કોઈ કામ સોંપ્યાનું યાદ ન હતું. એણે એમને આગળ પૂછવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બેચરકાકાને એનું બોલવાનું ખરાબ કનેક્શનને કારણે સંભળાતું ન હતું. એટલે એનાથી આગળ વાત થઈ શકી નહીં. ખરી રીતે તો બેચરકાકાને વાત આગળ લંબાવવી ન હતી એટલે એમણે પોતાને જાણે કશું સંભળાતું ન હોય એવો ઢોંગ જ કરેલો. અને અપૂર્વએ પણ વધુ પ્રયત્ન કરવાનો માંડી વાળેલો એ એમ માનીને કે જે હશે એ બે દિવસ પછી ઘેર જાશે ત્યારે તો જાણવા મળવાનું જ હતું ને?

પણ બે દિવસ પછી જ્યારે તે વહેરાઈત આવ્યો ત્યારે એ મોટું આશ્ચર્ય તેની વાટ જોઈને જ બેઠું હતું. એ રઘવાયો થઈને બેચરકાકા પાસે પહોંચ્યો. બેચરકાકા કહે: ‘બધું ગોઠવાઈ ગયું છે. તારે કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.’

‘શાનું ગોઠવાઈ ગયું છે? મને કશી સમજણ પડતી નથી.’ અપૂર્વ ગૂંચવાતાં બોલી ઊઠ્યો.

‘મનેય કશી ખબર ન હતી પણ તારો દોસ્ત પેલો કરિયાણાવાળો ધનજી આવીને મને કહે કે ભાઈનો ફોન આવ્યો છે તે ગામના, જાત્રાની ગાડીના ને થોડા આજુબાજુનાં ગામના મહેમાનોનું જમવાનું કરવાનું ભાઈએ કહેવડાવ્યું છે. મેં એને કહ્યું કે મારી ઉપર ભાઈનો કોઈ ફોન આવ્યો નથી.’

જો થઈ છે?

‘પણ એવું કાંઈ હોય તો હું તમને ફોન કરું કે એને ફોન કરું?’

‘એવો તો મનેય વિચાર આવેલો પણ મારો ફોન બે ઘંડાથી બગડેલો હતો એટલે મને થયું કે તને મારો ફોન નહીં લાગ્યો હોય એટલે તે કદાચ એને સીધો ફોન કર્યો હશે. ને પછી તારો કોઈ ફોન આવ્યો નહીં ને તને સામેથી પૂછવાનો કોઈ રસ્તો ન હતો એટલે મારે તો એ કહે એમ કર્યું જ છૂટકો હતો. મેં ગામના બેચાર જણને સાથે લઈને બધી વ્યવસ્થા ગોઠવી કાઢી છે. તારું જરાય ખોટું દેખાય એવું મેં રહેવા દીધું નથી.’

અપૂર્વ સ્હેજવાર વિચારમાં પડ્યો, પછી એને જાણે બધી ગેડ પડી ગઈ હોય એમ હસી પડ્યો. ‘તમે જ આ બધું કાવતરું કર્યું છે એમ કેમ કહેતા નથી? આ વખતે તો હું ઊંઘતો ઝડપાયો છું પણ હું પાછો મેદાનમાં આવીશ ત્યારે તમને વધારે વસમું પડશે એ વાત ભૂલતા નહીં.’

‘એક વાત કહું તે મારી આબરૂ પર ઘા કર્યો હતો. મેં તારી આબરૂ પર ઘા કર્યો નથી ઊલટી તારી આબરૂ વધે એવું કર્યું છે. ને જ્યાં સુધી મને વિશ્વાસ છે ત્યાં સુધી તું હવે કશું કરી શકવાનો નથી. ને મારું માને તો તારે હવે કશું કરવુંય ન જોઈએ. આપણો હિસાબ બરાબર થઈ ગયો.’

‘આવો હિસાબ બરાબર કરવાનો હોતો હશે, મને પંદર હજારની ટોપી પહેરાવીને?’

‘તેંય મને બાજરીના ઊતારામાં અને પીપડાંમાં થઈને પંદર હજારની ટોપી પહેરાવેલી જ ને. એ તો ભાઈ જે ગોળ ખાય એ ચાડાંય પહેરે. બાકી તે તો મારી આબરૂની પતર ખાંડી નાખેલી એ તો મેં માંડી વાળી છે. તોય તને ખોટું લાગતું હોય ને બદલો લેવાનો વિચાર કરતો હોય તો આ બધું પતી જાય પછી મને મળજે એટલે હું તને એવી વાત કરીશ કે તારો બદલો લેવાનો વિચાર મોળો પડી જશે.’

‘પણ કાકા આ તો મને નડે એવું કરી નાંખ્યું તમે. આ કાળ વરાસમાં પંદર હજારના ખાડામાં ઉતારી મૂક્યો.’

‘ભાઈ જેવી મશકરી કરીએ એવી સામેથી પડે ત્યારે એ વેઠી લેવાની હિંમતેય રાખવી જોયે ને? હવે હસતું મોઢું રાખીને ગામમાં નીકળ અને બધાનાં નોંતરાં પાકાં કર એમનેય સારું લાગે. બધું પત્યે તો આપણે બે મળવાના જ છીએ ને?’

ને મનમાં અકળાતો અપૂર્વ બહાર નીકળ્યો. એણે નકકી કર્યું કે એ ગમે તેમ કહે પણ આનો બદલો લીધા વગર તો પોતે નહીં જ રહે. પણ એ કહે છે એ ઉપરથી લાગે છે કે એના હાથમાં હુકમનો એકકો છે. તે એક વખત એમની વાત જાણી તો લેવી જ. કદાચ બદલામાં એ મને પચીસ હજારનો ફાયદો કરાવી આપવાના હોય તોય આનો બદલો તો લેવો જ. એણે મનોમન નિર્ણય કરી લીધો.

ઘેર જઈ એણે રેખાને બધી વાત કરી. એમણે એમની સામે જે રમત આદરી હતી અને જેની કબૂલાત જાહેરમાં કરી હતી એ બેચર પટેલને કદાચ વધુ આકળી લાગી હશે એટલે એમણે આવી રીતે બદલો લેવાનો પેંતરો રચ્યો હશે એમ માની રેખાએ તો ગુસ્સો થૂંકી નાખવાનુંય એને કહ્યું પણ અપૂર્વ એમ માર બાઈને બેસી રહેવાનું શીખ્યો જ ક્યાં હતો? છતાં આજે તો સમો સાચવી લેવાનો હતો. જો એ બેચરકાકાની વાત ઉઘાડી કરવા જાય તો એણે આ જમણ કમરજીથી જમાડ્યું છે એવું દેખાય અને ખરચ્યો તો જે થઈ ગયો છે એ થઈ જ ગયો છે. એણે સમય સાચવી લેવાનું નકકી કર્યું.

આજુબાજુને ગામથી જે લોકો જાત્રામાં આવ્યા ન હતા એવા આગેવાનોય જ્યારે આવવા લાગ્યા ને ભાઈને મળવા લાગ્યા ત્યારે અપૂર્વને થયું કે કાકાએ ભત્રીજાનું કરી નાખવામાં જરાય કાચું રાખ્યું ન હતું. પણ જ્યારે બધા જમીને હરખ કરતા પાછા વળવા લાગ્યા ત્યારે તો એને થયું કે કાકાએ પ્રેમથી કર્યું હોય કે દ્વેષથી પણ ફરતાં ગામોમાં વટ પડે એવો અવસર તો ઉજવાઈ ગયો હતો. કેટલાકે પોતાના મનની શંકા રજૂ કરતાં કહ્યું હતું: ‘ભાઈ, રેખાબેનના વહીવટની પૂર્ણાહુતિનું જમણ રાખીને તમે બધાનાં મોં મીઠાં કરાવ્યાં એ બહુ સારું કર્યું.’

ને અપૂર્વએ એ તક ઝડપી લીધી: ‘બધી બેચરકાકાની જ ગોઠવણી. કાલે સવારે એ નિવૃત્તિ લે અને જમણ રાખે

જો થઈ છે?

તે કોઈ કશી ટીકા તો ના કરે. એ કહી શકે કે રેખાએ કર્યું હતું એવું મેંય કર્યું.’ બેચરકાકા બાજુમાં જ ઊભા હતા.

એક જણ કહે: ‘બેચરકાકા, પહેલેથી જ પાળ બાંધતા લાગે છે. પણ એમને વખતે તો આના કરતાંય વધારે માણસ થશે. આ વખતે જે રહી ગયા હશે એ બધા ફરિયાદ કરતા આવશે એટલે આનાથી દોઢા તો ગણી જ લેવાના.’

‘એની શું કરવા ચિંતા કરો છો, વખત છે ને બમાણા થઈ જાય તોય એ ખમતા અસામી છે.’ અપૂર્વએ બેચરકાકા વતી જાણે નોતરાં ફેરવવા માંડ્યાં. બેચરકાકા મનમાં સમસમીને રહી ગયા પણ એમના મનમાં એક વાતે ધરપત હતી કે હુકમનો એકકો એમના હાથમાં હતો.

સાંજે બધા પરવાળીને બેઠા એટલે ભરત કહે: ‘ભાઈ, તમે અને બેચરકાકાએ આ કેમનો ભાંગળો વાટયો એની સમજણ ના પડી. અમને કોઈને કશી ગંધેય ના આવવા દીધી. પણ એક વાત કહેવી પડે. આપણા ટોળાનું કોઈ હાજર ન હતું તોય બેચરકાકાએ વ્યવસ્થા કરી બતાવી, કહેવું પડે.’

‘અમારે બેને વાત ઘણા વખત પહેલાં થઈ ગયેલી પણ ભાઈ કહે બધાને આશ્ચર્ય આપવા જેવો વખત હોય તો મઝા આવે. અને આખા વિસ્તારના લગભગ બધા જ આગેવાનો જાત્રામાં હતા ત્યારે અચાનક જ ભાઈને વિચાર આવ્યો કે આ જ ખરો મોકો છે. એટલે એમણે મારો ફોન બગડેલો હતો તો સીધો ધનજી કરિયાણાવાળાને ત્યાં જ સંદેશો કહી દીધો. એવોયે આવ્યો મારી પાસે ને મેં ગામમાંથી બેચાર જણાને બોલાવીને કામે લગાડી દીધા. ધરમના કામમાં ઢીલ શી?’ બેચરકાકાએ અપૂર્વને ભર્યે કોથળે ધીબવા માંડ્યો.

અપૂર્વ મનમાં કહે: ઓ ડોસા સાંજે મારો યોગ નથી એટલે હું સાંભળી લઉં છું પણ કોક ઘ’ડો મારો લાગ આવશે ત્યારે તમને રડતાંય નહીં આવડે. પણ ભાઈ મનમાં હોય એ કાંઈ બહાર ઓછું પાડી દેવાય છે? ને તમને તો અપૂર્વનો અનુભવ થઈ ગયેલો છે. જો જો પાછા કહેતા નહીં કે નથી થયો નહીં તો પેલા રાઘવના જેવી દશા થશે કે પછી પેલી બેચરકાકાનાં પીપડાંવાળીય થઈ જાય, એ તો જેવો વખત.

છેક રાતના બાર વાગ્યા સુધી બધા વાતો કરતા રહ્યા. છેવટે થાકીને ભરત ઊભો થયો ને બધા ઊઠ્યા. થોડે જઈને અપૂર્વ એકલો પાછો આવ્યો. કાકા કહે: ‘બેસ, આવો મરદ થઈને ખરચથી શાનો ગભરાઈ જા છ?’

‘ખરચથી કોણ ગભરાય છે, પણ તમે પેલી અદાવત મનમાં રાખીને આ કર્યું એ ના ગમ્યું. મેં તો તમને બધાની વચમાં વાત કરીને માથેથી ભાર હળવો કરી દીધો હતો. ને એ તો ચૂંટણીના કાવાદવા હતા. તમે તો વગર દિવાળીએ હવાઈઓ છોડી એટલે થયું કે આટલા સંબંધ પછીય કાકા આવો ખાર રાખે એ સારું નહીં. મન ખાટું થઈ ગયું.’

‘મારોય એવો ઈરાદો ન હતો પણ વાતવાતમાં તારી પોલ હાથમાં આવી ગઈ અને મનમાં થયું કે તું બધાને ઉલ્લુ બનાવ્યા કરે અને તારી સામે કોઈ કશું ન કરે એ તે કેમ ચાલે? ને વધારે નહીં તો તારો થોડોક દંડ તો કરવો જ પડે.’

‘તે તમે આને થોડો દંડ ગણો છો? આ તો સારું છે તે પેટ્રોલ પંપ સારો ચાલે છે એટલે મારા ભૈ વાંધો ના આવે નહીં તો ઉલ્લી જવા જેવું થાય. થોડી આબરૂ બંધાઈ છે એય ધૂળધાણી થઈ જાય.’

‘તારી આબરૂ ધૂળધાણી કરવી ન હતી એટલે તો આટલો દંડ કરીને વાત પડતી મૂકી ને? મેં તને કહ્યું હતું ને કે તમને આબરૂ લેતાં આવડે છે. એનો અર્થ એ કે મને એ ગમતું નથી. હવે હું જ ઊઠીને તારી એબ ઉઠાડી કરીને તારી આબરૂ લઉં એ તો બને જ નહીં ને. પણ તારી બે મશકરીને બદલે દંડ ગણીને આ એક અવસર ઊભો કર્યો. ને તે જોયું હશે કે એનાથી તને ખર્ચ થયો એના કરતાં નામના વધારે મળી છે. મને અચાનક જ રેખા અને સુનંદાના સંબંધ વિશે ખબર પડી હવે એ પોલ હું ઉઠાડું તો પછી મારામાં મારાપણું જ ક્યાં રહ્યું.’

‘તમને ખબર પડી ગઈ?’ અપૂર્વના પગ પાણીપાણી થઈ ગયા.

‘હા બધી જ. પણ મૂર્ખા મને એ નથી સમજાતું કે તે સુનંદાને રેખાની નાની બેન તરીકે શા માટે ઓળખાવી?’

‘રેખા મારાથી મોટી છે પણ લાગતી નથી. પણ એને સુનંદા જેટલી ઉંમરની દીકરી છે એમ લોકો જાણી જાય કે

જો થઈ છે?

રેખા મારાથી ઘણી મોટી છે. એટલે એ સંતાડવા માટે અમે એવું કરેલું. હવે જો બહાર આવે તો આ એકઠી કરેલી આબરૂ એક સામટી જ સરકી જાય.’

‘કદાચ પાંચસાત વરસ પછી બહાર આવે તો વાંધો નહીં. હાલ તો આ વાત તારી ને મારી વચ્ચે જ રહેશે પણ હવેથી એક વાતનો ખ્યાલ રાખજે કે કોની આબરૂ સારી કે ખોટી રીતેય ના લેવી જોઈએ. માણસને આબરૂ કમાતાં આખી જિંદગી જાય છે ને તારા જેવા ઘડીની મોજ માટે કોઈની આબરૂનું લીલામ કરી નાંખે તો એ માણસને ઘણીવાર મરવાવાળો આવે. ને આ બાબતમાં બીજા કોઈને નહીં તો ભરતને સમય જોઈને સારી વાતથી વાકેફ કરી દેજે.’

અપૂર્વને સારી પરિસ્થિતિનું ભાન થયું. અત્યાર સુધી એ જાણે બધી છોકરમતમાં જ કરતો હતો. એને પોતે કંઈક છે એ બતાવવાની જાણે એના પર ધૂન સવાર થઈ ગઈ હતી. એનાથી કોઈને કેટલો આઘાત પહોંચશે એનો એણે કદી વિચાર સરખોય કર્યો ન હતો. આજે એને લાગ્યું કે જોને એ પોતાની જીત માનતો હતો એ ખરી રીતે તો એની હાર જ હતી. બીજાને છેતરીને કે અવળી યુક્તિ વાપરીને મેળવેલી જીત કદાચ બહારથી વાહવાહ કરાવે પણ અંતરમાં તો એ કાયમ એને ડંખ્યા જ કરવાની હતી.

[અનુક્રમ ⇒](#)

૨૩. સાળી કે સાસુ?

બેચરકાકાની વાત અપૂર્વના દિલમાં ઊતરી ગઈ. એણે મનથી નકકી કરી લીધું કે એ વહેલામાં વહેલી તકે ભરતને બધી વાત કરી દેશે. અપૂર્વને તો એટલી જ જાણ હતી કે ભરતને એટલી જ ખબર હતી કે સુનંદા એક ઠોકર ખાધેલી સ્ત્રી છે. એણે એનો હાથ પકડ્યો ત્યાર પહેલાં જ સુનંદાએ, અપૂર્વએ અને રેખાએ પણ એ ચોખવટ કરેલી જ હતી. ફક્ત રેખા એની મોટીબેન નહીં પણ એની મા છે એવી ચોખવટ એમણે કરી ન હતી. અને જ્યાં સુધી ભરતને લાગતું વળગતું હતું ત્યાં સુધી એનાથી એના જીવનમાં કશો ફેર પડવાનો ન હતો.

એણે ભરતને વાત કરવા માટે સીધા એને ત્યાં જવાનો વિચારેય એક વખત તો કર્યો, પણ તે પહેલાં રેખાને વાત કરવાનું તેને યોગ્ય લાગ્યું. એણે ઘેર જઈ રેખાને બધી વાત કરી. આ વાતની સૌથી મોટી અસર જો પડવાની હોય તો એ રેખાના જીવન અને એની પ્રતિષ્ઠા પર પડવાની હતી. એને માટે તો આ સમસ્યા ઘણી ગંભીર બની જતી હતી. એની પ્રતિષ્ઠા સમાજમાં અને રાજકારણમાં એટલી મોટી હતી કે આ વાતનો ધકકો પણ એના પ્રમાણમાં પડવાનો હતો. એ એક વખત તો ગૂંચવાઈ પછી એણે એનો ઉપાય પણ શોધી કાઢ્યો. જો ભરતને વિશ્વાસમાં લઈ એ વાત એના પૂરતી જ રાખવામાં આવે તો બહાર કોઈને આ વાતની કશી ખબર પડવાની ન હતી એટલે કોઈને શરમાવાનું થવાનું ન હતું.

એને ખાતરી હતી કે ભરત એની આ મુશ્કેલી સમજશે અને સહકાર આપશે. તે રાતે તો ઘણું મોડું થઈ ગયું હતું એટલે ભરતને ત્યાં જવાનું યોગ્ય ન હતું. બીજે દિવસે સવારમાં જ બેચ જણ ભરતને ત્યાં જવાનું નકકી કરી સૂઈ ગયાં.

બીજે દિવસે એ લોકો ભરતને ત્યાં ગયાં ત્યારે ભરત બાથરૂમમાં સ્નાન કરી રહ્યો હતો. એમણે સુનંદાને બધી વાત કરી. સુનંદા કહે: ‘એમાં તમારે કશું છપાવા જેવું નથી. મેં ભરતને બધી વાત કરી દીધેલી જ છે. આજ સુધી આ વાત છૂપી રહી છે એનો અર્થ એ કે ભરતે આ વાત કોઈને કરી નથી. વળી તમનેય કદી એણે હસવામાંય એ વાતનો ઈશારો કરી શરમાવ્યા નથી એટલે એને એ વાત જાહેર કરવા જેવી લાગી નથી એ સમજી શકાય એવું છે.’

ને રેખાને માથેથી જાણે મણનો બોજો ઊતરી ગયો હોય એવી રાહત એને થઈ. ભરત નાહીને બહાર આવ્યો એટલે એમને બદલે સુનંદાએ જ એને કહ્યું: ‘આ લોકો તારા અને રેખાની વચ્ચે નવા સગપણની વાત કરવા આવ્યાં છે. એમને એમ લાગે છે કે તું એને મારી મોટી બેન સમજે છે તેને બદલે મમ્મી સમજે. અલબત્ત ખાનગી રીતે જ. બાકી જાહેરમાં તો જે સંબંધ અત્યારે ચાલે છે એ જ રહેવા દેવાની એમની ઈચ્છા છે.’

‘મને એમાં વાંધો નથી. પણ એમણે જો ખનગીમાંય આ સંબંધ બદલવો હોય તો એમણે ખાનગીમાં એક જમાઈ માંટલી મોકલી આપવી પડશે. મારાં માબાપને મારે એ માંટલી કેમ આવી છે એ સમજાવવા ખોટું બોલવું પડશે પણ માંટલી પર સોનાનો અછોડો બાંધેલો હશે એટલે એટલું ખોટું તો હું બોલી લઈશ.’ ભરતે ઠાવકે મોંએ કહ્યું.

‘તનેય વગર સત્તાએ લાંચ લેવાના અભરખા થવા માંડ્યા લાગે છે. ભાઈની છાપ કેવી છે એની તને ખબર લાગતી નથી.’ સુનંદાએ એની મજાકને લંબાવતાં કહ્યું.

‘તે હું એમને લાંચ લેવાની ક્યાં કહું છું? ને હુંય ક્યાં લાંચ માગું છું? આ તો નવા સંબંધની રૂએ મારો જે હક થાય છે એ માગું છું. તું વચમાં આડી નહીં પડે તો મમ્મી મારી વાત જરૂર સમજશે અને મારી વાત સ્વીકારશે. ને તને ગમે એવી વાત તો એમાં એ છે કે સોનાનો જે અછોડો આવશે એ હું તને આપી દઈશ ને મીઠાઈ હું રાખી લઈશ. આ આપણી બેની વચ્ચેની સમજૂતી છે, બોલ બરાબર છે ને?’

‘તમે બે કશી સમજૂતી કરો એમાં અમને કશો વાંધો નથી પણ તમારાં લગ્ન પછી છ વરસે તમે આવી માગણી

જો થઈ છે?

મૂકો તે અમને સ્વીકાર્ય છે કે નહીં એ તો અમને પૂછો.’

‘છોકરીના બાપને ચોઈસ હોય જ નહીં. શરતો તો સામેવાળા જ મૂકે.’

‘લગન પહેલાં હોય તો એમ ખરું પણ લગન પત્યાં કે માંડ ખીંટીએ. પછી એમનું કશું ચાલે નહીં.’

‘એ તો બધું સમજ્યા પણ મને એ તો કહો કે તમે એમ કયું હતું શા માટે?’

‘સાચી વાત તો એ હતી કે રેખાની ઉંમર મારા કરતાં વધારે હતી. સાત વરસ ઉંમર વધારે હોય એ કોઈ સમાજમાં ચાલી શકે નહીં. બધા આ ગામડાના સમાજમાં તો ફોલી જ ખાય. અને જો રેખાને સુનંદ જવડી ઉંમરની દીકરી હોય તો રેખાની ઉંમર ચાલીસની તો લોકો ગણી જ કાઢે. ને મારી ઉંમર પૂરાં પાંત્રીસની ન હતી એ તો બધા જાણતા હતા. તમે જ કહો પછી આ અજાણ્યા ગામડામાં ખાલી ગજવાવાળા આ અપૂર્વભાઈની શી દશા થાય? એટલે જ્યારે સુનંદ આવી ત્યારે અમે એને રેખાની બેન તરીકે જ ઓળખાવી.’

‘ને બેચરકાકા જાણે કે અપૂર્વની ચોટલી એમના હાથમાં આવી ગઈ. કાલે એમને કહેજો કે ભરતને તો રેખાએ લગન પહેલાં જ બધી વાત કરી દીધી હતી. હવે એ વાત જાણનાર ચાર આપણે ને પાંચમા એ બેચરકાકા છે. જો વાત બહાર જશે તો એ તમે જ કરી એવું મનાશે. પછી એ વાત બહાર પાડતાં અચકાશે. અને કદાચ વાત બહાર પાડી દેશે તો આપણને તો કશો વાંધો નહીં આવે પણ એમને આપણે પાછો પરચો બતાવવાની છૂટ મળશે.’

વાત કરીને બેચ પાછાં ફર્યા ત્યારે બેચનાં હૈયાં હળવાં ફૂલ હતાં. એમના મનમાં વાત ફૂટી જવાની કે પોતે કશુંક ખોટું કર્યું છે એવી જે ભાવના હતી એ અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. એમને હવે બેચરકાકાનીય બીક ન હતી કે ગામડાના આ સમાજનીય બીક ન હતી. એમની જે પ્રતિષ્ઠા જામી હતી એની સામે આ ઉંમરના બાધને ચર્યાનો વિષય બનાવવાની કોઈ હિંમત કરે તેમ ન હતું. ને વખત છે ને કોઈ તેમ કરવા જાય તો એની ઉપેક્ષા કરવા જેટલી હિંમત તો એમનામાં હતી જ.

બીજે દિવસે અપૂર્વએ જઈને બધી વાત બેચરકાકાને કરી. ભરતને તો આ વાતની લગન પહેલેથી જ ખબર હતી છતાં તેણે તો આ વાત આજ સુધી કોઈને કરી ન હતી. હવે એમાં બેચરકાકા ભળ્યા હતા. જો આ વાત બહાર પડે તો બેચરકાકા જ પહેલા શકમંદ ગણાવાના હતા એ વાતની ટકોર પણ એણે હસતાં હસતાં કરી જ દીધી. બેચરકાકા કહે: ‘મારે વાત કરવી હોત તો હું પંદર ઘ’ડાથી ચૂપ રહ્યો જ ન હોત. પણ મેં તને કહ્યું ને કે મને એવી નીંદાખોરીમાં રસ જ નથી. આ તો તને પરચો બતાવ્યો, તનેય એમ ન થાય કે કાકાને આવી તરકીબો આવડતી નથી.’

‘ને મને તરકીબ શીખવાડવામાં તમનેય એક જમણ માથે પડી ગયું.’

‘અરે, ગાંડા, એમ જામાડ્યે કાંઈ યાકી જવાનું હોય? આવતે વરસે નકકી. ગામડાના બધા લોકોય ભલે ખુશ થાય.’ કાકાએ કહ્યું. હવે અપૂર્વને થોડી શાંતિ થયેલી લાગી. એને એમ હતું કે પોતે અજાણમાં પેલા ગામડાના માણસના મનમાં કાકાના જમણ બાબત મમરો મૂકી આપ્યો તેનું કાકાને ખોટું લાગશે ને પાટે ચઢેલી વાત પાછી અટવાઈ જશે. પણ શૂળીનો ઘા સોચથી ટળી ગયો હતો.

બે દિવસ પછી નજીકના ગામની એક સભામાં કાકાએ જાહેરાત પણ કરી દીધી કે આવતે વરસે નવી ચૂંટણી થશે અને પોતે ફારેગ થશે એ વખતે એક જમણવાર યોજવાની એમની ઈચ્છા હતી. અપૂર્વએ જે ચીલો પાડ્યો છે એ ચીલે ચાલવાની એમનીય ફરજ બની રહે છે. એમની આ વાતથી અપૂર્વને શાંતિ થઈ ગઈ. રેખાનેય એક વાતે ધરપત થઈ કે ધરની વાત ધરમાં જ સમાઈ ગઈ હતી.

‘ભાઈએ જમણવાર કરીને બેચરકાકાને ખર્યના ખાડામાં ઉતારી દીધા. એમનેય ભાઈને પગલે ચાલવું પડ્યું.’ સાંજે બધા બેઠા હતા ત્યારે એક દોસ્તે કહ્યું.

‘એવું નથી, બેચરકાકા જમાડવામાંથી ક્યારેય પાછા પડે એવા નથી. એ તો ના હોય ત્યાંથી અવસર શોધી કાઢીને જમવાનું કરે છે. એમના મનમાં ક્યારેય એવું નહીં થાય કે અપૂર્વએ એ માથે પાડ્યું છે.’

જો થઈ છે?

‘એની તો મનેય ખબર છે. અમારે એ વાતની ચોખવટ થઈ જ ગયેલી છે. આપણે એમની મરકરી કરી અને બધાની વચમાં એ કબૂલી લીધી ને માફી માગી લીધી એટલે એમને સારું લાગ્યું છે.’ અપૂર્વએ કહ્યું.

‘ભાઈ, આવું સ્નેહભોજન કરાવવાનું ગોઠવ્યું એ અમને તો બધાને ગમ્યું, પણ પેલા કોંગ્રેસવાળા કાગારોળ મચાવી મૂકશે.’ એક જણે કહ્યું.

‘એમને એમ લાગશે કે આવતી ચૂંટણીમાં મત મેળવવાની આપણી આ ચાલ છે.’

‘એ લોકો નાયલોનની સાડીઓ અને સ્ટીલની તપેલીઓ વહેંચે છે એટલે એમને તો એમ જ લાગવાનું. પણ જમાડનાર માણસ એ ચૂંટણીમાં ઊભું જ ન રહ્યું હોય તો એમની વાત પોકળ જ લાગવાની ને.’

‘ના, આ વખતે આપણે બેચરકાકાને સ્થાને બીજા કોઈને ઊભા રાખવાના નથી. જો બીજા કોઈને ઊભા રાખવાની વાત કરીશું તો આપણા વિસ્તારનાં ગામડાંવાળાને એમ થશે કે કાયમ આપણા ગામના જ ઉમેદવાર શા માટે?’

‘એય ખરું. આટલાં બધાં ગામ છે પણ કોઈ લાયક ઉમેદવાર એમાં છેય નહીં, છતાં જ્યારે ત્રણ ચૂંટણીમાં આપણા ગામમાંથી જ જુદાજુદા ઉમેદવારને ઊભા રાખીએ તો એમની આંખોમાં આવ્યા વગર ન રહે. ભાઈની વાત સાચી છે.’

‘ને સારું પૂછો તો આપણા ગામમાંથી હજુય બે જણ તો લાયક ઉમેદવાર તૈયાર છે. એક ભાઈ અને બીજો ભરત. પણ બીજાં ગામવાળાને આ વાત ગળે ભરાય એ વાતેય સાચી. એમ છતાંય મને ગળા ચુધી ખાતરી છે કે જો ભાઈ ઊભા રહે તો એમની સામે કોઈ ગામ એક એક્ષરેય નહીં બોલે.’

‘મને લાગે છે કે બેચરકાકા જે કામ કરે છે એ જોતાં એ ઊભા રહે એ જ વધુ યોગ્ય છે. મને એ ઘોડે બેસાડી દેવાની પેરવી કોઈ ન કરતા. મોં તો આ સાત વરસમાં રેખાની જે બચત હતી એય અડધી કરી નાખી છે. હવે મારે શાંતિથી બે પૈસા કમાવા પડે એવી પરિસ્થિતિ આવી ગઈ છે.’ અપૂર્વએ કહ્યું ને બધા હસી પડ્યા.

‘હા ભાઈ, એમની વાત સાચી છે. જો એ ભાભીના પૈસા પાછા નહીં વાળી દે તો ભાભી એમને ઘેરથી હાંકી કાઢે તોય નવાઈ નહીં.’ બીજાએ અપૂર્વને ઉડાવ્યો.

‘હા, વેલજીની વાત સાચી છે. ભાઈને ભાભીની બીક લાગે છે એટલે એમની તો બાપડાની કફોડી સ્થિતિ છે.’ બીજાએ ચાલતામાં સંકોર્યું.

‘ભરત, તારી કેવી સ્થિતિ છે. તાપ તો બેય બહેનોનો સરખો જ હશે ને?’

‘એ તો જેમ તારે ઘેર ચાલે છે એમ બધે ચાલતું હશે એમ તું માનતો હોઈશ, પણ કાલે સવારે ભાઈએ સ્નેહભોજન કરાવીને પચીસ હજાર રૂપિયા તોડી નાખ્યા. જો તને તારી બૈરીની બીક લાગતી ન હોય તો જા આ બધા માટે બંધેર લોટના ગોટા બનાવરાવી લાવ તો તું ભડ ખરો.’ ને બધા વેલજીને વળગી પડ્યા.

‘આપણે ઝાંઝર પહેરીને શેઠાણી કહેવડાવવું નથી, બાકી બધાય સમજે છે કે જેને ઘેર ભણેલાં બૈરાં હોય એમને માથે કડપ હોય. અમારે તો મોઢું બગાડે તો માર ખાય એવો જ ચાલ હોય.’ વેલજીએ માથેથી વાત ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘તો તો હવે તારે આ બધાને બતાવી આપવું જ પડશે કે તારા ઘરમાં તારું કેટલું ચલાણ છે.’ બધા વેલજીની પાછળ જ પડી ગયા.

‘અને મને તો લાગે છે કે એવોયે એની બૈરીને પગે પડીને ગોટા બનાવડાવી લાવે છે કે એની બૈરી હસીને ગોટા બનાવી આપે છે એની ખાતરી કરવી હોય તો આપણે બધાએ સાથે જ એને ઘેર જવું જોઈએ.’

‘ભાઈ, થોડા મોડા આવે તો ખરી વાતની ખબર પડે, નહીં તો પેલી ભાઈની શરમેય ગોટા બનાવવા બેસી જશે.’ બીજાએ સમજણની વાત કરી ને બધા એની સાથે સંમત થઈ ગયા. હવે વેલજીને ઝાંઝર પહેરીને કે પહેર્યા વગર પણ શેઠાણી કહેવરાવવા ઊઠવું જ પડ્યું.

જો થઈ છે?

આખા ટોળાને જોઈને વેલજીની બૈરી સમજી ગઈ કે આજની જ્યાહતની જવાબદારી એમને માથે આવી ગઈ હતી. વેલજીએ ગોટા બનાવવાની વાત કરી તો એની બૈરી કહે: ‘આખું ટોળું આવ્યું પણ મુખ્ય માણસ તો છે નહીં. જાવ તમે ભાઈ અને ભાભીને બોલાવી લાવો તો ગોટાય કરું ને તમે કહો તો શીરોય શેકી નાખું. બાકી આ ટોળામાં કોઈનાં મોઢાં ગોટા ખાય એવાં નથી.’

હજુ એના મોઢામાં શબ્દો હતા ને જ બહારથી ભાઈનો અવાજ આવ્યો: ‘વેલજી છે કે નહીં.’

‘એ આવો, હું બધાને એ જ કહેતી હતી કે ભાઈ અને ભાભીને બોલાવીને આવો તો ગોટા તો શું પણ ભેગો શીરોય શેકી નાખું, પણ તમેય રેખાબેનને લીધા વગર જ આવ્યા છો.’

‘અમને એમ હતું કે આમણે અમારી કિંમત કરી નાખી પણ એમણે તો તમનેય બાકી ના મૂક્યા. જો ભાભી હોય તો એ ગોટાની ભેળો શીરોય શેકી નાખે પણ એ ના હોય તો આપને બધા ગોટાનાય અધિકારી નહીં.’

‘એ તો જે સારું હોય એ સૌ કોઈ કહે. ભાભીનો ડંકો ઠેઠ ગાંધીનગર સુધી વાગે છે ને ભાઈને આપણા વિસ્તારની બહાર કોણ ઓળખે?’ અપૂર્વ પણ ચાલતે ગાડે ચઢી બેઠો.

‘તમે બધા ગમે તેમ કહો પણ આ તો છટકી જવાની વાત હોય એમ મને લાગે છે. હું જઈને રેખાબેનને બોલાવી લાવું છું, પછી આપણને બધાને ખબર પડશે કે એ શીરો શેકે છે કે પછી સાવ પાણીમાં બેસી જાય છે. ભાઈ, તમારી કારની ચાવી લાવો.’ ભરતે ઊભા થતાં ભરતે કહ્યું.

‘તો ભેગેભેગા સુનંદાને ને બેચરકાકાનેય લેતા આવજો. હું ત્યાં સુધીમાં ફળિયામાંથી બેચાર બૈરાંને બોલાવી લઉં. બધા નકકી કરીને આવ્યા છો તે તમને ઓછા ભૂખ્યા રખાશે?’ વેલજીની બૈરીએ કહ્યું.

‘વેલજીને લીધે નહીં તો ભાઈની આબરૂને લીધેય મારા ભૈ આજે પાર્ટી થઈ જશે એવું લાગે છે.’ એક બીજાએ કહ્યું. પણ વેલજીને ત્યાં કશી જામી નહીં એટલે બધાને થોડી નિરાશા જરૂર થઈ.

થોડી જ વારમાં ભરત બધાંને લઈને આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધીમાં વેલજીને ઘેર આજુબાજુમાંથી પાંચસાત સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ ગઈ હતી ને એમણે ગેટાનું કામ તો ચાલુ કરીય દીધું હતું. રેખા આવી એટલે એક જણે કહ્યું: ‘સારું થયું કે ભાભી તમે આવ્યાં. તમે આવ્યાં તો આજે શીરોય ખાવા મળશે નહીં તો અમે તો ગોટામાંથીય જાત.’

‘અમારે આજે એમને ત્યાં આવવાનો કાર્યક્રમ હતો પણ તમારા ભાઈ ભાઈબંધોના ટોળામાં બેસી ગયા એટલે અવાયું નહીં. નાનીભાભી છેવટે ભરતને મોકલીનેય મને બોલાવ્યા વગર ના રહ્યાં.’ રેખાએ કહ્યું. પછી અલક મલકની વાતો કરતાં બધાં મોટી રાત સુધી બેઠાં.

[અનુક્રમ =>](#)

૨૪. ધીના ઠામમાં ધી પડી રહ્યું

રાઘવની એક ભૂલથી શરૂ થયેલી અને અપૂર્વની એક ભૂલથી બીજી જ દિશામાં વળી ગયેલી આ કથા આમ તો અહીં પૂરી થાય છે પણ આમાં સંડોવાયેલાં ને ઓટલે બેસી એનો તમાસો જોઈ રહેલાં ને તમારા જેવાં વચમાં હોંકારો ઈ વાતને વાગોળનારાં લોકોની વાત ક્યારેય પૂરી થયેલી કહેવાય નહીં. કાલે અત્યારે ઘોડો છૂટ્યો કે ઘોડી છૂટી, કોઈનું કશું કહેવાય નહીં.

આ રાઘવની જ વાત લો ને? હજુ એ બે નંબરની કમાણી કરવાનું ક્યાં છોડે છે? એ ઑફિસમાં એના સાહેબનો જમણો હાથ બની રહ્યો છે. ને કેમ ના બની રહે, સાહેબને માટે એ બે નંબરની કમાણીના નવા નવા તુકકા લડાવે છે ને એમનું ખિસ્સું ગરમ રાખ્યા કરે છે. અલબત્ત ઘણી વખત સાહેબ કરતાં એની કમાણી વધી જાય છે, પણ પોતાની આ કમાણી સાહેબની, ગામલોકોની કે પેલા એન્ડ્રોર્સમેન્ટવાળાની નજરે ન ચઢી જાય એની એ કાળજી રાખે જ છે.

માઘવીને હવે એના પ્રત્યે કશો અવિશ્વાસ રહ્યો નથી. એને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે પોતે પિયર ચાલી ગઈ અને અપૂર્વ એને મનાવી લાવ્યો ત્યારે અપૂર્વએ એને જે શિખામણ આપેલી એ રાઘવના મનમાં બરાબર ઊતરી ગઈ છે. પણ હું અને તમે જાણીએ છીએ કે એક વખત જેને એ ચસ્કો લાગ્યો હોય એ એમાંથી કેમેય છૂટી શકતો નથી. તમને એ વાતનો જાત અનુભવ હશે એટલે તમને મારે એમાં કશું સમજાવવાનું ન હોય. પાછા કહેતા નહીં કે તમને એવો કોઈ અનુભવ થયો નથી. નહીં તો મારે તમનેય આ રાઘવના જેવો અનુભવ કરાવવો પડશે.

રાઘવ કદીક છાનોમાનો પોતાના પેલા દીકરાને જોઈ લેવા શહેરમાં શશીના ઘરની આસપાસ આંટા મારતો હતો પણ જ્યારે એણે એ છોકરાને જોયો ત્યારે એ જાણે આભમાંથી ધરતી પર પટકાઈ પડ્યો હોય એવી અનુભૂતિ એને થઈ હતી. એ છોકરો એના જેવો દેખાતો ન હતો. એ તો બિલકુલ એના બાપ મહાસુખના જેવો જ દેખાતો હતો. મહાસુખના દુઃખનોય હવે તો એના પુરુષત્વ વિશે શંકા કરવાનું ભૂલી ગયા હતા. એટલે હવે આપણા આ રાઘવભાઈ પણ ચકકરમાં પડી ગયા છે ને એમણે બે વરસથી એ ગલીનાં ચકકર કાપવાં બંધ કરી દીધાં છે.

હમણાંનો એ એની ઑફિસમાં કામ કરતી એક ટાઈપિસ્ટ છોકરી પાછળ ધ્યાન આપવા માંડ્યો છે. પણ પેલી છોકરી એની સામેય જોતી નથી. રાઘવને હવે સમજાવા લાગ્યું છે કે પોતાનાં હવે વળતાં પાણી થવા માંડ્યાં છે. એણે નકકી કર્યું છે કે છેવટે તો માઘવી જ એની સાચી સહચારિણી છે. જ્યાં સુધી બીજી કોઈ એને કોઠું ન આપે ત્યાં સુધી તો ખરી જ. તમે શું માનો છો? એની જગ્યાએ તમે જ હો તો એવું જ કરો ને?

અમારા ગામના ઓટલા શાંત થઈ ગયા હશે એવું તો તમે માનતા નથી ને? ઓટલા તો સદાય જાગતા જ રહે છે. જ્યાં સુધી અમારા ગામના પેલા મૌખિક મુખપત્રને પહેલે પાને વાગોળવા જેવા સમાચાર ન મળે ત્યાં સુધી એ નાના નાના પ્રસંગોથી પોતાની કળાને તાજી કરતા રહે છે. હા, રાઘવ પર એમની ચાંપતી નજર છે. ક્યારેક પેલી આફ્રિકાવાળી આન્ટીને શોધવા પ્રયત્ન કરે છે ને એ ન મળતાં એના જેવી કોઈ બીજી આન્ટીની વાટ જોયા કરે છે. કેટલાક શહેરમાં જઈ મહાસુખ શેઠના દીકરાને જોઈ આવેલા માણસોએ આ ઓટલાના કાનમાં ફૂંક મારી દીધી છે કે એ છોકરાની મા સાથે એમણે રાઘવને અડકેટ લીધો હતો પણ એ છોકરો રાઘવ જેવો દેખાવાને બદલે બરાબર એના બાપાની કાર્બન કૉપી જેવો જ દેખાય છે એટલે રાઘવ તો એ વખતે ખોટો કુટાઈ ગયેલો.

શશી પરેય હવે તો મહાસુખના ચાર હાથ છે. એક તો એને નાતમાં જે લોકો વગોવતા હતા એમનેય ભગવાને જીવતો જાગતો પુરાવો આપી દીધો છે એનો એને સંતોષ છે. રાઘવ અને શશીની વાત આ છોકરાના આવ્યા પછી તો જાણે મહાસુખ શેઠના મનમાંથીય નીકળી ગઈ હોય એમ લાગે છે. આ છોકરો અત્યારે ચાર વરસનો થયો છે ને શશી શેઠાણી ફરી મા બનવાની છે ત્યારે તો રાઘવનો પડછાયોય એ બાજુ પડ્યો નથી.

જો થઈ છે?

ધનજીકાકા ગયે વરસે અચાનક ગુજરી ગયા. રેખાના પેલા મંત્રેલા ગુંદરપાકના બે મહિનાના ડબ્બા પડી મૂકીને એમણે વિદાય લીધી. ધની કૉલેજમાં જવાની હતી ને આવું થયું એટલે અપૂર્વ ડેરીફાર્મ પરનાં કુલ ચાર માણસોની વસ્તિ એક સામટી અર્ધી થઈ ગઈ છે.

બેચરકાકાએ પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે રાજકારણમાંથી નિવૃત્તિ લઈ લીધી છે. ભરત અને સુનંદા પોતાનાં ચાર છોકરાંની ઠાઠોમાંથી ઊંચાં નથી આવતાં. એમનો મોટો દીકરો તો ગઈ સાલથી જ કૉલેજમાં ભણવા જવા માંડ્યો છે. એનું જોઈને એને પગલે મેટ્રિક સુધી પહોંચેલા કેટલાક છોકરાઓ પણ એની સાથે શહેરની કૉલેજમાં ભણવા જવા લાગ્યા છે. વર્ષોની ઊંઘમાંથી અપૂર્વના આવ્યાથી જાગી ઊઠેલું વહેરાછત ગામ ખેતીમાંથી રાજકારણમાં અને હવે કેળવણીમાં પણ નામ કાઢવા માંડ્યું છે. આજુબાજુનાં અન્ય ગામો કરતાં વહેરાછત ગામનો વલ્લો જુદો જ તરી આવે છે. એમાં આખા વિસ્તારની એકમાત્ર હાઈસ્કૂલ અપૂર્વની મહેનતથી આજે પાંચ વરસથી ગામમાં ચાલુ થઈ છે.

આ હાઈસ્કૂલ માટે બેચરકાકાએ પચાસ હજાર રૂપિયાનું ઘન આપ્યું છે અને એનું નામ ઝવેરબા પટેલ વિદ્યામંદિર રાખવામાં આવ્યું છે. રેખા ઘેરઘેર ફરીને કન્યા કેળવણીનો પ્રચાર કરે છે અને કારણે ગામની તો ગામની પણ બહાર ગામનીય કેટલીય છોકરીઓ ગામમાં પોતાના સગાને ત્યાં રહીને આ હાઈસ્કૂલમાં ભણી રહી છે. રેખાને વિશ્વાસ છે કે હવે પછીનાં ચારેક વરસમાં વધારે નહીં તો એમાંની બેત્રણ છોકરીઓ તો કૉલેજમાં ભણતી જ હશે.

અપૂર્વ ડેરી ફાર્મ અને પેટ્રોલ પંપ સારાં ચાલે છે. અપૂર્વ ફરીથી એક વખત સરખંચ થયો છે. ગામનાં કામ કરવામાં એને મઝા પડે છે. ઉપરના રાજકારણમાં એણે ક્યારેય પગપેસારો કરવા પ્રયત્ન કર્યો નથી. બેચરકાકાની નિવૃત્તિ પછીના શૂન્યાવકાશમાં એને રાજકારણમાં ખેંચવા ઘણા પ્રયત્નો થયા હતા પણ એણે કોઈને મચક આપી ન હતી. ગામલોકો પણ તેના આવા વલણથી સંતુષ્ટ છે. એમનેય મોટા દેશનેતા કરતાં આવા અઘના કાર્યકરની ગામના ભલા માટે વધુ જરૂર છે એમ બધા માને છે.

વેલજીએ મનોરકાકાનું પેલું આંબાવાડિયું ખરીદી લીધું છે. એ કહે છે કે પોતે વગર સમજ્યે ભાઈની હાજરીમાં પેલા શરાફની સામે એ આંબાવાડિયાની વાત કરી હતી એ ધ્યાનમાં રાખી ભાઈએ એક વખત મનોરકાકાને કાને આ વાત નાખી હતી અને વેલજીને એ આંબાવાડિયું મનોરકાકાએ પચાસ હજારમાં આપી દીધું છે. હવે વેલજી બધાને કહે છે કે ભાઈની પાસે હસવામાંય કોઈ વાત કરી હોય તો તે સારી થઈને જ રહે છે. પાછી પેલા રેખાબેનના ગુંદરપાક જેવી જ વાત. ભલે કોઈ રેખાને પગે લગાડવા છોકરાંને લઈને આવતાં નથી પણ રેખાની છાપ હજુય લોકમાનસ પર એવી જ ઘર કરી ગયેલી છે. બધાં એની સલાહ લેવા દોડ્યાં આવે છે ને એની સલાહને બ્રહ્મવાક્ય ગણીને આચરણમાં પણ મૂકે છે.

સંપૂર્ણ

← મુખપૃષ્ઠ

અનુક્રમ →